INKIJK EN UITZICHT

LEERBOEK DER ALGEMENE EN VADERLANDSE GESCHIEDENIS

DOOR

G. P. J. VAN ALKEMADE
J. BOVENBERG
P. A. KOUWENHOVEN
Leraren bij het Christelijk Middelbaar Onderwijs

DEEL IV

DE HISTORIE VAN ± 1815 TOT HEDEN

J. MUUSSES — PURMEREND

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
1574 2866

W. J. C. v. Prooijen
1953.

INKIJK EN UITZICHT

LEERBOEK DER ALGEMENE EN VADERLANDSE GESCHIEDENIS

DOOR

G. P. J. VAN ALKEMADE
J. BOVENBERG
P. A. KOUWENHOVEN
Leraren bij het Christelijk Middelbaar Onderwijs

DEEL IV

DE HISTORIE VAN ± 1815 TOT HEDEN

J. MUUSSES — 1952 — PURMEREND
ing. f 5.25

DEPOT v.
NED. PERS.
K.B.

We hebben het genoegen U het vierde deeltje van „Inkijk en Uitzicht" aan te bieden. Daarmee is ons werk compleet. In dit vierde deel is de Geschiedenis tot 1848 vrij kort behandeld, daardoor konden we meer ruimte geven aan de modernste historie. Het is onze overtuiging, dat onze eind-examens zich ook meer en meer zullen richten op de tijd na 1848.
Gaarne bevelen we ook dit werk in Uwe welwillende belangstelling aan.

Zomer 1952. DE SCHRIJVERS.

De eerste helft van de 19de eeuw

1815—1848

Restauratie - Reactie - Revolutie

§ 1. Het Congres van Wenen.

Na het sluiten van de eerste vrede van Parijs (1814) gevoelde men de noodzaak van een algemeen congres om de Europese kwesties te regelen. De overwinnende bondgenoten hadden de plicht een poging te doen om gezonde verhoudingen in het leven te roepen, die een duurzame vrede konden waarborgen.

Het Congres bijeen.

In het najaar van 1814 kwamen vele vorsten of hun afgevaardigden in Wenen bijeen. Er werd uitbundig gefeest, weinig vergaderd, veel gekonkeld.

Verschil van mening.

Al spoedig ontstond een diepgaand verschil van mening tussen „de grote vier". Pruisen wilde geheel Saksen inlijven en dan een deel van zijn Poolse provincies aan Rusland afstaan. Oostenrijk en Engeland voelden hier niets voor. **Von Metternich,** de Oostenrijkse kanselier, wilde Pruisen niet zo op de voorgrond zien treden, en de Engelse minister **Lord Castlereagh** steunde hem. Handig maakte **Talleyrand,** die Frankrijk vertegenwoordigde, gebruik van deze tegenstelling. Hij poneerde het **legitimiteitsprincipe,** d.w.z. men moest zoveel mogelijk de vorsten uit de vóór-Napoleontische periode, in hun rijk herstellen. Van volkssouvereiniteit, zoals de revolutie die had geleerd, mocht geen sprake zijn, evenmin van nationalisme. Deze achttiende-eeuwse gedachten vonden gerede ingang bij allen, die naar de oude tijden van vóór de revolutie terug wilden.

Legitimiteitsbeginsel.

Deze reactionnaire idee beheerste het congres.

Besluiten.

Het kwam tot de volgende regelingen:

1. Engeland kreeg Hannover terug, d.w.z. de koning van Engeland werd weer koning van Hannover (Personele Unie). Voorts behield het Helgoland, Malta en de Kaapkolonie. Met

het reeds eerder verworven Ceylon (1802), een aanzienlijke uitbreiding van gebied.

2. Oostenrijk deed afstand van zijn rechten op de Zuidelijke Nederlanden. De Keizer kreeg het koningschap over Lombardije—Venetië, terwijl in de kleine Italiaanse vorstendommen Habsburgse aartshertogen aan het roer kwamen. De Koning van Sardinië verwierf het gebied van Genua en Savoye en Nizza. De paus werd in zijn wereldlijke macht hersteld en Napels aan de Bourbons teruggegeven. Dat Oostenrijk in Italië de grootste invloed kreeg, is duidelijk.

Von Metternich (1773—1859).
De provoost-geweldige van de Heilige Alliantie.

3. Pruisen ontving een deel van Saksen, verder grote uitbreiding naar het Westen: Rijnland en Westfalen.
4. De czaar van Rusland behield het groothertogdom Finland. Polen werd niet als afzonderlijke, vrije staat hersteld. Een koninkrijk Polen werd door een personele unie met Rusland

verbonden. In een goede eeuw waren de Russen wel ver naar het Westen opgedrongen!

5. Zweden werd voor zijn houding beloond met Noorwegen, dat van Denemarken werd losgemaakt.
6. Nederland en België werden tot één rijk verenigd. De Koning (Willem I) werd tevens groothertog van Luxemburg, als compensatie voor geleden verliezen in de revolutiejaren. De meeste koloniën gaf Engeland nu terug.

Restauratie en Reactie.

Deze territoriale bepalingen tonen duidelijk de geest van het congres; restauratie van de dynastieën, geen rekening houden met volkswensen. Herstel van het absolutisme. Schildwachten op Frankrijks grenzen.

Van algemeen menselijk belang was het, dat het congres **de slavenhandel** verbood!

Heilige Alliantie

Het is te begrijpen, dat men ook op dit congres, ja juist hier, op een lange tijd van vrede hoopte! Een poging werd gedaan de oorlog te voorkomen, door een hechte vredesorganisatie. Het initiatief nam czaar **Alexander I**, een wispelturig man, sterk onder invloed van de mystieke Madame Von Krüdener.

In overeenstemming met de opvattingen der reactionnairen werd een verbond van **Vorsten** in het leven geroepen. Plechtig beloofden de leden elkaar als broeders te zullen liefhebben en als vaders over hun volken te regeren. Het evangelie zou daarbij het richtsnoer zijn. De meeste vorsten van Europa traden tot deze **Heilige Alliantie** toe, uitgezonderd de sultan van Turkije, de paus en de koning van Engeland.

Grote Alliantie.

Een meer nuchtere zin had het verbond van de vier grote mogendheden afzonderlijk. Zij wilden hun eensgezindheid bewaren en de besluiten van het Congres van Wenen handhaven. Frankrijk trad, na het betalen van de oorlogsschatting (1818) ook toe tot deze **Grote Alliantie.** Deze organisatie heeft getracht elk verzet tegen de reactionnaire politiek te stuiten.

Tegenstroming.

Want verzet was er. In verschillende landen wilde een deel der burgerij de voordelen door de revolutie gebracht, behouden. In Spanje begon men deze mensen **Liberalen** te noemen; een naam die door heel Europa weerklank heeft gevonden. In de Duitse en Italiaanse landen, politiek verdeeld en verscheurd, gingen liberalisme en nationalisme samen.

De periode van 1815 tot 1848 geeft dan ook de voortdurende

botsing tussen deze stromingen te zien. De reactie leed daarbij de nederlaag.

§ 2. De Duitse Landen (1815—1848).

Verwachting. De vrijheidsoorlog had in de meeste Duitse landen de nationale gevoelens sterk doen opleven. De vorsten waren in die dagen gul met hun beloften omtrent constituties en volksrechten. Ook was er gesproken van herstel van het Duitse keizerrijk.

Teleurstelling. Bijna geen enkele belofte werd ingelost. Inplaats van één groot keizerrijk bleven de vele staten en staatjes. In een enkele gaf de vorst een constitutie, in de meeste werd het absolutisme hersteld.

De Duitse Bond. Alle Duitse staten werden verenigd in de Duitse Bond. Oostenrijk en Pruisen waren de meest betekenende leden, naijverig op elkander in veel opzichten maar één in reactionnaire houding. De Bondsdag, die in Frankfort a/d Main bijeenkwam had weinig wezenlijk gezag.

Verzet. Vooral in de kringen van de burgerij was misnoegen over deze gang van zaken. Liberale en nationale gevoelens werden ijverig levendig gehouden in studenten-verenigingen (Burschenschaften) en gymnastiek-clubs, opgericht op initiatief van **Vater Jahn.** Met argus-ogen werden deze organisaties bespied, de regeringen wachtten op een gelegenheid om in te grijpen.

Wartburgfeest. 1817. De herdenking van de Kerkhervorming was de aanleiding voor luidruchtige studenten-betogingen. Niet het werk van Luther stond in het middelpunt maar wel werd afkeer gedemonstreerd van het absolutisme (Wartburgfest 1817).

Toen een student daarop een bekende reactionnaire schrijver (Von Kotzebue) neerstootte, greep de Bondsregering in.

Karlsbader besluiten. 1819. Von Metternich kende maar één recept: ontbinding der organisaties en strenge censuur. Vlot gingen de meeste staten tot deze maatregelen over.

Verscherpt na 1830. Nog scherper werd de reactie in 1830, toen bleek dat oproeren in andere landen (Frankrijk, België, Polen) wel eens aanstekelijk konden werken. Van de velen, die in die dagen hun politieke overtuiging met gevangenisstraf moesten boeten, werd vooral bekend **Fritz Reuter,** een geestig publicist.

Zollverein. Op economisch gebied was een enkel lichtpunt. Duitsland was een agrarisch land; de industrie begon schuchter op te komen.

De handel werd ontzettend belemmerd door de vele tollen, en douane-grenzen.
De econoom **Friedrich List**, die jaren in de Verenigde Staten had vertoefd, propageerde het denkbeeld van een tol-unie tussen de Duitse staten. Onder leiding van Pruisen kwam de Zollverein tot stand. Oostenrijk was van deelneming uitgesloten!
De aanleg van spoorwegen was mede bevorderlijk aan verkeer en handel. De eerste spoorlijn in 1835.

Geestelijk leven.

Mocht de tijd van 1815 tot ± 1848 in politiek en economisch opzicht voor de Duitse landen een zwakke opbloei te zien geven, het geestelijk leven in 't algemeen toont een belangrijke stijging. Op velerlei gebied bezat Duitsland mannen met een wereldreputatie.

Wijsbegeerte.

Immanuel Kant († 1804) had Koningsbergen tot een centrum van wetenschap gemaakt. Na zijn dood was het vooral **Hegel**, die als philosoof opgang maakte. Hij leerde o.a. de almacht van de staat.

Letterkunde.

De invloed van **Schiller** en **Goethe** († 1832) nam na hun overlijden eer toe dan af. En van de jongeren was het vooral **Heinrich Heine**, die enthousiast bewonderd en nagevolgd werd.

Romantiek.

De 18de eeuw met haar overwaardering van het **verstand**, was geëindigd in de revolutie. Reactie op het rationalisme was de romantiek. De vader van de romantiek was J. J. Rousseau.
In Duitsland speciaal kwam een diepere intenser bestudering van de geschiedenis, de Middeleeuwen waren zeer in trek.
Op het gebied van de rechtswetenschappen moet vooral **Stahl** worden genoemd, een streng Lutheraan, wiens denkbeelden **Groen van Prinsterer** hebben beïnvloed.
Van de geweldige **Ludwig von Beethoven** ging een betoverende bekoring uit. **Schubert** en **Mendelssohn** rekent men ook tot de romantici.

Biedermeier.

Het genoeglijke leven van de gezeten burger weerspiegelt zich in kleding en schilderkunst. In Duitsland noemt men de stijl van die dagen gewoonlijk **„Biedermeier"**.

§ 3. Rusland in de eerste helft van de 19e eeuw.

Positie in Europa.

De plaats van Rusland in de Europese wereld was zeer belangrijk geworden. In de coalitie-oorlogen en het verzet tegen Napoleon had het een beslissende rol gespeeld. Het Congres van

Wenen legde hier nog weer de nadruk op. Met belangrijke gebiedsuitbreiding was Czaar Alexander beloond, de Russische invloed was naar het Westen opgeschoven.

Alexander I 1801—'25.

Maar angstvallig werd er voor gewaakt, dat Westerse ideeën geen wortel schoten in de Russische samenleving. Officieren en soldaten, die jaren in West-Europa hadden doorgebracht (bezettingsleger in Frankrijk), hadden daar heel wat gezien en geleerd. Ze hoopten dat zich ook in Rusland een ommekeer in democratische zin zou voltrekken.

Alexander, van zijn liberale bevliegingen bekeerd, handhaafde een sterk absolutisme. In diep geheim bleven sociaal-politieke clubs bestaan.

Dekabristen opstand 1825.

Toen Alexander kinderloos overleed, was zijn broer **Konstantijn**, die onderkoning in Polen was, de naastgerechtigde tot de troon. Om persoonlijke redenen had hij echter voor de eer bedankt. Nu kwam een jongere broer, **Nicolaas**, aan de beurt. Daar echter niets positiefs vast stond omtrent de successie, was er een periode van verwarring en onzekerheid.

Daarvan maakten ontevreden democratisch gezinden gebruik, om een omwenteling te beproeven.

De toeleg werd ontdekt en de opstand in bloed gesmoord (December of Dekaber 1825).

Nicolaas I 1825—1855.

Met **Nicolaas I**, „de ijzeren Czaar", besteeg een autocraat in hart en nieren de troon. Een geheime staatspolitie beloerde vooral de intellectuelen: professoren en studenten hadden steeds Damocles' zwaard boven zich. Siberië slokte de veroordeelden of de administratief-verbannenen op.

Bloei der letterkunde.

In dit bijna hermetisch gesloten land, bloeide een nationale letterkunde op van bijzondere betekenis. Tot de grootsten, vermaard ver buiten het heilige Rusland behoren de dichter **Póesjkin** († 1837) en de diepzinnige **Dostojevski** († 1881).

Buitenlandse Politiek.

Dat een man als Nicolaas geen vredesvorst zou zijn, is licht te begrijpen. Voor alles voelde hij zich militair, doordrongen van de grote roeping van zijn volk. In 't voetspoor van zijn voorgangers Peter de Grote en Catharina de Grote zocht hij naar expansie ten koste van Turkije. Ook hij droomde van een groot Grieks-orthodox rijk met Constantinopel als hoofdstad.

In de Griekse Vrijheidsoorlog mengde zich ook Rusland, daarbij hield het uitsluitend zijn eigen belang in 't oog. (zie § 7). Vreselijk heeft Polen moeten ondervinden, wat het betekende

onder Russische heerschappij te staan. In 't revolutiejaar 1830 brak in Polen een opstand uit, die met uiterste felheid werd onderdrukt. *Poolse opstand. 1830.*
Toen kon de russificatie met alle kracht worden voortgezet!

§ 4. Engeland tot ± 1850.

Algemene politieke toestand.

Tegen de reactionnaire staten stak Engeland gunstig af. Men moet zich geen overdreven voorstellingen maken van de democratie uit de eerste helft van de 19de eeuw!
Het kiesrecht was uiterst beperkt, het kiesstelsel hopeloos verouderd. Maar hervormingen langs legale weg waren mogelijk. En dat is gebeurd ook.
Eerst kwamen politieke veranderingen, toen was ook de baan vrij voor sociale hervormingen.

Opheffing Test-Act.

De Anglicaanse kerk verloor een deel van haar bevoorrechte positie. Voor Protestantse dissenters verdween de Test-Act. Meer dan ooit drongen nu ook de Roomsen op gelijkstelling aan. De Ieren, in grote meerderheid Katholiek, geleid door **Daniël O'Connell,** vroegen het passieve kiesrecht. Het actieve bezaten ze sinds de Unie van 1801.

Emancipatiewet. 1829.

Volledige opheffing van de Test-Act betekende dus emancipatie der Rooms-Katholieken. In 1829 had deze verandering haar beslag gekregen.

Verouderde Kieswet.

Toen begon de strijd om een nieuwe kieswet. De vigerende wet dateerde van lang voor de industriële revolutie. Daardoor hadden plattelandsdistricten wèl, industrieplaatsen gèèn zetels in het lagerhuis. Het kiesrecht was vaak gebonden aan grondbezit.

Rotten boroughs.

Met hun eigenaardig gevoel voor traditie handhaafden de Engelsen zelfs districten, die niet meer bestonden: Old Sarum is daar het illustere voorbeeld en bewijs van.

Reform bill 1832.

Onder invloed van de revolutie van 1830 in Frankrijk en andere Europese landen, groeide in Engeland het besef, dat er iets gebeuren moest. De Whigs, steunende op de gegoede burgerij braken ten slotte de tegenstand van de Tories. Het Hogerhuis liet de wet doorgaan! De **Reform-bill** werd het begin van een periode van steeds voortgaande democratische veranderingen!

Willem IV 1830—'37. De koningen, die Engeland in die jaren gehad heeft, hebben de verachting van velen op zich geladen. George III (1760—1820), een eigenwijs, bekrompen man, was opgevolgd door George IV (1820—1830), die als Prins van Wales berucht was als dandy.

Willem IV, Silly Billy, was enigermate populair als zeeman!

Victoria 1837—1901. Het is de grote verdienste van **Koningin Victoria** geweest, dat ze de Engelse kroon glans en aanzien heeft teruggegeven. Haar huwelijk in 1840 met prins Albert van Saksen-Koburg-Gotha was zeer gelukkig. De „Prince-Consort of her most gracious Majesty" slaagde er in, zich in Engeland populair te maken. Hij was voor de koningin „haar permanente eerste minister". Zijn dood in 1861 werd als een nationale ramp beschouwd.

Maatschappelijke toestanden. Nergens zag men de veranderingen teweeggebracht door de technische revolutie, duidelijker dan in het Engeland van de eerste helft der 19de eeuw.

Urbanisatie. De trek van de plattelandsbevolking naar de steden, de industrie-centra, hield aan. De voortdurende aanwas van de bevolking eiste hogere bodemopbrengst. Gevolg daarvan was voortgezette verkaveling van nog gemeenschappelijke grond (enclosure), waardoor echter de landarbeider in 't nauw kwam.

Graanrechten. Steeds grotere hoeveelheden graan moesten uit het buitenland worden betrokken, hetgeen de prijs van het inlandse koren bedreigde. Een ongerief voor de landbezittende Tories, die door hogere invoerrechten de graanprijs op peil wilden houden. Maar de hoge broodprijs was funest voor de industrieël, die nu hoger loon moest betalen. Het kind van de rekening werd de arbeider! Geen wonder dat de adellijke Tories een protectionistische handelspolitiek wensten. De Whigs, steunende op de ondernemers en handelslieden ijverden voor de vrijhandel.

Liberal-Tories. Bij de jongere Tories waren er verscheidene, die afschaffing van de graanrechten begeerden. Onder **Cobden** stichtten ze de Anti-cornlaw-league.

Misgewas in 1845 (aardappelziekte) gaf de free-traders een kans.

Opheffing Korenwetten 1846. Het merkwaardige verschijnsel deed zich nu voor dat een Tory-minister, sir **Robert Peel**, met een voorstel kwam tot afschaffing van de graanrechten.

Acte van Navigatie verdwijnt 1849. Met volle zeilen liep Engeland nu naar de vrijhandel. De scheepvaartwetten werden ingetrokken. Dank zij een technische voor-

sprong ging Engeland nu een periode van grote bloei tegemoet. Ondertussen was ook de toestand van de arbeidende bevolking zeer verbeterd.

Arbeiders kwestie.

Onmiddellijk na 1815 verkeerde de industrie in een grote impasse. Het Continentaal Stelsel had afzet van producten belemmerd. Met Napoleon was het verdwenen, maar de gehoopte opleving van industrie en handel bleef uit. Het verarmde Europa kocht alleen het allernodigste. In vele landen was een eigen industrie gaan opbloeien, die de Engelse concurrentie aandeed (België, Silezië).

De duizenden soldaten die na Waterloo werden afgedankt, konden in het arbeidsproces niet worden opgenomen. Om goedkoop te kunnen produceren werden de arbeiders uitgebuit door overmatig lange werktijden; vrouwen en kinderen werden geexploiteerd als goedkope werkkrachten. Onrust heerste op het platteland en in de steden, met haar ellendige woningtoestanden.

Peterfield 1819.

Een arbeidersbetoging te **Peterfield** (bij Manchester) werd door huzaren, the heroes of Waterloo, bloedig onderdrukt. Sinds dien sprak men van **Peterloo.** De conservatieve regering scheen slechts over geweld te willen beschikken om de rust te doen wederkeren.

Beter inzicht.

Gelukkig waren er ook mensen, die een andere oplossing mogelijk achtten. De publieke opinie werd beïnvloed door een dichter als **Shelley,** later door een romanschrijver als **Charles Dickens.**

Maar vooral de edele **lord Shaftesbury** heeft de sociale misstanden gehekeld. Hij achtte het zijn plicht als Christen voor de onderdrukten op te komen. In het lagerhuis was hij de kampioen van de werkende stand.

Na de aanneming van de Reform-bill kwam er een vruchtbare tijd voor de sociale wetgeving.

Sociale wetten.

In 1833 reeds werd een wet op de kinderarbeid aangenomen. Vergeleken met onze huidige toestanden was ze nog weinig ideaal: kinderen beneden 13 jaar mochten niet langer dan 10 uur daags fabrieksarbeid verrichten. Maar het was een begin. Van veel belang was het, dat een rijksinspectie zorgde voor het naleven van de wet! In de veertiger jaren volgde een wet die de arbeid in de mijnen voor vrouwen en voor kinderen-beneden 10 jaar verbood. Tenslotte een wet die de arbeidsduur voor alle arbeiders beperkte.

Robert Owen ± 1830. Ook vele ondernemers wilden gaarne hun werknemers een vreugdevoller bestaan verschaffen. De katoenfabrikant **Robert Owen** maakte van zijn fabriek een modelinrichting. Door coöperatieve verenigingen trachtten de arbeiders allerlei artikelen in 't groot en dus voordelig in te kopen.

Methodisme. Al deze uitvloeisels van naastenliefde en besef van medeverantwoordelijkheid kan men als vruchten van het 18de eeuwse **Methodisme** zien. Dit Methodisme bracht een réveil. Anders dan de verstarde orthodoxie legde het de nadruk op een levend geloof.

Wilberforce Allerlei sociale arbeid grepen de Methodisten aan. **Wilberforce** zag zijn strijd voor de afschaffing van de slavernij in de Engelse koloniën bekroond in 1833.

Uit deze kringen kwamen ook voort vrouwen als **Elisabeth Fry, Jane Butler, Florence Nightingale.**

Ierland. Het hinkende paard van het Verenigd Koninkrijk was en bleef in de gehele 19de eeuw Ierland.

De tegenstelling met Engeland was allereerst een kerkelijke. Behalve in Ulster was de overgrote meerderheid der bevolking Rooms-Katholiek. En toch moest ze tienden opbrengen voor de Anglicaanse Staatskerk.

Dan was er de sociale tegenstelling van bezitters en pachters. De Engelse landeigenaar verteerde de opbrengst van zijn goederen niet in Ierland (Absenteïsme). De Ierse boer deed practisch niets aan de verbetering van zijn land, dat kwam toch slechts de eigenaar ten goede! En dan: de Ieren waren Kelten en veracht.

Union Bill 1800. In de aanvang van de eeuw was het Ierse parlement opgeheven, voortaan zonden de Ieren hun afgevaardigden naar Westminster. Logisch was nu ook, dat de Test-Act verdween, we zagen reeds dat de Ieren tot 1829 moesten wachten, eer dit gebeurde.

Emigratie. De ellendige economische toestanden waren oorzaak van grote emigratie. Velen trokken naar Noord-Amerika.

Engelse emigranten trokken in die tijd vooral naar Canada. Ook aan de Kaap vestigden zich Engelse kolonisten.

Chartistenbeweging. Hoewel dus de toestand van de werkman aan het verbeteren was, toch was hij in staatkundig opzicht nog lang niet de gelijke van de gezeten burger. Immers hem ontbrak het kiesrecht.

Door de vakverenigingen, welker oprichting sinds 1824 mogelijk was, kwam er meer eenheid onder de arbeiders. Maar eerst als de stem van de werknemer in het parlement kon worden gehoord, kon men op politieke gelijkstelling aandringen.
De Chartisten, radicale-hervormers, eisten een grondwet, een charte. Daarin moest het algemeen kiesrecht worden vastgelegd. Een petitie, door duizenden getekend, werd in 1848 aan de regering aangeboden. Het geknoei met de handtekeningen maakte de beweging bespottelijk, roemloos ging ze ten onder.

Buitenlandse Politiek.

Tot 1822 werd de buitenlandse politiek geleid door **Lord Castlereagh.** In de strijd tegen Frankrijk had hij zich onversaagd getoond, toen het eenmaal vrede was, wilde hij de typisch Engelse gedragslijn weer volgen: Met ieder bevriend; het continent zo veel het kon met rust laten; waken voor Engelands positie. De Heilige Alliantie steunde hij niet, met de Grote Alliantie werkte hij samen, zo lang het Engelse belang dit meebracht. In het binnenland toonde hij zich star conservatief.

George Canning.

Iets meer vrijzinnig dacht en handelde **Canning,** die tot 1827 minister was. Ook hij wenste geen interventie-politiek, zoals Metternich die voorstond.
De Grieken in hun vrijheidskrijg en de Zuid-Amerikanen in hun opstand vonden in Engeland een beschermer. Maar nog meer uit zakelijke dan uit ideologische overwegingen!
Ook in de volgende jaren liet Engeland zich leiden door de belangen van handel en industrie. Sir **Robert Peel** eerst en daarna **Palmerston** waren de voornaamste Engelse staatslieden.

§ 5. Frankrijk. De laatste koningen.

Talleyrand, de aarts-intrigant, had de geallieerden in 1814 voorgehouden, dat herstel van de Bourbons, de enige oplossing van het Franse probleem was. En zo werd, zonder veel geestdrift, dit vorstenhuis gerestaureerd.

Lodewijk XVIII 1814—1824.

De broer van Lodewijk XVI besteeg nu de troon, onder de naam van **Lodewijk XVIII.** De ongedachte wending van de fortuin had hem een kroon gebracht, waarnaar hij reeds jaren had uitgezien en die hij nu tot geen prijs meer verliezen wilde.

Charte van 1814.

Hij begreep dat van een volledig herstel van het ancien régime geen sprake kon zijn. Dus gaf hij aan Frankrijk een grondwet, de **Charte.** Het was koninklijke goedheid dat hij dit deed, daarom noemt men deze grondwet een **geoctroyeerde,** d.w.z. ze was een vrijwillige daad van de vorst, recht had het volk er niet op. Enkele voorrechten uit de revolutie bleven behouden, de gelijkheid van alle burgers voor de wet en de vrijheid wat het economisch leven aangaat. De genationaliseerde goederen bleven in de handen der tegenwoordige eigenaars.

Een volksvertegenwoordiging, bestaande uit 2 kamers werd in 't leven geroepen. De Koning benoemde de leden van de kamer der Pairs, die van de kamer der afgevaardigden werden bij censuskiesrecht gekozen.

Terreur Blanche.

De episode der „100 dagen" deed de Bourbons opnieuw in ballingschap gaan. Waterloo gaf hun de kroon terug. En toen barstte een vervolging los tegen alle Bonapartisten, die men **„Terreur Blanche"** noemt. Generaal Ney was een der slachtoffers.

De koning wilde echter verzoenen en vermeed de ultra-royalisten. Met gematigde mannen regeerde hij tot 1820.

Moord op de hertog van Berry.

In dat jaar viel de **hertog van Berry** door moordenaarshand. De opzet, om het huis van Bourbon daardoor te doen uitsterven, mislukte door de posthume geboorte van de **graaf van Chambord.**

Lodewijk XVI .... Lodewijk XVIII .... Karel X
† 1793 | † 1824
Lodewijk „XVII"
l'enfant du Temple

Karel X:
hertog v. Angoulême — hertog v. Berry † 1820
Hendrik, Graaf v. Chambord.

De ultra's juichten om de geboorte van deze koningstelg en noemden hem „l'enfant du miracle".

Karel X 1824—'30.

Ging Frankrijk na 1820 een meer reactionnaire kant uit (blijkende uit de interventie in Spanje 1823), nog erger werd dit, toen de domme, arrogante **Karel X** de troon besteeg.

Reactie.

Zijn kroning en zalving in Reims, met middeleeuwse praal, bewees het hechte verbond tussen troon en altaar.

Een wet, die heiligschennis in Roomse kerken gepleegd met de dood bestrafte, plaatste het Rooms-Katholicisme nadrukkelijk op de voorgrond.

Milliarden-wet.

Bovendien werden de emigranten, die hun bezit kwijt waren, uit de schatkist schadeloos gesteld. De „Milliarden wet" bevestigde tevens de nieuwe eigenaars in hun bezit.

Met behulp van de ultra-royalisten trachtte Karel X het absolutisme te herstellen.

Oppositie.

Het bleek maar al te duidelijk dat de Bourbons niets hadden geleerd en niets hadden vergeten. Een groot deel van het Franse volk was sterk gekant tegen invloed van de kerk op de staat. Vooral onder de kleine burgerij en de oud-strijders was afkeer van de Bourbons. Ook onder de gegoeden, die immers alleen kiesrecht hadden, groeide de liberale gedachte.

Ministerie de Polignac.

Karel X zag het gevaar niet aankomen. Financiëel ging het Frankrijk niet slecht, doordat het zich economisch herstelde. Hij meende de oppositie te kunnen weerstaan en ondanks een liberale kamermeerderheid, benoemde hij De **Polignac** tot minister. Deze De Polignac, plus royalist que le roi, adviseerde de koning tot een staatsgreep. De kamer werd ontbonden en de Charte werd feitelijk buiten werking gesteld.

Juli-revolutie.

Oproer in Parijs.

Een hevige uitbarsting volgde in Parijs. Een scherp manifest, opgesteld door **Thiers**, een journalist van het dagblad „le National", gaf leiding aan het verzet.

In 3 dagen was het lot van de Bourbons beslist. Karel X werd gedwongen tot afstand, weer kon hij in ballingschap gaan.

Wat nu?

Sterke republikeinse tendenzen waren in de revolutie-dagen naar voren getreden. Maar de gegoede burgerij wenste de republiek niet. Anderen meenden, dat Europa niet gemakkelijk een Franse republiek zou aanvaarden, de gematigde monarchie leek de beste oplossing.

Louis Philippe van Orleans 1830—1848.

Gesteund door mannen als de bankier **Laffite,** gepropageerd door **Thiers** en **Guizot** kwam de candidatuur van **Lodewijk Philips van Orleans** naar voren.

Hij was de zoon van die Philippe van Orleans, die als Egalité in de grote revolutie zulk een duistere rol had gespeeld. In zijn voordeel gold, dat hij nooit tegen Frankrijk gestreden had.

De burgerkoning.

Koning der Fransen, bij de Gratie van God en door de wil van het volk, zo luidde de titel van de man, die weldra als de **burgerkoning** bekend werd. In Europa werd hij vlot erkend; in zijn eigen land genoot hij aanvankelijk zekere populariteit. Over het algemeen trachtte hij gematigd liberaal te regeren, maar in een hoek liet hij zich niet duwen. Graag voerde hij een persoonlijk bewind waartegenover Thiers aanvoerde: „Le roi règne, mais ne gouverne pas".

Drieërlei verzet.

De bestrijders van zijn koningschap kan men tot 3 groepen terugbrengen.

Legitimisten.

Daar waren de verstokte aanhangers van het huis Bourbon, die de barricaden-koning openlijk en geheim verachtten. Geestelijkheid en adel waren de steunpilaren van de legitimisten. Een poging om de troon omver te werpen, onder leiding van de hertogin van Berry vond een bespottelijk einde (1832).

Bonapartisten.

De zoon van de koning van Holland, eveneens **Lodewijk Napoleon** genaamd, vestigde de aandacht op zich door een aanslag op Straatsburg eerst en later op Boulogne. Bij die laatste gelegenheid raakte hij gevangen en werd hij opgesloten in de vesting Ham. Na zijn ontsnapping vestigde hij zich in Engeland. De kansen voor een Bonaparte leken verkeken!

Republikeinen.

Gevaarlijker waren de republikeinen. Herhaalde malen werden aanslagen op het leven van de koning gedaan. Scherpe dwangmaatregelen bleven niet uit, verdachte verenigingen werden ontbonden, censuur op de pers uitgeoefend. Het waren voornamelijk jonge intellectuelen, die zich tot het republikeins beginsel aangetrokken gevoelden.

Sociale misstanden.

De gevolgen van de technische revolutie deden zich nu ook meer en meer in Frankrijk gevoelen. De grote fabrieken waren oorzaak van een groeiend arbeiders proletariaat. De liberale leer van de staatsonthouding maakte deze mensen tot armelijke loonslaven. Vooral in steden als Lyon braken heftige onlusten uit, die met geweld bedwongen werden.

Socialisten.

Om tot een oplossing van de sociale kwestie te komen, om een betere maatschappij te scheppen, werden allerlei stelsels bedacht en gepropageerd. Mensen, die zich met deze vraagstukken bezig hielden, noemde men **socialisten.** Sommigen, zuivere

utopisten, rekenden niet in het minst met de werkelijkheid. Hun denkbeelden zouden alleen bij volmaakte mensen te verwezenlijken zijn. Anderen, **Louis Blanc** o.a., wensten dat de staat ateliers sociaux zou oprichten. Op de duur zou dit leiden tot nationalisering van de bedrijven.

Buitenlandse politiek.

Louis Philippe begreep, dat hij Europa niet kopschuw moest maken door een agressieve politiek. De opstand der Polen in 1830 ontving van hem geen hulp. Toen hij van Engeland zeker was, durfde hij voor de Belgen wel iets te doen, maar zijn zoon mocht de Belgische Kroon niet verwerven.

Het nabije Oosten. 1840.

In de strijd tussen Egypte en Turkije, steunde de Franse regering het eerste land. Engeland en Rusland namen het voor Turkije op, een grote Europese oorlog dreigde te zullen uit breken.

Napoleon bijgezet in de Dôme des Invalides 1840.

Minister Thiers prikkelde de Franse zucht naar oorlogsroem, door het lijk van Napoleon van St. Helena over te laten brengen naar Parijs. Onmiddellijk reageerden de Duitsers en zwoeren met „Die Wacht am Rhein" dat de Rijn Duits zou blijven. Louis Philippe koos de wijste partij, Thiers werd ontslagen, Guizot volgde hem op.

Minister Guizot 1840—'48.

Acht jaren lang bleef **Guizot** leider van de regering. Hij was gematigd liberaal. Mèt de koning trachtte hij een gulden middenweg te bewandelen tussen vooruitstrevend en conservatief. De rijke burgerij steunde hem graag, ze verdiende in die dagen goed. Een meerderheid in de kamer had Guizot steeds; tal van ambtenaren waren afgevaardigd en deze durfden de regering niet te bestrijden.

Reform-banketten.

De oppositie-groepen gingen nu om uitbreiding van het kiesrecht vragen. Toen politieke vergaderingen niet werden toegestaan, organiseerde men de z.g. **Reform-banketten.**

Februari-revolutie 1848.

In Februari '48 zou men in Parijs zulk een maaltijd met politiek dessert houden. Verbod van de regering lokte relletjes uit. Guizot was de zondebok, de koning zond hem de woestijn in. Daarmee scheen de rust hersteld, maar een ongelukkige schietpartij op de Quai d'Orsay bracht heftiger botsingen. Toen Louis Philippe zag, dat hij zich niet kon handhaven, deed hij afstand van de troon. Frankrijk werd opnieuw een republiek (Februarirevolutie 1848).

Verovering van Algiers 1827—1847.

Nog onder Karel X was de strijd met Algiers begonnen, die eindigde met de bezetting en kolonisatie van dit gebied. Dappere

tegenstand hadden de Algerijnen geboden, onder leiding van **Abd-el-Kader.** De slag bij Isly was beslissend (1848). Algiers werd het begin van het tweede Franse koloniale rijk.

§ 6. Het Pyrenees en het Apenijns Schiereiland.

Eensgezind had het Spaanse volk zich verzet tegen de Napoleontische overheersing. De omgang met Engelsen (de legers van Wellington) had vele Spanjaarden iets geleerd van de beperkte monarchie. Geen wonder dat die Spanjaarden (liberalen, noemden ze zich zelf) van een grondwet alle heil verwachtten. De constitutie van 1812, getrouwe kopie van de Franse van 1791, zou richtsnoer van het regeringsbeleid zijn.

Grondwet van 1812.

Restauratie der Bourbons 1814.

De droom duurde kort. De restauratie bracht er **Ferdinand VII** op de troon, een vorst even zwak en onbekwaam als zijn voorgangers. Geestelijken en adel kwamen weer vooraan, de grondwet verdween, het absolutisme vierde hoogtij.

Als voorheen werden kerken en kloosters rijk bedacht, maar aan economisch herstel kwam de regering niet toe.

Opstand te Cadix 1820.

De ontevredenheid ontlaadde zich in een opstand, een **pronunciamiento.** Officieren van het garnizoen in Cadix ontplooiden de vaan van de opstand, hun soldaten volgden hen. Vele burgers sloten zich aan, vooral in Catalonië. De koning, bezorgd voor zijn troon, bezwoer de constitutie. In één slag scheen Spanje òm te zijn.

Opstand bedwongen.

Maar de liberalen bleven niet eensgezind! Bovendien bemoeiden zich de mogendheden met het geval Spanje. Aan Frankrijk werd de interventie opgedragen, die in 1823, aanvankelijk schoorvoetend werd uitgevoerd.

Interventie 1823.

De Franse tussenkomst bracht in een ogenblik de reactionnairen aan het roer. Alleen Cadix bood hardnekkig weerstand. Vreselijk woedden de royalisten tegen de liberalen! Het absolutisme werd hersteld.

Portugal.

Ook in Portugal leefden liberale denkbeelden. De koninklijke familie vertoefde in Brazilië. Volledig werden beide landen gescheiden, toen Brazilië een apart keizerrijk werd onder één der leden van het huis Braganza.

Voortdurende onrust.

In de beide landen van het Pyrenees schiereiland bleef de gehele 19de eeuw door onrust heersen. Voortdurende opstanden brachten reactionnairen en liberalen tegen elkaar in 't geweer.

Dat de economische toestand hierdoor ernstig schade leed, valt licht te begrijpen.

Italië. Het congres van Wenen had de verschillende Italiaanse staten hersteld en aan Oostenrijk grote invloed gegeven. De absolutistische regeringen van de verschillende staatjes trachtten de herinnering aan het Franse bewind grondig uit te wissen.

De paus. Vooral de Kerkelijke staat onder paus Pius VII keerde tot het oude terug. Niet alleen werd er de Inquisitie hersteld maar ook keerden de geestelijken als ambtenaren terug. Dat de orde der Jezuïeten herleefde was van betekenis voor de ganse kerk.

De geest van de reactie proeft men uit het feit dat straatverlichting en vaccinatie, omdat ze dateerden uit de Franse tijd, werden afgeschaft.

Carbonari. Het spreekt vanzelf, dat er ook verzet tegen deze reactie was. Vooral onder de jongeren, bezield met nationale en liberale gedachten. In 't geheim organiseerden ze genootschappen, die bepaald een anti-Oostenrijks karakter droegen. Het meest bekend werd dat der **Carbonari** (kolenbranders).

Opstand in Napels 1820. Toen in Spanje de opstand uitbrak, volgden de troepen in Napels dit voorbeeld. En ook hier bezwoer een verschrikte koning een constitutie.

Maar ook Metternich was op z'n hoede. Een congres te Troppau bijeengekomen, zag Oostenrijk met Rusland en Pruisen solidair om de opstand te breken en de rust in de Italiaanse landen te herstellen.

Interventie. Oostenrijk interveniëerde. En de opstand werd snel en bloedig onderdrukt.

Ook in Noord-Italië waren ongeregeldheden voorgevallen, de straffende hand der Oostenrijkers bedwong elk verzet.

Voortgaande reactie. Daarna had de reactie vrij spel. De Italiaanse staten verzonken in achterlijkheid. Alleen in het Noorden kwam met de industrie langzamerhand ook een middenstand op.

Nieuw Verzet 1831. Onder invloed van de Juli-revolutie in Parijs, rommelde het ook in Italië. Maar het verzet bleef plaatselijk, een krachtige liberale, nationale organisatie ontbrak. Het kostte Oostenrijk weinig moeite de orde te herstellen.

§ 7. De Balkanlanden. Griekse Vrijheidsoorlog.

Verschillen tussen de Grote Vijf. De verschillen tussen de grote mogendheden, Oostenrijk, Rus-

land, Pruisen, Engeland en Frankrijk, kwamen duidelijk aan het licht in de Turkse kwestie.

Engeland, nooit toegetreden tot de Heilige Alliantie, bemoeide zich alleen met de continentale politiek, als zijn eigen belangen dit meebrachten.

Toen Oostenrijk in Italië interveniëerde, liet dit Engeland vrijwel koud, anders stond het toen Spanje en Portugal „bevoogd" werden. Deze koloniserende landen genoten Albions belangstelling, de vrijheid der Zuid-Amerikanen was de Engelsen welkom.

De Griekse Vrijheidsoorlog 1821—'30.

Nog meer verschil openbaarde zich in de Griekse kwestie.

De Grieken waren sedert 1821 in opstand tegen de Turken. Van weerszijden werd met grote wreedheid gehandeld, de moord op **Chios** werd in Europa van een gruwelijke vermaardheid (Schilderij van Delacroix).

De Heilige Alliantie had naar haar beginselen de Turken moeten helpen, maar de Balkan liet men liefst met rust.

De Grieken waren in Europa zeer populair, uit de meeste landen stroomden vrijwilligers naar Hellas. **(Philhellenen, Lord Byron).** Maar officieël deden de regeringen niets. Rusland wilde de Grieken wel helpen, elke verzwakking van de Turkse macht was de czaar aangenaam. Maar Engeland en Frankrijk zagen liever een zwak Turkije aan de Bosporus, dan een sterk Rusland! En toch wilden ze ook weer niet, dat de Grieken hun vrijheid zouden te danken hebben aan de Russen alleen!

1825 Mehemet Ali.

De Turkse sultan riep de hulp in van zijn vazal, de khedive van Egypte, **Mehemet Ali.** Als loon werd hem toegezegd het schiereiland Morea. De Grieken waren tegen de troepen van Mehemet Ali niet opgewassen, de opstand scheen te mislukken.

Troonswisseling in Rusland. 1825.

In hun voordeel was het dat Alexander I overleed en opgevolgd werd door de meer oorlogszuchtige Nicolaas I. Engeland en Frankrijk zonden nu een vloot naar de Egeïsche Zee om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn.

Te voren waren de regeringen van Rusland, Engeland en Frankrijk overeengekomen, dat ze een nota aan de sultan zouden richten, waarin om zelfbestuur voor de Grieken werd gevraagd. De sultan durfde deze nota naast zich neer te leggen.

Navarino 1827.

De spanning werd zó hevig, dat een ontlading als van zelf volgde. De verenigde vloten van Engeland en Frankrijk vernietigden de Turkse vloot in de baai van **Navarino.** De Grieken

juichten, de overwinnaars waren dood-verlegen. Engeland riep zijn vloot terug, de admiraal werd ontslagen!

Russisch-Turkse oorlog 1827—'29.

Inmiddels begon Rusland de oorlog. In een snelle veldtocht bereikte generaal **Diebitsch** Adrianopel. Nu wilden de Turken concessies doen en sloten ijlings de **vrede van Adrianopel** (1829).

Zelfbestuur werd verleend aan Servië, Moldavië en Walachije, Griekenland werd vrij.

Conferentie te Londen 1830.

De Grieken kregen lang niet wat ze gewenst hadden. Thessalië en Kreta bleven aan Turkije. Dit had Engeland bewerkt, om de Turken niet geheel van zich te vervreemden.

De Grote Alliantie faalt.

Met dit al was de Griekse oorlog een nederlaag voor Metternich en de Grote Alliantie. Een nationale beweging had dan toch gezegevierd. De macht van de wettige vorst was niet hersteld.

Het gaf de andere nationale bewegingen in Europa moed om vol te houden.

De kwestie Mehemet Ali 1833.

Nog een nasleep had de oorlog. Aan Mehemet Ali was het hem toegezegde Morea ontgaan. Nu vroeg hij aan de sultan om Syrië. Frankrijk steunde de aanspraken van de khedive. Toen zag men de Russen optreden als de beschermers van Turkije! Immers was een zwakke sultan voor hen verre te verkiezen boven een krachtig persoon als Mehemet Ali.

Opnieuw de oosterse kwestie 1840.

In 1840 kwam de Oosterse kwestie opnieuw aan de orde. Weer steunde Frankrijk de pogingen van Mehemet om Syrië te veroveren. Engeland, geleid door **Palmerston** trad nu krachtiger op. In bond met Rusland, Oostenrijk en Pruisen belette het een verdere verbrokkeling van Turkije. Frankrijk dorst de oorlog niet aan en krabbelde terug.

Convention des Détroits 1841.

Nu werd geregeld, dat de zeestraten voor de oorlogsschepen van alle landen zouden gesloten zijn. Turkije werd hersteld in zijn volledige souvereine rechten.

§ 8. Het Westelijk Halfrond.

De Verenigde Staten.

Toen de Amerikaanse Vrijheidsoorlog was geëindigd en het zelfstandige staatkundige leven een aanvang had genomen, begon de regelmatige groei van de jonge republiek.

Grote moeilijkheden veroorzaakte de strijd tussen Engeland en Frankrijk in de Europese coalitie-oorlogen. Beide landen waren

buren van de Amerikanen, Engeland bezat Canada en Louisiana was Frans. Het hart der Amerikaanse burgers trok van zelf meer naar de Fransen, hoewel de gruwelen van de revolutie de Franse reputatie zeer geschaad hadden.

Louisiana gekocht 1803.

Napoleon wilde zich van de Amerikaanse vriendschap verzekeren en bood nu Louisiana de U.S.A. aan. President **Jefferson** sloeg aanstonds toe en zo kwam het gehele Missisippi-gebied met zijn vruchtbare vlakten in handen van de Amerikanen.

In de moeilijkheden ontstaan door de handhaving van het Continentaal Stelsel leed de Amerikaanse scheepvaart van beide oorlogvoerenden. Maar ten slotte het meest van Engeland, dit

Oorlog met Engeland 1812—'14.

leidde tot een oorlog, die zowel ter zee als te land met afwisselend geluk werd gevoerd. De vrede van Gent bracht weinig verandering in de feitelijke toestand.

Trek naar het Westen.

Meer en meer begon de belangstelling zich te richten op de Westelijke gebieden. De blanke man trok de eindeloze prairies in, door Indiaanse stammen bewoond. Steeds meer verplaatste de frontier zich in de richting van de Grote Oceaan.

Telkens zorgde Europa voor stromen immigranten, aangelokt door de grote vrijheid in de Nieuwe Wereld.

Economische opbloei.

Na de politieke vrijwording streefden de Staten nu naar economische onafhankelijkheid. De industrie werd beschermd door een verhoging van invoerrechten. Door aanleg van wegen en kanalen werd niet alleen de binnenlandse eenheid sterker maar ook het afzetgebied vergroot.

Literatuur.

De geestelijke zelfstandigheid van de nieuwe wereld werd ook gedemonstreerd door een eigen Amerikaanse letterkunde. Vooral **Washington Irving** en **James Cooper** traden op de voorgrond in deze periode.

Omstreeks de veertiger jaren trokken **Longfellow, Emerson** en **Edgar Allan Poe** sterk de aandacht.

James Monroe.

De houding tegenover de Europese wereld hebben de Amerikanen vastgelegd in de z.g. **Monroe Doctrine.**

President Monroe richtte zich in een boodschap tot het Congres en ontwikkelde zijn denkbeelden, die door vrijwel de gehele natie gedeeld werden.

Monroe-leer 1823.

De inhoud van deze Monroe-leer kunnen we in 3 punten samenvatten:

1. De landen van het Westelijk halfrond mogen niet meer

beschouwd worden als gebieden, welke voor kolonisatie door Europese mogendheden in aanmerking komen.
2. De gedachten voorgestaan door de Heilige Alliantie stroken niet met de Amerikaanse ideeën.
3. Wij zullen ons niet inlaten met de bestaande koloniën, ook zullen we ons niet mengen in de onderlinge aangelegenheden van de Europese staten.

James Monroe, president U.S.A. (1817—'25).

Zuid-Amerika.

De aanleiding voor deze Amerikaanse verklaring was de dreigende interventie door de grote mogendheden in de Zuidamerikaanse zaken.
De Spaanse koloniën waren in de Napoleontische tijd van het moederland los geraakt. Ze wilden nu volledige onafhankelijkheid. Spanje was niet sterk genoeg om zijn gezag te herstellen; De koning wendde zich nu tot de Grote Alliantie. Maar Engeland en de Verenigde Staten hieven het schild op boven de Zuid-Amerikanen.

Simon Bolivar. De grote leider van de opstand, **Simon Bolivar,** hoopte de Washington van het Zuiden te worden. Hij droomde van de Verenigde Staten van Zuid-Amerika, als complement van de Noordelijke buren. Zijn ideaal is niet vervuld. De vrijheid hebben de koloniën verworven, maar het rechte gebruik hebben ze er nog steeds niet van kunnen maken.

Slavernij. De belangrijkste moeilijkheid voor de Noord-Amerikanen was de kwestie van de neger-slavernij.

De Noordelijke staten met hun industrie en landbouw kenden dit probleem niet, maar de economie van het warme Zuiden was met de slavernij verbonden. Daar was de plantagebouw: katoen, suikerriet en tabak waren de producten. De uitvinding van de „Cotton gin" deed de vraag naar katoen voor de textielfabrieken stijgen. De ondernemers in het Zuiden beleefden gouden jaren.

Aanvankelijk had men gedacht, dat de slavernij van zelf zou uitsterven, toen dit niet 't geval bleek te zijn, ontstond er groot verschil onder de Amerikaanse bevolking. Telkens wist men door een min of meer gelukkig compromis een uitbarsting te bezweren. Maar men kon een definitieve beslissing niet blijven uitstellen.

Mexicaanse oorlog 1846—'48. Een enorme uitbreiding van grondgebied leverde de oorlog met Mexico op. Allerlei grenskwesties waren de aanleiding; Texas, Californië en Nieuw-Mexico waren de buit.

§ 9. De Nederlanden 1813—1848. Overzicht.

Achtergrond. De beproevingen van de Franse tijd hadden het Nederlandse volk niet tot een geestelijke opleving gebracht. Het bleef in menig opzicht even ingezonken als het aan het eind van de 18e eeuw was geweest.

Het Rationalisme beheerste de gedachten; de verkeerde toepassing had tot de gruwelen van de Franse revolutie geleid. Wanneer men nu maar zorgde verstandiger te zijn, zou een grote toekomst de mensheid wachten. Men bleef optimistisch hopen op de vooruitgang der beschaving.

De profeet van het Rationalisme was **Immanuel Kant,** de Koningsberger geleerde.

Op het gebied van de staatkunde volgde men de ideeën van

Rousseau; **Adam Smith** gaf de richting aan voor het economisch leven.

De kerk.

Ingezonken en duf was het leven in de grote Protestantse kerk, de voormalige staatskerk. Van het stoere Calvinisme was weinig over. Zonder veel verzet liet de kerk zich een nieuwe bestuursorganisatie opleggen.

Het Rooms-Katholieke leven was weinig beter. Moeilijk vonden de Roomsen hun weg in de veranderde staat en maatschappij.

Maatschappij.

In de **Camera Obscura** heeft **Hildebrand** een treffende tekening gegeven van de Nederlandse burgerman uit de eerste jaren van ons herwonnen zelfstandig volksbestaan. Stastok, de zelfgenoegzame burger, die zweert bij de vaderen en een domme afkeer heeft van al wat nieuw is.

De ondernemingslust was zeer gering; de moeilijkheden werden nog groter door de weinige energie waarmee ze bestreden werden.

Wetenschap en Kunst.

Geen wonder dat ook op het gebied van de wetenschap niets groots te noemen valt. Het conservatisme van deze tijd slaat ook de wetenschap met lamheid.

In de kunst is het al middelmatigheid, wat de klok slaat. **Tollens** wordt als de grote man gehuldigd, hij is de officiële dichter bij plechtige gelegenheden (Wien Neerlands Bloed).

Willem I 1772—1843.

De eerste souverein over het herboren Nederland was een man van aanpakken en zaken doen. Zijn stalen geheugen en liefde voor het détail waren erfenis van zijn vader, stadhouder Willem V.

In de jaren van ballingschap had hij o.a. het bestuur gevoerd over zijn Duitse landen. Daar had hij het systeem van de „Landesvater" leren kennen. Dit verlicht despotisme lag hem volkomen. Ook het gezag van de vorst in kerkelijke aangelegenheden strookte met zijn opvattingen.

Zijn sterk gestel en zijn aangeboren ijver deden hem onvermoeibaar bezig zijn; grote belangstelling in economische vraagstukken maakten hem tot de koning-koopman.

Het was voor een man van zijn karakter heel moeilijk om met anderen samen te werken op voet van gelijkheid. In zijn ministers duldde hij geen zelfstandigheid, hij verwachtte slechts dienaren, commiezen. Met mannen als **Van Hogendorp** kon hij dan ook slecht overweg, liever werkte hij met de gehoorzame **Van Maanen.**

Het is niet te verwonderen dat Willem I zulk een alles beheersende plaats heeft ingenomen. Uit het volk zelf kwamen weinig of geen initiatieven, gaarne liet men de zaken aan „Vader Willem" over.
Gretig heeft hij gebruik gemaakt van deze gesteldheid; geprikkeld werd hij door oppositie. Maar niemand kan ontkennen, dat Willem als koning gewerkt heeft als weinig anderen en dat aan zijn zakelijk inzicht een maatschappelijke opleving van betekenis te danken is.

G. K. van Hogendorp 1762—1834.

Eerst naast, later tegenover koning Willem I stond de grote man van 1813, **Gijsbert Karel van Hogendorp.**
Afkomstig uit een Rotterdams regentengeslacht, genoot de jonge van Hogendorp een goede opvoeding. In Berlijn bezocht hij de militaire school. Een reis naar de jonge Amerikaanse republiek verruimde zijn blik; prikkelde ook zijn eerzucht. Na de Oranjerestauratie in 1787 werd hij pensionaris van Rotterdam.
De Franse tijd zag hem ambteloos, steeds heeft hij geweigerd zijn diensten de overheerser aan te bieden.
In deze tijd studeerde hij en schreef een schets voor een grondwet. Hij meende, dat met de omwenteling ook zijn gelukszon rijzen zou. Zijn karakter botste met dat van Willem I. Ook hun staatkundige inzichten liepen uiteen. Van zichzelf getuigt van Hogendorp: „Mijn geloofsbelijdenis in kerk en staat kan ik uitdrukken in drie woorden: Ik ben evangelisch, ik ben liberaal, ik ben Engels gezind." Hiermee bedoelde hij te zeggen dat hij in 't godsdienstige de meningen der heersende richting (supranaturalisten) was toegedaan; in de politiek aan het volk enige invloed gunde en in zake de handelspolitiek de vrijhandel verkoos.

Willem Bilderdijk 1756—1831.

Zonder lid te zijn van enig kerkgenootschap, was **Bilderdijk** in woord en geschrift de verdediger van het Calvinisme. Toen hem een professoraat ontgaan was, verzamelde hij als privaatdocent in Leiden, een schare van enthousiaste jongeren om zich heen. Zijn geschiedbeschouwing zag de historie als de strijd tussen God en Satan. Hij brak de invloed van de staatsgezinde beschouwingen van Wagenaar, maar was niet groot genoeg als historicus om school te maken.
In politiek opzicht was hij contra-revolutionnair, d.w.z. hij verwierp niet alleen de beginselen van de revolutie maar ook alles wat ze aan goeds had opgeleverd.

Vader van het Réveil, dat is wel zijn beste kenschetsing. Zijn talentvolste leerlingen waren **Da Costa, Capadose, Groen van Prinsterer.**

De man, die het Rooms-Katholicisme met vuur heeft verdedigd en het zijn rechtmatige plaats in de Nederlanden heeft gegeven, was van Protestantse huize. De vader van **le Sage ten Broek** was predikant en hoogleraar geweest. In 1787 was het gezin naar de Zuidelijke Nederlanden gevlucht en daar ging ten Broek over tot de Roomse kerk. In 't vaderland teruggekeerd heeft hij in woord en geschrift voor zijn nieuwe geloof geijverd. Hij gaf de stoot tot een eigen Roomse pers en leerde de Roomsen politiek denken en meeleven.

J. G. le Sage ten Broek 1775—1830.

Een typische vertegenwoordiger van deze tijd is wel **J. H. v. d. Palm**, zoon van een Rotterdams kostschoolhouder. Opgeleid voor predikant, moest hij als vurig Patriot in 1787 zijn gemeente ontvluchten. In de Franse tijd was hij agent van nationale opvoeding (dus zo iets als minister). Zijn naam is verbonden aan de schoolwet van 1806. Later werd hij hoogleraar te Leiden in de welsprekendheid. Na de bevrijding was hij de officiële redenaar bij allerlei nationale gelegenheden. Het Calvinisme van Bilderdijk was v. d. Palm te star, hij was een aanhanger van de supra-naturalistische richting.

J. H. v. d. Palm 1763—1840.

Door zijn vele geschriften oefende hij een belangrijke invloed uit.

§10. De vorming van het koninkrijk.

Niet Willem VI maar Willem I was het, die in November 1813 de leiding van de Nederlandse zaken op zich nam. Hem werd de souvereiniteit opgedragen, d.w.z. de oude republiek werd niet hersteld, de monarchie onder Oranje deed haar intrede. Eindelijk was dan voltooid wat vroeger eeuwen niet gelukt was.

Souverein Vorst.

Direct aanvaardde Willem de regering, onder voorwaarde van een wijze constitutie.

De grondwet van 1814.

Een commissie werd daartoe benoemd met van Hogendorp als president. Grondslag bij de bespreking was de schets door van Hogendorp in de Franse tijd gemaakt.

Toen het ontwerp gereed en door de koning aanvaard was, werd een vergadering van **notabelen** bijeen geroepen in Amsterdam. Slechts enkelen verklaarden zich tegen. Terstond na de

aanneming bezwoer Willem I de grondwet en werd hij plechtig als vorst ingehuldigd.

Foto Lichtbeelden Instituut

Koning Willem I.

Inhoud.

De grondwet verleende uitgebreide bevoegdheden aan de monarch, geringe invloed aan het volk. Er kwam één kamer der Staten-Generaal gekozen door de Provinciale Staten. De leden van laatstgenoemde werden weer gekozen door de Stedelijke besturen. Een kiescollege, waarin de welgestelde burgers zitting hadden, vulde de open komende plaatsen aan. Getrapte verkiezingen dus en een uiterst klein kiezerscorps.

Vrijheid van drukpers en van godsdienst werd verleend. Gebroken werd met de gedachte van de volkssouvereiniteit, doordat artikel 1 de souvereiniteit blijvend opdroeg aan Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau.

De Staten-Generaal kregen aandeel aan de wetgevende macht, de begroting van de gewone uitgaven zou voor een onbepaald aantal jaren worden vastgesteld, die voor de buitengewone telkens voor één jaar.

Financiën.

Erfenis van de Franse tijd was de verwarde toestand van de geldmiddelen. Feitelijk werd de tiërcering gehandhaafd, immers de Nationale Schuld werd gesplitst in **Werkelijke** ($^1/_3$ deel), waarvan 2½ % rente zou worden betaald en **Uitgestelde,** waarvan geen rente gegeven zou worden. Jaarlijks zou 4 millioen Werkelijke Schuld worden afgelost en een evengroot bedrag van de Uitgestelde zou dan Werkelijke worden.

Nederlandse Bank 1814.

Verder werd een Nederlandse Bank opgericht, die o.a. het recht kreeg bankbiljetten uit te geven.

Buitenlandse Zaken.

Het spreekt wel van zelf dat de buitenlandse politiek gericht was naar die van de bondgenoten, de vijanden van Frankrijk. Teruggave van onze koloniën kon men alleen verwachten van een gunstig gestemd Engeland. Welnu, Engeland wilde gaarne het politiek evenwicht in Europa herstellen. Een krachtige Nederlandse staat, schildwacht op Frankrijks Noordgrens, strookte met de Engelse plannen. Maar ook Willem I was tuk op uitbreiding van gebied. Hij dacht zelf aan een deel van het Rijnland, het vroegere bisdom Keulen. Alle kwesties werden beslist door het Congres van Wenen. Daar werd de vereniging van Nederland en België gedecreteerd.

De vereniging met België.

In Juni 1814 kwamen de grote mogendheden (Engeland, Oostenrijk, Rusland en Pruisen) te Londen bijeen. Door Willem I en minister **Falck** waren de voorwaarden der vereniging vastgelegd in 8 artikelen. Deze artikelen werden aanvaard en vormden nu de grondslag van het op te trekken gebouw.

De vereniging zou „intime et complète" zijn. Dus werd de staatsschuld van de beide landen geamalgameerd, d.i. samengesmolten. Het overzeese gebied zou openstaan voor beide partners.

De grondwet zou gewijzigd worden in overeenstemming met de nieuwe toestand. Godsdienstvrijheid werd gegarandeerd en in de Staten-Generaal zouden de Belgen „convenablement" vertegenwoordigd zijn.

Teruggave der koloniën

Engeland had nu geen bezwaar meer om aan de versterkte staat de koloniën, die het in de Franse tijd bezet had, terug te geven. Het behield de Kaapkolonie, van belang als tussenstation op de reis naar Brits-Indië. Ook Ceylon bleef Engels, evenals Westelijk Guyana.

Doordat Engeland ons ook 2 millioen pond toezegde voor de op-

bouw van vestingen in het Zuiden (barrière tegen Franse dreiging), ontstond de legende dat we de Kaap zouden verkocht hebben.

Napoleon terug. Maart 1815.

Nog was niet alles in kruiken en kannen, toen de terugkeer van Napoleon Europa opschrikte. Willem I tastte door en proclameerde het **Koninkrijk der Nederlanden.** Nu nam de Souvereine vorst de koningstitel aan.

Waterloo 18 Juni 1815.

Aan de eindworsteling met de Franse dwingeland nam ook het Nederlandse leger deel. De kroonprins, die de titel van Prins van Oranje voerde, stond aan het hoofd van ons leger. Zowel bij **Quatre-Bras** als bij **Waterloo** toonde hij bekwaamheid en moed. Napoleon werd verslagen, in 100 dagen was zijn droom vervlogen!

Vrede van Parijs.

Voor de tweede maal werd te Parijs vrede gesloten. Het grondgebied van het nieuwe Koninkrijk werd nog iets vergroot. We kregen een aandeel in de Franse oorlogsschatting. Ter compensatie voor het verlies van zijn Duitse landen, kreeg Willem I het **groothertogdom Luxemburg,** dat lid bleef van de Duitse bond.

Grondwet 1815.

Ter uitvoering van de 8 artikelen werd een commissie voor grondwetsherziening benoemd. Weer fungeerde G. K. van Hogendorp als president. Natuurlijk zaten nu ook Belgen in de commissie.
De belangrijkste veranderingen waren:

1. Voortaan zouden er twee kamers der Staten-Generaal zijn. De bestaande kamer werd de Tweede. Ze zou 110 leden hebben, uit elk der rijksdelen 55. De Eerste Kamer, waarvan de leden door de koning voor hun leven zouden worden benoemd, zou 40 à 60 leden tellen. Deze Kamer werd voornamelijk ingesteld om de Belgische adel gunstig te stemmen.
2. De bepaling, dat de Koning de Hervormde godsdienst moest belijden, verviel.
3. De vergaderingen van de Tweede Kamer zouden openbaar zijn.

Goedkeuring

In 't Noorden werd de gewijzigde grondwet aanvaard door een dubbele vergadering der Staten-Generaal. Voor het Zuiden werd een vergadering van notabelen bijeengeroepen. Alleen door een **truc** (arithméthique neerlandaise) werd de wet hier als

aangenomen verklaard. De Koning rekende de thuisblijvers als voorstemmers, evenals hen, die uitdrukkelijk verklaarden tegen te stemmen vanwege het artikel van de godsdienst. Een slechte start!
Maar de meerderheid der **gezamenlijke** onderdanen had voorgestemd, daarmee troostte zich de regering.

§ 11. Vijftien jaren van Koninklijke inspanning. 1815—1830.

Oordeel van professor H. T. Colenbrander.

„Buiten de Koning, heeft het rijk der zeventien Nederlanden eigenlijk nooit een regering bezeten (alleen bureaux), en de regeerder vatte zijn taak als de leider ener reusachtige onderneming op. Hij geloofde in de toekomst dier onderneming mits er kapitaal in kon worden gestoken. De natie deed dat niet vrijwillig, of in te geringe mate. Hij denkt, koopt, onderneemt voor haar, zo ver het gaat met zijn eigen particuliere middelen; voor de rest zal hij haar het geld met goocheltoeren ontlokken. Zijn opperbeheer der financiën gaf hem daar de middelen toe".

Bevordering economisch leven.

Tot 1830 is onze geschiedenis, die van de Koning. Autocraat in hart en nieren, ijverig als weinigen, tracht hij de landsvader te zijn van het Nederlandse gezin.
Al zijn werken is er op gericht, de staat uit zijn verval op te richten. Noord en Zuid deelden gelijk in zijn belangstelling. Helaas hadden ze vaak tegenstrijdige belangen.

Vrijhandel of Protectie?

Het Noorden wilde de vrijhandel als van ouds. De industrie van het Zuiden, tot bloei gekomen mede door het Continentaal Stelsel, vroeg om protectie. De regering aarzelde tussen beide mogelijkheden en bevredigde niemand.

Industrialisatie.

De Koning begreep, dat onze handel herleven kon, als hij gevoed werd door een sterke industrie. Hij wenste geen natie van kruiers.
Grote aandacht gaf hij aan de toenemende mechanisatie. Moest men eerst de machines uit Engeland importeren, het einddoel was, deze zelf te kunnen vervaardigen. Mannen als **John Cockerill,** eigenaar van een machinefabriek te Seraing; **Roentgen,** een oud-zeeofficier, maar vooral bekend als scheepsbouwkundige, vonden bij de Koning steeds gehoor voor hun plannen. Geregelde stoombootdiensten op de grote rivieren, straks ook over zee, waren de resultaten. Rotterdam en Amsterdam kregen moderne

scheepswerven. In de laatste stad werd de industrie gestimuleerd door de ondernemer **Paul van Vlissingen.**

Straatwegen en Kanalen.

Het verkeer te land werd bevorderd door de aanleg en verbetering van straatwegen. „Van Gend en Loos" zorgde voor het vrachtvervoer.

De kanalen, die gegraven werden, verbonden de grote handelssteden met de zee. Het Noordhollands kanaal voor Amsterdam, het Voornse voor Rotterdam. De Zuid-Willemsvaart verbeterde de verbinding met Luik; het Apeldoornse kanaal ontsloot het Oostelijke deel van de Veluwe.

Spoorwegen.

Heel langzaam groeide ook het besef, dat de spoorweg nuttig kon zijn. Een overschatting van de waarde der waterwegen werkte belemmerd. Eerst in 1839 werd de lijn geopend van Amsterdam naar Haarlem. Het zou jaren duren, eer het Noorden een behoorlijk spoorwegnet bezat.

Maatschappij van Weldadigheid.

Om het pauperisme te bestrijden, nam **Van den Bosch** het initiatief tot oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid. In haar koloniën **Frederiksoord** en **Willemsoord** zou getracht worden verarmde mensen tot zelfstandige boeren te maken. Bedelaars werden in Veenhuizen aan het werk gezet.

Armoede.

De nijpende armoede maakte al dit werk noodzakelijk. De bevolking was door de jaren van werkeloosheid verwekelijkt en arbeidsschuw geworden. Vreemdelingen vonden gemakkelijker werk dan onze eigen mensen. In sommige steden werd meer dan de helft van de bevolking bedeeld. Vele werkgevers ontbrak het aan durf en initiatief. Ze lieten hun bedrijf, zoals het was en staken hun geld liever in buitenlandse ondernemingen.

De handel.

Het kostte heel wat moeite de handel weer op gang te krijgen. Oude relaties waren verloren; de concurrentie was veel groter. Hamburg en Bremen trokken een groot deel van het verkeer tot zich. Het verarmde Europa had weinig koopkracht.

De Koning was ook hier de drijvende kracht. Hij zocht de handel op Indië weer in onze handen te brengen. Maar Engeland was ons de baas en had het voordeel dat zijn schepen met ladingen textiel (katoentjes) konden uitzeilen en met specerijen terugkeren. Nederlandse schepen voeren vaak in ballast uit; dat dit hoogst onvoordelig was, spreekt van zelf.

Ned. Handelmaatschappij 1824.

Op initiatief van de Koning werd de **Nederlandse Handelmaatschappij** opgericht. Ze zou voor de groeiende textiel-industrie afzet in Indië zoeken, en retour komen met de Indische waren.

Verder zou ze voor het gouvernement troepen vervoeren. De Koning stak veel kapitaal in de onderneming, bovendien garandeerde hij een dividend van 4½ % voor de tijd van 20 jaar. In het begin scheen het of de Handelmaatschappij niet op gang kon komen. Eerst na de invoering van het Cultuurstelsel in Indië begon ze te floreren en aanzienlijke baten op te leveren.

Het geestelijk leven.

De ingezonkenheid, die het maatschappelijk leven remde, veroorzaakte ook dufheid op geestelijk gebied. De Koning scheen ook hier de enige actieve. Aan zijn initiatief danken de universiteiten van Luik en Gent haar ontstaan. In het Noorden herrezen Leiden, Utrecht en Groningen, de hogescholen van Franeker en Harderwijk werden niet heropend.

Muziek en beeldende kunst genoten de koninklijke belangstelling, maar helaas de zijne alleen.

De kerk.

Een ingrijpende verandering was er aangebracht in de organisatie van de Gereformeerde Kerk. Haar voorrechten als staatskerk had ze in de Franse tijd reeds verloren. Haar ontbrak echter de kracht zelfstandig een reorganisatie door te zetten. Willem I handelde toen. Een concept-regeling lag klaar; ambtenaren onder Lodewijk Napoleon hadden die opgesteld. Met geringe wijziging werd bij Koninklijk Besluit nu „het Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk" ingevoerd. Deze handelwijze was ongrondwettig en kerkrechtelijk ontoelaatbaar. Echter, het was alleen de classis Amsterdam, die protesteerde. Verder aanvaardde men gelaten 's Konings wil.

Reglement van 1816.

Het presbyteriale karakter van de kerk, uitgedrukt in de Dordtse Kerkenorde (1619) werd vervangen door een bestuur van hiërarchische aard. Aan de top stond de Synode, waarvan de Koning de leden benoemde.

Een vereniging van allerlei kerkgenootschappen had Willem voor de geest gestaan. Vandaar dat hij in de Hervormde kerk leervrijheid wenste, beroep op de Heilige Schrift werd niet aanvaard.

Het Réveil.

Aan verzet ontbrak het niet geheel. In de kringen van het gewone volk leefde nog de gereformeerde gedachte. Willem Bilderdijk was de paladijn van dit herlevende Calvinisme. Zijn leerling, **Isaäc de Costa**, haalde zich de haat op het lijf van al wat liberaal en verlicht heette te zijn, toen hij de „Bezwaren tegen de geest der eeuw" publiceerde. Dit geschrift is genoemd „de geboortekreet van het Nederlands Réveil".

Da Costa's bezwaren. 1823.

Onder invloed van een soortgelijke beweging in Frans-Zwitserland, ontstond ook in ons land een herleving. Het Nederlandse Réveil legde alle nadruk op een vroom christelijk leven. In de eerste periode was het Réveil meer bespiegelend, later werd het practisch en werkte het vooral maatschappelijk.

Uit de kring van het Réveil traden op de voorgrond **Kohlbrügge, Groen van Prinsterer, Capadose** en de beroemde improvisator **Willem de Clercq.**

Onderwijs.

Het lager onderwijs, beheerst door de wet van 1806, gaf de **neutrale** staatsschool het grootste aandeel in de volksopvoeding. De gedachten van deze wet, strookten geheel met de opvattingen van de Koning. Hij trachtte ook in het Zuiden de neutrale lagere school ingang te doen vinden.

De Belgische geestelijkheid.

Moeilijkheden ontstonden in België, toen de Koning zich bemoeien ging met de opleiding der Roomse geestelijken.

Van de aanvang af, waren het immers de priesters geweest, die het verzet tegen de vereniging met het Noorden geleid hadden. Dat bleek reeds bij de stemming over de grondwet. Leider van de oppositie was de bisschop van Gent, **de Broglie,** van huis uit een Fransman. Zijn houding was vaak prikkelend. Aansluiting van België bij Frankrijk werd in zijn kring wenselijk geacht en door de **abbé de Foere** openlijk gepropageerd. In Frankrijk onder de Bourbons toch, was een sterke toenadering tussen staat en kerk waar te nemen.

De regering heeft de Broglie voor de rechter gedaagd. Door uitwijking naar Frankrijk ontging hij zijn vonnis. Veel soepeler was de houding van de Mechelse prelaat **de Méan.**

Om nu de jonge geestelijken te beïnvloeden ging de regering zich met hun opleiding bemoeien. Er werd reeds jaren met de Paus onderhandeld over een concordaat; tot overeenstemming kwam men niet. De regering bepaalde nu dat de klein-seminaria (een soort gymnasium) zouden worden gesloten. Zij waren zuiver Roomse scholen. De jongelui moesten nu een niët-kerkelijke school bezoeken. En daarna moesten ze een cursus van

Het Collegium Philosophicum 1825.

twee jaar volgen aan het Collegium Philosophicum te Leuven. Dan pas mochten ze aan een groot-seminarie (dus een kerkelijke inrichting) hun opleiding tot geestelijken voltooien. De staat zou de hoogleraren van de Leuvense school benoemen. Verboden werd de priesterwijding te schenken aan iemand, die in het buitenland had gestudeerd.

In strijd met de grondwet handelde de regering stellig. Ze tastte bovendien het rechtmatig recht der ouders aan.
Maar deze geestelijke strijd verloor de koning geheel.

Concordaat 1827.

Reeds in 1827 werd met de Pauselijke stoel een concordaat gesloten, waardoor het collegium werd opgeheven. De koning behield enige invloed op de benoeming van de bisschoppen.

Groeiend verzet.

In zijn strijd met de kerk had de koning de steun gehad van de Liberalen. De meesten van hen waren ook leden van de Roomse Kerk, maar ze voelden niets voor de clericale politiek der uitersten, de z.g. **Ultramontanen.** Het concordaat echter keurden ze af, het verijdelde hun plannen die liberalisatie der geestelijken bedoelden.

Grieven.

De Belgen hadden grieven genoeg. We zagen al, dat de wijze, waarop de vereniging tot stand was gekomen, hun onwelgevallig was. De menging der staatsschulden, de achteruitstelling van mannen uit het Zuiden, het waren kleinigheden die bij een eventueel conflict, opgeld zouden doen.

Taalbesluiten 1822.

In het sterk verfranste Vlaanderenland wilde de regering de rechten van het Nederlands handhaven. In de Vlaamse gewesten zou voortaan het Nederlands de officiële taal zijn, de Waalse zouden tweetalig zijn. Eerst later heeft de Vlaamse beweging de juistheid van deze maatregelen erkend. De Franskiljons hebben er Willem I om gehoond.

Besluiten regering.

De Belgische liberalen en een heel enkele uit het Noorden hebben steeds meer ingezien, hoe ongrondwettig de regering handelde, wanneer ze een koninklijk besluit afkondigde over een materie, die bij de wet geregeld moest worden. Zodoende werd de betekenis der Staten-Generaal steeds geringer.

Amortisatie-syndicaat.

Diezelfde kringen protesteerden tegen de financiële politiek. De regering had in 1822 opgericht een **Amortisatie-syndicaat,** een college, belast met het toezicht op de geldmiddelen en dat tevens de staatsschuld moest trachten te delgen. In feite diende het lichaam, dat in het geheim werkte, alleen om de financiële aangelegenheden te onttrekken aan de contrôle door de Staten-Generaal. Alleen de koning, zei men, wist op de duur, hoe het met de schatkist stond.

Drukpers-vrijheid.

Toen uitgeweken Fransen in België door middel van de pers de Bourbons aanvielen, beschermde onze koning hen door te wijzen op de vrijheid van drukpers hier te lande.
Toen Belgische journalisten de eigen regering aanvielen, volgden processen, alsof de censuur hier bestond.

Door een „regeringsblad" probeerde men invloed op de publieke opinie uit te oefenen. De hoofdredacteur van dit krantje Libry Bagnano was al even obscuur, als het doel dat beoogd werd.

Unie van clericalen en liberalen 1825. „Monsterverbond".

De gezamenlijke grieven deden liberalen en clericalen heenstappen over hun verschillen. Ze sloten een Unie en wilden daardoor een grote macht in het koninkrijk vormen. Ze stuurden niet aan op een afscheiding. Door herhaalde petities vestigden ze de aandacht op hun wensen. Die waren: vrijheid van drukpers, van onderwijs, alsmede ministeriële verantwoordelijkheid.

Reis van de Koning.

De ernst van de toestand zag de koning niet in. Toen hij in de zomer van '29 in het Zuiden reisde, werd hij allerwegen vrij hartelijk ontvangen. Hij liet zich toen verleiden om de oppositie in het openbaar „une conduite infâme" te verwijten. Onmiddellijk ontstond „l'ordre des infâmes"!

Brandstof lag er genoeg opgetast; de vonk zou echter van buiten komen.

§ 12. De Belgische opstand.

Juli-revolutie in Frankrijk.

We zagen dat de liberalen in Frankrijk tegen Karel X en zijn clericale regering de opstand begonnen in Juli '30. De Bourbons werden verjaagd, het burgerkoningschap van Lodewijk Philips begon.

Een maand later was Brussel het toneel van oproer.

De Nederlandse regering had gedacht, dat de ogen der Belgische clericalen door de Franse gebeurtenissen zouden worden geopend. Misschien zou het „monsterverbond" worden verbroken: Deze speculatie faalde echter.

Augustus '30.

Een dag na 's konings verjaardag, die in alle stilte was gepasseerd, begon het. In de schouwburg was opgevoerd **„La Muette de Portici"**. Het stuk behandelt de opstand der Napolitanen tegen de Spanjaarden. Verschillende revolutionnaire uitroepen oogstten veel bijval, de opgewonden menigte zette op straat in practijk om, wat ze in de zaal beleefd had. „Weg met de koning", „weg met de Hollanders", onder deze kreten werden de huizen van minister Van Maanen en van de journalist Libry Bagnano geplunderd. De politie deed niets, het garnizoen van de stad evenmin. De burgerij, bevreesd om haar bezit, vormde een burgerwacht. Deze tooide zich met de Brabantse kleuren.

De aanstokers van het gehele bedrijf waren Franse agenten, de oppositie-groepen stonden aanvankelijk verlegen met de opstand. Een krachtig, onmiddellijk ingrijpen der autoriteiten had de orde kunnen herstellen. Aarzeling en besluiteloosheid van hogere en lagere overheid gaven de opstand voedsel, straks maakten de liberale leiders van de ongeregeldheden gebruik om hun doel te bereiken.

Reactie van de regering

Toen de berichten van de opstand Den Haag hadden bereikt, riep de koning de Staten-Generaal bijeen in buitengewone zitting tegen 13 September. Terzelfder tijd werden de prinsen Willem en Frederik met een legertje naar Brussel gestuurd om de orde te herstellen.

De kroonprins begon met de opstandelingen te onderhandelen. Hij beloofde bij zijn vader op administratieve scheiding te zullen aandringen. Meer vroegen de Belgen niet. De koning treuzelde, berekende zijn kansen en .... verloor.

Aarzelende houding.

Ondertussen groeide de beweging. Antwerpen en Gent bleven rustig, verder was het land in rep en roer.

Enkele concessies deed de regering. Van Maanen werd ontslagen. Aan de Staten-Generaal werd de vraag voorgelegd van grondwetsherziening of administratieve scheiding.

Mislukte aanslag op Brussel.

In Brussel groeide de wanorde. Toen gelastte de koning prins Frederik de stad te bezetten. Prins Frederik voerde zijn opdracht zonder veel enthousiasme uit. Na enkele dagen ontruimde hij de stad, die hij gaarne voor verwoestingen spaarde.

Voorlopig Bewind.

De ongelukkige afloop van deze actie speelde in de kaart van de heftige opstandelingen. Degenen, die de regering getrouw hadden willen blijven, voelden zich verlaten en verraden. Het voorlopig bewind organiseerde aanstonds het verzet. Een Belgisch leger werd gevormd; de eerste stappen werden gedaan om een Nationale Vergadering bijeen te roepen, die over de toekomstige status van het land zou beslissen.

De Mogendheden.

Koning Willem had zich reeds tot de mogendheden gewend, die in 1815 de vereniging hadden verordend. De omstandigheden waren wel geheel gewijzigd. Engeland dacht er nu anders over. De Whigs waren in 1830 aan het bewind gekomen. Het Franse gevaar scheen met de Bourbons geweken. Metternich en zijn interventie-politiek hadden afgedaan. Te laat begreep Willem I deze verandering.

Laatste poging.

De koning, vertrouwend op de populariteit van de kroonprins

hoopte België voor zijn huis te kunnen behouden. Maar de prins deed of België onafhankelijk was. Hij werd teruggeroepen!

Oct. '30 Bombardement van Antwerpen.

Het tafellaken werd doorgesneden toen de generaal **Chassé** Antwerpen liet bombarderen, omdat Nederlandse troepen waren aangevallen.

België's onafhankelijkheid geproclameerd.

De Belgische Nationale Vergadering proclameerde de onafhankelijkheid en sloot meteen het huis Nassau uit van de troon. Geheel het Zuiden was nu in handen van de opstand, alleen de citadel van Antwerpen en Maastricht bleven door Nederlandse troepen bezet. Venlo en Roermond echter waren door Belgen genomen!

Conferentie te Londen.

De mogendheden kwamen in Londen bijeen om de Belgische kwestie af te handelen. Hier overheersten **Palmerston** en **Talleyrand.** Allereerst schorste de conferentie de vijandelijkheden. Uit alles bleek dat de stemming pro-Belgisch was. Tot elke prijs wilde men een Europese oorlog voorkomen, en dat is gelukt.

Londense protocollen.

In Januari '31 kwam de conferentie met haar voorwaarden voor de scheiding klaar. Ze had zich weinig aan de Nederlandse afgevaardigden gelegen laten liggen. De protocollen waren onherroepelijk, zo zeer rekende men op de instemming van beide partijen.

De grens zou die van 1790 zijn. Willem I behield Luxemburg als groot-hertogdom. België zou $^{16}/_{31}$ van de staatsschuld op zich nemen, maar behield de vrije vaart op de rivieren en op Indië.

De konings keuze.

Willem I accepteerde. Het Noorden, nooit erg enthousiast over de vereniging stemde met hem in. Maar de Belgen beten niet toe. Het congres verwierp de voorwaarden. Dit geschiedde mede onder invloed van de persoon, die men de koningskroon had aangeboden.

Kroonprins Willem was geen ernstige candidaat meer. De gedachten gingen uit naar een zoon van Louis Philippe, n.l. de **hertog van Nemours** en naar **Leopold van Saksen-Coburg.** De laatste had de voorkeur. Door zijn eerste huwelijk was hij aan het Engelse koningshuis verwant, hij stond nu op het punt een dochter van de Franse koning te trouwen.

Hij meende dat hij wel betere voorwaarden kon verkrijgen. En dat lukte hem ook. In de zomer werden de onherroepelijke protocollen herzien ten gunste van België.

Oorlog.

Nu weigerde Willem I. Hij deed een beroep op zijn volk. Dit

vond een enthousiast gehoor. Vele vrijwilligers meldden zich aan.

Niet weinig was het krijgsvuur aangeblazen door de zelfopoffering van de **luitenant van Speyck**, die met zijn kanonneerboot de lucht in vloog, liever dan haar in handen van de vijand te laten vallen. *Van Speyck Febr. '31.*

Het Belgische leger, slecht uitgerust en geleid, werd in twee slagen opgerold. (Hasselt en Leuven). De weg naar Brussel lag open. Prins Willem had weder zijn talent getoond. *Tiendaagse veldtocht 2—12 Aug. 1831.*

Maar nu kwam een Frans leger de bedreigde Belgen te hulp.

De kroonprins trok op Nederland terug. Weer werden de scheidingsvoorwaarden herzien, nu te onzen gunste. *Gevolg.*

Leopold, inmiddels tot koning uitgeroepen, legde zich er bij neer. Nu was het Willem die weigerde.

De koning verwachtte een ommekeer in de stemming der mogendheden. Met name hoopte hij op een revolutie in Frankrijk. (Die kwam pas in 1848).

De mogendheden wilden nu tot dwang overgaan. Er werd beslag (embargo) gelegd op onze schepen in Engelse en Franse havens. Een Frans leger rukte België binnen en veroverde de citadel van Antwerpen, verdedigd door generaal Chassé. *Maatregelen van de mogendheden.*

Opnieuw werd onderhandeld en een wapenstilstand gesloten. De dwangmaatregelen werden opgeheven. Maar een definitieve regeling kwam nog niet tot stand. *Wapenstilstand 1833.*

Willem I kon maar niet toegeven. Het leger bleef gemobiliseerd, het kostte schatten geld! Hulp bleef uit; czaar Nicolaas van Rusland, zwager van de kroonprins, kon ook niet veel meer doen dan goede raad geven. *Status quo.*

In de jaren van het **status quo** verspeelde Willem I zijn populariteit!

Ten langen leste kwam het eindverdrag tot stand. De bepalingen omtrent de schuld werden nu zo geredigeerd, dat België jaarlijks 5 millioen aan onze schatkist zou betalen. (Later is deze verplichting afgekocht, 1873). Willem moest het westelijk deel van Luxemburg aan België afstaan. Om dit verlies te compenseren, kwam het oostelijk deel van Limburg aan Nederland. Het hertogdom Limburg bleef lid van de Duitse bond. *Eindverdrag 1839.*

§ 13. De Noordelijke Nederlanden tot 1848.

Opleving in het Noorden.

In de dertiger jaren was het niet enkel de Belgische kwestie, die de gemoederen in beslag nam. Wel heeft de oorlog en wat er mee samenhing, het Noorden wakker geschud. Op allerlei terrein blijkt het, dat een andere wind gaat waaien.

Groninger Richting.

Op kerkelijk terrein verwierven de denkbeelden van de Utrechtsen hoogleraar **van Heusde** en van zijn leerling de Groninger professor **Hofstède de Groot** veel ingang. Ze verdedigden een humanistisch Christendom. Jezus Christus zagen ze als de grote opvoeder van de mensheid. Van de verzoening door Zijn dood („bloedtheologie") wilden ze niet weten. Vooral Hofstede de Groot die ook schoolopziener was, ijverde voor de neutrale openbare school. De Groningers hebben de weg bereid voor het Modernisme.

De Afscheiding 1834.

Een terugkeer tot het Calvinisme bedoelde de arbeid van predikanten als **Hendrik de Cock** van Ulrum en **Scholte** uit Doeveren. Onder verschillende jonge dominé's kwam een hernieuwde belangstelling voor de beginselen van de Reformatie.

Omgang met eenvoudige gemeenteleden, bestudering van Calvijns Institutie deden hun de Gereformeerde leer hervinden en verkondigen. De Cock kwam in conflict met Classicaal en Provinciaal kerkbestuur. Boete en gevangenisstraf moest hij ondergaan. Ten slotte tekende hij met een groot deel van zijn gemeenteleden de **Acte van Afscheiding of Wederkering.** Zijn voorbeeld werd gevolgd door van **Velzen** te Drogeham, **Gezelle Meerburg** te Almkerk, **Scholte** van Doeveren.

Vervolging.

De regering heeft de Afgescheidenen schandelijk behandeld. Ze beriep zich op de grondwet, die sprak van bescherming voor alle „bestaande" godsdienstige gezindheden. Welnu de Afgescheidenen vormden een nieuwe godsdienst. Dan hanteerde ze een bepaling uit de Code Napoléon, die vergaderingen boven de 20 personen, zonder toestemming van de overheid gehouden, verbood. Met boete en inkwartiering, met broodroof en gevangenis werden de Afgescheidenen (de Cocksen) gestraft. Het waren meest eenvoudige arbeiders en kleine middenstanders.

Verdedigers.

Nochtans waren ook enkele aanzienlijken bereid de verdediging van deze kleine luiden op zich te nemen. **Mr. Maurits van Hall** (broer van de latere minister) trad vaak voor de rechtbank voor hen op; **Groen van Prinsterer** deed het in een brochure.

Thorbecke daarentegen, meende dat de regering recht handelde. De kerken der Scheiding leefden onder elkaar ook niet in vrede; de vraag of ze zich tot de regering zouden wenden om erkenning bracht verdeeldheid, straks zelfs scheiding. In 1869 verenigden ze zich weer tot de **Christelijk Gereformeerde Kerk.** Voor de opleiding van haar predikanten, stichtten deze kerken een hogeschool in Kampen.

Latere organisatie.

Vele van deze Afgescheidenen hebben het vaderland verlaten en zijn naar Amerika vertrokken. Onder leiding van **Ds Van Raalte** hebben ze in **Michigan** tal van bloeiende plaatsen gesticht. **Ds Scholte** stichtte met de zijnen **Pella,** in de staat Iowa (1847).

Emigratie ± 1847.

Het was niet alleen de godsdienstkwestie, die deze en andere Nederlanders tot emigratie dwong. Daar was ook de moeilijkheid op onderwijsgebied; het stichten van Christelijke scholen was onder de wet van 1806 bijna onmogelijk.

Maar ook economische factoren werkten in deze richting. Omstreeks 1845 mislukte de aardappeloogst herhaaldelijk, de algemene verarming deed velen een nieuw vaderland met betere werkgelegenheid zoeken.

De meeste orthodoxen waren niet met de Afscheiding meegegaan. Ze hoopten op herstel in de Ned. Hervormde Kerk. Door adressen aan de Synode wees men voortdurend op de misstanden.

De Christelijke Vrienden.

De Réveil-kring stichtte in 1845 een vereniging **„De Christelijke Vrienden".** In woord en geschrift ijverden ze niet alleen op kerkelijk maar ook op politiek en maatschappelijk gebied. Op dit laatste terrein was **Ds O. G. Heldring** de man van het initiatief (Zettense inrichtingen, Hoenderloo).

Het werk van **E. J. Potgieter** luidde een nieuw tijdperk in de letterkunde in. Het tijdschrift **„De Gids"** was het orgaan voor hem en zijn geestverwanten.

Vernieuwing in de literatuur.

Historische romans, verschijnsel uit de Romantiek, werden geschreven door **J. van Lennep** en **Mevrouw Bosboom-Toussaint. Hildebrand** schonk ons in deze tijd zijn klassiek geworden **Camera Obscura.**

Van **Da Costa** verschenen tijdzangen.

De critiek op de autoritaire regering van koning Willem I werd steeds luider. De Roomsen vroegen vrijheid van onderwijs en een goede regeling met de Heilige Stoel.

Politieke opleving.

De Liberalen hadden vooral hun hart gezet op openbaarheid der financiën en vrijheid van drukpers.

J. R. Thorbecke.

Hun woordvoerder werd meer en meer **Mr. Johan Rudolph Thorbecke** (1798—1872). Thorbecke was uit de Zwolse burgerij afkomstig. Studeerde in Amsterdam aan het Athenaeum en promoveerde te Leiden in de klassieke talen. Twee reizen in Duitsland brachten hem in contact met de daar heersende opvattingen op het gebied van geschiedenis en recht: de historische school. Deze denkrichting zag het recht en de staatsinstellingen als vrucht van historische ontwikkeling.
Hoogleraar werd Thorbecke eerst in Gent, later (na de Belgische opstand) in Leiden. In 1839 verscheen van hem „Aanteekening op de Grondwet".

Foto Lichtbeelden Instituut

Thorbecke.
Een man als uit ijzer gegoten.

Hij groeide uit tot de grootmeester van de liberale politiek in Nederland, de tijd van $\pm$ 1848 tot $\pm$ 1870 draagt grotendeels zijn stempel.

Scheen Thorbecke een koel en beheerst man, als „uit ijzer gegoten", publicatie van het „Dagverhaal aan Adelheid" (zijn vrouw, een Duitse professorsdochter) en van zijn brieven, hebben hem doen kennen als een warmvoelend en toegewijd huisvader, een gevoelig vriend en een uitnemend vaderlander. Groen van Prinsterer met wie hij in zijn Leidse studententijd kennis maakte, bleef zijn leven lang vriend en tegenstander tegelijk.

Grondwetsherziening. 1840.

De afscheiding van België maakte herziening van de grondwet noodzakelijk. Niet alleen Thorbecke wijdde een brochure aan de grondwet, ook Groen schreef er over. In de kring der Rooms-Katholieken was politieke opleving te bespeuren. Maar niemand had geävanceerde gedachten!

De herziening was grotendeels een technische zonder meer. Een enkeling wilde algehele revisie.

Afstand koning Willem I.

Koning Willem, die zich terdege bewust was, dat men hem niet meer mocht, deed in October 1840 afstand van de regering. Het laatste restje populariteit had hij verspeeld door zijn voorgenomen huwelijk met een Roomse, Belgische hofdame Henriëtte d'Oultremont.

Hij vestigde zich metterwoon in Berlijn, waar hij in 1843 overleed.

Willem II 1840—1849.

Koning Willem II aanvaardde de regering onder moeilijke omstandigheden. Als militair had hij zich onderscheiden, als staatsman was hij de mindere van zijn vader. Even als deze was hij gesteld op een grote koninklijke macht.

Financiële Politiek.

Erfenis van de voorgangers was een verwarde toestand der geldmiddelen. Niemand wist precies hoe erg het was. Minister **Rochussen** lichtte de Staten-Generaal in, maar wist niet, hoe uit het moeras te komen. Het Amortisatie-Syndicaat verdween, maar niet omdat het zijn taak volbracht had!

F. A. v. Hall.

De sanering lukte aan minister **F. A. van Hall**, zoon van een Amsterdams bankier. Hij kwam met een plan, dat op zich zelf niets nieuws bevatte, maar hij zette het met beleid door en slaagde.

De lening.

Een „vrijwillige" lening van 127 millioen tegen 3 % moest de regering tot converteren in staat stellen. Kwam het geld niet binnen, dan zou een vermogensheffing moeten worden doorgevoerd. Na een zware parlementaire strijd werden van Halls voorstellen aanvaard. De lening werd met enige moeite vol-

tekend, (ook koning Willem I leverde zijn bijdrage) en dank zij bezuinigingen en het ruim vloeien van de Indische baten werd het financiële aspect veel gunstiger.

Voorstel der 9 mannen 1844.

Van deze kranige minister wachtte men nu ook politieke hervormingen. Toen voorstellen in die geest uitbleven, maakten Thorbecke en zijn vrienden gebruik van het recht van initiatief. **Het voorstel der 9 mannen** werd echter als ontijdig en ongepast afgewezen. Had men niet kort geleden de grondwet herzien? En moest het initiatief in deze belangrijke zaken niet uitgaan van de regering?

Foto Lichtbeelden Instituut

Koning Willem II.

Economische toestand.

De ontevredenheid bleef. Vooral vond ze voedsel in de slechte economische toestanden. De handel, vooral die op Indië, was aan het herleven, ook de industrie (Twente) ging vooruit. Maar de landbouwers hadden het zeer slecht. Herhaaldelijk kwam misgewas voor, de aardappelziekte betekende duurte van dit belangrijke volksvoedsel. Landverhuizing was voor velen het enig middel om de ondergang te ontkomen. De ontberingen

van de reis en de onzekerheid van de toekomst schrikten maar weinigen af.
Ook de algemene onrust in Europa deed zich in ons land gevoelen.
De regering kwam in Maart 1848 met een serie voorstellen tot grondwetsherziening. „Een mager schepje uit onze ketel" oordeelde Thorbecke. *Voorstellen 1848.*
In behandeling kwamen ze niet, de gebeurtenissen van het voorjaar 1848 vaagden ze van tafel!

§ 14. **Nederlands-Indië tot 1848.**

Het herstel van de onafhankelijkheid van het moederland, daarna de vereniging met België, deden Engeland besluiten de koloniën terug te geven. *Teruggave koloniën.*
Van 1811 af had **Thomas Stamford Raffles** als Luitenant-Gouverneur het bewind gevoerd over Java en onderhorigheden. *Engels tussenbewind.*
Raffles was een bekwaam man, hij hield van Indië en de inlander. Zijn gedachten waren fris en modern. Hij wilde dat de koloniën afzetgebied zouden worden voor de inlandse (dus Engelse) industrie. Natuurlijk moest daar tegenover de kolonie producten voor de Europese markt leveren. Verder was het noodzakelijk, dat de geldhuishouding de natuurhuishouding zou gaan vervangen.
Raffles beschouwde het gouvernement als eigenaar van alle grond. Voor het gebruik er van moest de landbouwer „rente" betalen (rent = huur). Die landrente moest liefst in geld worden opgebracht maar kon ook in natura worden voldaan. *Landrente.*
Raffles had wetenschappelijke belangstelling voor het Javaanse volk en zijn geschiedenis. In later jaren heeft hij een groot werk gepubliceerd, dat getuigt van zijn kennis en kunde. *History of Java.*
Zeer tot zijn spijt moest hij Java afstaan aan de Nederlanders. Hij heeft de Engelse Compagnie en de regering bewerkt om Java te houden. Maar in Aug. 1816 werd het eiland aan een Nederlandse Commissie overgedragen. *Overdracht.*
Een gouverneur-generaal werd niet benoemd, drie commissarissen-generaal zouden voorlopig het bestuur op zich nemen.
Bij de overname van de buitenbezittingen waren er moeilijkheden met de Engelsen. Raffles had er steeds de hand in. Hij hoopte op Sumatra het Engels gezag te kunnen vestigen. Dit *Moeilijkheden met de Engelsen.*

mislukte, maar een schot in de roos was het, toen hij aan de uiterste punt van Malakka de hand legde op het eilandje **Singapore.** Daar verrees de stad van die naam, weldra de grote handelsmetropool van het Oosten.

Sumatra-tractaat 1824.

Een definitieve regeling van alle controversen met Engeland was dringend noodzakelijk. In 1824 werd het **tractaat van Londen** gesloten. Engeland zou zich geheel uit Sumatra terugtrekken, wij deden afstand van onze factorijen in Voor-Indië en Malakka. Verder moest de Nederlandse regering de zeeroverij tegengaan, zonder echter de onafhankelijkheid van Atjeh aan te tasten.

De onderdanen van de contracterende naties hadden vrijheid van handel en verkeer in elkaars gebied op voet van meestbegunstigde.

Binnenlandse Zaken.

De Nederlandse bestuurders handhaafden het landrentestelsel, ook verder bleven bestuur en administratie zoals de Engelsen die hadden ingericht.

Handel in slaven werd verboden, ook de invoer van slaven in Indië was niet toegestaan. De slavernij zelf bleef dus nog bestaan.

Financiën.

De geldmiddelen bleven het zwakke punt. Door differentiële rechten werd getracht de Nederlandse handel weer op de been te brengen. Het succes was niet groot.

Ook vlotten de pogingen niet om de vestiging van vrije Europese landbouwers te bevorderen.

Java-oorlog 1825—'30.

Een ernstige crisis had de Nederlandse regering te doorstaan, toen een opvolgingskwestie in Djokjakarta tot een bloedige oorlog leidde. Fouten van het gouvernement waren mede oorzaak van deze langdurige, kostbare strijd. **Dipo Negoro,** de leider, trachtte er een heilige oorlog van te maken. Hij en **Sentot** waren gevaarlijke tegenstanders. Generaal **de Kok** wist ten slotte door het **bentengstelsel** een eind te maken aan de opstand.

Hoe moet het?

Het is niet te verwonderen dat door deze oorlog de schuldenlast nog meer was toegenomen. De verwachte opleving van handel en scheepvaart was uitgebleven; de pas opgerichte Handelmaatschappij (1824), was er nog niet in geslaagd de verwachtingen te vervullen.

Hoe kon Indië tot bloei worden gebracht, hoe kon de Nederlandse schatkist worden gespekt?

Koning Willem I zocht naar de man, die het juiste systeem kon aangeven.

Generaal van den Bosch.

Die man was **Johannes van den Bosch**, oud-genie-officier. Hij kende Indië, waar hij nog onder Daendels had gediend. In 't vaderland was hij de stichter van de Maatschappij van Weldadigheid.

Deze bood koning Willem een plan aan. Er waren veel bezwaren tegen, maar .... het zou geld opleveren. Dus moest het geprobeerd worden. Van den Bosch werd gouverneur-generaal (1829—1834).

Het Cultuurstelsel.

Het **Cultuurstelsel** ging uit van de praemisse dat de Staat eigenaar van de bodem was. Nu moest de bevolking (de pachters) dessagewijs, één vijfde deel van de bodem voor de Europese markt beschikbaar stellen. Daarop moest men producten verbouwen door 't gouvernement aangewezen.

Het Landrentestelsel liet de landbouwer vrij in de keuze van zijn gewassen, het Cultuurstelsel was echter een dwangsysteem. En de practijk maakte het op de duur tot een uitbuitings-systeem.

Theorie en Practijk.

Immers in theorie werd gezegd: De inlander moet huur voor zijn land betalen en wel zoveel als $^2/_5$ van de opbrengst. Nu wordt slechts $^1/_5$ gevraagd. En als dat $^1/_5$ deel meer opbrengt, dan de vroegere landrente, dan krijgt de inlander dit verschil uitbetaald.

In de practijk echter werd meer dan $^1/_5$ van de bodem voor de verplichte cultures geëist. De landrente bleef vaak gehandhaafd. De herendiensten werden niet afgeschaft en het plantloon niet uitbetaald. De ambtenaren (Nederlandse en inlandse hoofden) hadden er belang bij, dat hun district zo veel het kon opleverde, zij genoten n.l. cultuurprocenten!

Batig slot.

Al spoedig werkte het Cultuurstelsel met winst. De Indische uitgaven werden sterk besnoeid, voor onderwijs en volksgezondheid werd weinig of niets gedaan. En de winst werd in de Nederlandse schatkist gestort. Indië werd geëxploiteerd ten bate van het moederland. In de periode van 1831 tot 1877 heeft het batig slot meer dan 800 millioen opgeleverd!

En toch, door de vele misbruiken mag men niet vergeten dat het Cultuurstelsel nuttig werk heeft verricht door de Javaan te leren, artikelen te verbouwen, die in Europa goed betaald werden (koffie, suiker, indigo).

De liberale politiek heeft zich van meet af verzet, ze wilde in Indië ook de vrije concurrentie toe laten.

Grondwet. In de Staten-Generaal had men weinig gelegenheid over de Indische zaken te spreken, de Grondwet 1815 liet het opperbestuur **bij uitsluiting** aan de koning.

De herziening van '48 liet deze woorden vervallen en toen was het de volksvertegenwoordigers mogelijk de koloniale politiek te bespreken en te critiseren.

Kerk en Zending. Indertijd had de Compagnie de zaken van de Indische kerk gefinancierd. Na 1815 moest de Staat dit doen. Geheel in de lijn van koning Willem I lag het, dat de Protestanten in Nederlands-Indië voortaan één kerkgenootschap zouden vormen: de Indische Staatskerk. De gouverneur-generaal werd haar hoofd.

Aan het eind van de 18e eeuw, was een grote belangstelling voor het Zendingswerk opgebloeid. In Engeland maar ook in Nederland ontstonden Zendingsverenigingen. Ten onzent was in 1797 opgericht het **Nederlands Zendelinggenootschap.** Het was in de Franse tijd niet mogelijk geweest mensen naar Indië te zenden. Maar na de bevrijding werd het werk aangepakt. Op Ambon en in de Minahassa, gedeeltelijk gekerstend tijdens de Compagnie, werd de arbeid voortgezet. Aanvankelijk in samenwerking met de Indische kerk, later geheel door deze. Maar in het vaderland, met zijn ingezonken geestelijk leven, was het moeilijk de rechte zendingsijver te doen ontbranden. Eerst jaren later zou men gaan beseffen, welk een plicht op Nederland rustte.

§ 15. Het jaar 1848.

Overzicht. Toen de eerste helft der 19de eeuw ten einde liep, heerste er in vele staten van Europa grote onvoldaanheid.

De reactionnaire stromingen, die na 1815 de leiding hadden verkregen, waren verzand en tot stilstand gekomen. De Heilige Alliantie met haar complement, de interventie politiek was roemloos ondergegaan.

De revolutie's van 1830 hadden aan Frankrijk het burgerkoningschap opgeleverd; aan Griekenland en België de vurig begeerde vrijheid.

In Engeland konden op legale wijze die hervormingen worden

ingevoerd, die de moderne tijd eiste en die de arbeiders verlangden.
Nationale gevoelens werden nog steeds onderdrukt in Italië en Duitsland en verder naar het Oosten heerste het absolutisme ongeknot.

Liberalisme.

Het verzet tegen de reactie ging uit van het liberalisme. Vrijheid eiste het in de politiek maar ook in de economie. De burgerij, die profiteerde van de toenemende industrialisatie, verlangde meer invloed op de regering, om haar wensen ten opzichte van handel en nijverheid, vervuld te zien.
Maar langzaam aan begint ook de vierde stand, de arbeidersklasse, te ontwaken. Het Communistisch Manifest had nog wel weinig weerklank gevonden, maar het begin was er. Het socialisme zou een factor van grote betekenis worden, als het gelukte de arbeiders tot organisatie te brengen.

Romantiek.

In de kunst begon de Romantiek te heersen, een richting opkomend als reactie op het classicisme en rationalisme. Verschillend in de Europese landen door de volksaard, hadden de romantici een verheerlijking van het gevoel en een streven naar vrijheid gemeen.

Revolutiejaar.

De uitbarsting kwam vrij onverwacht. Geheime genootschappen hadden in tal van landen vele ontevredenen verenigd. Tot daden kwam het door de gebeurtenissen in Frankrijk.

Februari-Revolutie.

We hebben gezien dat het verbieden van een Reform-banket in Parijs eerst minister Guizot, later Louis Philippe ten val bracht.
Van meet af aan waren er twee revolutionnaire groepen: de **burgerlijk-republikeinen** en de **socialisten.**
In de eerste groep stonden vooraan de dichter **Lamartine** en de sterrekundige **Arago.** Bij de tweede hadden **Louis Blanc** en de arbeider **Albert** de leiding.
Bijna werden twee voorlopige regeringen gevormd, men slaagde met moeite in een fusie.

Voorlopig Bewind.

Dus telde het voorlopig bewind mannen van beide richtingen. De burgerlijken hebben alles gedaan om de „roden" te diskwalificeren en deze opzet is gelukt. Aanstonds werden maatregelen genomen om te zorgen, dat verkiezingen konden worden gehouden voor een Nationale Vergadering.
Het Parijse publiek slaagde er tevens in de Republiek te doen uitroepen, algemeen kiesrecht werd ingevoerd en volledige drukpersvrijheid werd toegestaan.

Ateliers Nationaux. Een specifieke wens van Louis Blanc was het oprichten van **Ateliers Sociaux.** De regering voerde deze wens gedeeltelijk uit door de inrichting van **Ateliers Nationaux,** een werkverschaffing uitgaande van de Staat. Uit heel Frankrijk stroomden de mannen toe, de twee francs ondersteuning per dag lokten hen aan. Productief werk werd niet verricht, de lijntrekkerij werd stilletjes in de hand gewerkt.

Belastingen. Dat deze werkverschaffing handen met geld kostte is duidelijk. De regering zag zich gedwongen de grondbelasting te verhogen. Al wat conservatief dacht en voelde, en ieder die de socialistische experimenten verafschuwde, ondervond in zijn beurs, hoe onbetaalbaar rood was!

Nationale Vergadering. Toen dan ook de **Nationale Vergadering** bijeen kwam, hadden de burgerlijken ver de meerderheid. Het rode spook had zijn werk gedaan!

De Nationale werkplaatsen werden opgeheven, de tewerkgestelden konden òf in het leger òf in de departementen aan de slag.

Arbeidersoproer Juni 1848. Een hevig oproer van de arbeiders volgde. Parijs zag weer barricaden. Met groot militair geweld slaagde generaal **Cavaignac** er in de opstand in bloed te smoren.

Presidentsverkiezing. Niet alleen de arbeiders hadden de nederlaag geleden, ook de republikeinen hadden verloren. Dat bleek bij de presidentsverkiezing. De Nationale Vergadering had een grondwet gemaakt. Daar werd o.a. in bepaald dat de president door de kiezers rechtstreeks zou worden gekozen.

Dec. 1848 Lodewijk Napoleon president. Uit de bus kwam **Lodewijk Napoleon,** de zoon van de koning van Holland. Cavaignac, de candidaat der republikeinen, gehaat door zijn hardhandig optreden in Parijs haalde 1½ millioen stemmen, Bonaparte 5½ millioen. Zijn naam was zijn beste aanbeveling. Vele conservatieven en monarchalen hadden hem gestemd, zijn verkiezing was de doodsteek voor de republiek.

Oostenrijk Maart 1848. In de Donau-monarchie was een **liberale** beweging, vooral in Wenen; onder studenten en werklieden had ze haar grootste aanhang. Maar er waren ook **nationalistische** wensen, in Hongarije, in Bohemen en in het Lombardisch-Venetiaans koninkrijk. Deze stromingen hebben niet tot samenwerking kunnen komen. Bovendien bleef het leger (beroepssoldaten) de regering trouw.

Het **Maart-oproer** in Wenen kostte **vorst Metternich** zijn ambt. Een niet gering winstpunt! De keizer beloofde een constitutie, later werd die weer ingetrokken.

Tsjechen.

Het eerst werd Praag tot de orde geroepen. De stad werd hevig gebombardeerd, het verzet zakte spoedig in elkaar.

Hongaren.

Met de Hongaren had de regering minder spoedig succes. Onder leiding van **Lajos Kossuth** was de Hongaarse republiek uitgeroepen. Eerst trachtte de regering met behulp der Kroaten Hongarije te onderwerpen. Dit mislukte. Ten einde raad riep de Oostenrijkse keizer toen de hulp van czaar Nicolaas in. Deze was maar al te bereid, die te verlenen. Hij kende het recept; bleef Polen in dit revolutie jaar niet rustig?

Hongarije onderworpen 1849.

De Hongaren waren niet eensgezind, aristocraten en democraten bestreden elkaar. Geen wonder dat ze zich bij Vilagos moesten overgeven aan de Russen. Kossuth wist naar de Verenigde Staten te ontkomen. Een vreselijk strafgericht volgde.

Resultaten.

Eigenlijk leverde de revolutie maar enkele blijvende successen:

a. Metternich was en bleef uit de regering.
b. Franz Jozef had de ongeschikte keizer Ferdinand vervangen. (1848—1916).
c. De horigheid der boeren was afgeschaft.
Maar het absolutisme bleef!

Duitse landen.

In de Duitse landen waren liberale tendenzen en nationale. De nationalisten hoopten op een verenigd groot Duits rijk.

Friedrich Wilhelm IV 1840—'61.

De Pruisische koning, **Friedrich Wilhelm IV**, was een wispelturig en onevenwichtig man. Conservatief en romantisch.

Maart-oproer.

De koning had in de Verenigde Landdag zijn afschuw van een grondwet betuigd. Toen echter in Berlijn ongeregeldheid ontstond, veranderde hij van inzichten. Het publiek defileerde nu voor het paleis; plotseling vielen er schoten! Een oproer ontstond en de burgers streden met de militairen.
Daarop gelastte de koning het vuren te staken, hij kondigde aan, dat een Nationale Vergadering zou belast worden met het maken van een constitutie.

De Constitutie.

Toen in Oostenrijk de rust weergekeerd was, greep Friedrich Wilhelm andermaal in. De Constituante werd ontbonden, de koning gaf een constitutie met een beperkt kiesrecht.

Horigheid afgeschaft.

Ook in andere Duitse staten waren oproeren geweest. Ze had-

den weinig meer resultaat dan in Pruisen. De laatste resten van de horigheid der boeren werden allerwegen afgeschaft; een belangrijke sociale verbetering.

Eenheidsbeweging. Hervormingsgezinde Duitsers hadden reeds een oproep gedaan aan de verschillende staten om afgevaardigden naar Frankfort te zenden om de eenheid van het land te bewerkstelligen.

Voor-Parlement. Maart '48. In Maart kwam dit **Voor-Parlement** bijeen. Hier besloot men, dat een algemeen parlement met algemeen kiesrecht gekozen, beslissen zou over de toekomstige staatsvorm.

Het Parlement van Frankfort. En werkelijk, in de maand Mei kon dit **parlement** worden geopend. Aan geleerden was er geen gebrek. Wel aan practische staatslieden. Geen wonder dat men spotte: „Neunundneunzig Professoren! Vaterland, du bist verloren"!

Groot- of Klein Duitsers. Hevige geschillen braken uit over de vraag, of men Oostenrijk met zijn vele niet-Duitse burgers, op moest nemen in het nieuwe Duitse rijk. De **Groot-Duitse** partij meende van wel, de Oostenrijkse keizer was dan de aangewezen monarch. Daarentegen wilden de **Klein-Duitsers** aan Pruisen de leiding geven en Oostenrijk uitsluiten.

De kroon aan Pruisen. De Klein-Duitsers wonnen. Maar de koning van Pruisen weigerde „de kroon van slijk".

Middelerwijl waren de woelingen overal bedwongen en was de reactie ingetreden. De staten riepen hun afgevaardigden uit Frankfort terug.

Romp-parlement 1849. Enkele republikeinen bleven doorvergaderen; ze werden met militair geweld uiteengejaagd.

Olmütz 1850. Friedrich Wilhelm probeerde nu nog een bond van Noord-Duitse staten te stichten. Met Saksen en Hannover werd druk onderhandeld.

Maar Oostenrijk, geruggesteund door Rusland, wenste dit niet. Pruisen moest toegeven en bij de **Olmützer Punctationen** werd de oude toestand hersteld!

Ook de eenheidsbeweging had gefaald!

Italië. Het jaar 1848 bracht ook Italië in rep en roer. Het waren vooral nationalistische tendenzen, die de Italianen dreven. Van zelf waren ze anti-Oostenrijks!

Maar de eenheid ontbrak ook hier.

Drie stromingen. Men kan drie verschillende stromingen onderscheiden:

a. **Monarchaal-liberaal.** Zij wenste een eenheid rond **Sardinië,** waar **Karel Albert** regeerde.
b. **Republikeins.** Voor de republiek ijverden mannen als **Mazzini** en **Garibaldi.**
c. **Sanfedisten.** De aanhangers van deze idee droomden van een Italiaanse statenbond onder leiding van de Paus.

Voorjaar '48.

De stoot ging ditmaal uit van Sicilië waar de opstand in Januari begon. Een grondwet was spoedig afgekondigd, de andere staatjes volgden het voorbeeld. In het Lombardisch koninkrijk wilde men meteen los van Oostenrijk. **Manin** leidde de revolutie in Venetië.

Slag bij Custozza.

Karel Albert van Sardinië, bevreesd door het proclameren van de republiek, meende het verenigd koninkrijk te kunnen stichten, door zich aan het hoofd van de beweging te plaatsen. Hij verklaarde Oostenrijk de oorlog, en had aanvankelijk succes. Maar toen de Oostenrijkers zich hersteld hadden, kregen ze weer troepen vrij. De oude maarschalk **Radetzky** versloeg de Sardiniërs bij **Custozza.** Karel Albert vroeg en verkreeg een wapenstilstand.

De koning van Napels en Sicilië ging direct tot maatregelen van reactie over.

Maar in Rome en Venetië bleef de republiek. De paus (Pius IX) was verdreven!

Novara 1849.

Karel Albert greep nu opnieuw naar de wapenen. Weer verloor hij, bij **Novara** zegevierde Radetzky. Nu deed Karel Albert afstand van de regering. Zijn opvolger **Victor Emanuel II** sloot vrede. Hij had gunstiger voorwaarden kunnen krijgen, als hij tot het absolutisme had terug willen keren. Hij deed dit wijselijk niet.

De oude toestand werd hersteld; Venetië aan Oostenrijk onderworpen. **Manin** stierf in ballingschap, evenals **Mazzini.**

Ingrijpen van Frankrijk.

Lodewijk Napoleon, de president der Franse republiek had een leger naar Rome gezonden om de paus uit de ballingschap te verlossen. Na een geregeld beleg werd de eeuwige stad genomen. **Garibaldi** had haar verdedigd. De paus keerde terug.

Napoleon had bij de clericalen in Frankrijk een wit voetje gehaald!

Een ding was wel duidelijk geworden. De trotse leus der Italianen: L'Italia fara da se, bleek niet meer dan een phrase. Zou Italië vrij en één worden, dan moest het hulp van het buitenland hebben.

Zwitserland en andere kleine staten.

Ook in de kleine Europese landen was 1848 een jaar vol rumoer. Zwitserland bewaarde zijn eenheid en kreeg een democratische grondwet. België, Nederland en Denemarken slaagden er in, zonder bloedvergieten, een liberale constitutie in te voeren.

§ 16. Nederland in 1848.

Indruk in ons land van de revoluties.

De berichten uit Parijs, straks die uit Wenen en Berlijn, maakten in Nederland diepe indruk.

Er was wel niemand die de republiek verlangde, maar een liberale wijziging van de grondwet, was toch het minst wat men verwachten mocht. De grote pers sloeg een heftige toon aan. (De krant begon meer en meer een machtige stem te krijgen. **Het Handelsblad,** de **Nieuwe Rotterdamse Courant** en de **Arnhemse Courant** waren liberaal).

Houding van de koning.

Willem II was aanvankelijk tot geen concessie geneigd. Hij verstond zich met Leopold I van België voor het geval van een Franse agressie.

Maar toen de berichten uit Duitsland steeds dreigender werden, veranderde de koning, die ook door huiselijke zorgen gebukt ging van mening.

13 Maart '48.

Met voorbijgang van zijn ministers, ontbood hij de voorzitter van de Tweede Kamer bij zich en hem deelde hij mee, dat hij tot een ruime herziening van de grondwet bereid was. Hij was in één nacht liberaal geworden! Maar hij uitte zijn bekering erg on-liberaal. Het ministerie vroeg aanstonds zijn ontslag!

Commissie Thorbecke c.s.

Enkele dagen later benoemde de koning een commissie, die een dubbele opdracht kreeg. Ze moest een herziening van de grondwet ontwerpen en van advies dienen inzake de benoeming van ministers.

Thorbecke werd door de commissie, die uit louter liberaal-gezinden bestond, tot voorzitter gekozen. De aangewezen man om een kabinet te vormen was Thorbecke natuurlijk ook, zijn mede-commissieleden wilden echter geen portefeuille aanvaarden. En zo bleef het sukkelen met de kabinetsformatie.

Schimmelpenninck.

In die dagen kwam de gezant aan het Engelse hof, **graaf van Schimmelpenninck** in Den Haag. Hem werd nu opdracht verleend een ministerie te vormen, zonder dat men precies zijn denkbeelden kende. De collega's uit Thorbecke's commissie wilden met hem (Schimmelpenninck) wel in zee. Toen hij echter

een ander soort herziening voorstond dan de liberale ministers, weigerden ze de samenwerking en moest Schimmelpenninck aftreden. Het ministerie **Donker-Curtius** heeft toen de herziening naar de ingediende plannen van de commissie voltooid.

Grondwet 1848.

De voornaamste bepaling uit de grondwet is: „De koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk." Daarmee werd Nederland een **parlementaire monarchie,** d.w.z. de koning kiest zijn ministers uit die partijen, die in de Staten-Generaal de meerderheid hebben.

Verder kwamen er **rechtstreekse** verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de Gemeenteraden. De leden van de Eerste Kamer zouden gekozen worden door de Staten der Provincies.

De koning mag de Kamers ontbinden, als een conflict een beroep op de kiezers gewenst maakt. Het kiesrecht bleef beperkt, het was gebonden aan het betalen van belasting (census-kiesrecht).

Er zouden één jaarlijkse begrotingen zijn, zo kreeg het budgetrecht der Staten-Generaal meer zin.

Wat de z.g. grondrechten aangaat, naast de vrijheid van drukpers, kwamen nu onder meer volledige vrijheid van kerkelijke organisatie (afschaffing van het recht van placet) en vrijheid van onderwijs.

Afkondiging.

In November 1848 werd de grondwet overal plechtig afgekondigd.

Thorbecke was toen kamerlid, eerst het volgende jaar kreeg hij de functie, waarop hij boven allen recht had: minister van binnenlandse zaken.

Thorbecke's mening.

Hij heeft gelegenheid gehad aan te tonen dat hij gelijk had toen hij schreef: „De grondwet (1815) sloot volkskracht buiten; zij moet die nu in alle aderen des Staats trachten op te nemen. De grondwet heeft het staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, laten slapen. De burgerij had tot hiertoe het besef, dat ze mederegeerde, niet!"

Het is overbodig te zeggen, dat voortaan alle vergaderingen der vertegenwoordigende lichamen openbaar moesten zijn. „De publieke zaak, moet publiek behandeld worden."

De burgerij aan 't roer.

De grondwet '48 bracht de gegoede burgerij aan het bewind. Zij heeft de liberale beginselen een kleine veertig jaren, tot grondslag van ons staatsbewind gemaakt.

§ 17. De periode van ± 1850—± 1870. De tijd van Liberalisme en Nationalisme.

Inkijk.

De revoluties rond 1848 hebben in de meeste staten van West-Europa de liberale richting aan het bewind gebracht. In de Europese politiek neemt weldra het Franse keizerrijk de leiding; op economisch terrein blijft Engeland de toonaangevende natie. Duitsland en Italië weten hun eenheid te voltooien en trachten met nadruk hun plaats in de rij der volkeren in te nemen.

In Oost-Europa blijft het absolutisme. De buitenlandse politiek van Rusland heeft sterk imperialistische tendenzen.

Economische veranderingen.

De vooruitgang van de techniek schijnt in deze tijd eerst goed op gang te komen. De industrie, voortdurend meer gemechaniseerd, steunt op het uitbreidend bankbedrijf. De naamloze vennootschap gaat de familie-zaak meer en meer verdringen. Haar aandelen, verhandeld op de beurs, geven aan iedere kapitaalbezitter de kans, andere belegging te zoeken dan alleen in grond.

Engeland slaat doelbewust de weg van de vrijhandel in, andere staten moeten volgen, zodat allerlei belemmeringen van de handel worden opgeruimd.

Men droomt van een eenheid van munt voor de gehele wereld, de Latijnse muntunie is een zwak begin van de verwerkelijking van dit ideaal.

Realisme.

Boven alles wil de mens in denken en handelen reëel zijn, de tijd van het overwicht van de Romantiek is voorbij.

De ontwikkeling van de natuurwetenschappen heeft de moderne mens geleid tot een materialisme in zijn denken, dat van geen Schepper en Schepping weten wil.

Het is de tijd van het materialisme, dat in populaire vorm ook de minder ontwikkelden bereikt.

Darwin komt met zijn evolutie-leer, de Duitser **Büchner** verheerlijkt: „Kraft und Stoff."

De kerk moet het in deze jaren ontgelden, zij heet dom en uit-de-tijd. Het is in ons land een man als Multatuli, die zijn hoon over haar uitstort.

Ook in de kunst zoekt men het „werkelijke" vooral in de schilderkunst en de letterkunde.

Liberale staatsopvattingen.

Het liberalisme huldigt in alles de leer van de neutrale staat. Zoveel mogelijk moet men overlaten aan de vrije krachten der natuur. De staatstaak is beperkt: ingrijpen in het economisch

leven is verwerpelijk. Deze liberalen zweren bij de openbare, neutrale school; ze laten de arbeider aan zijn lot over.
Zo prikkelen ze tot verzet.

§ 18. De eerste jaren van Napoleon III. De Krimoorlog.

Lodewijk Napoleon.

Lodewijk Napoleon Bonaparte, president van de tweede Franse republiek, verschilde in vele opzichten van zijn grote oom. In uiterlijk geleek hij niets op Napoleon I. Zijn karakter was weifelend, met een zekere hang naar het geheimzinnige. Veldheerstalenten bezat hij niet; in de staatkunde kan men hem enige handigheid niet ontzeggen. Hij had sociaal gevoel en trachtte in zijn beste ogenblikken als een verlicht despoot het goede voor de arbeidende stand te zoeken.

Eerste optreden.

Van 't begin af zocht hij steun bij de clericale groepen.
Zo trad hij op als beschermer van de paus, die met behulp van een Frans leger naar Rome terugkeerde (1849).
De meerderheid van het Wetgevend Lichaam was monarchaal gezind. Van de onenigheid tussen Legitimisten en Orleanisten maakte de president handig gebruik.

Staatsgrepen.

Vóór het verstrijken van zijn ambtsperiode wilde de president zich van de macht verzekeren. Aan getrouwe aanhangers werden sleutelposities in het militaire apparaat en het burgerlijk bestuur gegeven. Een conflict met de Kamer werd handig uitgebuit.

2 Dec. 1851.

Een staatsgreep, op **2 December 1851,** verschafte Napoleon het presidentschap voor 10 jaar. Zijn macht werd toen reeds bijna dictatoriaal. Een plebisciet keurde het gebeurde goed.
Een totaal onnodige fusillade op de boulevards van Parijs kostte aan verscheidene onschuldigen 't leven.

2 Dec. 1852.

Een jaar later, weer op de **Napoleonsdag,** voltooide Napoleon zijn werk. Hem werd het erfelijk keizerschap opgedragen. Degenen, van wie verzet verwacht werd, waren verbannen of gevangen gezet.
Europa erkende, Engeland het eerst, de nieuwe regering van Frankrijk.

Buitenlandse politiek.

Voor zijn troonsbestijging had Napoleon III (hij beschouwde de zoon van Napoleon I, de hertog van Reichstadt als de tweede Napoleon) verzekerd, dat het keizerschap vrede zou betekenen.

Krimoorlog 1853—1856.

Conflict met Rusland.

Het kwam anders uit. Napoleon wilde de smaad van 1815 uitwissen en Frankrijks prestige, dat ernstig geleden had, weer herstellen. En dat kon alleen door een gelukkig gevoerde oorlog.

Die oorlog vervulde zijn stoutste dromen: vriendschap met Engeland en afstraffing van Rusland.

De Franse koningen waren van ouds opgetreden als de beschermheren van de Latijnse Christenen in het heilige land.

Nicolaas' plannen.

Napoleon zette met nadruk deze traditie voort. De Czaar was de natuurlijke protector van de Grieks-Orthodoxen in Palestina. Conflicten tussen Latijnen en Grieken sloegen van zelf over op de grote heersers achter hen.

Czaar Nicolaas wilde de boedel van de Turkse Sultan liquideren. Hij beschouwde Turkije als „de zieke man" en maakte zich op diens erfenis te aanvaarden.

Ook voelde de czaar, als hoofd van de Grieks-Orthodoxe kerk, veel voor herstel van het Oostromeinse rijk.
Hij sloeg aan Engeland voor met hem te delen. De Engelse regering wenste in 't geheel niet, dat Rusland Middellandsezeemogendheid zou worden.
Ze zou in geval van oorlog Turkije steunen om dit land aan de zeestraten te houden.
Rusland waande zich sterk genoeg om verzet van Engeland te braveren; het rekende op de neutraliteit, zo niet de hulp van Oostenrijk. Daarom forceerde het de oorlog met Turkije. *Russisch-Turkse oorlog.*
Maar het pakte anders uit, dan Nicolaas had verwacht. Oostenrijk mobiliseerde, toen Russische troepen in de Donau-vorstendommen opereerden. *Ruslands misrekening.*
Rusland was verplicht dit gebied te ontruimen. Bovendien verklaarden Engeland en Frankrijk aan Rusland de oorlog.
Moeilijk was het, een punt van aanval te vinden. Een demonstratie van de Engelse vloot in de Oostzee leidde tot een bombardement van Kroonstad, maar had geen succes.
Toen kwam het plan de Russische vesting **Sebastopol** aan de Zwarte Zee in de Krim te veroveren. Deze expeditie gaf de oorlog zijn naam. *De Krim.*
Het klimaat, de slechte verzorging en de ontoereikende medische hulp hebben meer slachtoffers gemaakt, dan de oorlogshandelingen.
Oorlogscorrespondenten, een nieuwigheid in deze oorlog, gaven het Engelse publiek inlichtingen over de slechte toestanden. Het Franse bleef door de strenge censuur onkundig van de ellende.
Miss Florence Nightingale heeft zich hier onsterfelijke roem verworven!
Na een strijd van een jaar, waarin de Fransen zich onderscheidden viel Sebastopol. De Russen veroverden echter de Turkse vesting Kars.
De dood van czaar Nicolaas verhaastte de vrede. Czaar Alexander II zag in, dat Rusland gefaald had. *Nicolaas I 1855. †*
De vrede werd in Parijs gesloten, een aanwijzing van de plaats, die Frankrijk nu in Europa innam. *Vrede van Parijs 1856.*
De onafhankelijkheid van het Turkse rijk werd nadrukkelijk door de mogendheden erkend en gegarandeerd. De Sultan beloofde — wat hem gemakkelijk afging — zijn Christelijke onderdanen beter te zullen behandelen.

De Zwarte Zee werd neutraal gebied, de zeestraten zouden voor alle vreemde oorlogsschepen gesloten zijn.

Een internationale commissie kreeg te zorgen voor het toezicht op de mond van de Donau en voor de bevaarbaarheid van de rivier.

Uit de onafhankelijk verklaarde Donauvorstendommen ontstond weldra het Koninkrijk Roemenië.

Internationaal recht.

Behalve de eigenlijke vredesluiting, hield het Congres van Parijs, waar alle grote Europese staten vertegenwoordigd waren, zich nog bezig met onderwerpen op het terrein van het internationale recht.

Zo schafte het de kaapvaart af; bepalingen omtrent het zeerecht werden verduidelijkt en men zou voortaan een blokkade alleen erkennen, als ze werkelijk werd uitgevoerd.

Sardinië.

Op dit congres sprak ook het kleine Sardinië een woordje mee. Het had zelfstandig aan de Krimoorlog deelgenomen, om op het vredescongres van de partij te kunnen zijn. Tot ontstemming van Oostenrijk bracht minister Cavour de Italiaanse zaken te berde.

Napoleon tevreden.

In alle opzichten kon Napoleon zich in zijn voorspoed verheugen. Engeland, de grote rivaal van de eerste Bonaparte, was zijn bondgenoot. Door wederzijdse bezoeken versterkten de vorstelijke personen de goede betrekkingen.

Rusland was verder dan ooit van zijn doel verwijderd, het Turkse rijk zou het de weg naar de Middellandse zee blijven versperren.

Napoleons huwelijk.

Ondertussen was ook het huwelijk van de keizer, naar het scheen, een succes. Eugenie de Montijo, een weinig ontwikkelde, bigotte Spaanse gravin, was keizerin geworden. En het voortbestaan van de dynastie scheen verzekerd, toen in het voorjaar van 1856 een zoon geboren werd!

Wereldtentoonstelling 1855.

Meer en meer trok Parijs de ogen van de wereld tot zich. Een wereldtentoonstelling *) lokte duizenden vreemdelingen. Ze verbaasden zich over de Franse industriële ontwikkeling en over de weelde van „la ville lumière."

Haussmann.

De Elzasser Haussmann, prefect van het Seine-departement,

---

*) Bewijs dat de oorlog nog ver van totalitair was, is wel, dat ook Rusland aan de tentoonstelling deel nam.

ontwierp de plannen voor de sanering van de oude binnenstad en de verfraaiing van het nieuwe Parijs.
Brede boulevards vervingen de nauwe, bochtige straten, asphalt kwam in de plaats van de straatkeien. Beide veranderingen beletten tevens het opwerpen van barricaden, als het nog eens tot oproer mocht komen.
Helaas werd er bij deze verbouwingen duchtig gespeculeerd en geknoeid.

Materiële bloei.

Het strookte met Napoleons sociale belangstelling, te trachten de werkgelegenheden in Frankrijk uit te breiden. Met steun van het rijk werden spoorwegen aangelegd, moerassige streken drooggemaakt (Sologne), kanalen gegraven. Er was overvloed van werk, de lonen gingen in stijgende lijn, de prijzen echter ook.
En toch won Napoleon het hart van de massa niet.

Koloniale uitbreiding.

De Franse invloed in Algiers werd verstevigd, het ideaal van de keizer was de volkomen gelijkstelling van Fransen en Arabieren. De belangstelling der Fransen voor de andere delen van Afrika werd steeds intenser. Engelsen en Fransen belegden kapitalen in Egyptische ondernemingen; maar het waren toch vooral de Fransen die het grootse werk aanvingen van het graven van het Suez-kanaal. Engels conservatisme had hier gefaald!

Economische politiek.

De vrijhandel, waartoe Engeland ± 1850 was overgegaan, vond ook in Napoleon een bewonderaar. Met de Engelsen sloot hij het Cobden-tractaat, dat natuurlijk op liberale grondslagen gebouwd was. De Franse industrie was er minder op gebrand!

§ 19. **Italië wordt een Nationaal Koninkrijk.**

Sardinië.

Het jaar 1848 had aangetoond dat de leus „L'Italia fara da se" onhoudbaar was. De regering van het koninkrijk Sardinië hield met deze realiteit rekening. Koning Victor Emanuel II en minister Cavour volgden een gematigd liberale koers. De economische opbloei werd bevorderd, spoorwegen en tunnels bespoedigden het verkeer, de industrie en de handel leefden op. Turijn verleende gretig asyl aan Italianen, verdreven uit andere, absoluut geregeerde gebieden. Republikeinen hoopten dat Sardinië de eenheid zou brengen en stelden hun republikeinse gevoelens achter bij de nationale aspiraties.

Verhouding tot Oostenrijk. De regering van Oostenrijk, geprikkeld door Cavours optreden in de Krimoorlog en op het Congres van Parijs, beschouwde Sardinië met argus ogen, de betrekkingen verslechterden met het jaar.

Napoleons houding. Hulp verwachtten de Italiaanse patriotten van de Franse keizer. Was hij niet oud-lid der Carbonari? IJverde hij niet voor herziening van de bepalingen van Wenen (1815) in nationale zin? Maar, zo twijfelde men, kon Napoleon wel helpen zonder in eigen land de gunst der clericalen te verspelen? Op hen steunde immers zijn bijna-absoluut gezag! En was de keizerin niet fel Rooms-Katholiek?

Graaf van Cavour (1810—'61).
De Italiaanse Bismarck.

Aanslag van Orsini 1858. Onverwacht kwamen de zaken scherp te staan door een bomaanslag, gepleegd door een Italiaan, de **graaf Orsini.** Napoleon en Eugenie, op weg naar de Opera, werden bij deze aanslag gespaard; Orsini's doel werd dus gemist. Hij had van een Fran-

se republiek hulp voor zijn land verwacht. Hij bekocht zijn daad met de dood; verscherpte censuur en strenge „uitzonderingswetten" waren de eerste gevolgen.

Orsini's brieven.

Officiëel gepubliceerd werd een brief van Orsini, waarin hij Napoleon bezwoer Italië te gedenken; tevens gaf hij zijn medestanders de wenk geen verdere aanslagen op de Franse keizer te doen, omdat deze geneigd zou zijn de zaak van Italië ter harte te nemen.

Samenkomst te Plombières, zomer 1858.

Inderdaad nam Napoleon een besluit. In het geheim ontmoette hij Cavour in **Plombières.** Daar werd een overeenkomst getroffen: Frankrijk zou helpen aan de bevrijding van Lombardije en Venetië; de Italiaanse staten zouden een bond vormen, nominaal onder leiding van de paus; werkelijk onder die van de koning van Sardinië.

Frankrijk zou dan Savoye en Nizza mogen bezetten.

Oostenrijk uitgedaagd.

Ware nu de Oostenrijkse regering nuchter gebleven, dan had de aanval van Sardinië uit moeten gaan. Oostenrijk liet zich opwinden en stelde een ultimatum.

Napoleon had wonderlijke woorden gericht tot de Oostenrijkse gezant ter gelegenheid van de Nieuwjaars-receptie. Victor Emanuel had in het parlement getuigd van zijn medeleven met de verdrukte Italianen in andere staten. En Sardinië was gaan mobiliseren. Geen wonder, dat het Oostenrijks ultimatum werd afgeslagen!

De oorlog van '59.

In een korte zomerveldtocht werden de Oostenrijkers tweemaal tot de terugtocht gedwongen: bij **Magenta** en **Solferino** behaalden de verbondenen de overwinning.

Wapenstilstand.

Hoe kwam dat?

En nu volgde de klap op de vuurpijl: Napoleon sloot na een conferentie met keizer Frans Jozef een wapenstilstand. Waarom veranderde Napoleon zo spoedig van gedachten? Verschillende factoren dreven de keizer in deze richting:

a. Pruisen begon te mobiliseren, het herinnerde zich dat de glorie van de eerste Napoleon ook met een Italiaanse veldtocht was begonnen.
b. In Frankrijk volgden de Clericalen met verholen wrevel de Italiaanse gebeurtenissen. Zou ook de Kerkelijke Staat verdwijnen?
c. Napoleon moet onder de indruk zijn geweest van de ellende van de slagvelden.
d. Hij was genaderd tot de beroemde vestingvierhoek, die zijn leger handen vol werk zou geven.

e. Frans Jozef begeerde vrede omdat hij niet zeker was, dat het in Hongarije rustig zou blijven.

Vrede van Zürich 1859.

De vrede bevestigde in hoofdzaak de praeliminairen; niet tot aan de Adriatische Zee, slechts tot de Mincio zou het gebied van Sardinië zich uitstrekken.

Henri Dunant.

Stellig onder de indruk van de oorlogsjammer was de Zwitserse schrijver **Henri Dunant.** Hij heeft alles gedaan om het lot der slachtoffers te verzachten, de internationale organisatie van **„Het Rode Kruis"** is aan zijn toewijding te danken.

Henri Dunant (1828—1910).
Stichter van het Rode Kruis.

Verdere aansluiting van Italiaanse staten.

Nu echter de zaak eenmaal aan het rollen was, viel ze niet meer tegen te houden. Niet zonder toestemming van Napoleon werden de staten van Midden-Italië met Sardinië verenigd.
Savoye en Nizza werden Frans, de bevolking keurde dit bij plebisciet goed. Een onbaatzuchtige helper was de keizer niet!

Ook Zuid-Italië kwam in beweging. Garibaldi, de oude republikein, landde op Sicilië met 1000 roodhemden. Het ganse eiland *Sicilië!*

DE KERKELYKE STAAT, omstreeks **1860.**
(Gearceerd)

koos zijn zijde! Napoleon maakte zich ongerust over het lot van Rome, maar Garibaldi ging verder. Ook Napels werd in beweging gebracht en schaarde zich aan zijn zijde. *Napels.*

Een aanval op de Kerkelijke Staat moest nu wel volgen. Victor Emanuel bewoog Garibaldi echter van dit plan af te zien.
Het Koninkrijk der beide Siciliën had opgehouden te bestaan, het Patrimonium Petri bleef nog enkele jaren onafhankelijk.

Koninkrijk Italië 1861. Nu nam Victor Emanuel de titel aan van koning van Italië. De hoofdstad van het nieuwe rijk werd Florence. Cavour overleed, vóór het werk voltooid was.

Frankrijk had daadwerkelijk gesteund, Engeland had welwillend toegezien bij de vervulling van de nationale wens van het Italiaanse volk.

Niet tevreden. Maar hoewel dankbaar, waren de Italianen nog lang niet voldaan. Het gemis van Venetië en Rome was smartelijk.

1866 Venetië. De oorlog tussen Pruisen en Oostenrijk was de aanleiding tot de aanhechting van Venetië bij het koninkrijk.

1870 Rome. En **Rome** volgde in 1870. Het Franse garnizoen werd toen n.l. uit de stad teruggeroepen. Frankrijk had al zijn mannen nodig in de oorlog tegen Duitsland.

Toen eerst kon Victor Emanuel zijn intocht houden in de eeuwige stad, de paus noemde zich „de gevangene op het Vaticaan".

1869. De wereldlijke macht was dus aan de opvolger van Petrus ontvallen. In kerkelijk opzicht was zijn gezag uitgebreid doordien een concilie het dogma van 's pausen onfeilbaarheid had uitgesproken. Sprak de paus „ex cathedra", als hoofd van de kerk, dan was zulk een uitspraak bindend voor ieder gelovige.

Quanta cura en Syllabus errorum 1864. Reeds eerder had de paus zich uitgelaten over de in Europa heersende, liberale denkbeelden. In een rondschrijven aan de bisschoppen, een **Encycliek,** nam de pauselijke stoel stelling tegen het liberalisme. De dwalingen werden uitvoerig opgesomd in de **„Syllabus errorum".** De Katholieke opvattingen over de staat, over de maatschappij werden nauwkeurig omschreven. Katholieke staatspartijen in alle landen konden zich op deze pauselijke geschriften baseren bij haar politieke werkzaamheid.

§ 20. Rusland tijdens Alexander II.

Alexander II 1855—1881. Duidelijk had de Krimoorlog aangetoond, hoe achterlijk Rusland in vele opzichten was. Gebrek aan goede wegen en verkeersmiddelen had de aanvoer naar het leger sterk gestagneerd. Een spoorwegnet moest worden opgebouwd, buitenlandse ,meest

Franse maatschappijen kregen concessies voor aanleg en exploitatie.
Czaar Alexander, ver van liberaal te zijn, had genoeg verstand om in te zien, dat Rusland uit zijn achterlijke staat moest worden opgeheven. Het onderwijs werd verbeterd, een soort H.B.S. kwam naast de reeds bestaande gymnasia. Daardoor steeg het aantal studenten aan de universiteiten; een jong geslacht van intellectuelen begon zijn plaats in de maatschappij in te nemen. Ook op het gebied van de rechtspraak werden hervormingen aangebracht; de onafzetbare rechter deed zijn intrede.

Sociale hervorming. Boerenbevrijding 1861.

Het belangrijkste keizerlijk decreet was echter dat, waarin de lijfeigenschap werd opgeheven. De ervaring in andere landen had geleerd, dat de bodemopbrengst steeg door afschaffing van de slavernij. Vrije boeren zouden in onderlinge wedijver meer zorg aan hun land besteden en ook ijveriger werken.
Nu waren keizer en adel de grootgrondbezitters. Een deel van hun bezit werd in eigen beheer geëxploiteerd; de rest werd door de dorpsgemeente, de mir, gebruikt tegen vergoeding in geld of natura. De mir verdeelde het bouwland onder de dorpsgenoten; om de 12 jaar had herverdeling plaats. Bos en wei waren gemeenschappelijk bezit.
Maar thans werd dit land eigendom, de landheren kregen een afkoopsom, waarvan de staat een groot deel voorschoot. Dan kon de dorpsgemeente overgaan tot definitieve verdeling van de bodem.

Proletariaat.

Het was de bedoeling, dat iedere boer enig grondbezit zou krijgen; men wilde voorkomen dat een groep van bezitlozen zou ontstaan. Deze opzet gelukte ten dele. De nieuwe landeigenaars zaten op hoge lasten; sommigen hadden te weinig land, maar persoonlijk waren de plattelanders vrij en kregen zelfs enig aandeel in plaatselijk en gewestelijk bestuur.
De proletariërs konden werk vinden in de steden, waar de industrie zich uitbreidde en werkkrachten vroeg.
De graanproductie steeg, in de jaren 1850—'60 voerde Rusland 4 milliard hectoliter graan uit, omstreeks 1880 was dit al 40 milliard.

Westersen en Slavophilen.

De Russische bevolking onderging al deze hervormingen meer dan dat ze er van harte in meeleefde. Langzaam groeide echter een intelligentia, die onderling zeer verschilde in doelstelling. De **Westersen** meenden, dat Rusland zich geheel moest richten

naar het voorbeeld van West-Europa; de **Slavophilen** dachten aan een geheel eigen taak en plaats van hun ras in de wereld. De grote Dostojewsky hoorde tot de laatste groep.

Nihilisme. Allerlei uitersten deden zich in de nieuwe Russische samenleving voor, het **Marxisme** vond er aanhangers; maar meer nog kreeg de anarchist **Bakoenin** volgelingen. Hun pessimisme deed hen in het bestaande niets goeds ontdekken, vernietiging van de maatschappelijke en staatkundige orde was dan ook hun doel.
In tal van aanslagen gaven deze terroristen uiting aan hun haat tegen czaar en regering.

Poolse opstand 1863. De gebeurtenissen in Italië rond 1860 hadden aan de Polen weer nieuwe moed gegeven. In 1863 kwam het tot een opstand, die bloedig werd onderdrukt.

Houding van het buitenland. Napoleon III wilde wel iets voor de Polen doen; was Frankrijk niet van ouds de beschermer van Polen? Maar Pruisen en Oostenrijk weigerden een gemeenschappelijke actie en de Franse nota kon de czaar naast zich neer leggen. Pruisen verplichtte de czaar aan zich, door zijn grenzen te sluiten voor de Poolse vluchtelingen.

Gevolgen. Opnieuw werden de Polen kind van de rekening. Wel werden ook hier de boeren bevrijd; de nieuwe middenstanders waren echter ook anti-Russisch.
Czaar Alexander II kwam door dit verzet weer tot daden van reactie. Siberië kon weer stromen van gedeporteerden ontvangen.

Uitbreiding naar het Verre Oosten. Merkte men in Europa weinig van Russische expansie, toch ging deze geregeld door, nu ten koste van China. De Russen verwierven de linkeroever van de Amoer. In Kaukasië werd intens gerussificeerd.

§ 21. Merry Old England. The Victorian Age tot ± 1870.

Politieke toestand. De ommezwaai van Sir Robert Peel had de partij van de Tories grote schade toegebracht. Maar voor Engeland was de afschaffing van de korenwetten en de overgang naar de vrijhandel van groot belang. De Whigs kwamen gedurende een periode van 20 jaar aan het roer en daardoor de partij, die steunde op de industrie en de handel.

Palmerston. De grote man in deze jaren was de liberaal **Palmerston** († 1865). Hij sprak tot de verbeelding van het Engelse volk en was een

echte vertegenwoordiger van de goede en slechte eigenschappen van zijn landslieden. De historicus G. M. Trevelyan getuigt van hem:
„Palmerston's popularity was great in the country, considerable in the House, small in the Cabinet, less than nothing at Court."
Inderdaad zijn autoritair optreden prikkelde zijn mede-ministers en ergerde de koningin.

Right or wrong, my country.

Typisch staaltje van zijn brutale handelwijze leverde hij in de kwestie van een Maltezer Jood, een Engelse onderdaan. Diens bezit in Athene was geplunderd en om hem te ondersteunen in zijn eis tot schadevergoeding werd de Engelse vloot naar Griekenland gedirigeerd en met oorlog gedreigd. Geïnterpelleerd in het Lagerhuis herinnerde Old Pam aan het civis Romanus sum en eindigde hij met de bewering dat iedere Engelsman, waar ter wereld ook, zeker moest kunnen zijn van de steun van zijn regering. Right or wrong, my country!
Zo kweekte hij een chauvinisme, dat later als jingoïsme Engeland bij velen gehaat maakte.

Palmerston.

Krim-oorlog 1854.

De oorlog tegen Rusland was in Engeland populair; aarzelend echter werkte men met het Napoleontische Frankrijk samen. In de Krim leerde men de ontoereikendheid van het leger kennen; tot hervormingen is het op dit gebied niet gekomen.

Sepoy opstand 1857—'58.

In Engels-Indië, nog steeds bestuurd door de Oostindische Compagnie, kwam het tot een opstand der hulptroepen, de **Sepoys.** De bevolking had de gewone grieven van een kolonie;

onverstand bracht ook de troepen tot muiterij. Na het onderdrukken van het verzet werd de Compagnie opgeheven, Brits-Indië kwam nu onder de Engelse regering (India Bill 1858).

Oorlogen met China.

Engeland begon zich in deze tijd ook meer en meer te interesseren voor het verre Oosten. Met het Chinese keizerrijk had het reeds een botsing gehad, de z.g. Opiumoorlog (± 1840). China had toen 5 havens moeten openstellen en Honkong moeten afstaan.

Met Frankrijk samen trad het in 1857 tegen China op. De Chinezen moesten weer allerlei concessies doen, waardoor hun land voor de Europese vreemdelingen werd opengesteld.

Opstand van de Tai-Pings 1850—'60.

China werd mede geteisterd door een jarenlange burgerkrijg, de opstand van de **Tai-Pings.** De Engelsen in samenwerking met de Fransen hebben geholpen deze rebellie te onderdrukken, waarlijk niet enkel uit sympathie voor de Chinese dynastie.

Beroemd werd in deze strijd **Charles Gordon,** the Christian soldier, met zijn „Altijd overwinnend leger", samengesteld uit Europeanen en Chinezen.

Openstelling van Japan 1854.

Terzelfder tijd werd ook de aandacht van de wereld gevestigd op Japan. De keizer was niet veel meer dan het geestelijk opperhoofd, het wereldlijk gezag berustte bij de **Sjogoen,** een soort hofmeier.

Op aandrang van de Verenigde Staten verbrak Japan zijn isolement en werd het voor de wereldhandel opengesteld. Een inwendige revolutie was het gevolg en deze maakte een europeanisering van het rijk mogelijk.

The Dominion of Canada 1867.

De ontwikkeling van de Engelse koloniale gebieden in Amerika en Australië verliep zonder grote schokken. Canada verkreeg in 1867 bijna volledig zelfbestuur; de Engelse regering wordt er vertegenwoordigd door een Gouverneur.

Australië werd niet langer als deportatie-land gebruikt. Toen er goud werd gevonden, stroomden de landverhuizers toe. Evenals aan Nieuw-Zeeland werd aan Australië geleidelijk volledig zelfbestuur geschonken.

Opheffing Sonttol 1857.

Geheel in de lijn van de liberale politiek lagen de onderhandelingen met Denemarken, die geleid hebben tot het opheffen van de Sonttol. De Verenigde Staten hadden de stoot gegeven: ze zouden weigeren tolgeld te betalen, omdat dit een anachronisme was geworden.

Binnenlands beleid.

Door de grote welvaart, die handel en nijverheid brachten,

heerste er in het binnenlands bestuur rust. De arbeiders konden door hun trade-unions met de werkgevers onderhandelen; kleine verbeteringen werden in de bestaande sociale wetten aangebracht. Verder handelden de liberalen naar de doctrine van de Manchester school en grepen dus zo min mogelijk in het economisch leven in.

Het lukte aan de liberalen niet het kiesrecht verder uit te breiden. Dit gebeurde door een conservatief kabinet. *Kieswet 1867.*

Onder de liberale staatslieden kwam nu **Gladstone** naar voren; de conservatieve leider werd **Benjamin Disraëli.** De politieke strijd tussen deze begon te gelijken op een voortdurend duel.

Deze grote conservatieve leider was zijn politieke loopbaan begonnen als radicaal. Hij was toen al enigermate bekend als mislukt journalist. In 't parlement viel hij op door kennis en grote, oosters-getinte welsprekendheid. *Benjamin Disraëli 1804—1881.*

Als minister genoot hij het volledig vertrouwen zelfs de vriendschap van de koningin. Zijn buitenlandse politiek had haar volle instemming en vergrootte Engelands prestige.

Veel meer het type van de Engelse gentleman was Gladstone. Hij was als conservatief de politiek ingegaan om straks de grote leider van de liberale partij te worden. *William Ewart Gladstone 1809—1898.*

Een financiële specialiteit van formaat, heeft hij zich vooral op de binnenlandse zaken toegelegd. De Ierse kwestie had hij graag tot oplossing gebracht. Gladstone was een gelovig Christen, zeer aan de Anglicaanse staatskerk gehecht. Door de hele wereld werd hem hulde gebracht voor zijn onkreukbare eerlijkheid en gevoel voor recht.

§ 22. Pruisen krijgt de leiding in de Duitse zaken.

De revoluties van 1848 en '49 hadden in de Duitse landen geen diepgaande veranderingen veroorzaakt. De verdeeldheid was gebleven, evenals de tegenstelling tussen Pruisen en Oostenrijk. In Pruisen was koning **Friedrich Wilhelm IV** opgevolgd door zijn broer **Wilhelm I,** die tot de gematigd-liberalen werd gerekend. Hij achtte het zijn eerste taak het leger uit te breiden en te reorganiseren. Maar het lukte hem niet deze plannen tot uitvoering te brengen. Het Huis van Afgevaardigden verwierp de desbetreffende voorstellen onder leiding van de liberale leden. Deze houding bracht de koning bijna tot wanhoop, hij dacht aan abdicatie. *Wilhelm I 1861—'88.*

Otto von Bismarck 1862—'90.

Ten einde raad benoemde hij **Otto von Bismarck** tot minister-president. Von Bismarck was afkomstig uit de kring der landjonkers. Heerszuchtig in hoge mate, botste hij in zijn jonge jaren zowel met zijn ouders als met zijn superieuren. Hij had zich een grote kennis verworven, was een handig redenaar, maar bovenal een bekwaam politicus. Opportunist in hart en nieren wist hij steeds een meerderheid te vinden voor zijn plannen. In het nieuwe, door hem gestichte Duitse keizerrijk bewees hij, dat ondanks het algemeen kiesrecht, een autoritaire regering mogelijk was.

DE STATEN VAN DE DUITSE BOND IN 1866

Grondige kennis van Duitse en Europese zaken had hij verworven als afgevaardigde naar het parlement van Frankfort, later als gezant van Pruisen in Petersburg en Parijs.

Tegen de meerderheid van de kamer zette Bismarck de legerhervorming door. Het Herenhuis immers steunde hem gaarne, de koning was er voor, dus rekende Bismarck de voorstellen voor aangenomen! Bij deze debatten sprak hij de vele keren geciteerde woorden, die zijn programma inhielden: „Nicht auf Preuszens Liberalismus sieht Deutschland, sondern auf Preuszens Macht. Nicht durch Reden und Majoritätsbeschlüsse werden die groszen Fragen der Zeit entschieden — das ist der grosze Fehler von 1848 und '49 gewesen — sondern durch Blut und Eisen." *De conflictentijd.*

Met gestrengheid trad hij op tegen critiek in de pers of van tegenstribbelende ambtenaren. Ook aan het hof had hij grote moeilijkheden te overwinnen. Speciaal de kroonprins (Frederik, gehuwd met een dochter van koningin Victoria) was zijn opponent. Bismarck was de meest gehate man in Pruisen, hetgeen bleek uit de vele aanslagen op zijn leven. Hij hield vol en won.

Zijn eerste zege behaalde hij in de kwestie met Denemarken over de hertogdommen Sleeswijk en Holstein. *Kwestie over Sleeswijk-Holstein.*

Van jaren her was de Deense koning over deze gebieden hertog. In Duitsland beschouwde men ze als Duits gebied, Holstein was lid van de Duitse Bond.

In 1863 had de koning van Denemarken een nieuwe grondwet ondertekend, die de inlijving der hertogdommen in hield. Kort daarop overleed de koning en van zijn opvolger, Christiaan IX eisten Pruisen en Oostenrijk de intrekking van deze grondwet en de zelfstandigheid der hertogdommen. Denemarken weigerde, het hoopte op steun van Engeland en Zweden, maar vergeefs.

In een korte oorlog werden de Denen geslagen! Pruisen en Oostenrijk namen tezamen het bestuur over de hertogdommen op zich. *Deense oorlog 1864.*

Geheel naar Bismarcks zin was dit niet, hij wenste een kanaal van de Oostzee naar de Noordzee door Holstein en dus wilde hij dit gebied geheel aan Pruisen brengen.

Bismarcks politiek had Europa voor een fait accompli gesteld. Engeland had zowel met Pruisen als met Denemarken dynastieke relaties en had getracht te bemiddelen. *En Europa?*

Rusland was Pruisen welgezind van wege zijn houding in de Poolse opstand van 1863. En ook Napoleon III had niet precies geweten, welke weg hij moest inslaan.

Verdrag van Gastein 1865.

En toen ging Bismarck verder. Met Oostenrijk sloot hij het verdrag van **Gastein.** Pruisen zou nu Sleeswijk besturen. Oostenrijk Holstein. Het condominium werd dus beëindigd.

Daarna nam Bismarck contact op met Italië. Als het Pruisen hielp in een oorlog met Oostenrijk, zou het kunnen rekenen op de verovering van Venetië.

Zo bereidde de Pruisische minister het conflict met Oostenrijk voor, dat uit de Duitse bond moest verdreven worden.

Echter moest hij ook in Pruisen veel tegenstand overwinnen, de koning gruwde van een „Brüderkrieg".

Brüderkrieg 1866.

Verschil van mening over de bepalingen van Gastein leidde tot de krijg: Pruisen zou de hegemonie in Duitsland verkrijgen of Oostenrijk zou de eerste plaats blijven bezetten!

De partijen.

Naast Pruisen stond alleen Italië, begerig naar Venetië. Alle Duitse staten (Mecklenburg en Oldenburg uitgezonderd) kozen de zijde van Oostenrijk.

Met tegenzin gingen velen in Pruisen de oorlog in. Maar het werd een groot succes!

Slag bij Sadowa-Königgrätz.

De beslissende slag was die van **Sadowa-Königgrätz,** waar de Oostenrijkers de nederlaag leden.

Onmiddellijk na deze overwinning toonde Bismarck zijn genialiteit. Hij betoomde de nu laaiende oorlogszucht der Pruisen en overtuigde de koning van de noodzaak van een snelle vrede. Bismarck wilde Oostenrijk niet blijvend verbitteren en tevens wilde hij Frankrijk niet bevoordelen door een uitputtende oorlog van Duitsers onderling.

Vrede van Praag.

Bij de vrede van Praag werd overeengekomen, dat Oostenrijk geen gebied zou behoeven af te staan, een matige oorlogsschatting zou betalen, maar uit de Duitse zaken zich zou terugtrekken.

De kleine Duitse staten betaalden het gelag: Hanover, Hessen-Kassel en Nassau werden bij Pruisen ingelijfd.

Venetië aan Italië.

De bondgenoot Italië kwam ook aan zijn trek. In de strijd hadden ze niet anders gepresteerd dan twee nederlagen, maar de buit ontging de Italianen niet. Oostenrijk stond Venetië aan Frankrijk af, na plebisciet werd het aan het koninkrijk Italië overgedragen.

Noordduitse Bond.

De Duitse Bond had opgehouden te bestaan; onder leiding van Pruisen kwam nu een bond van staten, ten Noorden van de Main gelegen, tot stand. Pruisen had de hegemonie, zijn koning werd president van de bond, Bismarck kanselier.

Het gelukte tevens om met de Zuidduitse staten militaire overeenkomsten te treffen; vrees voor Frankrijk gaf hierbij de doorslag.

Indemniteitswet.

Bismarck was de gevierde man in Pruisen. Hij had immers succes gehad en nu werd hij alom geprezen.
De kamer van afgevaardigden nam gaarne de **Indemniteitswet** aan, de vroeger onwettig genomen maatregelen in de tijd van de conflicten, werden alsnog gewettigd, zodat Bismarck gedekt was.

De „Ausgleich" 1867.

Ook Oostenrijk werd gereorganiseerd. Met de Leitha als grens, werd het in twee delen gesplitst, de keizer van Oostenrijk zou koning van Hongarije zijn. Gemeenschappelijk zouden buitenlandse zaken, financiën en defensie worden geregeld. (Ausgleich) 1867.

En de anderen?

Geen wonder, dat Tsjechen en Kroaten en andere nationale groepen in de Donau-monarchie met nieuwe hoop op zelfstandigheid binnen het staatsverband werden bezield.

§ 23. Het liberale keizerschap van Napoleon III.

De toestand ± 1860.

De oorlog van 1859 vormt a.h.w. het keerpunt in de regering van Napoleon III. De clericalen, die hem steunden in zijn autoritair gezag, waren verbitterd door de gebeurtenissen in Italië. Het Italiaanse koninkrijk was weinig dankbaar en had veel aanmerkingen op Napoleons beleid. En van Oostenrijk was ook geen vriendelijkheid te wachten.
Geen wonder, dat Napoleon zijn best deed de vriendschap met Engeland te bewaren.

Liberale hervormingen.

Om de gunst der liberalen te winnen was de keizer tot concessies bereid. Een algemene amnestie maakte het de verbannen tegenstanders uit de dagen van de staatsgrepen mogelijk naar Frankrijk terug te keren.
De volksvertegenwoordiging kreeg het recht de troonrede te beantwoorden met een adres, waarin de regeringspolitiek mocht worden becritiseerd. Van haar beraadslagingen zou een verslag worden gepubliceerd.
De arbeiders kregen het recht van vereniging, waardoor het mogelijk werd een vakorganisatie op te bouwen. Internationaal contact kregen de werklieden, toen het hun vergund werd een deputatie te zenden naar de wereldtentoonstelling in Londen (1862).

Maar Napoleon vergiste zich, als hij meende, dat nu zijn positie versterkt werd. Integendeel, de oppositie eiste meer, dan de keizer geven wilde. Volledige vrijheid van drukpers, openbaarheid der financiën en een minder gewaagde buitenlandse politiek, daarop hamerden afgevaardigden als **Leon Gambetta, Jules Favre** en **Adolphe Thiers.**

De Clericalen.

De Clericalen zagen met ontsteltenis de loop der dingen aan. Wel waren keizer en keizerin uiterst royaal met giften voor kerken en kloosters, maar de Syllabus errorum mocht in Frankrijk niet worden afgekondigd. En het onderwijs dreigde aan de kerk te ontsnappen, toen het gereorganiseerd werd in vrijzinnige geest.

Het platteland.

Frankrijk was nog steeds de meest agrarische staat van West-Europa. Het verging de boeren niet slecht, ze hadden een behoorlijk bestaan.

De industrie.

De industrie kon niet tegen die van Engeland op. Lyon was het middelpunt van de zijdeweverij, Le Creusot van de ijzerbewerking en wapenfabricage.

Stakingen kwamen meermalen voor, maar de organisatie der arbeiders was nog niet sterk genoeg om grote successen te kunnen boeken.

Koloniën.

Het Franse koloniaal gebied werd in Noord-Afrika uitgebreid langs de Senegal (1858). In Oost-Azië werden Cochin China en Kambodsja onder protectoraat gebracht.

Buitenlandse politiek.

Het optreden van Napoleon in de grote wereldpolitiek was in deze jaren niet gelukkig. In Europa werd hij overtroefd door Bismarck; in Amerika leidden lichtzinnigheid en gebrek aan kennis van de feitelijke toestanden tot een droevig échec.

Poolse kwestie 1863.

We zagen reeds hoe Napoleons nota's aan de Russische czaar ten bate van de Polen weinig gehoor vonden. Voor en na bleven de Polen in Frankrijk hun beschermer zien; vele intellectuelen studeerden aan de Sorbonne. (Madame Curie).

Sadowa 1866.

Hoe gaarne zou Napoleon in Duitsland als arbiter zijn opgetreden! Maar zowel in het conflict met Denemarken, als in dat met Oostenrijk, moest hij Pruisen zijn gang laten gaan. Geen wonder dat Franse nationalisten Sadowa als een nederlaag ook voor Frankrijk voelden.

Het Mexicaans Avontuur.

Eén der redenen waarom Napoleon niet kon handelen zoals hij wel wenste, was, dat zijn handen gebonden waren door het z.g. **Mexicaans Avontuur.**

In Mexico was na de bevrijding van de Spaanse heerschappij voortdurend onrust. De groot-grondbezitters met de hoge militairen bestreden de middenklasse die uit halfbloeden en Indianen bestond. De Rooms-Katholieke kerk steunde de eerste groep, zodat de strijd een zeer gemengd karakter had: het was een klassenstrijd, een rassen kwestie en een godsdienstoorlog. De clericale groep was monarchaal gezind, de radicale partij republikeins. *Aanleiding.*

De radicale partij slaagde er in haar leider, de Indiaan **Juarez**, tot president gekozen te krijgen. Van meet af voerde hij een anti-clericale politiek. Maar ook financiëel nam hij harde maatregelen: zo werd de rente van de staatsschuld niet meer, of voorlopig niet meer, uitbetaald. *Juarez president 1862.*

Om hun gedupeerde onderdanen, die Mexicaanse obligaties bezaten, te helpen, gingen **Engeland, Spanje** en **Frankrijk** tot een gemeenschappelijke actie over. Een vlootdemonstratie in de Mexicaanse wateren, het bezetten van enkele havens noopten Juarez tot toegeven. Engeland en Spanje waren tevreden, Frankrijk echter niet. *De mogendheden grijpen in.*

De Franse vloot bleef, een leger werd gedebarkeerd. Wat bedoelde Napoleon met deze actie? De hofkring had contact met Mexicaanse clericalen. Deze hoopten met Franse hulp weer aan het roer te kunnen komen. *Wat wilde Napoleon?*

Keizerin Eugenie blaakte van ijver voor deze kruistocht en ook de keizer meende, dat het zijn geschokte reputatie bij de clericalen ten goede kon komen, als hij in Mexico herwon, wat hij in Italië verloren had.

Misschien groeide uit dit optreden de schepping van een **Katholiek** en **Romaans Amerika** tegenover de **Protestantse Germaanse Unie** in het Noorden.

Die Verenigde Staten waren bovendien juist in de burgeroorlog verwikkeld, dus niet in staat tot handhaving van de Monroeleer.

De Franse troepen onder generaal **Bazaine** versloegen Juarez en bezetten de hoofdstad. Daar kwam een Nationale Vergadering bijeen en deze riep het keizerrijk Mexico uit. In overleg met Napoleon werd de kroon aangeboden aan **Maximiliaan van Habsburg,** een broer van keizer Frans Jozef en gehuwd met Charlotte van België. *Mexico een keizerrijk 1863.*

Maximiliaan aanvaardde de kroon. Via Rome, waar de paus *Maximiliaan en Charlotte.*

de nieuwbakken keizer en keizerin ontving en zegende, togen ze naar het hun onbekende land.
Daar wachtte hen een verbitterde guerilla; de Franse troepen leden van het klimaat; Bazaine werkte in 't geheim Maximiliaan tegen.

De Franse troepen terug.

En toen in de Verenigde Staten de overwinning der Noordelijken zeker was, protesteerde de Unie, met beroep op Monroe's leer tegen de aanwezigheid van de Franse soldaten. Geleidelijk werden ze door Napoleon, die geen oorlog met de U.S.A. durfde wagen, teruggeroepen.

Maximiliaan gefusilleerd 1867.

Maximiliaan, aan zijn lot over gelaten, verdedigde zich wanhopig. Keizerin Charlotte reisde naar Europa, vergeefs om hulp vragende; tientallen jaren overleefde ze haar man; haar geestvermogens waren gekrenkt door de rampzalige loop der gebeurtenissen.
Keizer Maximiliaan gevangen genomen door de radicalen, werd doodgeschoten.
Juarez werd weer president.
De ongelukkige afloop van dit Mexicaans avontuur schokte het prestige van Frankrijk en zijn keizer.

Luxemburgse kwestie 1867.

Een nieuwe nederlaag leed Napoleon, toen hij trachtte gebiedsuitbreiding te verwerven door de aankoop van **Luxemburg** van de groothertog **Willem III.** Luxemburg was lid geweest van de Duitse Bond en een storm van protest ging in Duitsland op, toen Napoleons plannen daar bekend werden. Willem III herriep zijn toestemming, een conferentie in Londen regelde de status van Luxemburg (zie § 27).

Nieuwe Constitutie 1870.

De voortgaande liberalisatie in Frankrijk eiste een nieuwe grondwet. Ministeriële verantwoordelijkheid, recht van initiatief en amendement voor de volksvertegenwoordiging werden ingevoerd. Een plebisciet keurde met overweldigende meerderheid de wijziging goed.
Het scheen, dat het keizerschap stevig wortel had geschoten. Maar de critiek werd heftiger, dank zij de grotere drukpersvrijheid.
En toen ontketende de regering zelf de storm, die het keizerschap wegvaagde.

§ 24. De Frans-Duitse oorlog 1870—'71.

Oorzaken.

In Pruisen won de gedachte veld, dat alleen een gelukkig ge-

voerde oorlog tegen Frankrijk de Duitse eenheid tot stand zou kunnen brengen. Bismarck was de ijverige propagandist van deze opvatting.
De Franse hofpartij dacht door een succesvolle krijg het geschokte prestige van het keizerrijk te herstellen. Vooral Eugenie was oorlogszuchtig en anti-Pruisisch. Napoleon, gehandicapt door een ernstige kwaal, had minder vast de teugels in handen dan voorheen. Hij moet de oorlog met bange vrees hebben zien naderen. De Franse nationalisten, monarchaal of republikein, wilden dat Frankrijk de leiding op het Europese vaste land zou behouden en zagen ongaarne de stijgende macht der Pruisen.

Toebereidselen.

Het Pruisische leger met mannen als **Von Moltke** en **Roon** was goed geoefend en bewapend. 1864 en 1866 hadden het bewezen.
Het Franse leger was niet op de hoogte van de tijd, maar de reorganisatie was reeds begonnen. Men ging tot verlenging van de diensttijd over en tot invoering van nieuwe wapenen (o.a. deed de mitrailleur haar intrede).

Aanleiding.

De Spaanse troonopvolging werd de aanleiding tot de strijd. Koningin **Isabella,** berucht en gehaat, was afgezet. Er was in Spanje en Portugal een streven naar een Iberische eenheid. Via het Portugees koningshuis werd de aandacht gevestigd op **Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen.**
Hem werd de kroon nu aangeboden. Hij behoorde tot de Rooms-Katholieke tak van dit huis, Wilhelm I was het hoofd van de familie Hohenzollern.

Reactie in Frankrijk.

In Frankrijk raakten sommige chauvinisten in opgewonden stemming door dit aanbod. Frankrijk aan twee zijden door Hohenzollerns omringd; dat wekte gedachten op aan de Habsburgse macht van Karel V!
Leopold bedankte voor de eer. Bismarck, die zag hoe heftig Frankrijk reageerde, bewoog de Spanjaarden de onderhandelingen niet af te breken en het aanbod te herhalen. Weer zag de Hohenzollern van de kroon af.
Een derde aanbod volgde en onder druk van Bismarck nam Leopold nu aan!

Benedetti naar Ems.

De Franse gezant in Pruisen, **Benedetti,** kreeg opdracht, koning Wilhelm, die in Ems vertoefde, om een audientie te vragen. Hij moest de koning verzoeken, zijn toestemming tot de candi-

datuur in te trekken. Hoewel Wilhelm dit weigerde, bedankte Leopold ondertussen.

In Frankrijk kon men dit als een diplomatiek succes opvatten, maar men wilde nog meer. Benedetti moest nu de belofte van koning Wilhelm zien los te krijgen, dat hij ook in de toekomst nimmer zijn toestemming zou geven. Dit weigerde de koning zeer beslist.

Emser dépêche.

Bismarck werd telegrafisch op de hoogte gebracht van het verhandelde in Ems. Onmiddellijk begreep de bondskanselier dat hier een kans lag, de Franse gemoederen tot het uiterste te prikkelen. Zonder het telegram te vervalsen, werd het „zugespitzt" en op in het oog lopende wijze in de bladen gepubliceerd. „De rode lap voor de Gallische stier" deed zijn werk.

De Franse ministers verklaarden in de Wetgevende Vergadering, dat de uitdaging moest worden aanvaard. Kalmerende stemmen werden nauwelijks aangehoord. Men schold de tegenstanders van oorlog (o.a. Gambetta en Thiers) voor verraders. Frankrijk verklaarde op 19 Juli 1870 aan Pruisen de oorlog!

De oorlog verklaard.

Had het op bondgenoten gerekend, dan ondervond het al direct een tegenslag. Oostenrijk werd in bedwang gehouden door Rusland, Italië mokte over Rome. En de Engelse publieke opinie werd heftig beroerd, toen Bismarck, juist nu, stukken publiceerde, waaruit bleek, dat Napoleon aan Pruisen een verdeling van België had voorgesteld.

In Duitsland werd met enthousiasme de strijd aanvaard, aanstonds schaarden de Zuidduitse staten zich naast Pruisen.

Zo stonden de rivalen om de hegemonie op het Europees vasteland tegen elkaar, geen van beiden had bondgenoten.

Het verloop.

De mobilisatie verliep in Duitsland beter dan in Frankrijk, maar niemand in Europa had gedacht aan een zo snelle overwinning van de Duitse wapenen.

In enkele weken baanden zich de Duitsers een weg naar het hart van Frankrijk, in bloedige slagen wisten ze te overwinnen. Maarschalk **Bazaine** werd opgesloten in **Metz**, de keizer met het leger van **Mac Mahon** in **Sedan.**

2 Sept. Sedan-dag.

Napoleon, zwak en ziek, wanhopend aan succes, besloot een eind te maken aan de slachting: hij gaf zich met het leger van Sedan over. Als krijgsgevangene werd hij naar Wilhelmshöhe gebracht, na de oorlog voegde hij zich bij zijn gezin in Engeland. Daar stierf hij in 1873.

De onheilstijdingen hadden in Parijs al een opgewonden stemming veroorzaakt. De catastrophe van Sedan besliste over het keizerschap, weer werd Frankrijk een republiek. *De derde Republiek.*

DE FRANS-DUITSE OORLOG 1870-1871

Eind September lagen de Duitsers voor Parijs, hun hoofdkwartier werd gevestigd in Versailles. Want de oorlog was niet uit! *Parijs belegerd.*

De republikeinen wilden de strijd voortzetten, al bood die hen ook niet de minste kans.
Gambetta verliet (per luchtballon) de belegerde stad en wierf legers in de provincie. Hij kon het de Duitsers wel lastig maken, maar de krijgskans keren, dat vermocht „l'organisateur des défaites" niet.

Léon Gambetta (1838—1882).
Republikein, anti-clericaal, trouw aan de revanche gedachte.

Parijs genomen.

De verdediging van de hoofdstad was een „heldhaftige dwaasheid". Maar niet de bombardementen, de honger dwong tot capitulatie.

Wapenstilstand.

Een wapenstilstand zou de Fransen de gelegenheid geven een Nationale Vergadering te kiezen, die dan bevoegd zou zijn de vrede te sluiten.

Vrede van Frankfurt 1871.

In **Frankfort** werd de vrede getekend, die voor Frankrijk diepbeschamend was. Dat het 5 milliard francs aan oorlogsschatting moest betalen was niet zwaar, maar dat het **Elzas-Lotha-**

ringen afstaan moest, sneed diep in het Franse vlees! Met moeite bleef de vesting Belfort behouden.

Januari 1871 Duitse eenheid voltooid.

Reeds was in Versailles, in de Spiegelzaal van de Zonnekoning, de koning van Pruisen uitgeroepen tot **Duits keizer.** Bismarck had alle verzet van Wurtemberg en Beieren weten te overwinnen en gebruik gemaakt van de geestdriftige stemming onder de Duitsers.

Andere gevolgen van de oorlog.

Maar ook andere staten hadden van de gelegenheid geprofiteerd.

Italië had met grote vreugde de Franse troepen uit Rome zien verdwijnen. De paus had de stad symbolisch verdedigd, toen de Italianen er binnen rukten. Rome werd nu de hoofdstad, van het verenigde Italië. De paus deed de „roverkoning" in de ban, trok zich in het Vaticaan terug en weigerde de financiële schadevergoeding.

Rusland verklaarde, dat het zich niet meer gebonden achtte aan de bepalingen van 1856 omtrent de Zwarte Zee.

Wel protesteerden Engeland en Oostenrijk, maar ze hadden zich bij de feiten neer te leggen.

De Commune opstand 1871.

De maat der beproevingen was voor Frankrijk nog niet vol, een heftige, bloedige opstand teisterde Parijs in 't voorjaar van 1871.

De oorlogsellende was het meest drukkend geweest voor de eenvoudige man. Vele werklieden hadden als leden van de Nationale Garde moeten leven van hun soldij. Het voorlopig bewind onder leiding van **Thiers** was conservatief getint. Het ontbond de Nationale Garde maar verklaarde terzelfder tijd alle huurschulden invorderbaar. Een incident in één der arbeiderswijken deed de opstand uitbarsten. De regering verliet Parijs, daar koos de burgerij toen een Commune, een gemeenteraad, waarin de socialisten een belangrijke plaats bezetten. In andere steden vonden soortgelijke bewegingen plaats. Incidenteel heeft de Parijse Commune socialistische maatregelen afgekondigd, van een totale verandering der maatschappelijke orde kwam niets terecht. Karl Marx en de zijnen hebben de Commune uitbundig geprezen, de Sovjet-Unie maakte van de 18de Maart (de begindatum) een feestdag!

Tweede beleg.

Met omzichtigheid heeft de regering de stad heroverd. Mac Mahon, de bevelhebber, had een leger van meer dan 100.000 man ter beschikking. Van weerszijden werden vreselijke gru-

welen bedreven, gevangen communards werden even goed gefusilleerd als gegijzelde burgers. Parijs werd ernstig door heftige branden geteisterd (petroleuses). Eindelijk was het verzet gebroken en de rust hersteld. Voor jaren was de arbeidersbeweging in Frankrijk gedesorganiseerd.

§ 25. **De eenheid van de Verenigde Staten gehandhaafd.**

Verschillen tussen Noord en Zuid.

De Verenigde Staten hebben in de zestiger jaren van de 19e eeuw een crisis doorgemaakt, die zich uitte in een burgeroorlog. Tot die tijd lag het zwaartepunt bij de Zuidelijke Staten. Daar leverden de plantages rijke winsten. De ondernemers, meest ontwikkelde lieden, werkten met duizenden negerslaven.
Het voornaamste product was de katoen, die in West-europese fabrieken verwerkt werd.
Het Noorden ontwikkelde zich als industriegebied met vrije arbeiders. Handel en nijverheid namen een grote vlucht en daardoor ontstond een klasse van welvarende burgers. De landbouw werd er bedreven door kolonisten, die in moeizame arbeid de grond moesten ontginnen en in cultuur brengen. De wassende stroom van landverhuizers (hun aantal steeg boven de 100.000 per jaar), versterkte de bevolking en bevorderde de drang naar het Westen. Daar lag immers grond in oneindige uitgestrektheid. Straatwegen en spoorlijnen verzorgden de verbinding met de haven- en industriesteden.
Het Zuiden wenste voor zijn export vrijhandel, het Noorden wilde zijn industrie beschermen.
En dan was er de negerkwestie! Het Zuiden kon het zonder de slavernij niet stellen, het Noorden wilde abolitie.

Uncle Tom's Cabin.

Grote invloed op de openbare mening, ook in Europa, had de tendenz-roman van Mrs. Harriet Beecher-Stowe, die haar Uncle Tom's Cabin tot het lijfboek van alle afschaffers maakte.
In 1860 werd een man van het Noorden, Abraham Lincoln tot president gekozen, als candidaat van de Republikeinse partij.

Abraham Lincoln 1809—'65.

Lincoln was een man van zeer eenvoudige afkomst. Hij had een zeer gebrekkige opvoeding genoten, maar was door zelfstudie ten slotte advocaat geworden. In de politiek had hij succes door zijn gevatheid, nuchtere zin voor de werkelijkheid en door zijn eerlijkheid. „Honest Abe" werd spoedig populair.

Geconfedereerde Staten.

Zijn verkiezing was voor enkele Zuidelijke Staten het sein om

de Unie-band te breken. Zij vormden de Geconfedereerde Staten met Richmond als hoofdstad. Jefferson Davis werd hun president.

Voor Lincoln gold de handhaving van de eenheid als het voornaamste, de slavenkwestie was daaraan ondergeschikt.

In de burgeroorlog, die nu volgde, scheen het Zuiden de beste kansen te hebben. Het had wel is waar minder inwoners, maar het had kapitaal en vele bekwame officieren. *Secessie-oorlog 1861—'65.*

Eerst langzaam leerde het Noorden gebruik te maken van zijn industriële voorsprong. Het betere materiaal bracht de beslissing.

Abraham Lincoln (1809—'65).
„De gewoonste Amerikaan van de 19e eeuw, de grootste Amerikaan van de 19e eeuw, hij was allebei".

De havens van het Zuiden werden door de vloot der Noordelijken geblokkeerd, in Europa ontstond katoennood.

Na een reeks van bloedige gevechten gelukte het aan de gene-

raals Sherman en Grant de mannen van „Dixie" te verslaan en de Yankees de overwinning te bezorgen.

Slavernij afgeschaft. 1 Jan. 1863.

Midden in de oorlog vaardigde Lincoln de proclamatie uit, die de afschaffing van de slavernij behelsde. Het negerprobleem was daarmee niet uit de wereld, het was verschoven.

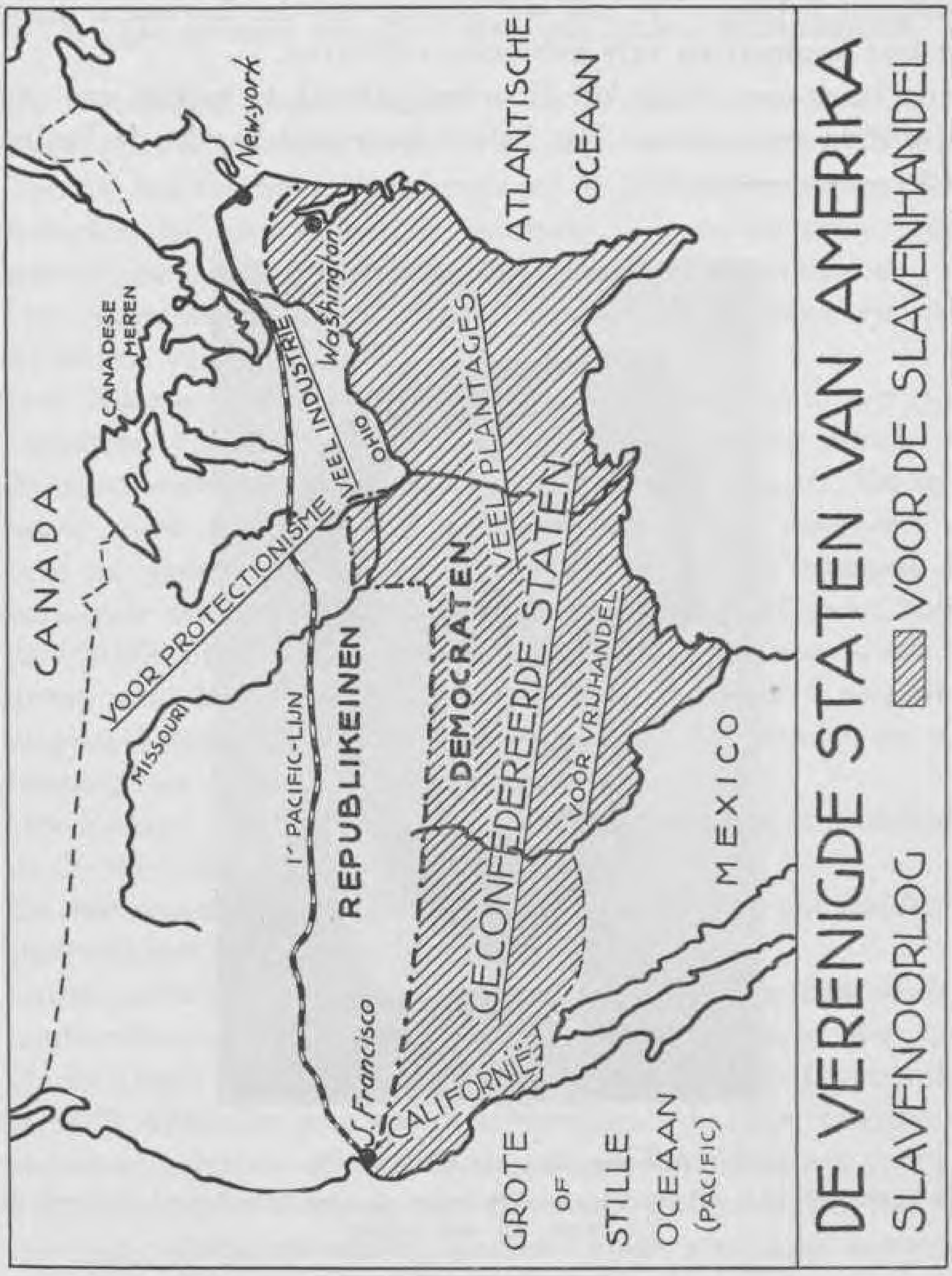

Lincoln vermoord 1865.

De verkiezingen van 1864 hadden Lincolns presidentschap geprolongeerd, in het voorjaar van '65 werd hij door een toneelspeler vermoord, om het Zuiden te wreken!

Met Washington en Franklin Delano Roosevelt behoort Lincoln tot de grootste der Amerikaanse presidenten en tevens tot de nobelste figuren van de mensheid.

Gevolgen.

We zagen reeds dat Frankrijk van de Secessie-oorlog gebruik maakte voor zijn Mexicaanse plannen en hoe dit mislukte.

De Engelse regering was in 't geheim het Zuiden welgezind geweest, de arbeiders hadden hun sympathie voor het Noorden niet verborgen. In Engeland waren kaperschepen uitgerust om het Noorden afbreuk te doen. Eén daarvan was de Alabama. Toen de vrede hersteld was, eisten de Staten van de Engelse regering schadevergoeding.

Alabama kwestie.

Een internationaal scheidsgerecht, dat in Genève bijeen kwam, wees de eis toe. Voor het eerst in de geschiedenis werd een dergelijk geval door arbitrage opgelost (1871).

Het verslagen Zuiden.

De nederlaag grensde voor het Zuiden aan een ramp. Zonder enige schadevergoeding waren de negers vrij geworden. Als vrije arbeiders presteerden de meesten bitter weinig.

Bovendien was het land verwoest en waren de plantagehouders verplicht hun uitgestrekte landerijen in percelen te verkopen. Listige Yankees, „de carpetbeggars" profiteerden van deze voor hen gunstige conjunctuur.

Verdere ontwikkeling.

Eerst na de burgeroorlog begon de enorme ontwikkeling van de Verenigde Staten, die ze tot het land der onbegrensde mogelijkheden maakte.

§ 26. Het eerste Ministerie Thorbecke 1849—'53.

Kabinetscrisis 1849.

Het ministerie **Donker Curtius** scheen met de tot stand brenging van de grondwetsherziening zijn kruit verschoten te hebben. Het bracht verder niets van betekenis in het Staatsblad en bezweek onder de felle critiek der liberalen.

Koning Willem III 1849—'90.

In het voorjaar van 1849 was koning **Willem II** vrij plotseling overleden in Tilburg, waar hij gaarne vertoefde.

Zijn zoon en opvolger **Willem III** aanvaardde nu de regering. Op hem rustte de taak de nieuwe beginselen volledig te helpen uitvoeren. In zijn lange regering heeft hij vaak gelukkige oplossingen in moeilijke situaties weten te vinden. Zijn vrouw, prinses **Sophie van Wurtemberg,** was in beschaving en ontwikkeling verre zijn meerdere.

Ministerie Thorbecke 1849—'53.

Niet dan met tegenzin gaf Willem III aan Thorbecke de opdracht een kabinet te vormen. De verhouding tussen Willem III en Thorbecke is nooit hartelijk geweest. De koning zag in hem slechts de professor, die iets meesterachtigs over zich had. En zou Thorbecke wel geheel vrij zijn van republikeinse ideeën?
In de samenstelling van het ministerie verraadt zich Thorbeckes gebrek aan mensenkennis. Hij ging van de veronderstelling uit, dat de man die een minister-portefeuille aanvaardde, overtuigd was van zijn bekwaamheid en geschiktheid tot dit ambt. Zelden stak Thorbecke een hand uit, om een zwakke collega te helpen.

Foto Lichtbeelden Instituut

Koning Willem III.

Wie niet voor zijn taak berekend was, moest maar gaan. Bovendien overheerste hij door zijn superieure geest en kon hij moeilijk tegenspraak dulden.

„Onze daden".

Met een programma kwam de nieuwe minister van binnenlandse zaken niet. „Wacht op onze daden", voegde hij de kamer toe en bedoelde daarmee: beoordeel het kabinet niet naar zijn programma, maar naar wat het doen zal.

En die daden — meest de zijne — werden al spoedig gezien. Eerst werd het **kiesrecht** geregeld naar de beginselen in de grondwet vastgelegd. De census werd zo laag gesteld als de grondwet toeliet. *Kieswet 1850.*

Van veel meer betekenis was de wet, die het **provinciaal bestuur** regelde. In hoofdzaak bestaat deze wet nog en wat meer zegt, ze voldoet nog steeds. De provincie werd nu „een lichaam dat zelfstandig — zij het onder contrôle van hogerhand — zijn eigen belangen kan behartigen en zelfstandig zijn begroting van inkomsten en uitgaven vaststelt." *Provinciale Wet 1850.*

De meeste lof verdient Thorbecke voor zijn **gemeentewet.** Nu, na meer dan 100 jaar, is ze nog volkomen bruikbaar. Natuurlijk moest ze herhaaldelijk worden aangepast aan de moderne tijd, maar in wezen is ze dezelfde gebleven. Evenals in de provinciale wet komen twee hoofdgedachten naar voren: **autonomie** en **zelfbestuur.** *Gemeentewet 1851.*

Onder autonomie verstaat de wet het recht van de gemeenten om zelfstandig haar huishoudelijke belangen te regelen. Daartoe maakt de gemeenteraad de noodzakelijke verordeningen. Zelfbestuur is de medewerking die plaatselijke en provinciale besturen moeten verlenen aan de rijksregering om haar wetten en besluiten te doen uitvoeren.

Door deze wetten kreeg de burger aandeel in het bestuur, de belangstelling voor de publieke zaak moest zo wel toenemen.

Gaarne zou Thorbecke ook een wet op het waterschapsbestuur tot stand hebben gebracht. Het waterschap is immers het derde soort van publiekrechtelijke organen en een van onze oudste en meest eigenaardige bestuurslichamen. *Het Waterschap.*

Een afdoende regeling in één wet is aan Thorbecke niet mogen gelukken, maar tot op heden is geen minister hierin geslaagd.

De drie bovengenoemde wetten noemt men organieke, d.w.z., ze worden door de grondwet vereist en regelen een deel van de staatsinrichting. *Organieke wetten.*

Van de minister van financiën werd een wet verwacht, die meerdere handelsvrijheid geven zou. Engeland was voorgegaan op de weg naar de vrijhandel, andere landen volgden. Minister van Bosse schafte tal van belemmerende rechten af en daardoor werd de opbloei van de handel bevorderd. *Scheepvaart wetten.*

Met de kamers werkte het ministerie voortreffelijk samen. Wel is waar bereikten de andere ministers niet veel en wisselde meer *In de Kamer.*

Richtingen, geen Partijen.

dan een departement van bewindsman. Maar de algemene stemming, ook in het land, was gunstig voor Thorbecke.

Van politieke **partijen** kan men nog niet spreken. Thorbecke en zijn vrienden waren mannen van de liberale **richting.** De conservatieven schaarden zich om **van Hall.** Evenmin als de Rooms-Katholieken bestreden ze de liberalen om principiële redenen. De Roomsen steunden de liberale politiek; hadden ze aan 1848 niet hun volledige emancipatie te danken? Voortdurende tegenstand bood alleen **Groen van Prinsterer,** die zich anti-revolutionnair of christelijk-historisch noemde.

Foto Lichtbeelden Instituut

Mr. G. Groen van Prinsterer (1801—1876).
Tegen de Revolutie het Evangelie.

Mr Guillaume Groen van Prinsterer 1801—1876.

Groen was uit een zeer welgestelde familie. Hij studeerde in Leiden en promoveerde zowel in de letteren als in de rechten. Verbonden aan het kabinet van de koning (Willem I) woonde hij beurtelings in Den Haag en in Brussel. In laatstgenoemde plaats kwam hij mede door zijn vrouw in contact met **Merle d'Aubigné,** de hofprediker. Onder zijn invloed werd hij orthodox Protestant, aanhanger van het Réveil. Uit al zijn werken

blijkt zijn sterk historische inslag. Toen hij met het toezicht op het Huis-archief van Oranje werd belast, kon hij zich geheel wijden aan een taak, die hem bijzonder lag en waarvoor hij uitermate geschikt was. Hij is begonnen met de uitgave van de „Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau". Zijn voornaamste werken zijn: Handboek voor de Vaderlandse Geschiedenis en Ongeloof en Revolutie. Uit beide blijken zijn opvattingen omtrent kerk en staat. Sterke eerbied heeft Groen voor het historisch gewordene. „Er is geschreven" en „er is geschied", dat zijn voor hem beslissende factoren. De staat behoort een Christelijke te zijn en dus moet het staatsbewind in overeenstemming zijn met de wet Gods en het Evangelie.

In het bijzonder heeft Groen zich geworpen op de schoolkwestie, die in de 19e eeuw een schoolstrijd heeft doen ontstaan van bijna 80 jaar.

Schoolkwestie.

Voor het lager onderwijs gold nog de wet van 1806. De openbare neutrale school, die een algemeen, ondogmatisch Christendom huldigde kon uit haar aard geen bevrediging schenken aan die ouders, die een opvoeding in Calvinistische geest voor hun kinderen verlangden. Een bijzondere school kon opgericht worden na verkregen autorisatie. Ook de Rooms-Katholieken voldeed de bestaande toestand niet, zij vroegen om volledige vrijheid van onderwijs.

Koning Willem II benoemde een commissie, die hem van advies dienen moest. Gebrek aan overeenstemming was oorzaak, dat de commissie geen eensgezind rapport indienen kon.

Het K.B. van 1842.

Bij Koninklijk Besluit werden nu enkele veranderingen ingevoerd. De voornaamste was wel, dat predikanten en priesters invloed kregen op de samenstelling van de boekenlijst voor de school. Het niet begeerde gevolg was, dat nu de Bijbel in tal van scholen geweerd werd. De openbare school werd dus meer en meer ontkerstend.

Grondwet 1848.

De „ellendige" zinsnede.

We zagen reeds, dat bij de herziening van 1848 vrijheid van onderwijs werd gegeven. Maar tegen de zin van Thorbecke werd er in het artikel opgenomen: Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven. Groen noemde dit de ellendige zinsnede, want men legde dit zo uit, dat in elke gemeente een openbare school moest zijn.

Verschillende opvattingen.

Ten opzichte van de schoolkwestie heersten er zeer onderscheiden opvattingen:

a. Thorbecke, doctrinair liberaal, achtte het gewenst, dat de staat zich dan pas met de onderwijszaken inliet, als het particulier initiatief te kort schoot. De bijzondere school zou dan regel, de openbare aanvulling zijn.
b. De liberale vrienden van de grote staatsman wilden echter in deze niet met hem mee. Ze meenden dat de openbare school juist door haar neutraliteit, de eenheid van 't volk bevorderen zou.
c. De facultatieve splitsing werd door Groen als de oplossing aangeprezen. Hij wilde een openbare christelijke, een openbare roomse en een dito neutrale school. Dan bleef dus het onderwijs overheidstaak, maar men splitste de school naar de gezindheden. Dit kon natuurlijk alleen in de grote plaatsen.
d. De vrije school, uitgaande van een associatie van ouders, zonder enige hulp van de staat, ziedaar het ideaal van Mr J. J. L. van der Brugghen. In zijn woonplaats Nijmegen had hij de stoot gegeven tot het oprichten van zulk een vrije school.
   Hij behoorde ook tot de stichters van de eerste Christelijke opleidingsschool voor onderwijzers, de kweekschool op de Klokkenberg.

Geen wet, wel een circulaire.

Omdat de wet van 1806 niet klopte op de grondwet van '48 moest er een nieuwe onderwijswet komen. Groen heeft er in de kamer herhaaldelijk op aangedrongen, maar het ministerie Thorbecke is er niet mee gekomen. Wel berichtte de minister van binnenlandse zaken in een circulaire aan gemeentebesturen en Gedeputeerde Staten dat men met het verlenen van autorisatie moest handelen overeenkomstig de gedachte van de grondwet.

De April-beweging 1853.

Een onverwacht einde kwam aan de werkzaamheid van het kabinet. Gebruik makende van hun grondwettige rechten, wilden de Rooms-Katholieken, dat de kerkelijke hiërarchie weer zou worden ingevoerd. Dit was volkomen legaal, had men ook in de Hervormde kerk de reglementen van 1816 niet herzien, zonder enige inmenging van de staat? (1852).

Sinds de Hervormingstijd gold voor de Roomse kerk ons land als missiegebied, licht te begrijpen is het, dat de Roomsen hier een eind aan wilden maken.

Rome kondigde nu een geheel nieuwe organisatie van de Nederlandse kerk af. Ze zou staan onder een aartsbisschop, die in Utrecht (stad van Willibrord!) zijn zetel kreeg. In Den Bosch, Breda, Roermond en Haarlem werden bisschoppen gevestigd.

Nieuwe organisatie der R.K. kerk.

De manier van afkondiging en de pauselijke allocutie hadden door onnodig scherpe woorden een felle reactie ten gevolge. Het publiek werd met anti-papistische pamfletten overstroomd, de kerkelijke hartstochten werden geprikkeld. De Synode der Hervormde kerk sprak een kalmerend woord; het mocht weinig baten. Adressen aan de koning met verzoek de invoering der hiërarchie niet toe te staan, werden druk getekend.

De regering.

Thorbecke heeft de aard en de kracht van deze volksbeweging onderschat. In de kamer geïnterpelleerd, gaf de regering als haar mening te kennen, dat de paus geen toestemming nodig had om tot de invoering over te gaan. Wel zou de regering krachtig protesteren tegen de gewraakte uitdrukkingen. De grote meerderheid van de Tweede kamer stond achter het kabinet.

De Koning.

Juist viel in die dagen het koninklijk bezoek aan Amsterdam. Daar werd de koning een adres aangeboden, Ds ter Haar trad als woordvoerder op. Het ministerie had de koning een concept-antwoord aangeraden. Maar Willem III sprak anders, enige sympathie voor de adressanten vertonende.

't Kabinet treedt af.

De overprikkelde stemming blijkt zonneklaar uit het optreden van Thorbecke. Hij eiste een rondborstige verklaring van de koning, over wat hij in Amsterdam gezegd had.
De koning weigerde en nu vroeg het ministerie zijn ontslag. Zonder aarzelen werd dit verleend.
Aan een periode van ingespannen arbeid kwam een abrupt, onnodig einde.
En de bisschoppen kwamen ook!

§ 27. Ministeriële Verantwoordelijkheid wordt Werkelijkheid 1853—'68.

Apaisement.

De nieuwe kabinetsformateur, **Mr F. A. van Hall** was snel met zijn ministerie gereed. Apaisement, bevrediging, was het wachtwoord. Maar de wet op de kerkgenootschappen schonk aan de leiders van de April-beweging slechts matige voldoening. De

conservatieve van Hall voerde de grondwet eerlijk uit en deed niets om de Roomse hiërarchie te breken. Het processie-verbod voor de streken ten Noorden van de Moerdijk bleef gehandhaafd; het dragen van kerkelijk gewaad buiten omheinde ruimten was verboden.

Daarmee was „de storm in een glas water" uitgewoed.

2e Ministerie van Hall 1853—'56.

Grote regeerkracht toonde het ministerie verder niet. Trouwens het scheen wel of de fut uit het politieke leven was. De kamermeerderheid was in deze en de volgende jaren overwegend liberaal, maar niet eensgezind. Kabinetten met weinig geprononceerde figuren traden op; er was meer critiek dan regeerkracht. Van Hall struikelde over de onderwijswet, erfenis van het vorige bewind. Het ontwerp, dat ingediend werd, ondervond heftige bestrijding bij Groen. De koning, die op dit punt ook conciliatie wenste, liet zich door Groen voorlichten over diens zienswijze aangaande de lagere school. Toen trad het kabinet af.

Ministerie van der Brugghen 1856—'58.

Een ministerie Groen van Prinsterer lag in de lijn der verwachtingen. Maar het werd een kabinet **Van der Brugghen!**

Na veel aarzelingen had Groen, die de stilte van het studeervertrek boven alles verkoos, zich bereid verklaard eventueel een portefeuille te aanvaarden.

De koning riep echter Mr J. J. L. van der Brugghen ten paleize en belastte hem met de kabinetsformatie. Een onderhoud tussen Groen en Van der Brugghen leidde tot een misverstand, later tot een verwijdering tussen deze voormalige vrienden.

Wet van der Brugghen 1857.

Het wetsvoorstel, dat nu ingediend werd, verbeterde de wet van 1806 op tal van punten. Maar het handhaafde de neutrale school. Een artikel dat rijkssubsidie aan de bijzondere scholen wilde toekennen, werd door de kamer geschrapt. Fel verzetten Groen en zijn politieke vrienden zich tegen het artikel, dat sprak van „opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden".

De liberalen, verheugd dat deze wet door een anti-revolutionnair werd ingediend en verdedigd, stemden eendrachtig voor. Toen de wet was aangenomen, bedankte Groen als kamerlid.

3e Ministerie van Hall 1860—'61.

Een andere moeilijkheid, die dringend om oplossing vroeg, leverde het spoorwegvraagstuk. Niet alleen Hollandse voorzichtigheid, maar ook politiek verschil van inzicht belemmerden het tot stand komen van een behoorlijk spoorwegnet. De con-

servatieven wilden dat de staat voor aanleg en exploitatie zorg zou dragen; de liberalen meenden dat particuliere maatschappijen dit moesten doen.

Spoorwegkwestie.

De gewikste Van Hall loste de zaak op door een compromis. De staat zou voor de aanleg zorgen, exploitatie door particulieren zou echter mogelijk blijven. Bovendien werd een net ontworpen, dat in vele plaatsen met instemming begroet werd. Geen wonder, dat de wet met grote meerderheid werd aangenomen. Het geld werd geleverd door „het batig slot".

2e Ministerie Thorbecke 1862—'66.

Het duurde tot 1862 eer Thorbecke opnieuw een kabinet formeren mocht. Hij kwam ditmaal „met de spade op de schouder". Want al spoedig werden wetsontwerpen ingediend, die beoogden Amsterdam en Rotterdam een betere verbinding met de zee te geven. Het Noordzeekanaal en de Nieuwe Waterweg (Caland!) vervingen de verouderde kanalen en bevorderden in hoge mate de voorspoedige ontwikkeling van onze grootste handelssteden.

Wet op het Middelbaar onderwijs 1863.

Van grote betekenis voor de geestelijke ontwikkeling is geweest de wet op het middelbaar onderwijs, die ons de Hogere Burgerschool heeft geschonken. Er was voor jongelui, die de lagere school hadden doorlopen maar één mogelijkheid voor voortgezet onderwijs, n.l. het gymnasium. Maar die „latijnse scholen" gaven voorbereiding voor de universiteit en werden slechts bezocht door hen, die hogere studie begeerden en konden bekostigen. De Hogere Burgerschool beoogde „de vorming van die talrijke burgerij, welke, het lager onderwijs te boven, naar algemene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht." Zo omschreef Thorbecke in de memorie van toelichting de nieuwe school. Dat ze op de duur een veel bredere taak heeft vervuld, lag niet in de gedachten van haar stichter.

Koloniale politiek.

Allereerst werd in deze jaren de slavernij afgeschaft. Eerst in Oost-Indië (1860) daarna in de West (1863). Het departement van koloniën werd beheerd door **Fransen van de Putte,** een liberaal met meer geprononceerde opvattingen dan de liberale leider.

Liberale kritiek.

Het kabinet had al verscheidene heftige aanvallen van liberale afgevaardigden te doorstaan gehad. Het scheen of Thorbecke zijn tijd niet meer kon bijhouden en vooral in de koloniale aangelegenheden conservatief dacht en handelde. Het ging speciaal

vóór of tegen het Cultuurstelsel, dat aan de Nederlandse schatkist millioenen opleverde ten koste van de inlander.

Veranderende houding bij de Rooms-Katholieken.

Ook de Rooms-Katholieke steun dreigde de liberalen te ontvallen. De invloed van de Syllabus errorum deed zich duidelijk gevoelen. En bovendien gingen de Roomsen op onderwijsgebied de wet van '57 bestrijden en op subsidie voor hun eigen scholen aandringen.

Comptabiliteitswet.

Het gelukte van de Putte een Comptabiliteitswet tot stand te brengen (1864), waardoor de Indische begroting voortaan vastgesteld moest worden door de Staten-Generaal.

Thorbecke treedt af 1866.

Een ontwerp cultuurwet leidde tot een conflict in de ministerraad. Dat Thorbeckes gezag aan het tanen was, bleek duidelijk. Slechts één collega stond naast hem, met Thorbecke trad hij uit het ministerie.

Nu reconstrueerde Fransen van de Putte het kabinet en diende zijn cultuurwet bij de tweede kamer in. De conservatieven met behulp van enkele liberalen (Thorbecke o.a.) verwierpen de wet en van de Putte moest het veld ruimen. *Fransen van de Putte aan 't bewind.*

Logisch was het, dat de conservatieven nu moesten trachten de koloniale kwestie tot oplossing te brengen. Aan **Mr P. Mijer,** oud vice-president van de Raad van Indië, werd opgedragen een ministerie samen te stellen. Mijer deed dit met enige tegenzin, hij had op de post van Gouverneur-Generaal gehoopt! **Van Zuylen,** vroeger vriend van Groen, kreeg buitenlandse zaken; de handige conservatief **Heemskerk** beheerde binnenlandse zaken en Mijer zelf nam koloniën. *Ministerie Mijer-van Zuylen-Heemskerk 1866—'68.*

Zonder veel debat werd de koloniale begroting aangenomen, men zou wel breedvoeriger met Mijer van gedachten wisselen als ook hij een cultuurwet indiende. *Mijer Gouverneur-Generaal.*

Plotseling vermeldde de Staatscourant het ontslag van Mijer als minister en zijn benoeming tot Gouverneur-Generaal.

Scherp werd zijn aftreden gecritiseerd in de kamer. De antirevolutionnaire koloniale specialiteit **Mr L. W. C. Keuchenius** diende zelfs een motie in. De regering stelde het voor alsof de kamer de benoeming van Mijer veroordeelde, dit mocht h.i. niet, omdat ze daarmee een koninklijk praerogatief aantastte en op het terrein der uitvoerende macht kwam. *Motie-Keuchenius.*

De motie werd aangenomen, en toen adviseerden de ministers de koning de kamer te ontbinden.

Bij de verkiezingen ging het wonderlijk toe. De kiezers kregen een koninklijke proclamatie thuis gestuurd met rood-wit-blauwe rand. Eigenlijk adviseerde de koning daarin om conservatief te stemmen! *Randjes proclamatie.*

Gevolg was een felle verkiezingscampagne, waaruit de conservatieven weinig versterkt te voorschijn kwamen.

Het kabinet zette zijn arbeid voort en zag zich spoedig geplaatst voor buitenlandse moeilijkheden. De oorlog tussen Pruisen en Oostenrijk had de Duitse bond doen verdwijnen. Pruisen was door de annexatie van Hannoveraans gebied onze Oostelijke buur geworden. En dan was er nog de vraag hoe het met Luxemburg en Limburg moest. Deze hertogdommen waren leden van de Duitse bond geweest! *Buitenlandse Zaken.*

Bovendien was er angst voor verdere uitbreidingslust bij de Pruisen. Veel Nederlanders waren onder de indruk van Bis-

marcks genie; Groen waarschuwde voor zijn gevaarlijke politiek.

Luxemburgse kwestie 1867.

Napoleon III, hunkerend naar enig succes, opende onderhandelingen met Willem III over de verkoop van Luxemburg. Het Nederlandse hof was pro-Frans en wilde met de transactie accoord gaan. Ook Bismarck scheen geen bezwaren te hebben. Het plan lekte uit en veroorzaakte deining in Duitsland. Na een interpellatie in de Rijksdag, sprak de rijkskanselier zich uit tegen de verkoop. Nu trok Willem III zijn toestemming in; een oorlog mocht men niet riskeren.

Londense conferentie.

Een internationale conferentie te Londen sprak de onzijdigheid uit van het groothertogdom. Pruisen, Frankrijk, Engeland en Nederland zouden die garanderen. Tegelijkertijd werd ook de positie van het hertogdom Limburg geregeld, het werd geheel losgemaakt van het Duitse rijk.

Begroting verworpen.

Minister van Zuylen had ons land in Londen vertegenwoordigd. Hij meende er goed werk te hebben gedaan, de kamer was dit niet met hem eens. De aan Luxemburg verleende garantie streed met de neutraliteitspolitiek, die we als kleine mogendheid moesten voeren. Daarom verwierp de kamer de begroting van buitenlandse zaken.

Kamerontbinding.

Het kabinet bood nu zijn ontslag aan, hetgeen de koning weigerde te geven. Weer volgde Kamerontbinding.

Bij de verkiezingen ging het over de vraag: kan de koning een ministerie handhaven, dat het vertrouwen van de kamer mist? Moeten we **koninklijke** of **parlementaire** ministers hebben? De uitslag der verkiezingen wees duidelijk in de laatste richting. Bevestigd werd dit, doordat de nieuwe kamer een motie aannam, die de ontbinding afkeurde.

Weer conflict.

De regering legde de motie naast zich neer. Toen verwierp de kamer de begroting opnieuw.

En daarna capituleerde het kabinet!

Nederland had voor het parlementaire stelsel gekozen.

Het tijdperk van de gewapende vrede

1871-1914

§ 28. **Algemene kenmerken van deze tijd.**

Betekenis van de Frans-Duitse oorlog.

De Frans-Duitse oorlog was de laatste van een vijftal oorlogen in minder dan twintig jaar. De afloop maakte aan Europa met één slag de grote macht van het nieuwe rijk in Midden-Europa duidelijk. Frankrijk had tot dan toe gegolden als de sterkste staat van het vasteland. Dit was voorbij. „Europa had een meesteres (d.i. Frankrijk) verloren en een meester gekregen." Met de vrede v. Frankfort is een periode van oorlogen afgesloten. Behoudens kleine oorlogen in de Balkan, die de achteruitgang van Turkije bezegelden (1878), bleef het vrede tot 1914 toe. Een tijdperk van bijna 45 jaar! Langduriger vrede dan nog ooit sedert de val van het Westromeinse Rijk geheerst had.

„Het Europees Concert".

Deze vrede berustte op het evenwicht dat de leidende Europese staten door diplomatieke onderhandelingen, intrigues en congressen hebben weten te handhaven. Men sprak in die dagen van het **„Europees Concert"** en bedoelde daarmee de „grote vijf" (Engeland, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk-Hongarije en Rusland). Het besef, dat dit evenwicht bestond dank zij de juiste verhouding hunner wezenlijke krachten, deed een wederkerig wantrouwen en een steeds toenemende wedloop in bewapening ontstaan. Vandaar: **Tijdperk van de gewapende vrede.**

Wel is de tegenstelling Duitsland-Frankrijk een vast gegeven in de grote politiek, maar deze wordt pas fataal als van beide kanten een combinatie van krachten is gevormd, die het spreekwoord „Kleine oorzaken hebben grote gevolgen" tot een verschrikkelijke werkelijkheid maken.

Karakteristiek van dit „vredestijdperk".

De **directe economische betekenis** van de Frans-Duitse oorlog was **niet zo groot.** Wel is waar had Frankrijk een grote last op te brengen (5 milliard!) en werd Duitsland met deze goudvloed overstroomd, maar grote verwoesingen, zoals wij die thans kennen, waren er niet. Wel was er een voortdurende haat, die

zelfs de allerverstandigsten onder de beide volkeren beheerste, maar ook dat was te overwinnen.

Industrialisatie.

Dit gehele tijdperk wordt beheerst door één voortdurende industrialisatie: de grootste verandering op stoffelijk gebied, die de geschiedenis nog te zien had gegeven. Steenkool en ijzer worden in steeds grotere hoeveelheden gebruikt. Frankrijk en België waren in de eerste helft der 19e eeuw hierin vóórgegaan (op het vasteland). Tussen 1850 en '60 volgt dan de ontwikkeling der Duitse kolenproductie. De uitvinding van **Henry Bessemer** (1856) voorzag de industrie van het **staal.**

Het Verkeer.

Vooral op het gebied van het verkeer komen er toepassingen, die een radicale ommekeer in de verhoudingen ten gevolge hebben. In 1866: de **eerste telegraafkabelverbinding tussen Europa en Amerika.** In 1869: opening van het **Suez-kanaal** en in hetzelfde jaar: **de eerste Pacific,** een spoorlijn van de Atlantische naar de Westkust van de Verenigde Staten. In 1871: de **Mont-Cenistunnel** geopend, waarmee een begin wordt gemaakt aan het inschakelen van de Alpen in het spoorwegverkeer. In 1876: **Bell,** een Engels hoogleraar in Canada, neemt patent op zijn uitvinding van de **telefoon.** Hoezeer de industrie toenam, blijkt wel uit de ontwikkeling van de **spoorwegen,** de **steenkoolproductie** en de productie van **staal en ijzer** (ruwijzer).

LENGTE VAN HET SPOORWEGNET IN KM.

Jaar:	Duitsland	Frankrijk	Engeland	Italië	Spanje
1850	6.000	3.000	10.500	400	28
1870	19.500	17.500	24.500	6.000	5.500
1910	61.000	49.500	38.000	17.000	15.000

STEENKOOLPRODUCTIE (IN TONNEN).

Jaar:	Duitsland		Frankrijk	Engeland
	Steenkool	Bruinkool	Steenkool	Steenkool
1871	29.400.000	8.500.000	13.300.000	118.000.000
1900	109.300.000	40.500.000	33.400.000	228.800.000

PRODUCTIE VAN IJZER EN STAAL (IN TONNEN).

Jaar:	**Duitsland**		**Frankrijk**		**Engeland**	
	ruwijzer	staal	ruwijzer	staal	ruwijzer	staal
1865	882.000	97.000	989.000	41.000	4.892.000	225.000
1870	1.391.000	169.000	1.178.000	83.000	6.060.000	286.000
1875	2.029.000	370.000	1.416.000	258.000	6.469.000	723.000
1880	2.729.000	660.000	1.725.000	388.000	7.875.000	1.320.000
1905	10.987.000	10.060.000	3.077.000	2.110.000	9.746.000	5.983.000

Uit dit laatste staatje zien we maar àl te duidelijk, dat Engeland in 1870 wel is waar gemakkelijk aan de spits ging, maar dat reeds in 1905 Duitsland bovenaan stond. Duitsland kon daarbij voortdurend profiteren van de ervaring, die men in Engeland had opgedaan. Er werkten trouwens vóór 1870 veel Duitse onderzoekers in Engeland.

Bevolkingsgetal en bestaansmiddelen.

Was de maatschappij vroeger vóór alles agrarisch, thans kwam een steeds groter percentage van de bevolking in de industrie aan zijn bestaan. Niet, dat het agrarisch bedrijf verminderde in betekenis. Integendeel! De productiewijze werd ook daarin door de mechanische arbeid beinvloed. En wel vooral in Noord-Amerika en West-Europa. De spoorwegverbindingen in Noord-Amerika openden de korenvelden van het Midden-Westen voor de zich steeds uitbreidende bevolking in Europa.

Urbanisatie.

Daar kwam nog bij, dat de levensstandaard in West-Europa geleidelijk steeg. Deze toename der bevolking begeleidde de toename der productiemiddelen en deze laatste waren weer vooral te vinden in de steden. Vandaar een groei der steden als nooit te voren **(Urbanisatie proces).**

Hier zijn de getallen van de bevolkingen van:

Jaar:	Engeland	Frankrijk	Duitsland	Rusland	Italië	Nederland
1800	16.000.000	27.000.000	25.000.000	38.000.000	18.000.000	1.100.000
1870	31.000.000	38.000.000	39.000.000	78.000.000	27.000.000	3.600.000
1900	42.000.000	39.000.000	57.000.000	112.000.000	32.000.000	5.100.000

Engeland en Duitsland zagen hun bevolking in de 19e eeuw verdubbelen. Rusland's toename berustte voor een groot deel op annexatie en verovering. De groei van Frankrijk was veel minder en ook Italië had niet een dergelijke toename als Engeland. Die van Nederland overtreft de genoemde staten intussen verre! Deze uitbreiding was intussen voor een niet gering deel te danken aan de toenemende gezondheidszorg in de meer welvarende landen. De levensduur steeg en het sterftecijfer daalde. Meer bevolking betekende: meer arbeiders en meer industriële productie, maar het betekende ook: meer soldaten. Indien Rusland in de 19e eeuw een even intense industrialisatie had meegemaakt als West-Europa en Duitsland .... dan zou het verreweg de overheersende staat van Europa zijn geweest! De groei van de bevolking beperkte zich echter niet tot de industriële landen: ook zuiver agrarische staten als Boelgarije, Roemenië, Servië en Griekenland hadden een sterke toename.

Emigratie.

Deze beide factoren: de uitbreiding der bestaansmiddelen in West- en Noord-Europa, die de bevolkingsgroei daar opvangt, en de toename van het aantal bewoners in de agrarische landen van Zuid- en Oost-Europa, die niet industrialiseren, doet een merkwaardige verandering ontstaan in de emigratie van Europa naar Noord-Amerika. Was de stroom van emigranten in de tijd vóór **1880** vooral uit West- en Noord-Europa gekomen, na die tijd gaan **Zuid- en Oost-Europa** hun zo echt **arme en onontwikkelde bevolkingsoverschotten** aan Noord-Amerika overdoen. Spoedig bemerkte men deze verandering in de Verenigde Staten als een gevaar (**„het vuilwitte gevaar"**) en nam maatregelen.

Protectie en Vrijhandel.

Daartegenover is het aangevoerde goedkope Amerikaanse koren een bedreiging voor de boerenstand in Frankrijk en Duitsland. Met hun geweldige lotelingenleger kunnen ze de ruïne van deze belangrijke bevolkingslaag niet riskeren. Fiscale maatregelen zijn het gevolg: **de protectie zet in.** Engeland daarentegen houdt aan de vrijhandel vast: dit is dan wel een bedrei-

ging voor de landbouwers maar het goedkope buitenlandse koren is aan de arbeidende massa in de grote steden dubbel welkom. De protectie op het vasteland is in het eerst vooral ook nodig tegen de Engelse industrie, die in de eerste jaren na 1870 nog de grootste van Europa was. We zagen echter reeds, dat het tempo in Duitsland vlugger was dan in Frankrijk en Engeland. De aanleg der Duitsers voor techniek, hun talent in het organiseren en planmatig handelen, tot op zekere hoogte ook hun gedisciplineerdheid als militair volk, dit alles maakte de 19e eeuw voor hen vooràl zo voordelig. Tegenover de leus van Bismarck, dat de toekomst van Duitsland van **„Blut und Eisen"** afhing merkte echter een Engels econoom op „The German Empire has been built more truly on **coal** and iron than on **blood** and iron". Solingen werd spoedig het Sheffield van Duitsland.

Verandering der ideeën.

Het kon niet anders, of de ontwikkeling van het industrialisatieproces met zijn toenemende rijkdom van grote en kleine ondernemers, zijn geweldige concentratie van arbeiders en de groeiende afstand tussen stad en land, moest de denkbeelden over staat en maatschappij beïnvloeden. Daarbij kwam dat de wetenschappelijke gedachte meer en meer internationaal werd. De methode van het wetenschappelijk onderzoek werd steeds sterker door juiste waarneming in maat en getal en de kritische zin. De liberale periode had in West-Europa en de Nieuwe wereld de constitutionele monarchie en de vertegenwoordigende parlementen gebracht. Hiertegenover stonden de staatsorganisaties van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Rusland en Turkije, gekenmerkt door het ontbreken van democratische instellingen. Tegenover de arbeidende massa die in het industrialisatieproces van West- en Noordwest Europa was opgenomen, stond op de Balkan en in Rusland een ongelooflijk primitief leven van de arbeidende boeren. Denkers in Engeland, Frankrijk en Duitsland ontwikkelden nieuwe ideeën op maatschappelijk en staatkundig gebied. Het socialisme in verschillende vormen greep de arbeiderswereld aan en het principe van de klassenstrijd, dat **Karl Marx** (1818-1883) ontwikkelde, was voor velen spoedig de uitkomst in hun wens naar maatschappelijke verbetering.

Imperialisme.

De industrie vroeg steeds meer naar goedkope grondstoffen en tevens naar afzetgebieden voor zijn productie. De zucht naar „koloniën" greep alle grote mogendheden aan. Ieder van hen

wenste een groeiend aandeel aan de heerschappij over de gebieden buiten Europa, die totaal buiten het industrialisatieproces stonden. Engeland kon hierin voorgaan, omdat het gedurende de eerste helft der 19e eeuw zo goed als zonder concurrentie in zijn overzeese gebieden was geweest. Maar juist dat deed ook nu weer rivaliteit ontstaan. De inbezitneming van Afrika en de afzetmarkten in Azië (China) waren maar al te geschikt de onderlinge naijver der groten op te wekken. Geheel achteraan in deze wedloop stonden Duitsland en Italië, die immers eerst in 1870 als een eenheid gingen meespreken.

§ 29. De derde Franse Republiek.

Thiers.

De verwarring die in Frankrijk ontstaan was door de afloop van de oorlog van 1870/'71, is overwonnen door Thiers. Toen hij

Thiers.

door de Assemblée van Bordeaux met het uitvoerend gezag belast werd (1871), stelde hij zich als taak:

1e. Frankrijk te pacificeren.
2e. Het crediet te herstellen.
3e. De arbeid van het volk te organiseren.

Het eerste bereikte hij door de vrede van Frankfort. De geweldige oorlogsschatting van 5 milliard betaalde Frankrijk in

twee termijnen. De lening voor de 2e termijn (3 milliard) werd 14 maal voltekend! Reeds in September 1873 verlieten de Duitse troepen het grondgebied. **Thiers was „le libérateur du territoir".**
Hoewel oorspronkelijk een voorstander van de monarchie, was Thiers van oordeel dat Frankrijk ter wille van de binnenlandse vrede en wegens de verdeeldheid der monarchalen in drie partijen **een Republiek** moest zijn. „La République est le gouvernement qui nous divise le moins" zei hij.
Het internationale prestige van Frankrijk, zo gedaald door de Commune, herstelde door de vlotte betaling van zijn oorlogsschulden snel. Wel was het voorlopig nog geen begeerlijke bondgenoot! En toch zou Frankrijk zonder bondgenoten er niet aan kúnnen denken Duitsland aan te vallen. **De revanche-gedachte** geraakte hierdoor bij sommigen op de achtergrond. Anderen echter waren voor niets anders warm te krijgen: dit was hun allereerste en enige doel in de buitenlandse politiek.
Dat de Franse arbeid zich weer hersteld had, kon men uit de gang van zaken afleiden: de prijs der Franse obligaties steeg sterk op de Europese markt.
De (voorlopige) Nationale Vergadering die de vrede van Frankfort had bekrachtigd, heeft zichzelf ook nadien nog gehandhaafd en aan Thiers voor de duur van haar aanblijven de titel van President der Republiek gegeven. Hieruit bleek duidelijk de grote invloed van Thiers, immers de vergadering was in meerderheid monarchaal. Een commissie werd benoemd om een grondwet voor het nieuwe Frankrijk te ontwerpen.
De legerorganisatie werd intussen, ondanks Bismarck's tegenzin, reeds krachtig ter hand genomen.
Frankrijk was niet van plan zich bij zijn gebleken zwakte neer te leggen!
De persoonlijke invloed van Thiers in de Nationale Vergadering was volgens velen te groot. Men noodzaakte hem buiten de vergadering te blijven en zich slechts schriftelijk tot haar te wenden. Toen de Kamer bezwaar maakte tegen zijn linkse ministerie, bood hij zijn ontslag aan in de hoop het niet te zullen krijgen. De Assemblé aanvaardde het evenwel en koos onmiddellijk **Mac Mahon** tot president (1873-1879).

Mac Mahon 1873—1879.

De overtuiging, dat deze als goed monarchaal en goed katholiek de terugkeer van het koningschap zou bevorderen, deed de verdiensten van Thiers verwaarlozen. Inderdaad heeft het een

ogenblik geschenen of Frankrijk opnieuw een koning uit het Huis Bourbon zou krijgen. De **graaf van Chambord** („Henri V") was de aangewezene. Deze had echter „niets vergeten en niets geleerd". Reeds was men met de voorbereidingen voor zijn troonsbestijging zeer ver gevorderd, toen zijn halsstarrig vasthouden aan de oude lelievlag alles verknoeide. Hij verdween uit Parijs even geheimzinnig als hij gekomen was en stierf buiten Frankrijk in vrijwillige ballingschap. Wel gaven de monarchalen hun hoop niet op, maar die was nu op de pretendent uit het huis Orleans gevestigd.

Constitutie.

De Republiek kwam in de volgende jaren aan een vastere vorm. De **President** zou worden gekozen door het Congres (eerst nog

Mac Mahon.

„Nationale Vergadering" genoemd), d.i. de gecombineerde vergadering van de **Senaat** en de **Chambre des députés,** voor de tijd van 7 jaar **(het Septennaat).** Om de invloed van Parijs daarbij uit te schakelen, zou deze verkiezing in Versailles plaats vinden.

De leden van de **Chambre des Députés** werden door het volk gekozen voor de tijd van 4 jaar bij algemeen kiesrecht (alle mannen boven 21 jaar).

De **Senaat** bestond voor een gedeelte uit gekozenen voor 9 jaar, gedeeltelijk uit voor het leven benoemden.

Toen deze wetten tot stand gekomen waren (1875), trad de Assemblée nationale af. De nieuw gekozen Kamer van afge-

vaardigden bestond, in scherpe tegenstelling tot de Assemblée, in grote meerderheid uit Republikeinen. De Senaat had een kleine royalistische meerderheid, maar deze dreigde bij een volgende verkiezing te verdwijnen.

Gambetta tegen de kerk.

Nu ontstond een felle strijd in de Kamer van Afgevaardigden onder aanvoering van **Gambetta** tegen de invloed der Geestelijkheid. **„Le cléricalisme, voilà l'ennemie"** riep Gambetta uit. De ministers werden genoodzaakt maatregelen tegen de ultramontaanse beweging te nemen.

De President verliest.

Weldra ontstond een conflict tussen Mac Mahon en zijn republikeins ministerie. Dit trad af en werd door een conservatief vervangen. Nu ging Mac Mahon over tot kamerontbinding, wat hij met de kleine meerderheid in de Senaat kon bereiken. De nieuwe kamer was evenwel nòg in grote meerderheid republikeins. Reeds had Gambetta verkondigd, dat de President aan de uitslag van deze verkiezingen zich had te onderwerpen of heen te gaan (se soumettre ou se démettre).

Weer kwam nu een links ministerie. Toen ging ook de Senaat „om". **Van kamerontbinding was voortaan geen sprake meer.** Een poging van de kamer om al te monarchale generaals te doen aftreden was voor Mac Mahon aanleiding de presidentiële verantwoording neer te leggen (30 Jan. 1879). Dezelfde avond koos men een nieuwe President: **Jules Grévy** (1879-1887). De binnenlandse politiek van Frankrijk werd nu anti-clericaal. Minister **Jules Ferry** wist de leerplicht in te voeren en het onderwijs grotendeels aan de macht der geestelijkheid te onttrekken. Ook in een ander opzicht was Jules Ferry een belangrijk minister. Hij begreep, dat Frankrijk om te kunnen „meedoen" een koloniaal rijk nodig had. Achtereenvolgens kwamen **Tunis, Annam, Tonkin** onder Frans gezag (1881-1885). Een kleine nederlaag der Franse troepen in dit laatste gebied bezorgde Ferry het ongenoegen van de kamer: hij trad af (1885 „de Tonkinees").

Jules Grévy 1879—1887.

In de eerstvolgende jaren werd het bestaan der republiek bedreigd door het **Boulangisme** (1886—'89).

Boulanger.

Boulanger was een populair generaal, die de revanche-gevoelens der Fransen tot veler bevrediging onder woorden wist te brengen. Hij trad op als aanvoerder van een politieke partij die streefde naar herziening van de grondwet om een „krachtiger" presidentschap te krijgen d.w.z. een verkiezing van de

president door algemeen kiesrecht. Dit wekte wantrouwen: zo was ook Napoleon III keizer geworden.
Om te bewijzen, hoezeer Frankrijk zijn program wenste, liet Boulanger zich bij iedere tussentijdse verkiezing voor de Chambre des députés candidaat stellen. Inderdaad werd hij met grote meerderheid 6 maal achtereen gekozen. Toen dit de 7de maal in Parijs was en de overwinning heel groot was, vreesde de regering een staatsgreep. Er gebeurde echter niets, want Boulanger miste de moed door te tasten. Toen een vervolging wegens het aantasten van de veiligheid van de staat tegen hem werd ingezet, vluchtte hij naar Brussel. De Senaat veroordeelde hem tot verbanning. Boulanger pleegde zelfmoord.

Boulanger.

1889 Eeuwfeest.

Deze crisis belette Frankrijk niet feest te vieren ter herdenking van het begin der Grote Revolutie. Een wereldtentoonstelling in Parijs bewees, dat Frankrijk zich weer van de wonden van 1870 hersteld had en als welvarende natie een begeerlijke bondgenoot was. De vorsten van Europa lieten zich op deze herdenking niet zien. Als blijvend monument verrees de Eiffeltoren, die de bruikbaarheid van het ijzer als bouwmateriaal aantoonde.

§ 30. Het nieuwe Duitse Keizerrijk en het oude Pruisen.

Bismarck en de Staats-organisatie.

De Duitse eenheid van 1871 was het werk van **Bismarck.** Zijn streven was altijd gericht geweest op een organisatie van de Duitse Staten en Staatjes, **die onder leiding van Pruisen moest**

staan. Pruisen had een stevig georganiseerd bestuur en een kiesrecht dat àl te democratische invloeden uitsloot (Dreiklassenwahlrecht). De Noordduitse Bond van 1867 werd het grondplan voor het samengaan van àlle Duitse Staten. De koning van Pruisen werd erfelijk keizer. Een **Rijkskanselier,** die alleen aan de keizer verantwoording schuldig was, stond aan het hoofd van het burgerlijke bestuur. Dat Bismarck dit ambt bekleedde

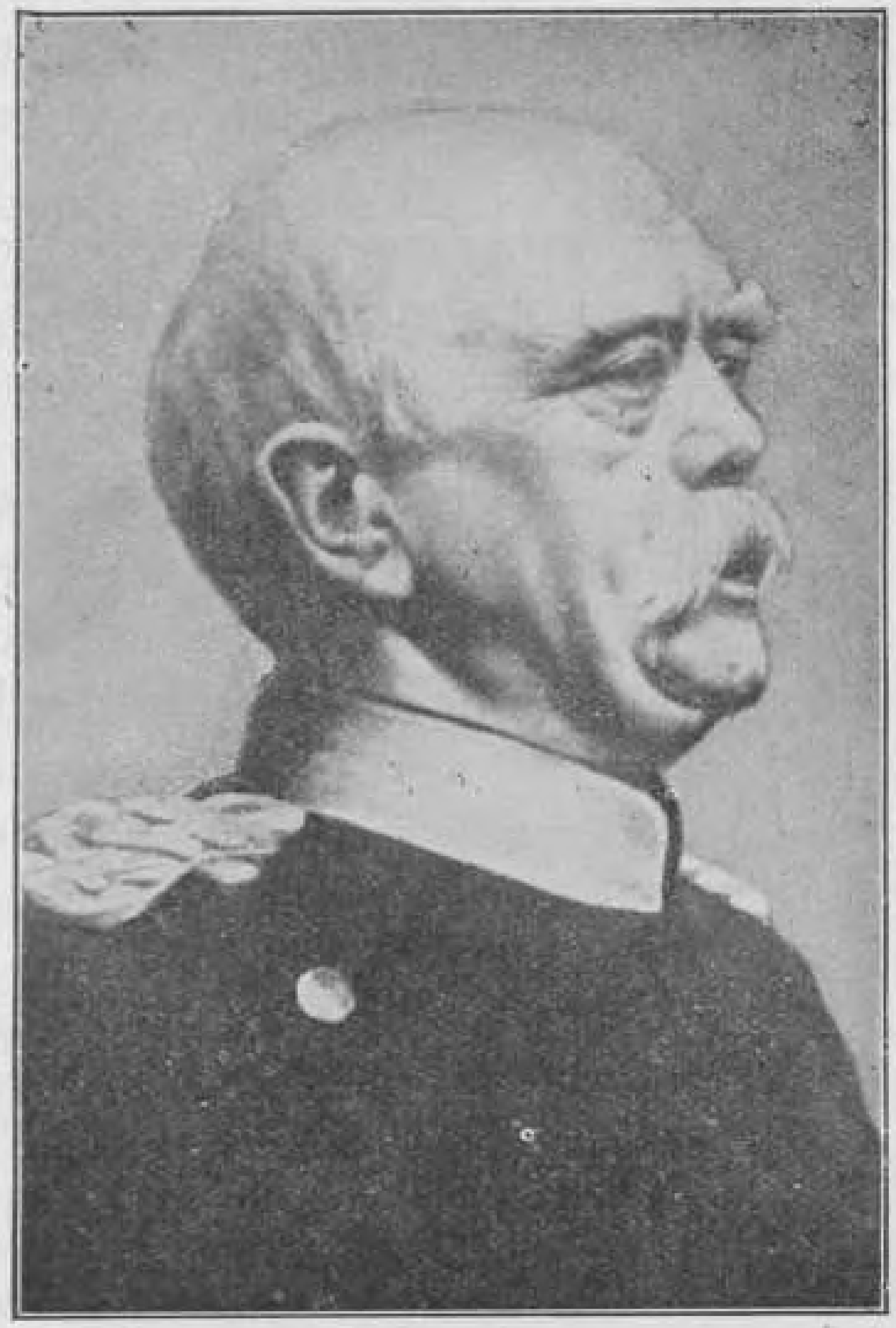

Otto von Bismarck

gaf er een zeer bizondere betekenis aan, want zijn persoonlijke invloed beheerste de gehele regering.
Een **Duitse Rijksdag,** gekozen bij algemeen kiesrecht, voor 5 jaar, moest de Rijkswetten goedkeuren. Maar het militaire apparaat bleef geheel in handen van de keizer: de begrotingen voor legeruitgaven gingen buiten de Rijksdag om. Pas later, na felle strijd, werd ééns in de 7 jaar een militaire begroting aan de Rijksdag voorgelegd. Ook de buitenlandse politiek was voor

de Rijksdag verboden terrein! **Het leek dus in Duitsland meer democratisch dan het in werkelijkheid was!**

Een **Bondsraad,** samengesteld uit afgevaardigden der Duitse Staten, had het éérste contact met ingediende wetsontwerpen. Ook däärdoor werd de invloed van de Rijksdag verzwakt.

Pruisen. **Pruisen gaf in alles de toon aan:** het wàs dan ook de voornaamste staat. Twee derden van het totale grondgebied en drie vijfden van de totale bevolking was Pruisisch. Beieren volgde op Pruisen, maar met één vierde van het oppervlak van Pruisen en één vijfde van het Pruisische bevolkingsgetal. Ook imponeerde Pruisen alle Duitse staten: gretig werd het Pruisische voorbeeld gevolgd.

De **Rijksministers** waren de ondergeschikten van de Rijkskanselier, die tevens eerste minister van Pruisen was en, als voornaamste vertegenwoordiger van Pruisen in de Bondsraad, president van dit college.

Gründerzeit. De jaren die nu volgen worden in Duitsland de **Gründerzeit** genoemd. Talloze fabrieken en haveninstallaties verrezen evenals instellingen op wetenschappelijk gebied. Maar ook de sociale voorzieningen waren veelomvattend. Bismarck had maar àl te goed begrepen, dat de zorg voor de arbeiders een eerste noodzaak was. Op het gebied van stedenbouwkunde en de bouw van arbeiderswoningen ging Duitsland vooraan.

De Minderheden. Bij zijn opbouw van de Rijkseenheid ondervond Bismarck verzet van de **nationale minderheden,** dat zijn de groepen die door de nieuwe Duitse grenzen van hun eigen volk waren afgesneden.

De bewoners van **Noord-Sleeswijk** waren **Denen.** Ze wisten dat tussen Pruisen en Oostenrijk bij de vrede van Praag was overeengekomen, dat een volksstemming nog nader zou beslissen of Noord-Sleeswijk Pruisisch zou blijven of weer tot Denemarken terugkeren. Hiervan is niets gekomen. Bismarck wist Oostenrijk te bewegen van deze bepaling van de vrede van Praag af te zien. Het verzet der Denen ging hij hardhandig te keer.

Ook de **Hannoveranen,** die in 1866 hun zelfstandigheid hadden verloren, waren niet tevreden. Maar de algemene opbloei van Duitsland verzoende hen met hun verlies.

Elsasz-Lotharingen. Veel dieper was het verzet van **Elsasz-Lotharingen.** Nooit is het Duitsland gelukt hier enige sympathie te wekken voor de

Duitse zaak. De vertegenwoordigers van dit gebied in de Rijksdag bleven zich als vreemden gedragen en geen vriendelijke concessies konden hieraan iets veranderen. Frankrijk hield de herinnering aan Elsasz-Lotharingen ook levendig. Gambetta hield het Franse volk voor: „Pensons y toujours mais n'en parlons jamais". En ieder jaar werd op de dag van de afstand door Elsassers en Lotharingers in Parijs plechtig trouw aan Frankrijk betuigd.
Een vierde groep van ontevredenen vormden de **Polen**, die in Posen woonden dat aan Pruisen opnieuw was toegewezen op het Wener Congres.
Zo verloochende de Duitse Eenheid het onvervreemdbare recht der volken tot zelfbeschikking. Deze nationale minderheden vormden samen 10 % van de Rijksdag.

Windthorst

Een zeer moeilijke strijd ontstond, toen Bismarck zich verzette tegen de Rooms-Katholieke Kerk. Op het **Vaticaanse Concilie** *„Kulturkampf".*

(1869—1870) was, ondanks sterk verzet van vele hoge geestelijken binnen en buiten het Concilie, de **onfeilbaarheid van de Paus** als dogma aanvaard, wanneer deze n.l. spreekt „ex cáthedra" in leerbeslissingen over geloof en leven. (**Wanneer** dit het geval is, is echter **niet** bepaald). De macht van de Paus in de kerk was hierdoor boven die der concilies gestegen (Papalisme). De politieke eenheid van de Rooms-Katholieken in een partij, **het Centrum,** was Bismarck een doorn in het oog. Krachtig werden ze aangevoerd en in de Rijksdag vertegenwoordigd door de bekwame **Windthorst,** een Hannoveraan („der Kleine Exzellenz"). Hun voorstellen tot hulp aan de Paus in zijn strijd om de wereldlijke macht en tot het volkomen vrij verklaren van de Rooms-Katholieke Kerk in Duitsland werden door de Rijksdag verworpen.

Döllinger

Toen enige R.K. professoren (aan de theologische faculteit) in Bonn en München (o.a. Döllinger) zich tegen de onfeilbaar-

heid van de paus verklaarden en door de kerkelijke overheid werden afgezet, handhaafde Bismarck hen, omdat ze door de Staat benoemd waren. In de Kanselparagraaf werd „politiek op de preekstoel" verboden en overtreders gevangenis of vestingstraf toegezegd. De Paus weigerde nu de nieuwe gezant van het Duitse Rijk te erkennen. „Seien Sie auszer Sorge, **nach Kanossa gehen wir nicht,** weder körperlich noch geistig" riep

Leo XIII (1878—1903)

Bismarck uit. Vooral ook in Pruisen werd de strijd fel. De Jezuietenorde werd verboden binnen het Rijk en de scholen onder staatstoezicht gesteld. Bij al deze maatregelen ondervond Bismarck de geestdriftige steun van de Liberalen. Van hen is ook de naam **„Kulturkampf"** voor deze strijd. In Mei 1873 kwamen de **Meiwetten** tot stand, die o.a. bepaalden dat de opleiding der geestelijken op staatsscholen zou plaats vinden (Jozefinisme!) en de benoeming van geestelijken buiten de regering om ongeldig verklaarden. Zeer veel plaatsen in de kerkelijke ambten

Meiwetten.

bleven nu onbezet en de dienst der sacramenten stond stil. Eén der felste strijders was de Poolse aartsbisschop Ledochowsky. In 1875 werd het „burgerlijke huwelijk" ingesteld. Zo fel was de strijd, dat een moordaanslag op Bismarck volgde. Vele ontevredenen in de Rooms-Katholieke Kerk gingen tot de „Oud-Katholieken" over. Hiertegenover stond, dat duizenden Duitse Rooms-Katholieken deelnamen aan de bedevaart naar Lourdes, de Franse heilige van de revanche.

Leo XIII 1878—1903.

Toch eindigde de strijd met de feitelijke nederlaag van Bismarck. Aanleiding tot de vrede werd het eigenhandige schrijven van de nieuwgekozen paus **Leo XIII** (1878—1903), waarbij hij aan Wilhelm I van zijn troonsbestijging kennis gaf en de wens tot verzoening uitsprak. Bismarck stuurde in deze tijd op protectie aan en had daartoe de steun van het Centrum nodig. Daarom was ook hij voor vrede. Geleidelijk werd nu de antiroomse wetgeving opgeheven en de R.K. Kerk in vrijheid hersteld. De kanselparagraaf, het schooltoezicht en het burgerlijk huwelijk bleven evenwel gehandhaafd. Het gezantschap bij de Heilige Stoel werd in 1882 hersteld en de kroonprins bracht een bezoek aan de paus!

Strijd tegen de Socialisten.

Niet alleen de behoefte aan protectie voor industrie en landbouw had Bismarck de Kulturkampf doen beëindigen, ook de steun die hij nodig had om de socialisten met wettelijke maatregelen te bestrijden moest hij van het Centrum ontvangen.

Het Duitse socialisme is evenals in andere westeuropese landen opgekomen met de industrie. We kunnen spreken van een vierde stand, die der arbeiders, die zich georganiseerd gaat verzetten tegen de liberale economie. Deze laatste is immers afkerig van al die maatregelen, die het vrije bedrijf beperken ter wille van het maatschappelijk welvaren der arbeiders en ten koste van de winst.

Lassalle 1825—1864.

Reeds hadden verschillende Duitse figuren de socialistische gedachten geformuleerd en hun opvattingen gepropageerd in de jaren tussen 1848 en 1870. Onder hen nam **Lassalle** (1825—1864) met zijn „ijzeren loonwet" een bizondere plaats in. Deze geleerde volksredenaar van Joodse afkomst riep de Duitse arbeiders op om de productie te gaan beheersen en de staat in hun dienst te stellen door algemeen kiesrecht. Het loon van hun arbeid was niet anders dan een deel van de waarde van die ar-

beid in de productie, de rest zou hun toekomen als ze zich aaneensloten tot het bezitten der productiemiddelen. Tot dit laatste moest dan de Staat het kapitaal verschaffen. Hier klinkt het echte socialisme in tegenstelling tot de stemmen der utopisten als Saint Simon. Al kon Lassalle door de kracht van zijn woord duizenden in vervoering brengen, toch heeft hij door zijn fantastische levensopvattingen zijn doel gemist. Door opruiende redevoeringen en geschriften kwam hij enige malen met de strafrechter in aanraking.

Ferdinand Lassalle.

Veel meer betekenis voor de ontwikkeling van het socialisme in Duitsland hadden **Karl Marx, Friedrich Engels, August Bebel** en **Wilhelm Liebknecht.** *Karl Marx.*

Karl Marx hebben we reeds ontmoet omstreeks 1848. Zijn met Engels opgestelde **„Manifest der Kommunistischen Partei"** dat eindigde met de bekende leuze „Proletarier aller Länder vereinigt euch" was, toen hij in 1849 naar Londen verhuisde, gevolgd door zijn boek „Das Kapital" (1867) waarin hij zijn socialistische (beter: communistische) leer systematisch uiteenzette. Door de arbeid van deze man zijn de wetenschappelijke grondlijnen getrokken, waarop nog heden communisme en socialisme zich baseren. We kunnen deze grondlijnen het best samenvatten in de beide hoofdtrekken van zijn leer: **1e. het historisch materialisme** en 2e. **de meerwaardetheorie.** Het historisch materialis- *Historisch Materialisme en Meerwaarde-theorie.*

me zegt, dat alle hogere geestelijke ontwikkeling opkomt uit de stoffelijke ontwikkeling en dat de geestelijke verschijnselen niet anders zijn dan een weerspiegeling van de stoffelijke. Hiermede is het Marxisme **door en door materialistisch.** Het staat volkomen vijandig tegenover de Christelijke levensbeschouwing. De Marxist kan nooit het begin van al het bestaande zien in de scheppende kracht van God, voor hem is de stof van eeuwig-

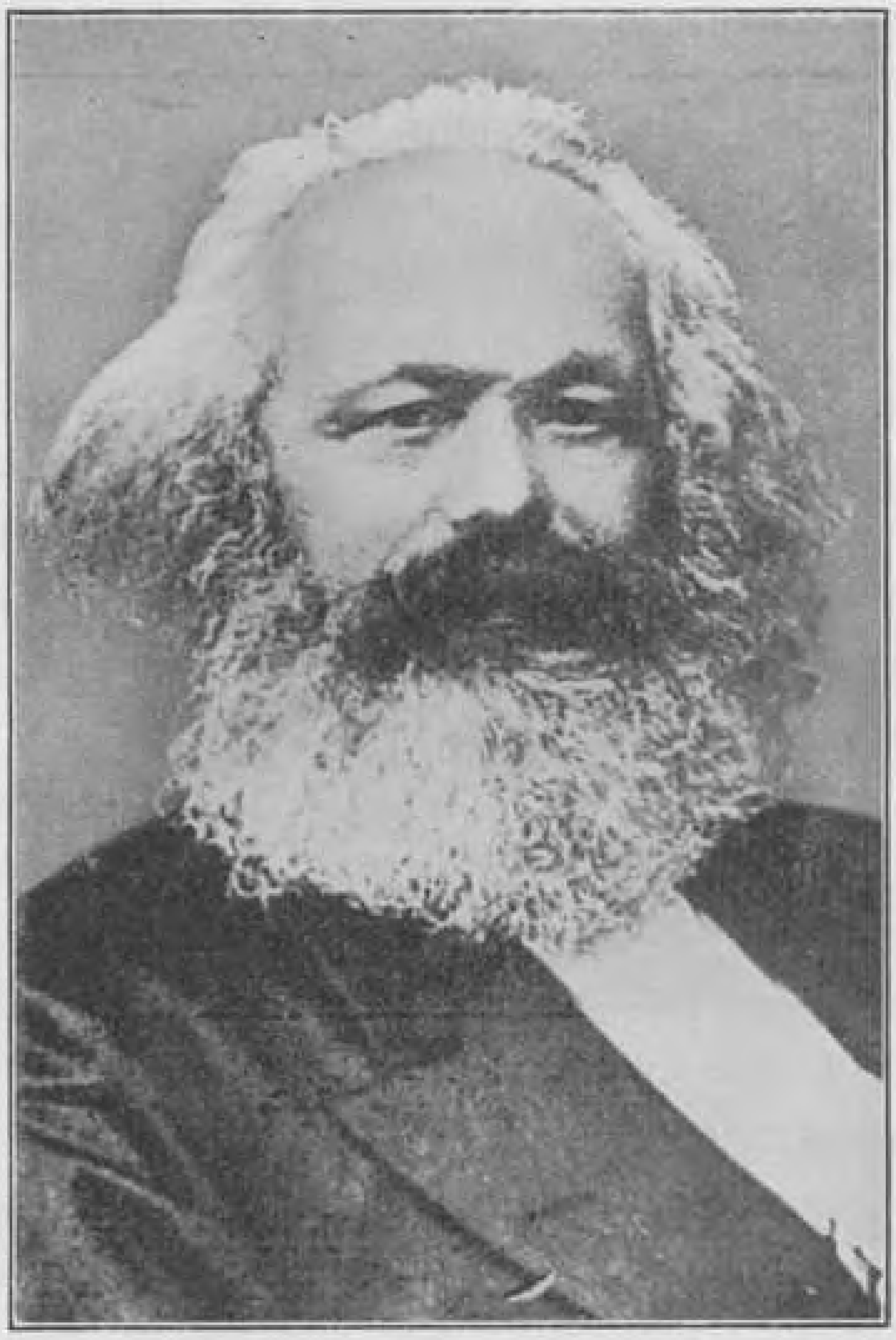

Karl Marx (1818—1883)

heid. Tegenover de marxistische leer van de ontwikkeling van al het bestaande los van God, blijft het Christendom op grond van Gods Woord de Voorzienigheid Gods leren.

De **meerwaardetheorie** ziet de arbeider als slaaf van de kapitalist en het kapitaal als „een gevoelloos roofdier". Meerwaarde is het verschil tussen arbeidsloon en arbeidsopbrengst. En daaruit vloeit dan als derde kenmerk van het marxisme voort: de

Klassenstrijd. prediking van de noodzaak van de **Klassenstrijd.** En juist deze klassenstrijd stempelt het marxisme als door en door **revolution-**

nair. „Dat de heersende klassen sidderen voor een communistische omwenteling. De proletariërs hebben bij haar niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen. Proletariërs aller landen, verenigt u!"
In deze slotwoorden van het communistisch manifest was dus inderdaad de marxistische leer samengevat.
Reeds de eerste beginselen van Christelijke naastenliefde en ootmoed stellen zich lijnrecht tegenover deze opvattingen. Anderzijds ligt het geheel in de geest van de Christelijke levensbeschouwing om te strijden voor rechtvaardige verhoudingen in loon en arbeid.
De meeste betekenis voor de verbreiding van het socialisme in Duitsland hebben **Bebel** (1840—1913) en **Liebknecht** (1826—

Bebel 1840—1913. Liebknecht 1826—1900.

August Fr. Bebel.

1900) gehad. De eerste was van uiterst eenvoudige afkomst. (Zijn vader was beroepssoldaat en stierf jong). De laatste was een man van studie en uit gegoede kring. In 1869 stichtten zij de **Sociaal democratische Arbeiderspartij**, die haar streven samenvatte in een program:

Program S.D.A.P.

1e. Een vrije volksstaat in gemeenschap der productiemiddelen.
2e. Algemeen direct kiesrecht.
3e. Kosteloos volksonderwijs.
4e. Afschaffing van indirecte belastingen.
5e. Progressieve inkomstenbelasting en successiebelasting.

Liebknecht en Bebel verklaarden zich tegen de credieten voor de Frans-Duitse oorlog. Samen brachten ze enige jaren ves-

tingstraf door. Voor Bebel waren dit studiejaren: Liebknecht was zijn leermeester. Het aantal zetels voor de socialisten in de Rijksdag was in 1877 reeds tot 12 gestegen. Dit gaf Bismarck te denken! Reeds in 1875 had hij een strafwet tegen de socialisten bij de Rijksdag ingediend, maar deze was door de liberale meerderheid verworpen. Ook dit bracht hem ertoe zich van de liberalen af te wenden. Toen nu in 1878 kort na elkander twee aanslagen op de oude Wilhelm I werden gedaan, ontbond Bismarck de Rijksdag en kreeg daardoor een sterkere conserva-

Liebknecht.

tieve afvaardiging tot zijn beschikking ten koste van liberalen en socialisten. Hij stelde nu enige uitzonderingswetten voor die hierop neerkwamen:

Socialistenwetten 1878.

1. In het Duitse Rijk worden verenigingen, geschriften en vergaderingen, die socialistische en communistische denkbeelden verbreiden, verboden.
2. Drukkers en boekhandelaren met verbod van hun bedrijf bedreigd. De leiders van de gemuilkorfde pers werden als Joden uitgekreten: dit is de eerste maal dat het **anti-Semitisme** in Duitsland als wapen in de politieke strijd wordt gebruikt. Bismarck had zich reeds vóór 1848 als anti-Semiet doen kennen.

3. De Staat van beleg wordt afgekondigd waar de socialistische bijeenkomsten doorgaan.

De geldigheid van deze „Socialistenwetten" werd telkens verlengd (1880, '84, '86 en '88). Veel baatte dit alles niet. De drukpers voor de socialisten werd naar Zwitserland verplaatst en de illegale krantjes gingen van hand tot hand. Ondertussen bleven de socialistische afgevaardigden in de Rijksdag het woord voeren en het verslag van hun woorden kwam in de krant. Bismarck trachtte intussen ook indirect het socialisme te bestrijden door **sociale wetgeving.**

Sociale Wetgeving.

In 1883 kwam een wet op de **ziekteverzekering** tot stand, in 1884 de **ongevallenwet** en in 1889 een **invaliditeits- en ouderdomsverzekering.** Hiermede was Duitsland alle andere landen van Europa vóór. Maar deze wetten konden de verdrukte sociaal-democraten niet bekeren. Integendeel! Had men op het **Congres van Gotha in 1875** nog gesproken van een strijd voor het program **met alle wettige middelen,** op dat van **Wijden (bij Zürich) in 1880** sprak men van **„alle middelen"** en gaf daaraan de sophistische uitlegging: „er zijn geen wettelijke middelen meer". Het aantal zetels der Socialisten in de Rijksdag bleef stijgen en bereikte in 1890 het getal 35.

Voordeel der protectie.

Er was voor Bismarck een groot voordeel aan de overgang tot protectie. Hierdoor kreeg het Rijk een van de afzonderlijke staten onafhankelijke bron van inkomsten. Deze werden zó groot op den duur, dat een evenredige uitkering weer plaats vond aan de staten. Het Centrum was hiermee zeer voldaan, want dit bevorderde de federatieve gedachte in het Rijk. Vooral Pruisen werd een geducht bolwerk der conservatieven (de Junkerpartij). De spoorwegen werden hier een goed renderend staatsbedrijf.

Overzien we de binnenlandse politiek van Bismarck, dan komt ze ons niet sterk voor. Hij wist wel zijn zin te krijgen, maar voelde zich een jongleur met de partijen. Principieel stond hij zeker niet sterk en eigenlijk verachtte hij heel de volksvertegenwoordiging. Hij dreigde in de tachtiger jaren ook nog al eens met een staatsgreep, maar voelde dan aan de stemming in de Rijksdag, hoe zeer gevaarlijk dit dreigen was.

§ 31. **De buitenlandse politiek van Bismarck tot 1878. De Oosterse kwestie.**

Bismarck als Europese figuur.

Het grote succes dat Bismarck in de 60er jaren en door de Frans-Duitse oorlog geoogst had, gaf hem in de zeventiger en tachtiger jaren een overwicht in de buitenlandse politiek, dat hij in de binnenlandse nooit kon krijgen. Zelfs in zaken waarmee Duitsland niets of bijna niets te maken had, heeft Bismarck een dominerende plaats ingenomen. Dit was niet alleen een gevolg van zijn succes in het verleden maar ook van **de blijvende superioriteit van het Duitse leger.** Het Pruisische militarisme vervulde nu geheel Duitsland en maakte er een legerkamp van, zodat het militaire karakter in allerlei niet-militaire zaken overheerste. Allerlei onrustige vermoedens begonnen daardoor in Europa de ronde te doen. Als men lette op Duitslands annexaties en veroveringen sedert 1864 dan kon men gemakkelijk aannemen, dat Nederland, België, Oostenrijk en wie weet welke gebieden nog meer, waar Duitsers zich hadden gevestigd, op het program stonden. Voor Bismarck was dit echter onjuist. Hij voelde niets meer voor een oorlog. Zijn streven was er op gericht, Frankrijk geïsoleerd te houden en het als bondgenoot niet begeerd te doen zijn. Daarom was hij voor de republikeinse regeringsvorm in Frankrijk en bevorderde hij het Franse imperialisme, omdat het daardoor wèl vijanden, maar geen vrienden zou krijgen.

Vrees voor annexatie.

Verhouding tot Rusland en Oostenrijk-Hongarije.

Een goede verhouding tot Oostenrijk-Hongarije en Rusland was zijn tweede wens. Een moeilijkheid hierbij was het steeds sterker wordende antagonisme tussen deze twee staten. Hun beider belangen in de Balkan botsten en veroorzaakten in de loop der jaren een steeds toenemende spanning.

Drie keizersbond.

Toch kwam in 1872 een overeenkomst tussen de drie Keizers (Wilhelm I, Frans Jozef en Alexander II) tot stand, die de handhaving van de vrede tot doel had (Driekeizersbond).

Frankrijk staat er beter voor.

Even spande het in 1875 tussen Duitsland en Frankrijk, toen Bismarck grommend in de pers kritiek op Frankrijk en de sympathie aldaar voor de verdrukte Rooms-Katholieken in Duitsland liet uitbrengen. Maar het luwde weer. Merkwaardig genoeg was, dat nòch Engeland nòch Rusland van een tweede nederlaag voor Frankrijk gediend waren! Wat baatte hun een nog verder verzwakt Frankrijk? Bismarck betuigde zijn vrede-

lievendheid. Hij begreep echter tevens, dat een coalitie tegen Duitsland gemakkelijk kon ontstaan.

De Balkankwestie.

Sedert het einde van de Krim-oorlog (1856) was de toestand op de Balkan geleidelijk aan het veranderen. Wel lag de druk van het Turkse gezag nog over het grootste deel van dit door de natuurlijke gesteldheid zo uiterst verdeelde gebied, maar de Christenvolken werden rijp voor zelfbestuur. En vooral tegenover de hopeloos slechte organisatie van de Turkse regering kwam dit uit. Omstreeks 1860 verenigden Moldavië en Walachije zich tot de staat **Roemenië,** waar weldra (1866) Prins Karel von Hohenzollern als vorst regeerde. Een bekwame figuur, die begreep, dat de ligging van Roemenië als stootblok tussen Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije een stevig leger gewenst maakte. Het was niet gemakkelijk een land, waar Jodenvervolgingen nog voortgingen als in de Middeleeuwen en buitenlands kapitaal voor iedere onderneming van betekenis (spoorwegen, mijnen) nodig was, iets te bereiken.

Roemenië.

Servië.

In het Westen van de Balkan lag het kleine **Servië** met een echt-slavische bevolking, ingeklemd tussen Donau en Turks gebied. Het gistte daar voortdurend en vooral om de troon werd gemoord en geintrigeerd. Turkse bezetting moest er echter verdwijnen en de staatsmachine kwam er wat westers uit te zien.

Montenegro.

Even ten Zuiden van Servië, gescheiden door een Turkse strook (het Sandsjak Novibazar), lag het vorstendom **Montenegro,** waar ook al bloedwraak en maagdenroof de thermometer van het gezag zeer laag deden staan. Maar in 1860 kwam ook daar een uiterst bekwaam man aan de regering: **Nikita** (Nicolaas I, 1860—1918), die wist wat er in West-Europa te koop was. Een dappere strijd tegen de Turken (1861) vestigde bij de Groten op de achtergrond (Rusland en Oostenrijk-Hongarije) respect en sympathie, waardoor verbeteringen met buitenlands geld op touw gezet werden (onderwijs, wegen, bewapening). En Nikita's knappe dochters trouwden prinsen uit Rusland, Italië en Servië!

Griekenland.

Griekenland had als zelfstandige staat de oudste rechten. En daar kon men altijd dromen van vroegere glorie! Hoe hadden ze tijdens de Krimoorlog verlangd met Rusland mee te doen tegen Turkije. Voor de Grieken behoorde Constantinopel eens

weer Grieks te worden. Maar de Engelse belangen strookten hiermee in 't geheel niet en dat had hen een toontje lager leren zingen.

Met hun koning Otto waren ze zeer ongelukkig; die legde zonder afstand te doen het bijltje er bij neer, toen er een opstand uitbrak. De nieuwe koning kwam uit Denemarken en nam de naam **George I** aan (1863—1913). Wensen en verlangens waren er genoeg! **Creta** wilde onder het Turkse juk uit en dat zou ook zéker gelukt zijn, als Engeland het maar goed vond. Maar dat zag in Creta liever een zwak Turks dan een nationalistisch Grieks gezag. Het eiland werd ook met de dag belangrijker, nu de Middellandse Zee bij de opening van het Suez-kanaal weer een doorgaande zeeverbinding met Azië kreeg (1869).

George I 1863—1913.

Turkije.

De toestand in **Turkije** werd allereerst gekenmerkt door verregaande corruptie. En dan de verkwisting aan het hof! De sultan die in 1862 het moede hoofd neerlegde had een harem van 680 vrouwen. Zijn opvolger was **Abdoel Aziz** (1862—1876), die de Turkse staat steeds dieper in de schulden werkte en alle staatsinkomsten verpachtte om aan rente te komen. De jeugd van goeden huize zocht intussen beschaving en kennis in West-Europa (meest Parijs) en kwam terug met moderne gedachten. Hoe zou men vóór zulke ideeën echter ruimte in Turkije krijgen: een volksvertegenwoordiging, een grondwet, vrijheid van drukpers en van vereniging en vergadering! Dit waren woorden die in West-Europa reeds tot de oude kost behoorden, liberale denkbeelden. De toekomst zou in ieder geval voor deze Jong-Turken dit alles moeten brengen.

De Jong-Turken.

Russische invloed.

In **Rusland** begon men zich steeds duidelijker de Slavische broederschap met de verdrukten op de Balkan voor ogen te stellen. De verzwakking van Turkije bood Rusland de zo begeerde weg naar de Middellandse Zee. Eerste vereiste daartoe was die verzwakking te bevorderen door het zelfstandig worden der afzonderlijke volkjes.

In 1872 kreeg Boelgarije een begin van zelfstandigheid. Had tot nog toe de herinnering aan de kerkelijke plaats van Constantinopel in het verleden de éénheid van belangen tussen de Christenen van Rusland en de Balkan geaccentueerd, nù nam Rusland de nationale krachten tot bondgenoot. **De Russische roebel rolde in Servië, Bosnië en Hercegowina.**

Deze beide laatste gebieden lagen geheel in het Westen en vormden een afsluiting van **Dalmatië**, dat aan Oostenrijk behoorde. Dit kustgebied had sedert het totstandkomen van de Italiaanse eenheid steeds meer waarde gekregen voor Oostenrijk als **vlootbasis aan de Adriatische Zee.** Zeer verleidelijk was de gedachte voor Oostenrijk-Hongarije om het isolement van Dalmatië op te heffen door de inbezitname van Bosnië en Hercegowina. Trouwens: **Slowenen en Kroaten** vormden een belangrijk deel van het **Slavische element van de Donaumonarchie** en die voelden wel voor hun broeders daar in het Zuiden! Het was niet zo moeilijk voor Oostenrijk sympathieën te wekken bij de uitgemergelde boeren en Rooms-Katholieken van Hercegowina.

Bosnië-Hercegowina en Dalmatië.

Toen begon daar de opstand tegen de Turken en .... werd de Oostenrijkse Keizersvlag ontplooid! (1875). De machtsmiddelen der Turken daar waren gering: de opstand had succes. Bosnië volgde. Over de grenzen kwam hulp op alle manieren uit Dalmatië, Montenegro. Maar wat zou het eind zijn? De Groten in Europa maakten zich zorgen en probeerden te sussen met plannen voor hervorming in het Turkse regiem. Maar daarmee behoefte men bij deze verdrukten niet aan te komen. Ze weigerden iedere vorm van tussenkomst! Het was vanzelfsprekend dat **Oostenrijk-Hongarije** en **Rusland** het meest belang stelden in de gang van zaken. **Maar ook Engeland was van de partij!** En toen de drie keizerlijke regeringen (Duitsland, Rusland en Oostenrijk-Hongarije) de grote fout begingen hun interventie-plannen buiten Engeland om op te stellen, veerde plotseling het hele Engelse machtsapparaat te voorschijn. Daar was sinds 1874 de conservatief **Disraëli** aan het bewind, die zich vast had voorgenomen Engeland niet te doen zwijgen in het Europa, waar Bismarck de eerste viool speelde en waar Rusland zoveel kansen had. Engeland's machtspositie in de Levant was aan 't groeien: reeds had het de meeste aandelen van het **Suez-kanaal** handig opgekocht en kwamen **de Egyptische zaken** onder financiële contrôle. In deze omstandigheden kon het niet lijdelijk toezien. De **Oosterse kwestie** was aan de gang en daarbij viel wat te halen, maar ook te verliezen! Toen stoomde de Engelse vloot de Middellandse Zee in en koos ligging aan de ingang van de **Straat der Dardanellen** (de Hellespont). Dit gaf de Turken moed! Ze voelden zich gesteund als in de Krimoorlog.

Opstand van 1875.

Engeland speelt mee.

Steun aan de Turken.

Nu werd de Balkan pas echt een slagveld! Maar toch: steeds geïsoleerd van de rest van Europa. Die toer gelukte aan de heren van de grote politiek! De Boelgaren stonden op en Servië en Montenegro waagden de oorlog. De eersten, de felsten in hun optreden, ondergingen een Turkse afstraffing, die als **de Boelgaarse gruwelen** bekend bleef. 15000 slachtoffers maakten de Turkse beulen. En de oorlog van Servië werd ook een mislukking! Rusland waarschuwde Turkije niet verder te gaan. **Nu groeide de spanning in Europa.** Een afspraak tussen Rusland en Oostenrijk-Hongarije verdeelde Turkije reeds. En ondertussen beleefde Turkije een revolutie! Sultan Abdoel Aziz werd vermoord en de nieuwe Sultan, **Abdoel Hamid,** moest de Jong-Turken wat invloed geven. Maar in feite sterker werd Turkije hierdoor niet. Rusland wilde wel doortasten, maar hoe? Het was niet zeker van de houding van Duitsland, van Oostenrijk-Hongarije en allerminst van Engeland. Bismarck wilde in geen geval achter Rusland gaan staan en met Oostenrijk-Hongarije breken. Dat was voor zijn **Staat gevaarlijk. Hij wilde ze beide te vriend houden en ook niet elkaar laten verzwakken.** De Balkan-volken interesseerden hem niet. Die waren hem „de beenderen van een Pommerse grenadier niet waard". En Oostenrijk-Hongarije in toom te houden om Rusland sterker te maken tegen Engeland, was ook niet in zijn weg. Toen kon Rusland de opgezweepte nationalistische gevoelens niet bedwingen en begon de oorlog met Turkije („Boelgaarse oorlog" 1877—'78).

De Boelgaarse gruwelen.

Boelgaarse oorlog 1877/78.

Een eerste aanloop der Russen ten Zuiden van de Kaukasus had succes en ook trok een Russisch leger over de **Sjipkapas.** Maar toen dreigde een Turkse tegenaanval alles te doen verliezen. Het geluk keerde evenwel en in een machtige opmars stonden de Russen dicht voor **Constantinopel.** Maar verder konden ze niet: de Engelse vloot lag spoedig voor de Gouden Hoorn. En Oostenrijk trok troepen samen in de Karpaten.

Vrede van San Stephano 1878.

De Russisch-Turkse vrede (van **San Stephano**) was verpletterend voor Turkije:

1. Montenegro, Servië en Roemenië worden onafhankelijk. De eerste twee aanzienlijk vergroot.
2. Boelgarije, omvattend bijna de halve Balkan, krijgt een eigen vorst en komt onder Russisch toezicht. Het zal schatting aan Turkije betalen.

3. De Porte zal in het resterende van zijn Europees bezit hervormingen invoeren.
4. Turkije staat Dobroedsja aan Rusland af, dat dit gebied met Roemenië ruilt voor Bessarabië.
5. In Azië staat Turkije Batoem en o.a. Kars af.
6. Een geweldige oorlogsschatting moet Turkije aan Rusland betalen (300 miljoen roebel).

Zodoende was met één slag de Russische hegemonie op de Balkan gevestigd en tevens een grote Slavische Staat daar ontstaan. De positie van Constantinopel was zeer verzwakt, want via Boelgarije kwamen de Russen aan de Egeïsche Zee. Voor Oostenrijk-Hongarije was er de speciale teleurstelling, dat het niet in de onderhandelingen gekend was en dat tegen de afspraken Bosnië en Hercegowina autonoom werden.

Het Congres van Berlijn.

Engeland kon evenmin berusten in deze gang van zaken: het maakte zich klaar voor de strijd.

Bismarck „eerlijk makelaar".

En op dit ogenblik was **Bismarck** de man van wie men de oplossing verwachtte. Hij proclameerde zich zelf als „eerlijk makelaar". Rusland schikte zich onder de druk der omstandigheden en stemde toe in een **Congres te Berlijn** om de Vrede van San Stephano te herzien. Dit was het derde grote Congres van

Congres van Berlijn.

de 19e eeuw (Wener Congres, Congres v. Parijs). In tegenstelling met dat van 1856 troffen nu werkelijk de grote staatslieden van Europa hier samen. Hoofdfiguren waren Bismarck, Disraëli (Eng.), Andrassy (O.-H.), Gortschakov (R.). De voor-

HET BALKAN-SCHIEREILAND NA HET CONGRES VAN BERLIJN (1878)
Turks gebleven gebied

naamste wijziging was de verkleining van Boelgarije: het zou begrensd worden door de **Donau** en het **Balkangebergte**, maar met insluiting van de **vlakte van Sofia**. Het zuidelijk deel, **Oostroemelië**, zou onder een Christengouverneur aan Turkije blij-

ven maar met een zekere zelfstandigheid. Oostenrijk werd belast met de „voorlopige" bezetting van **Bosnië-Hercegowina.** De **Dardanellen** zijn vrij voor alle handelsschepen, maar oorlogsschepen worden niet toegelaten (Hiervoor moet Turkije zorgen!).

Teleurstelling van Rusland.

De teleurstelling in Rusland was uitermate groot. Van alle achteruitzetting kreeg Bismarck de schuld. Reeds begonnen stemmen op te gaan voor een bondgenootschap met Frankrijk. Bismarck zelf voelde zich koetsier op de bok van de Europawagen. En hij behield deze plaats nog jaren, want het waren vooral zaken **buiten** Europa die de aandacht gingen vragen en daarmee was Duitsland weinig verbonden.

Cyprus.

Engeland had zich voor alle goede diensten aan Turkije laten belonen met **Cyprus,** een bezit van grote waarde ten opzichte van het Suez-kanaal en Egypte.

§ 32. Het voortduren van de vrede onder Bismarck. (1879—1890)

Vredespolitiek.

De laatste periode van Bismarck's overheersende betekenis in de Europese geschiedenis is gekenmerkt door het ontstaan van verbonden. Deze combinaties zijn tot aan de eerste wereldoorlog toe (1914) beslissend geweest voor het voortbestaan van de vrede. Van àl deze verbonden heeft Bismarck de richting bepaald en zo kunnen we hem, hoe zeer hij ook het militaire karakter van Duitsland heeft bevorderd, een vredespolitiek toeschrijven.

Nieuw contact met Oostenrijk.

Rusland's onaangename ervaringen bij en na het Congres van Berlijn veroorzaakten spanning tussen dit land en Duitsland. Om te voorkomen dat Rusland aan Oostenrijk een bondgenootschap zou aanbieden, zocht Bismarck de Oostenrijkse regering tot een vernieuwd samengaan met Duitsland te brengen. Dit zou een andere vorm zijn voor de grote eenheid tussen deze beide in hoofdzaak Duits sprekende gebieden van Centraal-Europa, zoals deze bestaan had voor 1866 in de Duitse Bond. Een „Friedensliga" zoals Bismarck het uitdrukte. De Duitse Keizer Wilhelm I heeft zich moeilijk in deze gedachte kunnen verplaatsen. Om zijn verzet te overwinnen gebruikte Bismarck zijn beproefde middel: het dreigement met ontslag nemen. Het

verbond was zeer duidelijk tegen Rusland gekeerd. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije beloofden elkander hulp bij aanval van Rusland of van enig ander land dat door Rusland geholpen werd. Zou een ander land dan Rusland alléén aanvallen dan zouden ze een welwillende neutraliteit ten opzichte van elkaar in acht nemen. De inhoud van het verbond bleef intussen geheim, al werd zeer spoedig bekend gemaakt dat Duitsland en Oostenrijk-Hongarije verbonden waren.

Waarde van de Tweebond.

De betekenis van dit verbond is voor het verloop van de geschiedenis zeer belangrijk geweest. Eigenlijk werd het op den duur zo, dat iedere Europese mogendheid van gewicht zijn standpunt tot deze aaneengesloten macht ging bepalen. Het zwakke punt in dit verbond was voor Duitsland, dat het zich er mee wikkelde in het wel en wee van een partner die veel zwakker was dan Rusland, waarmee het nu reeds „een honderdjarige vriendschap" had gehad. Maar voor Bismarck was Oostenrijk aanbevelenswaardig, omdat hij dat tenminste onder contrôle kon houden. En de Duitse openbare mening kon zich zo heerlijk romantisch laten meedeinen op het gevoel van Duitse broederschap. Zelfs Engeland was ervan onder de indruk en verwachtte vrede voor de wereld! Dit duurde echter niet lang. Juist in 1880 kwam Gladstone als eerste minister aan de regering en deze liberale staatsman had een diepe afkeer van Bismarck en kon van Oostenrijk nergens enig goed in de geschiedenis of op de kaart vinden. Gezien in het licht van de verdere geschiedenis (het ontstaan van de wereldoorlog) is de Tweebond Duitsland's ongeluk geweest.

Italië komt meedoen.

Het nieuwe Italië had met vele inwendige moeilijkheden te kampen. De verhouding tot de Paus was niet te regelen. Pius IX verbood de gelovigen in Italië deelname aan het politieke leven. De financiële toestand was slecht. Het ontwikkelingspeil der bevolking was zeer laag. Aan zijn prestige als „grote mogendheid" was Italië het verplicht een flinke legermacht op de been te kunnen brengen. Die kwam er wel, maar de landsfinanciën werden daardoor niet verbeterd. Frankrijk dacht alles behalve vriendelijk over Italië: de houding in 1870 vond het, tegen de gebeurtenissen van 1859, zeer ondankbaar. De Franse geestelijkheid sprak zich ook heel duidelijk vóór de verdrukte Paus uit. Het was dus voor Italië zaak het ergens anders te zoeken,

wilde het niet alleen blijven staan. De afloop van het Congres van Berlijn had Italië nog extra teleurgesteld, toen Oostenrijk-Hongarije zich van Bosnië-Hercegowina meester maakte: de Dalmatische kust van de Adriatische Zee werd nu wel heel dreigend voor Italië. Het wenste compensatie voor deze machtstoename van zijn gehate buurman door de teruggave van een irredenta: Trient (1880).

Italië ondergaat Bismarck's invloed.

Bismarck dacht over Italië niet zo gunstig. Wel kon het door zijn ligging ten opzichte van Frankrijk en Oostenrijk-Hongarije „een lastige buur of een stevige ruggesteun" zijn, maar het was hard op weg naar de republiek, meende hij. Toen Italië pogingen deed om met Duitsland goede vrienden te worden, wees Bismarck er op, dat „de weg naar Berlijn" in ieder geval „over Wenen" voerde.

Tunis 1881.

Toen kwam echter de verpletterende slag voor Italië, dat Frankrijk Tunis bezette (1881). We zagen reeds dat Bismarck hier de hand in had. De ligging van Tunis vlak tegenover Sicilië, de herinnering aan het Romeinse Imperium dat ook dit gebied omvatte en het feit, dat de kolonisten daar overwegend Italianen waren, vormden voor Italië onoverkomelijke bezwaren om in het Frans worden van Tunis te berusten. Tunis was meer waard dan Trient! Toen stapte men over zijn oude vijandschap tegen Oostenrijk heen en sloot een **verbond met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije (1882).** Bij een aanval van Frankrijk op Italië zou Duitsland Italië steunen; bij een aanval op Oostenrijk en Duitsland zou Italië steunen. Afzonderlijk liet Italië vaststellen dat dit verbond nooit tegen Engeland zou gebruikt worden. Hiermede was dus eigenlijk de Tweebond tot Driebond geworden. Het verbond zou gelden voor 5 jaar. Toen het in 1887 vernieuwd werd, bepaalden de drie mogendheden, dat iedere verandering op de Balkan **eerst** overeenstemming en eventuele compensatie nodig maakte. **Nu pas voelde Italië zich werkelijk grote mogendheid.**

Driebond 1882.

Nieuwe Verbonden.

Nog verder breidde de keten der verbonden zich uit. Reeds had Oostenrijk-Hongarije in 1881 met **Servië** een verbond gesloten. Nu kwam op de Balkan daar nog bij het verbond van 1883 tussen Oostenrijk en Roemenië, waarbij Duitsland zich aansloot. Als een gordel strekten deze verbonden staten zich uit tussen Rusland en Frankrijk. Dit was Bismarck's grote geruststelling. Duitse officieren leidden intussen de legerhervormingen in Turkije!

Nieuwe „Drie keizersbond"

Rusland was in een isolement geraakt. De Czaar verlangde naar goede verhoudingen met Duitsland. Bismarck wilde hierop gaarne ingaan, maar zag het meeste heil in een vernieuwing van de „Driekeizersbond". Temidden van de moeilijke besprekingen werd Alexander II door een bomaanslag gedood (1881). Zijn opvolger Alexander III (1881—1894), die een besliste afkeer had van Frankrijk als Republiek, aanvaardde de Driekeizersbond als waarborg voor de vrede. Bij oorlog van één der drie verbondenen zou een welwillende neutraliteit de houding der andere twee zijn. Veranderingen in Europees Turkije zouden slechts bij gemeenschappelijk goedvinden geschieden. Wat Bosnië-Hercegowina betrof: dit zou Oostenrijk-Hongarije mogen inlijven, als het de kans schoon zag en eveneens zou Boelgarije vergroot mogen worden volgens Russische wensen. Telkens voor drie jaar zou het verbond worden vernieuwd (1881).
Overzien we het resultaat van Bismarck's bemoeiingen, dan kunnen we ons voorstellen, dat het ontzag dat hij afdwong groot was. Europa ging de kant van een statenbond uit. Jammer, dat voor Bismarck slechts één gezichtspunt in dit alles besliste: Duitslands grootheid en veiligheid.

Koloniale politiek.

Dat Duitsland zich ook reeds wist te doen gelden buiten Europa bleek in deze jaren. In Zuid-Afrika kwamen de eerste vestigingen van Duitse ondernemers, die gevolgd werden door de bescherming van hun Staat. Voor Engeland was dit iets geheel nieuws en ook wel verontrustend.

Boelgarije en Rusland.

De nieuwe Boelgaarse staat had onder leiding van Rusland **Alexander van Battenberg,** een neef van Czaar Alexander II, tot vorst gekozen (1879). Deze romantische figuur was echter niet van plan Russisch stadhouder te zijn. De Russische pottekijkers stuurde hij weg en rekende daarbij op steun van Engeland en Oostenrijk. Nog erger werd het, toen in Oost-Roemelië een anti-Turkse revolutie alle banden met Turkije verbrak en Alexander tot vorst proclameerde. Met groot enthousiasme werd de vergrote staat door het Boelgaarse volk en zijn eerste minister Stamboelof aanvaard (1885). Servië kwam echter in 't geweer: wat zou het nog kunnen beginnen, als deze groot-Slavische staat tot ontwikkeling kwam? De korte opmars der Serven verkeerde echter in een smadelijke terugtocht en alleen een Oostenrijks ultimatum kon de Boelgaren tot staan brengen. De vrede werd gesloten.

Maar Rusland kon deze gang van zaken onmogelijk aanvaarden. Zolang Boelgarije een Russische corridor naar de Egeïsche Zee wilde zijn was alles goed, maar dit eigenzinnige gedoe duldde de Czaar (Alexander III) niet. Hij liet zelfs Alexander ontvoeren naar Rusland, nadat deze gewongen was afstand van de regering te doen! Wel keerde Alexander van Battenberg spoedig terug, maar een ootmoedig schrijven aan de Czaar mocht niet baten en zo verdween hij van het Balkan-toneel.

Dreigende oorlog.

Stamboelof nam nu het gezag waar en bevorderde de keus van een nieuwe vorst: **Ferdinand van Saksen-Coburg (1887)**, die Stamboelof dictator liet tot hij het zèlf kon en hem deed verdwijnen (1894). Ferdinand bleef aan de regering tot 1918. Heel duidelijk had in dit nieuwe Balkanconflict Engeland tegenover Rusland gestaan en even duidelijk was de onbeduidendheid van de herboren Driekeizersbond gebleken. Voegt men hierbij de oorlogzuchtige stemming in Frankrijk juist toen onder **Boulanger**, dan begrijpt men, dat een Europese oorlog dreigde. Maar Bismarck wist Oostenrijk duidelijk te maken, dat hij voor Boelgarije geen vinger wenste uit te steken. En zo bleef het dan tòch nog rustig! Engeland was meer dan ooit in de zaken van de Middellandse Zee betrokken en keek vriendelijk naar ieder die wat anti-Russisch kon doen (Italië, Oostenrijk-Hongarije).

„Rückversicherung".

Nog eenmaal wist Bismarck de verhouding van Duitsland en Rusland iets vriendschappelijks te geven. Een verdrag kwam tot stand in 1887 waarbij Duitsland Ruslands historische rechten op de Balkan erkende en zelfs wel zien kon, dat het Constantinopel zou bezetten. Dit laatste zou het tòch slechts verzwakken, meende Bismarck. Later heeft men dit verdrag het **„Rückversicherungsvertrag"** genoemd, want Rusland op zijn beurt verzekerde Duitsland neutraal te zullen blijven bij een conflict tussen Duitsland en Frankrijk, evenals Duitsland bij een conflict tussen Rusland en Oostenrijk. Wezenlijke waarde had dit verdrag echter niet, omdat de basis ervoor, vertrouwen in Duitsland, bij de Russen niet aanwezig was. De Russische kranten waren zeer anti-Duits en de Czaar besteedde er uren per dag aan. Zo was dit land-zonder-volksvertegenwoordiging toch niet zonder openbare mening!

Duitsland's leger vergroot.

Het bewaren van de vrede, 't koste wat het koste, deed Bismarck een nieuwe mobilisatiewet indienen. Een ongehoorde legermacht kon Duitsland nu op de been brengen (700.000).

Uit de mond van de kanselier klonk het „Wir Deutschen fürchten Gott und sonst nichts auf der Welt".

Wilhelm I †.

Kort daarna stierf de oude Keizer Wilhelm I (1888). Zijn zoon **Frederik,** die zich **de Derde** noemde (als Koning van Pruisen) was reeds doodziek. Hij regeerde slechts 99 dagen. Toen kwam zijn zoon **Wilhelm II** (1888—1918) aan de regering. Reeds zeer spoedig ontstonden conflicten tussen de jonge Keizer en Bismarck. De Kanselier was sedert lang gewend zijn eigen keizer te zijn en de jonge keizer wilde zijn eigen kanselier zijn! De houding tegenover het wassende getal socialisten in de Rijksdag en het hele Socialisme wilde Bismarck in de Socialistenwetten verscherpen. Wilhelm wilde een andere weg. Toen nu de Keizer er op stond vrijelijk met de ministers te beraadslagen met voorbijgaan van Bismarck als minister-president, weigerde deze een zo gevaarlijke situatie te aanvaarden. De Keizer noodzaakte hem toen zijn ontslag te vragen (1890).

Wilhelm II 1888—1918.

Oordeel over Bismarck.

Het oordeel der geschiedenis over Bismarck kunnen we samenvatten in enige punten:

1. Bismarck maakte Duitsland groot door **oorlog,** maar hij hield het groot door **vrede.** Dit is zijn opvolgers niet gelukt. Waarom niet?
2. Hij wist **de ambities van Oostenrijk-Hongarije** te beteugelen.
3. Hij wist **het Franse imperialisme** te stimuleren, hetgeen een afleiding was voor **de revanche-idee.**
4. Hij voorkwam te allen tijde een gelijktijdige wrijving met de twee machten, die het meest Duitsland konden evenaren: **Engeland en Rusland.**
5. Hij had het **nooit** over Duitsland als **zeemacht:** wat juist het keizerrijk van Wilhelm II heeft omvergeworpen.

Bismarck stierf in 1898. Tergend had hij bepaald, dat op zijn graf moest staan: „Fürst Bismarck, ein treuer deutscher Diener Wilhelms des Ersten."

§ 33. Engeland (± 1870 tot ± 1890) (Disraëli en Gladstone).

Nieuwe koers.

Ook voor Engeland betekent het jaar 1870 een verandering in de bestaande koers. Het had zich tot dan toe min of meer ongestoord kunnen handhaven in zijn machtige monopolie als wereldhandelaar en producent. De waarde van de uitvoer was van

1850 tot 1872 opgelopen van 70 millioen pond tot 250 millioen pond. Oorlogen had het niet meegemaakt met uitzondering van de Krimoorlog. Terwijl anderen kapitalen verloren in het oorlogsbedrijf (De Verenigde Staten, Oostenrijk-Pruisen, de Frans-Duitse oorlog) verdiende Engeland maar steeds. Het voorzag de wereld van de producten van zijn textiel-, ijzer- en staalindustrie. De schuld van de Krimoorlog werd afgedaan al treurden nog velen om de verschrikkelijke verliezen aan mensenlevens. De belastingen werden verlaagd ....! Het spoorwegnet breidde steeds uit en het aantal stoomvaartlijnen nam voortdurend toe. Voor overzees bezit behoefde men zich niet te interesseren. Bovendien: de liberale gedachte vroeg dit ook niet! Toen nu ook nog door de **uitbreiding van het kiesrecht** en de **geheime stemming** (1867 en 1872) het grootste deel der werklieden ongestoord en vrij naar de stembus kon gaan, was de democratisering van het volk in overeenstemming met het welvaartspeil.

Kiesrecht-uitbreiding.

Erkende leider van dit geheel was de liberale eerste Minister **Gladstone (1e ministerie-Gladstone 1868—1874).** De aandacht

Eerste Ministerie Gladstone 1868—1874.

Gladstone.

voor **specifiek binnenlandse aangelegenheden** (beperking militaire uitgaven, afschaffing van het zegel op kranten, verlaging van het briefport, ieder benoembaar voor burgerlijke ambten, verbetering van het lager onderwijs) lag geheel in zijn lijn. De

welsprekendheid van deze vrome eerste minister (al dingen natuurlijk ook weer velen op zijn Christen-zijn af) maakte het parlementaire leven in Engeland tot een schouwspel van internationale belangstelling. En dit te meer, daar de conservatieve aanvoerder Disraëli zo in alle opzichten Gladstone's tegenspeler was.

De Ierse kwestie.

Juist vóór Gladstone aan de regering kwam hadden de zaken in Ierland een gevaarlijk stadium bereikt. Door naar het buitenland (Frankrijk, U.S.A.) uitgeweken Ieren was in 1857 de **„Irish republican Brotherhood"** gesticht, waarvan de leden in Amerika de naam **Fenians** aanamen (van „Féinne", oud-Ierse strijdersbenden). Ze kenmerkten hun optreden met daden van geweld. Een poging tot opstand in 1867 in Ierland mislukte echter. De regering greep krachtig in, velde doodvonnisen en .... maakte martelaars. Juist dit laatste was niet meer goed te maken.
Gladstone had zich reeds eerder het lot der Ieren aangetrokken. Nu tastte hij door. De Anglicaanse Staatskerk werd in Ierland opgeheven (1869). Een uitgestrekt bezit kwam hierdoor ter beschikking en vooral was het van belang, dat zij die niet tot de Anglicaanse kerk behoorden (90 % van het Ierse volk), ook niet voor die kerk behoefden te betalen.
Een tweede maatregelen was **de Ierse landwet** (1870). Hierbij werd bepaald, dat landeigenaars aan hun pachters schadevergoeding moesten uitkeren voor aangebrachte verbeteringen, als ze hun de huur opzegden. Door spitsvondigheden kwam van deze goedbedoelde maatregel niet veel terecht. In deze jaren valt het droeve lot van de Ierse vrijheidsheld **Davitt,** die als propagandist van de Fenians tot dwangarbeid werd veroordeeld. Touw pluizen was die arbeid en hij had maar één arm ....!

Buitenlandse politiek.

De zwakke zijde van Gladstone's bewind is altijd de buitenlandse politiek geweest. Het Engelse volk had een diep gewortelde traditionele opvatting van de rechten van het Britse Imperium. Gladstone mocht idealistische liberale leuzen verkondigen, voor de conservatief Disraëli verzwakte hij het Rijk. Toch ging het daarbij om feiten, waar ook Gladstone weinig aan kon veranderen. Het wàs voor Engeland onaangenaam, toen Rusland naar aanleiding van de Frans-Duitse oorlog de Dardanellen geopend verklaarde, maar mocht Gladstone daarvoor eén oorlog wagen? Disraëli bestreed hem krachtig vooral

ook naar aanleiding van een eerste zelfstandige regeringsvorm voor de Kaapkolonie (1872). Hij wenste dat iedere verandering van bestuursvorm in de koloniën gepaard ging met een handhaving van de betrekkingen tot de regering in het moederland. Dit is zijn **politiek Imperialisme.**

Politiek Imperialisme van Disraëli 1874—1880.

Bij de verkiezingen in 1874 leed Gladstone de nederlaag en kwam het ministerie-**Disraëli** (1874—1880).

Disraëli.

Disraëli was zo echt de man naar het hart van Koningin **Victoria.** Hij wist ook een goed gebruik te maken van haar „zwakheden". Tijdens het kabinet-Gladstone was hij de verdediger geweest van het Albert-memorial, waartegen van liberale zijde verzet was. De koningin was hem hiervoor zeer dankbaar. Ook in ander opzicht vormde hij voor Victoria een sterk contrast met Gladstone, van wie ze een afkeer had.

Het zijn **vooral de buitenlandse zaken** geweest die de aandacht vroegen. We hebben reeds gezien dat in alles wat de Balkankwestie raakte Disraëli een beslist anti-Russisch standpunt innam. Rusland was voor Engeland in velerlei opzicht gevaarlijk. Het drong in Azië steeds dieper door: in 1860 werd **Wladiwostok** gesticht. Ook dit was echter nog geen vrije uitgang naar de zee, want deze haven is nog twee maanden per jaar bevroren. In de daaropvolgende jaren veroverde Rusland de rijkjes in Turkestan en naderde zodoende de Brits-Indische grens. De afloop van het Congres van Berlijn (1878) was een triomf voor

Rusland in Azië.

Disraëli. Het Engelse volk uitte zich in overdreven nationalistische woorden. Op alle tingel tangels speelde het liedje:

Jingoïsme. „We don't want to fight, but by jingo if we do
We've got the ships, we've got the men, we've got the money too".

De Boelgaarse gruwelen hadden Gladstone weer in de politiek gebracht en hij was het land afgereisd met zijn felle critiek. Maar Disraëli bevredigde de Engelse gevoelens door het verwerven van **Cyprus en het bedwingen van Rusland.** Het was „peace with honour" (1878).

Engeland in het nabije Oosten. De belangen van Engeland in het nabije Oosten waren in deze jaren steeds groter geworden. In 1875 had Disraëli kans gezien van de verlegenheid van de **Khedive van Egypte** gebruik te maken en diens **aandelen in het Suez-kanaal** voor Engeland te kopen. Dat was een zeer belangrijk bezit en de Koningin vooral leefde intens mee met deze vergroting van Engeland's aanzien, vooral nu Bismarck zoveel van Engeland durfde te zeggen.

Keizerin Victoria 1876. Een grote voldoening was het voor Victoria toen zij, op haar wens, de speciale titel **„Keizerin van India"** (Kaisar-i-Hind) verkreeg (1876). Het felle verzet der Liberalen en het ongewilde van deze titel bij het Engelse volk maakten, dat alleen in de stukken die India betroffen en de diploma's der officieren van Keizerin van India gesproken zou worden. In Engeland bleef het bij het oude.

Beaconsfield. Toen volgde ook nog een verandering voor Disraëli, want hij werd **„Graaf van Beaconsfield"** en verdween daarmee uit het Lagerhuis (1876). Voor zijn persoon een hele verlichting van zijn werkzaamheden, voor zijn opponenten een vlaag van ijdelheid, voor de Koningin een uiting van dankbaarheid. Was Bismarck ook niet tot Fürst gestegen?

India. Intussen had de liberale oppositie de meeste kansen bij de protesten tegen Engeland's optreden in **India** en **Zuid-Afrika.**
Een vreselijke hongersnood sleepte millioenen mensen ten grave in India in de tijd van 1876 tot '78. Bovendien ontstond een korte oorlog tegen Afghanistan in 1877.

Zuid-Afrika. Het ingrijpen in de zelfstandigheid van de Boerenrepublieken in 1877 bracht ook een sterke liberale oppositie tegen Disraëli. Hij verdedigde zich met beroep op Engeland's materiële be-

langen in Zuid-Afrika en de verwarde toestanden in Transvaal. Het grote doel was de stichting in Zuid-Afrika van een bond van staatkundige eenheden zoals in Canada. (Wij zullen in een volgende paragraaf op de geschiedenis van de Zuidafrikaanse Boerenrepublieken terugkomen).

Achteruitgang.

Al deze geldverslindende buitenlandse affaires waren wel zeer in tegenstelling met de liberale periode vóór 1874. En de handel liep achteruit. Van 1872 tot 1879 **daalde de waarde van de uitvoer** van 256 millioen pond sterling tot 191 millioen p. st. **Stakingen** in de mijnen van Wales, in de textielbedrijven van Lancashire en de dokken van Liverpool waren een gevolg van de slapte in het bedrijf. De **graanprijzen daalden** onder druk van buitenlands aanbod. Veel **bouwland werd omgezet in weiland en vele plattelandsbewoners stroomden naar de steden** om een beter bestaan te vinden. Intussen was deze crisis niet een typisch Engels maar een algemeen verschijnsel, zowel in Europa als in Amerika. Het evenwicht tussen productie en consumptie was verbroken en het ging er om, de consumptie te vergroten. Geen beter middel dan de ontsluiting van die delen van de wereld, die nog geheel buiten de grote economische organisatie stonden: Azië en Afrika.

Ierland.

Ook in Ierland gingen de zaken slecht. In 1879 was de aardappeloogst het derde deel van een normale. Pachten konden niet betaald worden en velen werden van hun grond gezet. Dit riep weer de vraag op: „van wie is de grond?" Reeds bestond een organisatie, die zich het verkrijgen van Home Rule als doel stelde (1873: **Home Rule League**). Een nieuwe figuur had zijn intrede gedaan met **Parnell** (1846—'91), een Protestantse Landlord die vóór de Ierse zaak was. Hij werd lid van het Lagerhuis (1875)en sloot zich aan bij degenen, die de wederrechtelijke bemoeienis van Engeland met de Ierse zaken wilden beantwoorden met een zich bemoeien met Engelse zaken. **Obstructie** voeren in het Lagerhuis werd hun methode. Fluisterende, urenlange redevoeringen over nietszeggende onderwerpen belemmerden de gang van zaken in de Engelse volksvertegenwoordiging. Resultaat hadden ze zeker! Al was het alléén maar door de oppositie der Liberalen tegen Disraëli. Want diè werd door Parnell en zijn volgelingen als de doodsvijand van Ierland gezien. In 1877 zette de obstructie goed in.

De honger en het onrecht van de uitzetting maakten de vraag

om recht nog veel meer dringend. In 1879 werd de **„Irish National Land League"** gesticht. Hoofddoel was: grondeigendom voor de Ierse boer. Het geld, dat voor terugkoop uit Engelse handen nodig was, hoopten Parnell c.s. te verkrijgen uit Amerika. Een reis daarheen bracht ook wel winst.
Temidden van de op-gang-komende strijd ging de regering over op de Liberalen (1880). De altijd energieke Gladstone, die n.b. als partijleider zich had teruggetrokken, was uit zijn afzondering te voorschijn gekomen en had de Schotse kiezers in verrukking

Parnell.

gebracht met zijn geweldige welsprekendheid. Disraëli verdween van het toneel. De Koningin was zeer teleurgesteld. Haar held stierf in 1881. In de kerk op zijn landgoed plaatste zij het marmeren profiel van „Benjamin, graaf van Beaconsfield". Misschien kenschetsen wij de grote tegenstanders juist als we van ieder van hen uit het jaar 1880 een zin aanhalen:
Gladstone: „Bedenkt, dat de heiligheid van het leven in de dorpen van Afghanistan, in de winterse sneeuwvelden, even onschendbaar is in de ogen van de Almachtige als het leven in Uw (d.i. Engeland's) steden".
Disraëli: „Zolang Engeland's macht zich voelbaar zal maken bij Europa's beraadslagingen, zal de vrede, naar ik meen, worden gehandhaafd en gehandhaafd voor lange tijd. Indien wij ons op een afstand houden, schijnt de oorlog mij onvermijdelijk toe."

De steun van de Home-Rule League had krachtig meegewerkt aan de liberale overwinning. Gladstone trachtte nu eerst de uitgezette pachters tegemoet te komen. Een onwillig Hogerhuis zat hem dwars. Toen grepen de Ieren naar een nieuw strijdmiddel. Ieder die het land van een uitgezette pachter huurde werd doodverklaard. Geen enkel contact met hem was geoorloofd. Dit werd de **„Boycott"**, zo genoemd naar het eerste slachtoffer. Ook andere gewelddaden volgden. Parnell en enige andere leiders werden al spoedig gevangen genomen. Inmiddels was de regering reeds gekomen met een nieuwe **Land-act** (1881), die een billijke pacht verzekerde en steun bij de aankoop van grond aan de boeren beloofde. De strijdlust der Ieren was niet te bedwingen: geen pacht meer betalen tot alle gevangenen vrij zijn, werd de leus. Inderdaad trad Gladstone in onderhandeling met Parnell en liet hem op belofte van vredestichting los. Vier dagen daarna werd in Dublin de Onderkoning vermoord (1882). Dwangmaatregelen volgden. De Land League werd ontbonden. Maar ook de steun aan de pachters ging door. Obstructie in het Lagerhuis werd door reglementering onmogelijk. De uiterlijke rust keerde in Ierland weer. Wel bleef hun actie om Home Rule in het Lagerhuis doorgaan.

2e Ministerie Gladstone 1880—'85.

Land-act van 1881.

Door een wijziging in de Kieswet (1884) werd het kiesrecht opnieuw uitgebreid.

Uitbreiding v. kiesrecht.

Over 't geheel was Gladstone's tweede ministerie een tegenvaller. We zullen nog zien, dat dit ook in de buitenlandse politiek zo was. In 1885 brachten de Home-Rulers samen met de conservatieven het ministerie-Gladstone ten val. Een ministerie-**Salisbury** volgde (1885), ontbond het Lagerhuis om de nieuwe kieswet te doen functionneren en .... leed de nederlaag: het **derde ministerie-Gladstone** kwam (1886). Maar van een regeling van het Home-rule kwam niets. Toen Gladstone de Ieren een eigen parlement wilde geven en zeggenschap in eigen huis, zodat Parnell reeds van protectie voor de Ierse industrie sprak, keerden velen in de liberale groep zich van Gladstone af. Onder aanvoering van Chamberlain bleven zij, hoewel liberaal, vóór de eenheid van Ierland met Engeland. Zo scheurde de liberale partij in Unionists en Home Rulers. De wet op het Home Rule werd verworpen en Gladstone trad weer af (1886).

3e Ministerie Gladstone 1886.

Weer kwam nu een conservatief kabinet onder **Salisbury** (1886—1892). De Ierse zaken werden nu van conservatieve

Ministerie Salisbury 1886—1892.

kant begunstigd. Landaankoop werd steeds gemakkelijker gemaakt. Een grote steun betekende het voor de regering toen de Paus zich tegen de gewelddaden verklaarde. Nu konden de priesters geen leiding meer geven. Een ander feit van betekenis was de **val van Parnell**, die tengevolge van een echtscheidingsproces uit de politiek verdween (1891).

4e Ministerie Gladstone 1892—'95.

Nog eenmaal trad Gladstone voor de Ieren in 't krijt (**4e Ministerie-Gladstone** 1892—'95). Zijn Home-Rule wet werd nu door het Lagerhuis aanvaard. Maar het Hogerhuis verwierp het voorstel. Toen trad hij uit de regering. In 1898 overleed hij. Zonder twijfel heeft hij op de Engelse geschiedenis van de 19e eeuw zijn stempel gezet. In de Westminster abdij, waar de grootsten van Engeland's geschiedenis rusten, werd hij begraven.

Gladstone † 1898.

§ 34. Nieuwe groepering der partijen (1868—1891).

Kentering.

Had 1848 de gezeten burgerij en daarmee het liberalisme aan het bewind gebracht, in de jaren, die nu volgden, kwam de kleine burgerij opdringen en om haar rechten vragen.
Groen had reeds gesproken van en zich gewend tot het volk achter de kiezers. Zijn opvolger **Dr Abraham Kuyper** heeft deze kleine luyden georganiseerd en ze voor zijn theologische inzichten en politieke idealen warm gemaakt.
De conservatieven, met hun negatieve doelstellingen, verdwijnen; de liberale partij splitst zich in meer behoudende en meer vooruitstrevende groepen.
De Rooms-Katholieken bewaren hun eenheid, de schoolstrijd drijft hen naar samenwerking met de anti-revolutionnairen.
Met de zich uitbreidende industrie komt het arbeidersvraagstuk naar voren, straks doen ook Socialisten mee in de politieke strijd.
Onderwijs en kiesrecht vragen de meeste aandacht, daarnaast echter ook koloniale en sociale problemen.

3e Ministerie Thorbecke 1871—'72.

Voor de derde en laatste maal trad Thorbecke als minister op in 1871. Hij kwam „met het geweer op schouder". Immers de mobilisatie van 1870 had ernstige gebreken in de legerorganisatie aangetoond. Grondige herziening zou veel geld kosten en dat had men er in 't algemeen niet voor over.
Men kwam niet verder dan de z.g. dode weermiddelen: de ves-

ting Holland" en de „stelling Amsterdam" zouden het kernpunt van onze verdediging vormen.

Thorbecke 1872 †.

In '72 overleed de grote staatsman, die met onbezweken trouw en onbaatzuchtigheid zijn land gediend had.

Van de nu volgende ministeries ging weinig regeerkracht uit, één van de belangrijkste wetten uit die dagen was vrucht van het initiatief van een jong-liberaal kamerlid, **Mr S. van Houten.**

Wet op de Kinderarbeid 1874.

Een van onze eerste sociale wetten, die tot beteugeling van de kinderarbeid, bereikte het Staatsblad.

Eerst ten volle kwam ze tot haar recht toen een Arbeidsinspectie in het leven geroepen werd (1889).

Ministerie Kappeyne van de Coppello 1877—'79.

Hevige beroering werd veroorzaakt door de indiening van een nieuwe onderwijswet door minister **Kappeyne van de Coppello.** De wet van 1857 voldeed niet meer, niet alleen wenste men uitbreiding van het aantal leervakken, verbetering van de opleiding en de bezoldiging der onderwijzers, maar ook modernere en meer hygiënisch ingerichte schoolgebouwen. Dat zou veel geld kosten en de bijzondere school zou aan dezelfde wettelijke eisen moeten voldoen. Maar van subsidie was geen sprake, de ouders die de openbare school voor hun kinderen niet wensten moesten wel voor haar belasting betalen en mochten daarnaast hun eigen scholen inrichten en onderhouden. Het is de grote fout van de liberalen geweest, dat ze deze onbillijkheid bestendigd wilden hebben.

De wet-Kappeyne werd aangenomen door beide Kamers.

Volkspetitionnement 1878.

Toen werd het laatste middel beproefd, een petitie aan de koning met het verzoek, de wet niet te bekrachtigen. Dit volkspetitionnement met duizenden handtekeningen werd de koning aangeboden. Ook vele kerkeraden hadden mee geadresseerd, terwijl onder de Roomse landgenoten een soortgelijke actie gaande was. Koning Willem III, door de ervaring geleerd, ondertekende echter de wet.

23 Juni 1879.

Uit de actie van het Volkspetitionnement is gegroeid een organisatie tot steun aan de Christelijke lagere school. „De Unie, Een School met de Bijbel" verzorgde jaarlijks de Unie-collecte, die tonnen geld heeft opgebracht.

Kopstukken uit de Schoolstrijd.

De toenadering tussen de Protestanten en de Rooms-Katholieken is door de wet van '78 niet weinig bevorderd.

De voornaamste figuren uit de Schoolstrijd waren: de antirevolutionnaire leiders **Dr A. Kuyper** en **Mr A. F. de Savornin**

Dr A. Kuyper 1937—1921.

Lohman en de Rooms-Katholieke **Dr H. J. A. M. Schaepman.**
Abraham Kuyper was uit een predikantsgezin. Hij studeerde te Leiden en geraakte daar onder invloed van de moderne theologen. Predikant was hij in de Hervormde Kerk van Beesd, Utrecht en Amsterdam. In Beesd werd hij van modern, orthodox en van toen af ijverde hij voor herstel en reformatie der kerk. Maar ook op politiek en wetenschappelijk terrein zocht hij de belijdende Protestanten tot hoger activiteit te prikkelen.

Foto Lichtbeelden Instituut
„De Klokkenist der Kleine Luyden"
Dr Abr. Kuyper (1837—1920)

In het door hem opgerichte dagblad „De Standaard" toonde hij zijn journalistieke talenten en taalmeesterschap.
Hij gaf de stoot tot de oprichting van de Vrije Universiteit (1880), mogelijk geworden door de wet op het Hoger Onderwijs van 1876.
Voor de a.r. partij gaf hij in 1879 een toelichting op het program van beginselen. Tevens zorgde hij voor een hechte organisatie, plaatselijk en landelijk. Later volgden andere partijen dit voorbeeld na.

Lohman was Groninger van geboorte. Aan de universiteit aldaar promoveerde hij in de rechtswetenschappen. Hij kwam bij de rechterlijke macht in Den Bosch. Daar maakte hij een stuk plaatselijke schoolstrijd mee, dat hem aanleiding gaf zijn scherp vernuft in dienst te stellen van de bijzondere school. *Mr A. F. de Savornin Lohman 1837—1924.*

Kamerlid, hoogleraar, minister, in elke functie bleef hij de harde werker, de verdediger van wat hij als recht zag.

Met Kuyper heeft hij trouw samengewerkt, hoewel in de negentiger jaren hun wegen politiek uiteengingen.

Mr A. F. de Savornin Lohman
1837—1924.

Dr Schaepman, hoogleraar in de kerkgeschiedenis, was de eerste R.K. priester in ons land, die kamerlid werd. Zijn ijveren voor de vrije school bracht hem in contact met Kuyper. Hij heeft de politieke samenwerking tussen de partijen der rechterzijde (coalitie) voorbereid. Ook als dichter was Schaepman bekend en bemind. *Dr H.J. A.M. Schaepman 1844—1903.*

Ministerie Heemskerk 1883—'88.

Van alle zijden werd aangedrongen op kiesrechthervorming, die tevens uitbreiding moest inhouden. Een conservatief ministerie (het laatste) wist die tot stand te brengen.

Grondwetsherziening 1884.

Een kleine grondwetswijziging in 1884 schrapte de bepaling uit de grondwet, dat geen herziening plaats mocht vinden tijdens een regentschap.

De Koninklijke familie.

Immers in de koninklijke familie had de dood vele slachtoffers gemaakt. De kroonprins was overleden in 1879 en zijn broer prins Alexander in 1884. De koning, weduwnaar geworden door het overlijden van koningin Sophie, was hertrouwd met prinses Emma van Waldeck-Pyrmont. Uit dit huwelijk was in 1880 prinses Wilhelmina geboren. Daar Willem III oud was, stond een regentschap voor de deur!

Prinses Wilhelmina geboren 31 Aug. 1880.

Grondwetsherziening 1887.

Met veel talent en wijs beleid heeft Heemskerk een herziening van de grondwet doorgezet. Door zijn grote kennis van het staatsrecht en zijn soepele houding slaagde hij er in, een bevredigende oplossing te vinden, hoezeer de wensen van linkse en rechtse partijen uiteenliepen.

De voornaamste veranderingen betroffen:

1. De bepalingen omtrent de troonopvolging werden verduidelijkt.

   Het kiesrecht werd afhankelijk van de kentekenen van maatschappelijke welstand en geschiktheid, die door de kieswet zouden moeten worden omschreven. Omdat dit begrip zeer rekbaar was, sprak men van „het caoutchouc artikel". In de additionele artikelen werd alvast een voorlopig kiesreglement opgenomen. Het aantal stemgerechtigde burgers steeg toen al aanstonds van ± 100.000 tot ± 350.000. Niet alleen de gezeten burger, ook de werkman kreeg nu politieke invloed.
3. Het ledental van de Tweede Kamer werd gefixeerd op 100, dat van de Eerste op 50. Het passieve kiesrecht voor de laatste werd uitgebreid tot hen, die een aanzienlijk ambt bekleedden of bekleed hadden. Voortaan waren het dus niet de rijksten alleen, die van dit college deel uit konden maken.
4. Na een zware strijd over het onderwijs-artikel verklaarden de minister en de liberale kamerleden nu, dat het bestaande artikel zich niet verzette tegen subsidieverlening aan de bijzondere school.

   Een veranderde opvatting, die gelijk stond met een herziening!

De mogelijkheden waren nu geschapen om twee belangrijke hervormingen tot stand te brengen. Het censuskiesrecht kon zich verder ontwikkelen tot algemeen (Thorbecke had dit voorzien). En op 't gebied van het onderwijs lag de volledige gelijkstelling van openbaar en bijzonder in 't verschiet. De eerstvolgende grondwetsherziening (1917) bracht beide mogelijkheden tot werkelijkheid.

Betekenis van Heemskerks werk.

Van directe betekenis was 1887 ook en vooral voor de arbeider. Nu de werkman het stembiljet in handen kreeg, dongen de politieke partijen naar zijn gunst.

De arbeiders politiek zelfstandig.

De arbeider begon ook gebruik te maken van het in 1872 verkregen recht om zich te organiseren. Echter geen amusements- maar strijdorganisaties waren vereist. In enkele industrieën bestonden deze reeds, diamantbewerkers en typografen hadden het voorbeeld gegeven.

Vakorganisatie.

Een „Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond" werd door liberalen geleid. Daarnaast kwamen nu confessionele en socialistische organisaties.

De Christelijke werklieden werden door **Klaas Kater** verenigd in **Patrimonium**, de **Rooms-Katholieke Volksbond** dateert van 1888.

Patrimonium 1877.

Het Marxistische Socialisme werd hier met vuur gepredikt door **Domela Nieuwenhuis**, een gewezen predikant. Deze idealist heeft zijn fortuin en positie geofferd in de dienst aan zijn medemensen. Hij zag de oplossing van de sociale kwestie in Marxistische zin en riep in het nog sterk conservatieve Nederland scherpe reacties op. Gevangenisstraf en boete heeft hij ondergaan; maar ook zijn partijgenoten waardeerden hem niet voldoende. Voor parlementaire arbeid was hij minder geschikt.

Socialisme van Domela Nieuwenhuis.

Dat in brede lagen van ons volk meer en meer belangstelling voor het sociale vraagstuk kwam, wordt ook bewezen door het welslagen van een **christelijk sociaal congres** in 1891.

Eerste Christelijk Sociaal Congres 1891.

Het vergrote kiezerscorps bezorgde in 1888 aan de Tweede Kamer een rechtse meerderheid. De anti-revolutionnair **Mackay** vormde een kabinet, dat steunde op de rechterzijde.

Ministerie Mackay 1888—'91.

Aan binnenlandse zaken zat Mackay, van wie een schoolwet verwacht werd in de zin van de nieuwe opvattingen van de Grondwet. Inderdaad, bij de wet van 1889 ontvingen de bijzondere scholen subsidie: **haar recht was erkend.** Ook de Eerste

Schoolwet 1889.

Kamer, in meerderheid liberaal, aanvaardde de wet. Het eerste coalitie-kabinet was verder niet erg gelukkig. Door het verwerpen van zijn begroting moest de minister van koloniën, **Mr L. W. C. Keuchenius** aftreden. Keuchenius had grote bekwaamheden, maar trad vaak onnodig scherp en prikkelend op.

Persoonlijke dienstplicht.

Verder boterde het niet tussen de coalitie-genoten in zake de kwestie van de **persoonlijke dienstplicht.** Toen de minister van oorlog een militiewet indiende, waarbij het remplaçanten stelsel werd afgeschaft, stemden de meeste Rooms-Katholieken tegen. De uitslag van de verkiezingen in 1891 veroorzaakte de val van het kabinet.

Koningin-Moeder Emma.
Naar Portret van Jan Veth

Willem III 1890 †.

In de barre winter van '90 overleed koning Willem III. Prinses Wilhelmina aanvaardde het bewind onder regentschap van haar moeder, koningin Emma. De koningin-regentes heeft op uitnemende wijze haar taak vervuld.

§ 35. Tien Liberale Jaren (1891—1901).

In de laatste tien jaren van de 19e eeuw voltrokken zich in verschillende politieke partijen scheuringen. Radicalen en conservatieven. Takkianen en Anti-Takkianen gingen uiteendoor verschil van inzicht over het kiesrecht.

Ministerie van Tienhoven-Tak v. Poortvliet 1891—'94.

Tak van Poortvliet, een vooruitstrevend liberaal, had een ontwerp-kieswet ingediend (1894), dat zeer ruim was. Wie niet bedeeld werd en lezen en schrijven kon, verkreeg stemrecht. Maar de kamer wilde niet met hem mee gaan, en kamerontbinding bracht geen uitkomst.

Hervorming belastingstelsel.

Zeer belangrijke resultaten had de minister van financiën, Pierson, geboekt. Het was hem gelukt een inkomsten- en vermogensbelasting in te voeren. Een modernisering van ons verouderd systeem!

De liberale groep.

De liberale groep was al verzwakt door het uittreden van radicalen, die onder leiding van **Treub** een zelfstandige politieke organisatie aangingen: **de Vrijzinnig-Democratische partij.** En verder ging de scheuring, de **Liberale Unie** behield de meer vooruitstrevende leden, de anderen noemden zich **Oud-Liberalen.** De partij van Kuyper bleef ook niet ongehavend. Politieke en kerkelijke geschillen gevoegd bij ontevredenheid over de plaats van de leider, dreven de conservatieven onder hen naar de Savornin Lohman. Deze vrij anti-revolutionnairen verenigden zich later met andere groepen tot de **Christelijk Historische Unie.**

Vrij-Anti-Revolutionnairen.

C.H.U.

Alleen de Roomsen bewaarden hun eenheid, hoewel Schaepman er de radicaalste was. Er groeide onder hen ook een democratische gezindheid, de paus had in zijn encycliek **„Rerum Novarum"** de weg gewezen in de sociale kwestie.

Rerum Novarum 1891.

In diezelfde jaren was er ook rumoer in de Sociaal Democratische Bond. Velen waren het oneens met Domela Nieuwenhuis, het revisionnisme won meer en meer veld.

De Socialisten.

De jongeren stichten nu de **Sociaal-Democratische Arbeiderspartij; Mr P. J. Troelstra, F. van der Goes** en **H. W. Schaper** behoorden tot de leiders. Voortaan zouden ze aan de verkiezingen deelnemen met steeds stijgend succes.

S.D.A.P. gesticht 1894.

Het ministerie Roëll, minder vooruitstrevend, gaf aan van Houten de kans een kieswet te ontwerpen. Van Houten, de bestrijder van Thorbecke, was inmiddels conservatief geworden. Zijn kieswet droeg er de sporen van. In een meer inge-

Kieswet-van Houten 1894.

wikkelde vorm werd het census-kiesrecht gehandhaafd. De techniek van de verkiezing werd verbeterd, waardoor de geheimhouding beter gegarandeerd was (couloirstelsel).

Ministerie Pierson, Goeman-Borgesius 1897—1901.

Het laatste liberale kabinet was in vruchtbaarheid lang niet het minste. Het wordt wel aangeduid als het ministerie der sociale rechtvaardigheid.

De persoonlijke dienstplicht werd door een nieuwe militie-wet vereist, ondanks katholiek verzet werd de wet nu aangenomen.

Woningwet.

De gezondheidszorg van het volk verbeterde door de **woningwet,** die niet alleen de strijd tegen de krotten mogelijk maakte, maar ook voorschotten gaf aan verenigingen, die zich met de woningbouw bezig hielden.

Kinderwetten.

De rechtspraak t.o.v. de misdadige jeugd werd verbeterd, terwijl meer aandacht besteed werd aan verwaarloosden. Het opvoedend karakter van de straf treedt nu meer op de voorgrond dan het vergeldend.

Leerplichtwet.

Met grote moeite, zelfs op 't kantje af (50 tegen 49), kreeg Goeman Borgesius de **leerplichtwet** in het Staatsblad. Verzet kwam van rechts, dat een ongeoorloofde dwang in de wet zag en er bovendien eenzijdige bevoordeling van de openbare school van vreesde.

Ongevallenwet.

Om de arbeider tegen de financiële gevolgen van een ongeval te beschermen, werd de **ongevallenwet** voorgesteld en aangenomen. De arbeiders zijn verplicht verzekerd, de werkgever betaalt de premie. Voor de administratie van deze wet kwam de **Rijksverzekeringsbank** tot stand.

Buitenlandse Zaken.

De traditionele neutraliteitspolitiek werd natuurlijk voortgezet. In de steeds brutalere machtspolitiek van sommige grote mogendheden werden we zijdelings betrokken, toen Engeland de Boerenrepublieken overweldigde (1899—1902).

Eerste Vredesconferentie 1899.

In die dagen werd in Den Haag de eerste internationale vredesconferentie gehouden. Czaar Nicolaas II had het initiatief genomen, bijna alle landen waren vertegenwoordigd.

Moeilijkheden waren er al direct: Engeland wenste niet, dat de Zuidafrikaanse republieken werden uitgenodigd en Italië zou niet verschijnen, als de paus geïnviteerd werd.

De conferentie bereikte niets t.o.v. de beperking van de bewapening, hier was het met name Duitsland, dat niet wilde.

Tastbaar resultaat was de stichting van een **Hof van Arbitrage,** dat heel goede diensten bewezen heeft.

Enkele maanden voor de conferentie, was **Koningin Wilhelmina** ingehuldigd. Met enthousiasme had het Nederlandse volk deel genomen aan de z.g. Kroningsfeesten. Dat de 3 socialistische kamerleden niet bij de plechtigheid aanwezig waren, was één der weinige wanklanken.

Inhuldiging Koningin Wilhelmina 1898.

In Februari 1901 huwde de koningin met prins **Hendrik van Mecklenburg-Schwerin.** Hij kreeg de titel van Prins der Nederlanden. In zijn moeilijke positie van prins-gemaal wist hij zich goed te schikken; aan tal van verenigingen van charitatieve aard (Het Rode Kruis b.v.) gaf hij zijn steun. Ook het reddingwezen had zijn belangstelling, getuige zijn optreden in Hoek van Holland na de schipbreuk van de „Berlin".

Huwelijk met Prins Hendrik 1901.

§ 36. Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw in economisch en geestelijk opzicht.

Een halve eeuw hebben de liberale opvattingen ook het economisch leven beheerst. Vrijhandel en staatsonthouding waren daar het gevolg van.

Liberale economie.

Waren we in menig opzicht bij andere Europese staten in technische ontwikkeling achtergebleven, in deze periode halen we die achterstand in.

Een behoorlijk spoorwegnet, met aansluitingen op het buitenland, vergemakkelijkt het transport.

Vervoersmiddelen.

Juist op tijd zijn de havenwerken en verbindingen van Amsterdam en Rotterdam met de zee klaar: de opening van het Suezkanaal (1869) en de grandioze ontwikkeling van de Westduitse industrie na 1870 stellen belangrijk zwaardere eisen aan de havencapaciteit. De stoomvaart begint nu duidelijk de zeilvaart te verdringen, grote stoomvaartmaatschappijen worden opgericht, die geregelde diensten met bijna de gehele wereld onderhouden.

Ook de industrie wordt gemechaniseerd, haar uitbreiding heeft o.a. verdere urbanisatie ten gevolge.

Eerst veel later begon de landbouw zich te moderniseren. Met die van West-Europa leed ze onder de geweldige toevoer van Amerikaans graan, wat door geen hoge invoerrechten belemmerd werd (landbouwcrisis 1880). Langzamerhand zag men ten plattelande dat er mogelijkheden waren om uit het verval te geraken.

Landbouw.

De regering hielp door landbouwonderwijs, de aanstelling van

landbouwconsulenten e.d. Verder ging men zich toeleggen op kwaliteitsproducten en primeurs; de tuinbouw van het Westland werd een soort industrie.

En dan werd door samenwerking op financiëel gebied (boerenleenbanken) en door coöperatieve verwerking van producten (zuivel b.v.) bereikt, dat de zwakkere gesteund werd en men verbeteringen aanbrengen kon, die de enkeling kwalijk bereiken kon.

De Wetenschap. Het opgewekte geestelijk leven openbaarde zich op wetenschappelijk gebied 't eerst en het meest op dat van de natuurkunde. De wetenschap komt meer en meer in dienst van de techniek, haar samenwerking heeft invloed op de productie en de prijs. Nederlanders verwerven zich een wereldnaam: de oogheelkundige **Donders**; de natuurkundigen **Lorentz, van der Waals** en **Zeeman. Kapteyn** als sterrenkundige en van **'t Hoff** als scheikundige zijn even bekend als de plantkundige **Hugo de Vries.**

Rechtsgeleerdheid. Het land van Hugo de Groot leverde ook nu weer juristen van naam. **Modderman** hervormde als minister van justitie het wetboek van strafrecht (1886). Op het gebied van volkenrecht namen **Asser** en **Loder** vooraanstaande plaatsen in.

Theologie. De Groninger richting met haar ideaal van humaniteit bereidde de weg voor het Modernisme. Deze richting zette het mes der critiek in alles wat de orthodoxen heilig was. **Scholten** en **Kuenen** kweekten een schare van volgelingen, die hun gedachten gepopulariseerd onder het volk brachten en velen losweekten van de kerk. Predikanten als **Busken Huet** en **Allard Pierson** legden hun ambt neer, om als cultuur-historici zich uitsluitend aan de studie te wijden.

Herlevend Calvinisme. Dat het orthodox Calvinisme ondanks deze aanvallen tot herleving kwam, is goeddeels te danken aan **Dr A. Kuyper.** Naast en met hem werkten **Rutgers, Woltjer** en **Bavinck.**

Doleantie. Een beheerskwestie in de kerk van Amsterdam, gaf de stoot tot een nieuwe uittocht van Gereformeerden uit de Nederlands-Hervormde Kerk. De „dolerenden" zochten spoedig contact met de kerken uit de Afscheiding en in 1892 verenigden zich beide groepen tot de **Gereformeerde Kerken in Nederland.** Een grote activiteit ging van deze groep uit op sociaal terrein (diaconaat) en op zendingsgebied.

Zij, die niet met deze vereniging accoord gingen, verzamelden zich in de **Christelijk Gereformeerde Kerk.**

Spreekt men in de veertiger jaren over de predikanten-literatoren, geheel anders wordt het in deze periode. De beweging van de z.g. **tachtigers** beheerst dit tijdperk. Individualisten als ze mogen zijn, bestrijden ze in de Nieuwe Gids gezamenlijk geestelijke dufheid en onnatuur. (Jacques Perk, Willem Kloos, Frederik van Eeden en vele anderen). *Letterkunde.*

Met de Haagse School deed het impressionisme zijn intrede. Enkele beroemdheden zijn **Jozef Israëls** en de **gebroeders Maris.** *Schilderkunst.*

Onder de grote bouwmeesters valt vooral **Cuypers** op, met vele kerkgebouwen in neo-gotische stijl heeft hij ons verrijkt, ook het Rijksmuseum is zijn schepping. *Bouwkunst.*

De veranderende sociale omstandigheden brachten de vrouw uit de omslotenheid van het huiselijk leven op het publiek terrein. Ook voor een meisje uit de gegoede stand werd het niet meer ongepast geacht, als ze haar eigen brood trachtte te verdienen. Het was Thorbecke die de universiteit ontsloot voor **Aletta Jacobs,** het eerste Nederlandse meisje met een einddiploma H.B.S. Ze werd ook de eerste vrouw, die haar studie met een promotie bekroonde. *Vrouwenemancipatie.*

Het kiesrecht werd aan de vrouw nog niet gegund, maar dat ze het zou verwerven was slechts een kwestie van tijd.

§ 37. De Expansie van Europa in Afrika.

Het binnendringen van Europese invloeden in Afrika was in het verleden beperkt gebleven tot de Noordkust en het uiterste Zuiden. De vestiging van **Jan van Riebeek** aan de Kaap in 1652 was de inzet geweest van een Hollandse kolonisatie: de **Kaapkolonie.** Andere elementen dan de Hollandse hadden zich daarbij gevoegd (Franse en Duitse) maar **de Zuidafrikaners spraken een taal, die in alles van Hollandse herkomst was.** De Protestantse Kerk heerste. *Jan van Riebeek 1652.*

De overgang van de Kaapkolonie tot het Engelse gezag in de Napoleontische tijd was voor de Boeren het begin van veel narigheid. De pogingen tot verengelsing, de opheffing der slavernij (1833) en het voortrekken der naturellen door de Engelsen waren hun voornaamste grieven. Uit alles bleek de Boeren, dat de Engelsen geen begrip van hun speciale omstandigheden hadden en dat het ze uitsluitend om te heersen te doen was. Het spreekt vanzelf dat de strategische betekenis van de Kaap voor *Afkeer van Engeland.*

Engeland boven alles ging. Daaruit laten zich hun maatregelen wel verklaren, maar voor de Boeren niet rechtvaardigen. In 1837 vond **„de Grote Trek"** plaats. Reeds hadden in voorgaande jaren groepjes Boeren zich aan het Engelse gezag onttrokken (1834—'37). Namen uit deze periode zijn: Pretorius, Piet en Jacobus Uijs, Karel Landman, Johannes de Lange. Ze waren uit de Kaapkolonie in de richting van de Kalahari en van Natal door het Kafferland getrokken. De Grote Trek stond onder leiding van **Piet Retief.** Men trok over de Drakensbergen, stichtte Pieter Maritzburg en bereikte Port Natal (het latere Durban). Vóór hun vertrek vaardigde de dappere vastbesloten groep een proclamatie uit in 10 punten, waarvan het laatste was:

De grote trek 1837.

Proclamatie.

„Ons vertrek nou uit ons vrugbare geboorteland, waar ons enorme skade gelij 't en voortdurend bloot gestaan 't aan ergernis, om ons te gaan vestig in 'n woeste en gevaarlike gebied; maar ons gaan met 'n vaste vertrouwe op die álsiende, regvaardige en genadige God, die wij altoos sal vrees en in alle nederigheid sal probeer te gehoorsaam."

De Boerennatie.

In de veelbewogen geschiedenis van het Afrikaanse volk is de Grote Trek wel de gewichtigste gebeurtenis. Zonder die Trek zou er geen Afrikanervolk zijn geweest. **De voortrekkers waren de grote stichters van de Boerennatie.** Hoewel in totaal van een bevolking van 65000 bijna 12000 vrijwillig de Kaapkolonie verlieten, is het individualisme van de Boeren de oorzaak geweest, dat ze niet als een aaneengesloten massa, maar in kleine groepjes van 30, 50 of soms 100 wagens de gevaarvolle tocht ondernamen. Juist daardoor was de verdediging tegen de Kaffers zo moeilijk. De vreselijke moord op Piet Retief en zijn genoten bij de onderhandeling met de Kafferkoning **Dingaan** (6 Febr. 1837) is daar het afschuwelijkste voorbeeld van. De wraak van de Boeren kwam op **16 December 1838,** toen de Zoeloes verslagen werden. Deze grote veldslag wordt ieder jaar als **Dingaansdag** op 16 Dec. herdacht.

Dingaans dag.

Toen Natal in 1843 tot een Britse kolonie verklaard werd, volgde een nieuwe trek. Hiervan waren de Oranje Vrijstaat en Transvaal het resultaat. Volkomen zonder belangstelling van Europa werd de strijd om staatkundige apartheid door de Boeren voortgezet. De Engelse inspanning voor de Krim-oorlog bezorgde hun een zelfstandigheidserkenning (1852: **Transvaal**

Transvaal en Oranje Vrijstaat.

erkend bij het Zandriviertractaat; 1854 de **Oranje Vrijstaat** erkend bij de Conventie van Bloemfontein). De strijd tegen de

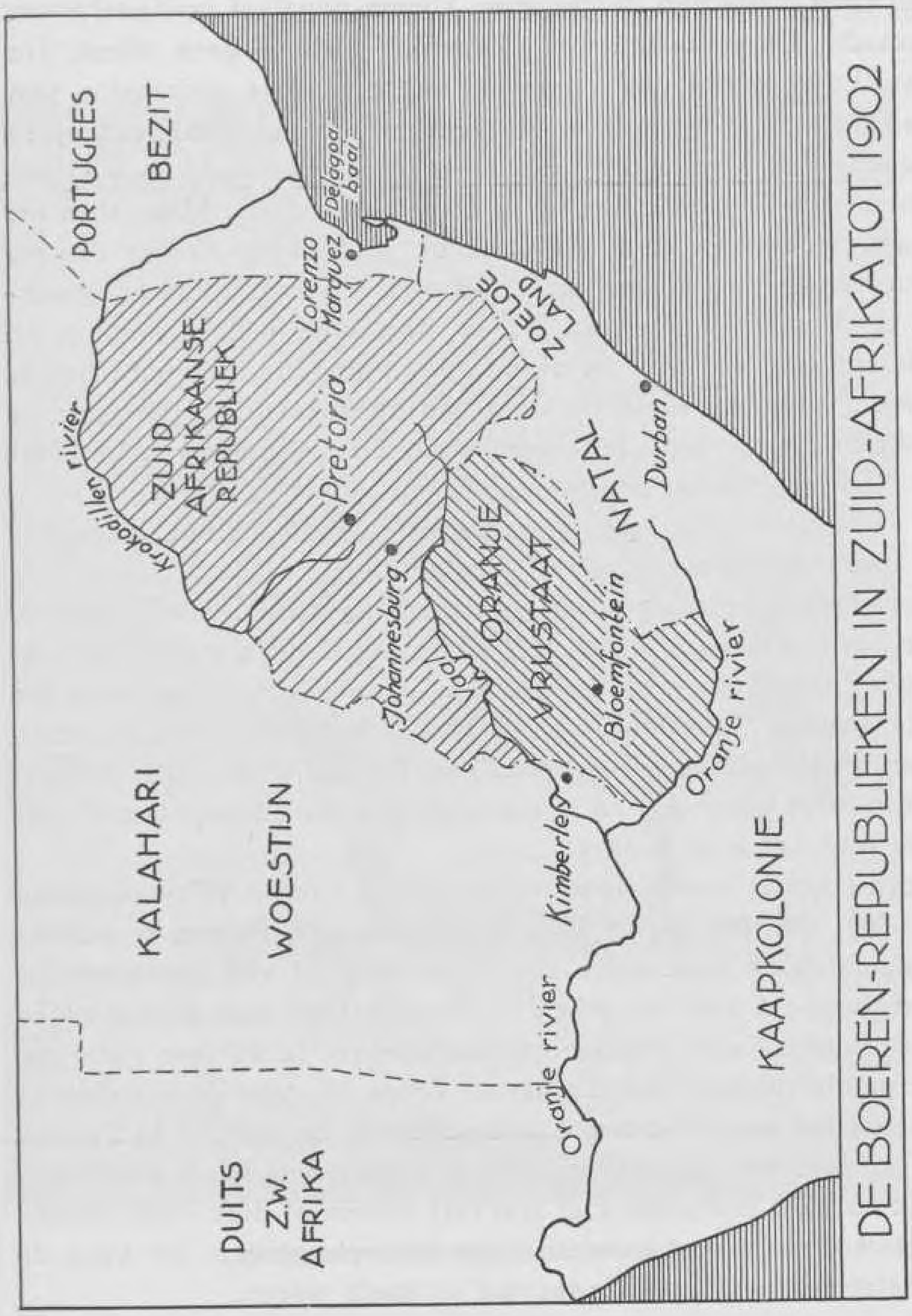

Kafferstammen en onderlinge verdeeldheid verzwakten de kracht van de Boerenstaatjes. Toen nu in **1868 diamantvelden** ontdekt werden (bij het latere **Kimberley**) lijfden de Engelsen

Diamantvelden 1868.

1877: Inlijving Transvaal.

dit gebied bij de Kaapkolonie in. Tijdens het ministerie-Disraëli volgde in 1877 de **inlijving van Transvaal.** Wij zagen reeds dat Disraëli een concreet plan had met Zuid-Afrika: er moest een combinatie van de gebieden komen naar het voorbeeld van Canada. De protesten van Gladstone hadden geen effect. De zwakke bezetting van Transvaal en de onvaste gedragslijn van de Engelsen gaven aan de Boeren gelegenheid handelend op te treden. Eerst hadden ze nog veel goeds verwacht van Gladstone als hoofd der regering in Engeland (1880). Maar toen dit tegenviel en van uit Natal door de gouverneur **Colley** nieuwe troepen werden aangevoerd ontstond een kort gevecht, waarin de Boeren wonnen en Colley sneuvelde (1881: slag op de **Majoeba**). Wel was de verontwaardiging in Engeland groot, maar Gladstone suste en sloot een overeenkomst, die later in 1884 nog beter voor de Boeren werd: de **conventie van Londen:**

1881: Slag op de Majoeba.

1884: Conventie van Londen.

1. Transvaal weer onafhankelijk.
2. Transvaal mag geen verbonden sluiten buiten Engeland om behalve met Oranje Vrijstaat.

Deze laatste bepaling beperkte de zelfstandigheid van Transvaal wel sterk. De deputatie die de Boeren in Londen vertegenwoordigde, bezocht ook Nederland. De sympathie voor de vergeten loot van de Nederlandse stam was sedert 1881 sterk toegenomen. Het Nederlandse kapitaal kon zich w.i.w. nog niet interesseren voor Zuid-Afrika maar onderwijzers en ingenieurs gingen toch reeds er heen.

Goud! 1886.

Toen spoedig hierna **goud** werd ontdekt aan de **Witwatersrand** (1886), was het spijtig voor de Engelsen de Boeren te hebben vrijgelaten en brak voor Transvaal een tijd van koortsachtige bedrijvigheid aan, zo geheel in tegenstelling met de landelijke bezadigdheid van het Boeren-familieleven. In 10 jaar tijds was de goudproductie van Transvaal reeds $^{1}/_{6}$ van de wereldproductie: het werd het eerste goudland van de wereld. In diezelfde 10 jaar was Johannesburg van niets geworden tot een stad van 102.000 inwoners! Het kon niet anders of deze economische metamorfose moest gepaard gaan met spanningen, die voor de staatsconstructie van Transvaal te sterk waren.

Egypte.

Langs de noordkust van Afrika was het contact met Europa reeds zeer lang gevestigd. De geschiedenis van Egypte gaat terug tot ± 4000 voor Chr. Wel was sedert de opkomst van

het Mohammedanisme alles in Egypte radicaal gewijzigd. De taal der vooraanstaanden was het Arabisch geworden en de Islam beheerst de gehele samenleving. Napoleon's veldtocht (1798) had de gedachte aan een Suez-kanaal weer verleven-

Ferdinand de Lesseps (in de woestijn).

digd, maar de verwezenlijking was opgegeven wegens de noodzakelijk gedachte sluisaanleg. Later zag men dit anders in en de Fransman **Ferdinand de Lesseps,** consul-generaal in Egypte, bestudeerde de plannen en de situatie. Hij begon reclame voor *Het Suez-kanaal 1869.*

zijn idee te maken in Engeland. De zeilvaart overheerste toen nog en Engeland zag niet graag een kanaal dat de Kaap de Goede Hoop minder belangrijk zou maken. Toen trok de Lesseps in Frankrijk met zijn plannen rond en dáár wist hij het nodige kapitaal los te krijgen. Van 1859—1869 duurde het werk en de Engelsen hebben hard hun best gedaan om het te doen mislukken. De Franse invloed stond hun niets aan. Het kanaal ligt op Egyptische grond en kwam tot stand onder de regering van de „khedive" **Ismail Pacha** (1863—1879), in naam althans ondergeschikt aan de Sultan van het Turkse Rijk. (De muzikale herinnering aan de opening van het kanaal is de opera Aida, die de Italiaanse componist Verdi in opdracht van de Khedive schreef). De Khedive, die bijna de helft van de aandelen van de Suez-kanaal Maatschappij had gekregen, ging zich te buiten aan verkwistingen. Caïro werd „gehaussmanniseerd". Egypte breidde zich in deze jaren ook aanzienlijk uit en eigenlijk was alleen Ethiopië niet onder het gezag van de Khedive. Aan Engelse officieren werden opdrachten gegeven tot het ordenen van de Soedan. De kennis van Noord-Afrika was in de tweede helft van de 19e eeuw zeer sterk vooruitgegaan, maar dit had ook in Europa bekendheid gegeven aan gruwelijke toestanden onder de negervolken. De bronnen van de Nijl waren ontdekt door de reizen van **Speke** en **Grant** (1858). Slavernij tierde daar welig en Mohammedaans fanatisme gaf aan allerlei wantoestanden nog een godsdienstige tint. Het kanibalisme onder de negers was van een afschuwelijke bekendheid. Ziekten en armoede maakten het leven der primitieve inboorlingen tot een aanklacht voor Europa. In 1873 sloot Engeland de slavenmarkt in Zanzibar. Terzelfdertijd werkte de grote Engelsman **Gordon** in de Soedan en bevrijdde velen uit de slavernij.

Ismail Pacha 1863—1879.

Reizen in Afrika.

We zagen reeds, dat de Khedive zijn aandelenbezit van de Suez-kanaal Maatschappij moest overdoen en dat hij het verkocht aan Engeland. De toestand der financiën van Egypte werd zó slecht, dat een Frans-Engelse contrôle werd ingesteld. De Khedive gedroeg zich onder dit alles zeer passief en werd ten slotte afgezet. Ook **Gordon** (die in zijn dienst was) legde toen zijn functie neer (1879). De verwarring in Egypte en de Soedan werd nu groot. Een nationalistische beweging onder leiding van **Arabi Pacha** verzette zich tegen verdere Europese inmenging. Engelsen en Fransen werden bedreigd. Het is de

Egyptische financiën geven kansen.

Arabi Pacha.

tijd van de Balkankwesties en het Congres van Berlijn. Engeland weet Rusland buiten de Middellandse Zee te houden en Frankrijk aarzelt tussen de revanche-gedachte en de veelbelovende koloniale politiek (Tunis 1881). Clémenceau verzet zich tegen iedere afleiding van de revanche idee. Toen kwam in 1882 een moordpartij op blanken in **Alexandrië** en **Caïro**. Het antwoord van Engeland (Frankrijk deed niet mee) was een **bombardement op Alexandrië**. Arabi Pacha trok zich terug. Een Engels leger kwam van af het Suez-kanaal naar Egypte: Arabi Pacha werd verslagen en gevangen. **Engeland bezette Egypte „tijdelijk"** (1882).

Bezetting van Egypte.

De afbraak van het Egyptische gezag in de veroverde **Soedan** volgde nu spoedig. Een Mohammedaanse kluizenaar op een eilandje in de Nijl gaf zich uit voor **Mahdi** (een Mohammedaanse „Messias") en riep de gelovigen op tot de vrijheidsstrijd. De Egyptische bezetting, veelal onder aanvoering van Engelse officieren, leed de nederlaag. Ten slotte bleven nog enkele garnizoenen over en was alleen aan de Rode Zee een vrij contact. Het kabinet Gladstone vond goed, dat Gordon weer in Egyptische dienst trad om te redden wat te redden viel en de Soedan te ontruimen. Dit was in 1883. Het Engelse „toezicht" op Egypte was toen, zoals we zagen, een feit geworden. De Egyptische ministers hadden Engelse „adviseurs". Gordon kwam in **Khartoem** en raakte daar volkomen geïsoleerd. In Engeland wilde de publieke opinie hierin niet berusten, men eiste Engelse interventie. Gladstone klampte zich zo lang mogelijk vast aan zijn liberale overtuiging. Eindelijk kwam het toch tot een expeditie. Maar een paar dagen vóór deze Khartoem had bereikt viel het garnizoen in de handen der **derwishen** (d.z. de troepen van de Mahdi). Gordon sneuvelde (1885). Voor het Engelse volk een diep-gevoelde schande! De Soedan gaf men voorlopig op: Ruslands optreden in Azië bond Engeland de handen.

Soedan onder de Mahdi.

Dood van Gordon 1885.

De tot nog toe besproken en de nu nog volgende **opening van Afrika voor Europese invloeden** was een van de belangrijkste ondernemingen in de Europese geschiedenis. Vier van de zes grote mogendheden namen er aan deel: **Engeland, Frankrijk, Duitsland** en **Italië**; en nog twee kleine mogendheden: **België** en

Andere mogendheden in Afrika.

Portugal. Reeds in 1830 had Frankrijk **Algiers** veroverd, al duurde het nog jaren eer het Franse gezag inderdaad in dit gebied, dat aan de woestijn grenst, overal erkend werd. We hebben reeds enige malen Tunis in het verband van de geschiedenis genoemd. Van uit Algiers was een Franse bezetting gemakkelijk geweest (1881). Het spreekt vanzelf, dat Engeland deze concurrentie niet gaarne zag. Ook op andere punten van de Afrikaanse kust verschenen de knappe Franse kolonisatoren. Reeds was er een Franse vestiging aan de Rode Zee (Obok 1862) en drongen de Fransen langs de Senegal binnen. Hun bedoeling was de beschikking te krijgen over de grote karavaanwegen door de Sahara. De reizen van **Livingstone** en **Stanley** openden het donkere hart van Afrika, voor de Bijbel evengoed als voor de spoorweg.

Stanley.

De Congo.

Onder de energieke leiding van de Belgische koning **Leopold II** werd een „Comité d'étude du Haut Congo" gesticht, wat leidde tot een inbezitname van het Congobekken. Het **koloniale congres van Berlijn** in 1885 maakte een einde aan de onzekerheid, wie dit gebied zou toebehoren: Leopold werd het hoofd van de onzijdige Congo-staat. Eigenlijk verband met België was er dus niet. Maar toen voor de aanleg van een spoorweg om de watervallen heen België het nodige geld leende, kwam de aaneensluiting van de belangen van België en de Congo (1889). Toen de kosten door de opbrengst van de Congo niet gedekt werden

volgde een schrikbewind van Belgische ambtenaren. De koning bestemde de Belgische staat als zijn erfgenaam voor de Congo en in 1908 volgde de inbezitname door België.

Ook **Duitsland** deed mee aan de verdeling van Afrika. Het wist zich bezit te verwerven in **Zuid-West-Afrika** in **Zuid-Oost-Afrika** en in de **Kameroen.** Veel betekenis hadden deze gebieden voor Duitsland niet. Allerminst waren het vestigingsgebieden. De Duitse emigranten gingen naar Amerika en b.v. naar ...... Frankrijk (in 1914 verdienden meer Duitsers hun brood in Parijs dan in alle Duitse koloniën samen). *Duitse vestigingen.*

Livingstone.

Een zeer merkwaardige figuur in de geschiedenis van Zuid-Afrika was **Cecil Rhodes.** Op medisch advies had hij als 17 jarig jongeman Engeland verlaten en hij behoorde tot de eerste diamantdelvers bij Kimberley. Door zakelijk inzicht en ondernemingsdrift wist hij aan het hoofd van een groot concern te komen. Het Engelse volk interesseerde hij voor het Zuidafrikaanse bedrijf en plaatste zijn aandelen. „Imperialisme is goed, maar Imperialisme + dividend is beter" was zijn leus. Zijn ideaal was: Afrika Engels! Er was weinig aansluiting tussen de koortsachtige speculant en de Boerennatuur. Door handige inbezitnemingen en verdragen wist Engeland de beide Boerenrepublieken van de zee af te sluiten. In 1889 werd de **Chartered Company** gesticht, waarvan Rhodes de leider was. Zij bezette *Cecil Rhodes.* *Chartered Company 1889.*

het gebied ten N. van Transvaal en ten W. van Mozambique. De Portugezen moesten hierbij wel heel duidelijk Engelands meerderheid erkennen. Het gebied van de Chartered Company kreeg later de naam **Rhodesia.**

In 1890 werd Rhodes eerste minister van de Kaapkolonie.

Spoorweg-kwestie.

Door de ontdekking van het goud in Transvaal ontstonden in de jaren van 1893 tot '95 twee moeilijkheden: de **spoorweg-kwestie** en de **„Uitlanders"-kwestie.** Vooral met Nederlands kapitaal was opgericht de **„Nederlands-Zuidafrikaanse Spoorwegmaatschappij".** Deze zou een lijn aanleggen van de Witwatersrand naar Lourenzo Marquez. Dit zou dus een verbinding zijn met de kust over **niet**-Engels gebied. Zolang deze lijn nog niet klaar was konden de Engelsen hun erts zuidwaarts vervoeren met een lijntje van de Witwatersrand naar de Vaal en vandaar naar Port Elizabeth. Toen de Ned. Zuidafr. Spoorw. Mij. klaar was, hield het treinvervoer door de Engelsen op en wilden de Boeren hen dwingen van de nieuwe lijn naar L. Marquez gebruik te maken. De Engelsen vervoerden nu het erts per ossenwagen en lieten de ossen gaan door de **„driften"** in de Vaal. **De regering sloot de driften** (1895). Hierdoor ontstond grote spanning. **Een ultimatum van Engeland deed de Boeren wijken.**

Voor de Engelsen was het een bittere ervaring, dat Duitse schepen ter begroeting in de Delagoa baai lagen, toen de eerste trein van de Ned. Zuidafr. spoorw. Mij. in Lourenzo Marquez aankwam! De Duitse keizer maakte werk van de Boerenrepublieken.

Uitlanders-kwestie.

De „uitlanders" vormden in Transvaal een element van gelukzoekers, wier enige doel was, zo spoedig mogelijk rijk te worden en weer te verdwijnen. Toch wensten ze het burgerrecht en maakten aanspraak op allerlei organisatiemaatregelen te hunnen voordele. De regering van Transvaal beperkte nu de kansen, om dit burgerrecht te verkrijgen. Dit verwekte veel klachten, waarmee vooral Engelse kranten zich bezig hielden. De Engelse regering werd tegen de Boeren opgezet.

Economisch Imperialisme van Chamberlain.

De regering in Engeland kwam in 1895 na het 4e ministerie Gladstone aan het ministerie **Salisbury-Chamberlain** (1895—1902), waarin Salisbury **conservatief** en Chamberlain **unionist** was. Deze laatste was de minister van koloniën, een zeer bekwaam man en aanhanger van het Imperialisme, maar dan

vooral als een economische eenheid tussen alle Engelse gebieden over de gehele wereld. Dit **economisch Imperialisme** stond anders tegenover de feiten dan het politieke Imperialisme van Disraëli.

In Zuid-Afrika ontstond een partij, de **„National Union"**, die de wensen der uitlanders formuleerde en voor hun rechten opkwam. Cecil Rhodes vatte nu (in samenwerking met minister Chamberlain) het plan op om van uit het gebied van de Chartered Company een inval te doen in Transvaal en tegelijk de National Union in Johannesburg een staatsgreep te doen ondernemen. Gouverneur van het gebied der Chartered Company was **Dr Jameson.** De Boeren waren gewaarschuwd en wachtten af. De leden van de National Union kregen echter te elfder ure onenigheid en dat deed Cecil Rhodes alles afgelasten. Maar Jameson zette toch door en deed een inval. Hij werd echter door de Boeren verslagen en mèt zijn legertje overweldigd (1896). Voor de Engelse regering een teleurstelling, die echter nog vergroot werd toen de Duitse Keizer een „gelukstelegram" aan Krüger zond (**„Krügerdépêche"**). Op de verhouding van Engeland en Duitsland heeft dit alles een zeer slechte invloed gehad. Het gebaar van de Duitse Keizer was overigens vrij onbetekenend, want een vloot had hij niet. De Boeren waren intussen gewaarschuwd: bestellingen van oorlogsmaterieel bij Krupp volgden. Ook de Oranje-Vrijstaat begreep, dat meer samenwerking met Transvaal bittere noodzaak was.

National Union.

Jameson Raid 1896.

Het tafreel van de Afrikaanse zaken verplaatst zich nu naar **Abessinië.** Dit lag vrij geisoleerd tussen de Soedan, die onder de Mahdisten zeer lastig werd, en een Italiaanse bezitting aan de Rode-Zeekust. Om met één van beide een goede verhouding te hebben sloot de **Negus** van Abessinië een verdrag met de Italiaanse regering, dat echter van de zijde van Italië zeer bedriegelijk werd gehanteerd. Nadat de Italiaanse regering een overeenkomst met Engeland had gesloten, waarin Engeland zich de Soedan verzekerde en Italië van Engeland geen last zou hebben bij zijn optreden tegen Abessinië (1894), begonnen de vijandelijkheden. De Abessiniërs verdedigden zich flink en de Italianen hadden te weinig voorzorgsmaatregelen genomen. In 1896 werd hun leger bij **Adoea** op een onbeschrijfelijke manier verslagen. Voor de Abessiniërs een grote voldoening, maar

Abessinië.

Adoea 1896.

Expeditie Marchand.

hun isolement was er niet mee gedaan. Toen bood zich voor hen een prachtkans: Frankrijk zette een expeditie op touw vanaf het **Tsaad-meer** onder leiding van **Marchand** om **de lijn West-Oost door Afrika** te trekken. Aan de Abessijnse grens zouden ze ongetwijfeld vriendelijk ontvangen worden.

Tezelfder tijd pakte een Engels-Egyptische expeditie onder **Kitchener** de **Soedan** aan. Waar Marchand was wist niemand: hij trok door volkomen onbekend gebied onder bijna onoverkomelijke moeilijkheden. Kitchener hield telegrafisch steeds contact. Marchand was bij **Fashoda** aan de Nijl gekomen en had er de Franse vlag geplant, toen ook Kitcheners expeditie daar arriveerde. Deze was reeds Khartoem gepasseerd, de stad waar

Kitchener.

de edele Gordon was omgekomen. De Koningin had hem toen telegrafisch benoemd tot **„Lord Kitchener of Khartum"**. Nu stelde Engeland de eis, dat Frankrijk zich zou terugtrekken en

Kitchener.

Fashoda-incident 1898.

de Soedan geheel als Engels-Egyptisch bezit zou erkennen **(Fashoda-incident).** Frankrijk gaf toe **(het koloniale Sedan!)** maar uitsluitend omdat het zich Engeland niet definitief tot vijand wilde maken en de kans openhouden voor een samengaan met Engeland tegen Duitsland. Het was dus de revanchegedachte, die de doorslag gaf (1898).

De anti-Engelse stemming in Frankrijk was vooral in de kranten heel duidelijk. Met Duitsland werd de verhouding weer wat beter door een afspraak over het Portugees bezit. Als de kans

kwam, zouden Engeland en Duitsland eerlijk delen! Voor de telegraafverbinding Kaap-Caïro maakte de Keizer gunstige schikkingen.

De Boerenoorlog 1899—1902.

Ook na 1896 bleef Engeland druk uitoefenen op de Transvaalse regering ter wille van de uitlanders. Het beschouwde zich zonder meer als geroepen om voor dezen te waken, omdat het de voornaamste mogendheid in Afrika was.
In de loop van 1899 werden steeds meer troepen naar Zuid-Afrika aangevoerd. Het was duidelijk, dat de oorlog zou komen. Op 9 Oct. 1899 stelden de Boeren een ultimatum aan de Engelse regering:

1. Alle punten van geschil door arbitrage uit de weg ruimen.
2. Engelse troepen van de grenzen terugtrekken.
3. Uit Zuid-Afrika terugtrekken die troepen, die sinds 1 Juli 1899 waren aangevoerd.
4. De troepen, die onderweg waren, terugroepen.

Kimberley en Ladysmith.

Toen hierop niet, volgens de eis, binnen 2 × 24 uur geantwoord was, begon de oorlog. De Engelsen vochten van uit **Natal** en de **Kaapkolonie.** De Boerenlegers waren in „commando's" opgelost en hadden een zeer onregelmatige samenstelling en een groot gebrek aan tucht. Wel was hun eigenlijke dienst een hoogstaande vervulling van de vaderlandse verdedigingsplicht en onderscheidden de Boeren zich als scherpschutters. In de eerste weken leden de Engelsen grote verliezen („The black week"). Het beleg van **Kimberley** en **Ladysmith** was een fout van de Boeren, want voor belegeringen waren ze niet van geschut voorzien. De komst van de generaals **Roberts** en **Kitchener** gaf aan de Engelse oorlogvoering een vaste systematiek. Kimberley werd ontzet; **Cronjé** tot overgave gedwongen. Van uit Kaapland rukte de grote macht van Roberts op. Ook het beleg van Ladysmith werd door de Boeren opgegeven. Eerst bereikte Roberts **Bloemfontein,** daarna **Johannesburg** en eindelijk **Pretoria (5 Juni 1900).** Daarmee rekende hij zijn taak vervuld. Hij keerde terug en liet aan de systematicus Kitchener de rest over. Een **guerilla** begon. Overal waren de boerencommando's. Ze drongen Natal en de Kaapkolonie binnen, vernielden spoorlijnen enz. Hierop antwoordde Kitchener met verbranden van boerenhoeven, **concentratiekampen** en dergelijke middelen. In Engeland

ontstonden protestbewegingen. Bijna de gehele wereldpers was anti-Engels. Maar een poging van de Nederlandse Koningin tot een vorm van interventie stuitte af op Duitslands weigering. Wel had **Wilhelmina,** toen president Krüger naar Lourenzo Marquez was gevlucht, deze laten afhalen met het Nederlandse oorlogschip **„Gelderland".** Een moedige daad. Maar Krüger kreeg geen andere hulp: nòch de Franse president, noch de eens zo telegraferende Duitse Keizer, die hem zelfs niet eens wenste te ontvangen, deden iets voor hem. Hij heeft zijn intrek genomen in Utrecht en is enige jaren later in Zwitserland overleden.

De „Gelderland".

„Oom Paul".

Paul Krüger.

Toen de oorlog sleepte en de ellende steeds groter werd en ook Engeland steeds sterker naar vrede verlangde (in Mei en September 1900 waren resp. Oranje-Vrijstaat en Transvaal ingelijfd), reisde onze minister-president **Dr Abram Kuyper** naar Londen. Hij wist, hoewel bemiddeling werd afgewezen, voldoende toezeggingen te krijgen, dat hij de Boeren kon adviseren te berusten. Zo kwam de **vrede van Vereniging** in 1902 tot stand. De inlijving bleef; Kaapse „rebellen" werden niet vervolgd; het verwoeste bezit werd op Engelse kosten hersteld. Een uitzicht op zelfbestuur binnen het Engelse staatsverband werd geopend. Engeland had bijna 100.000 man verloren en de oorlog kostte aan Engeland 223 millioen pond sterling. In 1910 kwam het zelfbestuur tot stand. De „Hollandse" taal had zijn rechten behouden, de natie was niet verloren gegaan.

Inlijving.

Vrede van Vereniging 1902.

§ 38. **Ontwakend Azië.**

Rusland breidt zich in Azië uit.

Er is geen tijd in de geschiedenis geweest, waarin Azië niet op de een of andere wijze een rol gespeeld heeft. Toch was in de eerste tijd na 1815 de belangstelling voor Azië gering en ging er ook van dit werelddeel zeer weinig uit. Wel heeft gedurende eeuwen **Rusland** zijn invloed en macht in **Centraal- en Noord-Azië** geleidelijk uitgebreid. **Siberië** was door de Russen bij hun rijk gevoegd in de jaren 1581 tot 1645. De Grote-Oceaankust werd voor hen belangrijker doordat China hun de Amoerprovincie afstond. In 1860 stichtten ze daar **Wladiwostok** (= Heer van het Oosten), wel een uitstekende haven, maar niet ijsvrij. De geweldige afstanden over land maakten de aanleg van spoorwegen van de grootste betekenis: pas daardoor werd dit grote vasteland ontsloten. Van 1891 tot 1901 werd de **Transsiberische spoorlijn** aangelegd, hoofdzakelijk uit strategische overwegingen.

Siberië.

Na 1896 begint de vrije vestiging van Russische kolonisten. Vóór die tijd was dit verboden en kwamen er bijna uitsluitend ballingen. Een universiteit in **Tomsk** kwam tot bloei. Van de geweldige minerale voorraden wist men toen nog niet.

Uitbreiding naar het Z.O.

Uit een oogpunt van veiligheid was het geboden de stammen ten Zuiden van Siberië onder Russisch gezag te brengen. In de 2e helft van de 19e eeuw is ook dit gelukt: **Tasjkend, Boekhara, Khiwa, Merw** en **Pamir** werden veroverd van 1865 tot 1892. Met dit laatste punt stonden de Russen nog slechts 20 km van de Brits-Indische grens. We hebben reeds gezien, hoe Engeland zich inspande om aan de gevaarlijke Russische expansie paal en perk te stellen. Dit was uiterst moeilijk in Azië zolang Engeland Rusland nog niet ter zee ontmoette. In de loop der jaren verbond Rusland Turkestan door de **Transkaspische lijn** met Europa. De **katoenteelt** was daar mogelijk en betekende veel voor de ontwikkeling van de Russische industrie. Bovendien maakte het Rusland in dit opzicht minder afhankelijk van de buitenlandse markt.

Engels Azië.

Voor-Indië bleef voor Engeland gereserveerd. De verheffing der bevolking uit sociale ellende werd bemoeilijkt door **godsdienstige tegenstellingen.** Wel kwam in de tweede helft der 19e eeuw een **nationalistische beweging** op gang, maar op de congressen die men jaarlijks hield was het Engels de voertaal.

Op den duur zou de leus **„Indië voor de Indiërs"** wel doorwerken, maar dit had nog een lange weg vóór zich. De afkeer der **Mohammedanen** van de Engelsen is bizonder groot, bij de **Hindoes** is dit niet het geval.

Frans Achter-Indië.

Het keizerrijk **Annam** bestond uit Tonkin, Annam en Cochin-China. In dit rijk was een zeer oude beschaving, ontleend aan de Chinese. Reeds onder Lodewijk XVI (1787) was er connectie geweest tussen Frankrijk en Annam. De belangstelling was gebleven en tijdens Napoleon III kreeg Frankrijk er vaste voet. Een aanval op zendelingen was aanleiding tot militair ingrijpen (1858). In 1864 was **Cochin-China** tot Frans bezit geworden. Ook **Kambodsja** kwam onder Frans protectoraat, toen het door Siam bedreigd werd. Door de Frans-Duitse oorlog en de oprichting van de (3e) Republiek stond de koloniale activiteit enige jaren stil, maar in 1881 werd de oude tactiek hervat. De Keizer van Annam vroeg hulp tegen Frankrijk aan China. Een **Frans-Chinese oorlog** was het gevolg. Maar de Fransen dwongen Annam tot vrede en afstand van **Tonkin.** De Chinezen vochten door, maar moesten ook berusten in de afstand van Tonkin (1884). Toen pleegden de Chinezen verraad en sneuvelden heel wat Fransen. We zagen reeds dat dit de val van minister **Jules Ferry** tengevolge had (1885: **déroute de Lang-Son; Ferry** wordt wel **„de Tonkinees"** genoemd). Bijna was de Franse regering overgegaan tot de ontruiming van Achter-Indië! Het einde was echter, dat bij verdrag de afstand van Tonkin werd bevestigd en **Annam** een Frans protectoraat werd.

Val van Jules Ferry „de Tonkinees" 1885.

China.

Het grote gebied van China is tussen de zee en de woestijn ingesloten. Reeds vele eeuwen bloeide in de vlakten de landbouw als familiebedrijf. De zee trok de Chinezen niet aan. Sedert 1644 heerste de dynastie der Mandsjoes. Het isolement dat China zo lang heeft weten te handhaven leidde tot zelfoverschatting. De aanraking met Europa in de 17e eeuw was zeer oppervlakkig en beperkte zich tot handelscontact in Kanton. De toename der bevolking was zodanig dat China ± 1835 ongeveer 360 miljoen inwoners moet gehad hebben. Een reeks van rampen (hongersnoden, overstromingen en opstanden) bracht het aantal sterk achteruit. Terwijl de Europese bevolking in de 19e eeuw met 100 % toenam, was de uitbreiding in China slechts 25 %!

Door de z.g. „Opium oorlog" (1840—'42) dwongen de Engelsen China, de toegang voor het handelsverkeer open te stellen. Ze kregen **Hongkong** en behalve Kanton werden nog vier havens (o.a. Sjang-hai) voor het verkeer geopend. Het verzwakte regeringsstelsel van China begon toen reeds te wankelen. Van 1857 tot 1860 voerden Engeland en Frankrijk oorlog tegen China. Het gevolg was een verdere opening van havens en het toelaten van gezanten. In diezelfde tijd (1850—1865) woedde de geweldige opstand der **Tai-Pings**. Ze veroverden Nanking en Sjang-hai. Met hulp van Fransen en Engelsen kwam er een eind aan (Gordon werkte hier ook). Deze opstand moet China 20 millioen mensen gekost hebben! *Opium oorlog.* *Tai-Ping opstand.*

Zou het Westen zijn opgehoopte kapitalen in China kunnen beleggen? Hier was nog alles te bereiken. Nog altijd is China een door en door landbouwende natie. Verkeer was er bijna niet: rivieren bijna niet bevaarbaar; geen grote binnenzee; een gebrekkig wegenstelsel. De Chinees verplaatst zich ook niet graag, want de liefde voor de voorvaderlijke grond is zeer groot. Gelukkig, dat hij zulk een groot aanpassingsvermogen heeft. *Kansen voor Europa's kapitaal.*

Eeuwen lang heeft Japan achtergestaan bij China. Het **Boeddhisme** kwam uit China via **Korea** sedert de 7e eeuw n. C. binnen en daarmee ook Chinese cultuur (het schrift b.v.). Daarnaast hielden de Japanners vast aan hun **Sjinto-godsdienst.** Als eilandenrijk had het een natuurlijke verdediging tegen verovering van af het vaste land. Bovendien was het volk met de zee vertrouwd. *Japan.*

Aan het hoofd van de staat stond de **Mikado,** die echter in onbereikbare afzondering leefde. De eigenlijke regering werd uitgeoefend door de **Sjogoen,** een „hofmeier". Onder deze stonden de machtige edelen-grootgrondbezitters: de **daimio's.** Dezen waren weer hoofden van erfelijk aan hen verbonden **samoerai's,** een soort militaire kaste. Bovendien waren er nog **ronins,** dolende roofridders, altijd klaar om hun slag te slaan. Het eigenlijke Japanse volk was geheel in de landbouw opgenomen, het enige algemene bedrijf. Ook dit volk sloot zich sedert eeuwen van het buitenland af en zo is het begrijpelijk dat de Verenigde Staten in 1854 Japan dwongen havens open te stellen. *Regering.* *Opening van Japan 1854.*

Onder de daimio's en samoerai's waren groepen die een onverzoenlijke afkeer van alle vreemde elementen hadden. Dat *Anti-Westerse propaganda.*

gold het Boeddhisme zowel als de Amerikanen en Europeanen. De Westerse volken begrepen ook niets van de eigenaardigheden der Japanners; vooral niet, hoe groot de nationale trots was, die de Japanners onder hun vormelijke beleefdheid en vriendelijke opgeruimdheid verborgen.

In 1862 vertrok een Japans gezantschap naar Europa om over de gesloten verdragen te praten. Dit was het eerste contact met de eigenlijke West-Europese landen. In diezelfde tijd werd de anti-Westerse gezindheid steeds duidelijker en vielen er slachtoffers. Engelse vlootdemonstraties volgden. De uit Europa terugkerende Japanners waren overtuigd van de overmacht der Europeanen. Ze hunkerden er naar, hun staatsinrichting naar Europees model te wijzigen.

Mutso Hito.

De omwenteling van 1867.

In 1867 stierven Sjogoen en Mikado kort achter elkaar. De nieuwe Mikado was een kind nog en moest zich spoedig schikken naar de daimio's, die hem bewogen de vreemdelingen het land te verbieden. De nieuwe Sjogoen kon dit niet uitvoeren: hij wenste de gesloten verdragen te houden. Een burgeroorlog ontstond, die tot resultaat had, dat het Sjogoenaat verdween,

Mutso Hito 1868—1912.

de Mikado **(Mutso Hito)** zelf het bewind in handen nam en Japan een „moderne" staat werd. Nu kwamen Europeanen als instructeurs voor het nieuwe leger, onderwezen Nederlanders en Engelsen de „hantering" van een moderne vloot en gaven de Duitsers voorlichting over de staatsinrichting.

Veel werd er ook door Japanse jongelui gestudeerd in Europa, vooral medicijnen en techniek. Telegraaf en postverkeer deden hun intocht. En aangezien de maatschappij tot nog toe geheel

DE JAPANSE EXPANSIE

agrarisch was moest verkoop van grond geldbezit verschaffen. Deze ontplooiing tot een „Westerse" staat viel in de jaren 1870 tot 1890. Veel ging van de staat uit: textielfabrieken en oorlogsindustrie.

Leningen in het buitenland waren nodig voor kapitaalsgoederen. Papieren geld kwam in omloop. Een volksvertegenwoordiging

werd krachtens de „nieuwe" grondwet ingesteld. Bij census-kiesrecht werd het Lagerhuis gekozen, terwijl het Hogerhuis uit de adel en de rijksten werd samengesteld. Militaire zaken gingen geheel buiten het parlement om.

Botsing met China 1894—'95.

Al spoedig na deze omwenteling kwam Japan in botsing met het ver achtergebleven China. De aanleiding was **Korea.** Hier woonde een zeer oude bevolking met een zelfstandige beschaving. In naam behoorde het tot het Chinese rijk. Voor Japan was de ligging van Korea enerzijds gevaarlijk, anderzijds vormde het een springplank naar het vasteland. Toen China zich bij een burgeroorlog op Korea niet aan bestaande afspraken hield ontstond de **eerste Japans-Chinese oorlog** (1894—'95). De superioriteit van Japans leger en vloot waren spoedig bewezen. Het schiereiland **Liao-toeng** werd bezet (met de haven Port-Arthur) en de Chinezen sloten de vrede van **Sjimonoseki** (1895).

Vrede van Sjimonoseki.

Korea werd een „onafhankelijke" staat. China moest een grote oorlogsschatting betalen en handelsvoordelen aan Japan geven. **Formosa** kwam aan Japan evenals **Liao-toeng** met **Port Arthur** en de **Rioe-Kioe** eilanden.

Door deze vrede was Japan in het bezit van de toegang tot de Gele Zee. Voor de West-Europese mogendheden was het evenwicht in het „Verre Oosten" geheel verstoord. Bovendien kregen Japanse onderdanen dezelfde voorrechten in China als de Europeanen (vrijhavens).

Herziening v. d. vrede.

Door het ingrijpen van Duitsland, Frankrijk en Rusland werd deze vrede van Sjimonoseki gewijzigd. Engeland hield zich afzijdig! Het was beter Japan niet dwars te zitten! Het vastelandsbezit van Japan werd weer opgeheven. Maar Japans houding t.o.v. Duitsland en Rusland was hierdoor bepaald.

Spoedig zag men nu het omgekeerde: **Duitsland** „pachtte" **Kiautsjou** van China (1898); Rusland kreeg het recht een spoorlijn door Mandsjoerije te leggen en het „pachtte" **Port Arthur;** Engeland bezette **Wei-hai-wei** (a. d. ingang van de Gele Zee). Ook Frankrijk kreeg voordelen. Zo hadden alle grote Europese mogendheden hier een vlootbasis tegenover Japan en economische voordelen.

Boxer-opstand.

China voelde zich onder dit alles niet prettig. Een geheime anti-Europese organisatie was die der **„Boxers".** Ook de regering

was sterk tegen de vreemdelingen. Een opstand van de Boxers in 1900 richtte zich in Peking tegen de Europese gezantschappen. De Duitse gezant werd vermoord. Een gezamenlijk optreden van Europese strijdkrachten herstelde de orde en China moest veel betalen.

Verdrag Engeland-Japan 1902.

Engeland wist met het nieuwe Japan een verdrag te sluiten, dat waarborgen gaf voor de handhaving van beider bezit in Azië (1902). Voor Japan was dit zeer strelend; een grote Europese mogendheid sloot vriendschap met het land van de rijzende Zon. Als Japan of Engeland in oorlog zouden raken met een andere mogendheid zouden ze een welwillende neutraliteit in acht nemen en elkaar helpen, als deze andere mogendheid steun kreeg. Bedoeld was natuurlijk **Rusland** en de „helper" zou **Frankrijk** zijn (Rusland en Frankrijk waren in 1891 verbonden). Zo was Japan gerugsteund voor de komende oorlog tegen Rusland. Het zou in geen geval door Engeland worden gehinderd.

Japans-Russische Oorlog 1904—'05.

Het was voor Japan een ondragelijke gedachte, dat Rusland zich steeds meer in Korea naar voren drong. **De oorlog moèst komen.** Rusland was daarop echter niet voorbereid. Wel waren de krachten van Rusland groot, maar die kwamen pas ter beschikking na een behoorlijk tijdsverloop. Japan's vloot en leger waren geheel op moderne leest geschoeid en .... het oorlogsdoel lag vlak voor de deur van Japan. Rusland was zeer ver verwijderd en de enige verbinding overland was de lange enkel-sporige Trans-Siberische lijn, met al zijn zwakke punten. De Russische vloot was ten dele in de havens Port Arthur en Wladiwostok, maar het grootste aantal (oude en nieuwe) schepen waren in de Oostzee. Voor deze laatste een lange weg!

Het was bovendien in Rusland zelf politiek niet rustig: de brug over de Wolga moest men goed bewaken tegen pogingen van revolutionnairen, die op te blazen.

Japan kon aanvoeren naar Korea zoveel het wilde. De Russische eskaders daarentegen zaten opgesloten.

De Japanners begonnen de oorlog zonder enige oorlogsverklaring met een bombardement op **Port Arthur.** Daarmee was de oorlog uitgebroken **(Japans-Russische oorlog 1904—1905).** Voor het eerst werd in deze oorlog met **mijnenvelden** gewerkt. Dit heeft de Russische schepen, die wilden ontsnappen, veel schade gebracht. De Japanse admiraal **Togo** sloot Port Arthur van de zeezijde af. Het beleg van deze bijna onneembare vesting heeft de Japanners ontzaglijk veel mensenlevens gekost.

Aan de Russische zijde heersten verwarring en twijfel aan de overwinningskans. Vooral dit laatste deed hun de Japanse krachten overschatten. Ook wilde Rusland gaarne gebruik maken van de natuurlijke verdediging, de ruimte, en het Japanse leger Siberië inlokken. Verslagen in de eigenlijke zin van het woord zijn de Russen niet.
Een droevige vertoning was de tocht van het Oostzee eskader naar het Verre Oosten. Langs twee wegen (gesplitst dus) bereikte het zijn doel. Aan het hoofd stond admiraal **Rozjestwenski,** hoofd van het Russische leger was **Koeropatkin.**
Toen de Oostzeevloot naderde haastten de Japanners zich Port Arthur te doen vallen. 2 Januari 1905 werd het overgegeven. De commandant **Stössel** werd hiervoor later veroordeeld: hij had nog 2 weken moeten volhouden, dan waren de belegeraars door Russische troepen weggetrokken geweest. Ook Koeropatkin schijnt een foutieve tactiek te hebben gevolgd. In ieder geval verloor hij in Maart 1905 de slag bij **Moekden,** al was dit nog geen beslissing en was er van vluchten geen sprake.
In Mei volgde de ontmoeting ter zee: de slag bij **Tsjoesima.** Hier was het Japanse moderne geschut beslist de baas. Bovendien was de Russische bemanning onbekwaam. Het werd een vernietigende nederlaag. **Rusland was ter zee uitgeschakeld. Voor Engeland betekende dit een verandering van het aangezicht der wereld. Van Rusland had het niets meer te duchten.**
Rusland was ondanks alles nu te land eigenlijk sterker dan Japan. De financiële draagkracht van dit laatste was uitgeput, terwijl Rusland zelfs ondanks de revolutie van 1905 er financiëel goed voorstond. Wel kreeg Japan de steun van de Engelse geldmarkt, maar het was toch blij, dat de president der Verenigde Staten van Amerika **Roosevelt** zich vinden liet voor bemiddeling. Dank zij Ruslands betrekkelijk ongeslagen zijn bracht de vrede niet veel nadeel voor de Russen. (Vrede van **Portsmouth,** in U.S.A.). De bepalingen waren:

Vrede van Portsmouth.

1. **Port Arthur** wordt door Japan van China „gepacht".
2. Japan krijgt de Zuidelijke helft van **Sachalin.**
3. Rusland doet afstand van **Korea.** Dit werd in naam onafhankelijk, kwam echter in feite aan Japan. De Koreanen hebben vergeefs geprobeerd de grote mogendheden hiervoor te interesseren.
4. Van de **spoorlijn door Mandsjoerije** naar Port Arthur bezet Japan de zuidelijke helft.

beheersten nog vaak het politieke bedrijf, hoewel men niet altijd van de carpet-baggers mag zeggen dat ze „slecht" waren. Ze gingen wel degelijk vaak naar het Zuiden om de neger op te voeden. En dat was nodig ook! Hiertegenover stond dat de blanken over het geheel genomen in het Zuiden de vrijheid van de neger niet konden verdragen. Talloze geheime verenigingen waren er op uit de negers terug te dringen. Het zal nooit bekend worden, hoeveel negers door deze benden zijn vermoord. Het meest berucht heeft zich gemaakt de **Ku-Klux-Klan.** Overal werd een onverbiddelijke **„colour-line"** getrokken. Maar het onderwijs onder de negers deed wonderen. Weldra kregen ze „leiders" zoals **Frederick Douglas,** (de grote redenaar: „er is één ras en daarvan maken wij allen deel uit") **Booker T. Washington,** de practische realist, die omzichtig en verzoenend streefde naar kleine voordelen voor zijn gemeenschap; de apostel van het hoger onderwijs voor negers; **Dr W. E. Burghardt Dubois,** de grote gangmaker voor de N.A.A.C.P. (National Association for the Advancement of Colored People, opgericht in 1909).

Douglas, Booker Washington en B. Dubois.

Kapitaalmacht.

In deze jaren vormen ook de **„Captains of industry"** hun geweldige kapitalen. **Vanderbilt** was in 1865 tien millioen rijk en liet ten slotte twee honderd millioen na, waarvan één aan de openbare liefdadigheid. Een ander grootkapitalist was de spoorwegkoning **J. P. Morgan.** In het Zuiden was het **„Cotton-Kingdom"** en in het Westen, in de prairies aan de voet van het Rotsgebergte, kwam het **„Cattle-Kingdom".** De spoorwegen lokten „mensen zonder land" naar het „land zonder mensen". Amerika werd „experiment van de ruimte" en daardoor ook „experiment van de snelheid". De Nieuw-Engeland staten aan de oostkust liepen leeg en allerlei nieuwe staten werden gevormd: in 1861 Kansas; in 1864 Nevada; in 1867 Nebraska; in 1876 Colorado; in 1889 de beide Dakota's, Montana en Washington; in 1890 Wyoming en Idaho; in 1896 Utah, terwijl in 1912 de **„stars en stripes"** zijn laatste sterren kreeg met de toelating van Arizona en Nieuw-Mexico. De vindingrijkheid van de **Yankee** kwam hier tot ontwikkeling, waar voor reeksen nooit gekende problemen een oplossing moest worden gevonden. Hier in de boomloze steppe, waar het vee zijn plaats moest hebben, deed het **prikkeldraad** voor 't eerst van zich spreken. En velerlei **irrigatie** maakte de **dry-farming** mogelijk.

Stars and Stripes.

beheersten nog vaak het politieke bedrijf, hoewel men niet altijd van de carpet-baggers mag zeggen dat ze „slecht" waren. Ze gingen wel degelijk vaak naar het Zuiden om de neger op te voeden. En dat was nodig ook! Hiertegenover stond dat de blanken over het geheel genomen in het Zuiden de vrijheid van de neger niet konden verdragen. Talloze geheime verenigingen waren er op uit de negers terug te dringen. Het zal nooit bekend worden, hoeveel negers door deze benden zijn vermoord. Het meest berucht heeft zich gemaakt de **Ku-Klux-Klan.** Overal werd een onverbiddelijke **„colour-line"** getrokken. Maar het onderwijs onder de negers deed wonderen. Weldra kregen ze „leiders" zoals **Frederick Douglas,** (de grote redenaar: „er is één ras en daarvan maken wij allen deel uit") **Booker T. Washington,** de practische realist, die omzichtig en verzoenend streefde naar kleine voordelen voor zijn gemeenschap; de apostel van het hoger onderwijs voor negers; **Dr W. E. Burghardt Dubois,** de grote gangmaker voor de N.A.A.C.P. (National Association for the Advancement of Colored People, opgericht in 1909).

Douglas, Booker Washington en B. Dubois.

Kapitaalmacht.

In deze jaren vormen ook de **„Captains of industry"** hun geweldige kapitalen. **Vanderbilt** was in 1865 tien millioen rijk en liet ten slotte twee honderd millioen na, waarvan één aan de openbare liefdadigheid. Een ander grootkapitalist was de spoorwegkoning **J. P. Morgan.** In het Zuiden was het **„Cotton-Kingdom"** en in het Westen, in de prairies aan de voet van het Rotsgebergte, kwam het **„Cattle-Kingdom".** De spoorwegen lokten „mensen zonder land" naar het „land zonder mensen". Amerika werd „experiment van de ruimte" en daardoor ook „experiment van de snelheid". De Nieuw-Engeland staten aan de oostkust liepen leeg en allerlei nieuwe staten werden gevormd: in 1861 Kansas; in 1864 Nevada; in 1867 Nebraska; in 1876 Colorado; in 1889 de beide Dakota's, Montana en Washington; in 1890 Wyoming en Idaho; in 1896 Utah, terwijl in 1912 de **„stars en stripes"** zijn laatste sterren kreeg met de toelating van Arizona en Nieuw-Mexico. De vindingrijkheid van de **Yankee** kwam hier tot ontwikkeling, waar voor reeksen nooit gekende problemen een oplossing moest worden gevonden. Hier in de boomloze steppe, waar het vee zijn plaats moest hebben, deed het **prikkeldraad** voor 't eerst van zich spreken. En velerlei **irrigatie** maakte de **dry-farming** mogelijk.

Stars and Stripes.

Dat de **Indianen** bij dit alles niet wèl voeren, is begrijpelijk. Hun achteruitgang is echter het droeve resultaat van rechtstreeks tegen hen gerichte maatregelen van de Staat en van particulieren.

Dat de bevolking der U.S.A. „een staalkaart van nationaliteiten" werd, is ook thans nog op te maken uit de familie-namen daar! Maar alles veramerikaniseert binnen de kortst mogelijke tijd. „Uitvinder" is een beroep in dit land. In 1895 ontmoeten **Edison** en **Henry Ford** elkaar en de laatste is bezig aan, toen lachwekkende, pogingen met een explosiemotor! In 1900 waren er reeds 8000 „paardloze wagens" in de Verenigde Staten. De ontdekking van de **petroleum** leidde in zeer korte tijd tot een geweldige productie en een verandering in het leven (door de verlichting met de „witbrander") als maar zelden voorkomt. De naam van **John D. Rockefeller** en zijn **Standard Oil** was in 1881 de aanduiding van een kapitaalbezit als de geschiedenis nog niet had vertoond.

Staalkaart van nationaliteiten.

Edison Ford.

Petroleum.

Rockefeller.

Van de grote gebeurtenissen, die we de „expansie van Europa" hebben genoemd, kon de U.S.A. geen onverschillig toeschouwer blijven. Men wilde deelnemen aan de strijd om de wereldmacht en de wereldhandel. Trouwens: de productiviteit van de U.S.A. eiste verzekerde afzet. Een financiële crisis (het zilver werd goedkoop, het goud werd duur) deed de aandelen van de meeste grote ondernemingen kort na 1890 dalen met 50 %. Werkstakingen in Chicago (1894) maakten veel slachtoffers en hadden weinig succes. Sedert 1896 ging echter de welvaart weer sprongsgewijs vooruit en nam de uitvoer jaarlijks met 50 % toe. Die van ijzer en staal zelfs met 100 %.

Een grenskwestie tussen Engeland (Brits Guyana) en Venezuela (1895) deed een felle reactie van de U.S.A. ontstaan. Duidelijk sprak de laatste uit, dat alle Amerikaanse staten de natuurlijke bondgenoten van de U.S.A. waren en dat Europa en Amerika blijvend gescheiden waren. Een gewapend optreden van enige Europese macht in Amerika zouden de U.S.A. zich als een belediging aantrekken.

Proclamatie van Amerikaanse verbondenheid.

Het leger en de vloot van de U.S.A. waren verwaarloosd. Maar wat gaf dat? Als 't er op aan kwam kon men de wereld „een duchtig pak slaag" geven.

Intussen besliste arbitrage ten gunste van Engeland.

De ligging en de productie van **Hawaï** maakten het voor de

Hawaï.

U.S.A. zeer begeerlijk. Eerst werd daar de republiek uitgeroepen en toen eisten de Republikeinen in de U.S.A. dat Hawaï onder toezicht werd geplaatst. Ook riep men om de onafhankelijkheid van **Cuba**, dat strategisch zo belangrijk was (het sluit de Golf van Mexico af).

Cuba.

Plotseling ontstond hieruit een conflict met Spanje, dat tot oorlog leidde.

Spanje na 1870.

Na de vergeefse trooncandidatuur van Leopold van Hohenzollern in 1870 had men in Spanje een prins uit het Italiaanse Koningshuis genomen. Deze werd **Koning Amadeo.** Hij kon echter tegen de verwarde toestanden niet op en verliet zijn koninkrijk. De daarop uitgeroepen **republiek** bestond echter niet lang. Alleen een krachtig centraal gezag zou Spanje voor een uiteenvallen in autonome staatjes bewaren. Het leger riep de zoon van de verdreven Isabella uit: **Alfonso XII** (1874) „een innemende jongen (16 jaar) met grote gemakkelijkheid van spreken en zich bewegen". Er kwam een grondwet: onschendbaarheid des Konings; parlementair verantwoordelijke ministers; een **Cortes** bestaande uit een Kamer van Afgevaardigden (censuskiesrecht) en een Senaat. De Rooms-Katholieke kerk was staatsgodsdienst. Andere godsdiensten werden geduld, maar mochten niet in 't openbaar beleden worden. Beperkte drukpersvrijheid en **geen** burgerlijk huwelijk.

Alfonso XII 1874—1885.

Spanje ging vooruit: binnenlandse rust, maar zeer veel corruptie bij de ambtenaren; de mijnbouw ontplooide zich (maar met buitenlands kapitaal). **Bilbao** werd een grote stad.

Het koloniale systeem van Spanje.

Nog altijd resteerde een deel van het vroegere Spaanse wereldrijk: de **Philippijnen, Cuba** en **Portorico.** Cuba, de parel der Antillen, is een in alle opzichten belangrijk deel van Amerika. Strategisch en vooral economisch. Voor Spanje had het evenwel een zeer eenzijdige waarde: het was afzetgebied en er waren baantjes, die hoge inkomsten gaven. Het bestaan van Cuba was uitsluitend ten behoeve van Spanje, zo dacht men hier. Van enige hervormingen, zoals de tijd die eiste wilde Spanje, vooral na het verlies van zijn Zuid-Amerikaans bezit, niet weten. De uitvoer van Cuba was echter geheel in handen der Noord-Amerikanen.

Invloed van U.S.A.

Vele Cubanen verbleven korter of langer tijd in de U.S.A. en kwamen thuis met vrijheidsidealen. Toen in Spanje in 1868 de

opstand uitbrak, begon ook Cuba en proclameerde de onafhankelijkheid. In de jaren, die nu volgen, tracht Spanje met opoffering van veel geld en veel mensen, met onvervulde beloften en afschaffing van de slavernij de rust te herstellen. In 1895 brak de opstand echter opnieuw uit en werd vooral vanuit de U.S.A. krachtig gesteund met ingevoerde wapens en ...... met de krantenartikelen daar. Het antwoord der Spaanse regering was: **concentratiekampen.**

Opstand. Concentratiekampen.

Dáár vielen vele slachtoffers door gebrek en ziekten. Een onderwerp voor de krant!

Het Amerikaanse kapitaal, in Cubaanse plantages en mijnen geïnvesteerd, was niet veilig meer. En de handel vraagt evenzeer rust! Spanje kon het niet meer aan. De Republikeinse partij in de U.S.A. eiste rechtstreeks ingrijpen. De pas opgetreden president **Mac Kinley** (1896—1901) leidt de U.S.A. het imperialistische pad op (Hawaï geannexeerd in 1897). Hij vraagt Spanje een eind aan het wanbestuuur op Cuba te maken. Spanje antwoordt, dat Cuba zelfbestuur zal krijgen en dat het op àndere wijze militair zal optreden, dan tot nu toe. De Cubanen waren echter niet meer te regeren. Ze wilden volkomen onafhankelijkheid. Daarvoor was er reeds teveel bloed gestort. In Havanna ontstaat grote onrust. Een Amerikaans oorlogsschip kiest er ligging ter bescherming van de belangen der Amerikaanse burgers (1898). Dit schip komt door een ontploffing tot zinken, waarbij velen omkomen. Spanje stelt een gezamenlijk onderzoek voor. Dit weigert Amerika en nu doet ieder het op eigen houtje. Maar het blijkt wel duidelijk: Spanje had hier geen schuld. Het Congres wilde echter oorlog en liet aan Spanje eisen stellen: een wapenstilstand op Cuba; herroeping der concentratie en steun door de U.S.A. aan de behoeftigen op Cuba. Aan deze verlangens kwam Spanje tegemoet. Maar dit was niet voldoende. Een **ultimatum** volgde. Cuba moest vrij en onafhankelijk zijn. Spanje moest het bestuur opgeven. De U.S.A. zal deze eisen met kracht van wapenen verwezenlijken, maar zich niet het bestuur over Cuba aanmatigen.

Mac Kinley 1896—1901. Imperialisme.

De Spaans-Amerikaanse oorlog 1898.

Voor deze eisen zwichtte Spanje niet en de oorlog begon. Een onbeduidende zeeslag voor de haven van **Santiago** (Zuidkust van Cuba) vernietigde de Spaanse vloot, terwijl de Amerikanen één man verloren. Ook op de Philippijnen vielen de

Amerikanen aan. Daar konden ze eveneens contact zoeken met de bevolking. Er was n.l. opstand sedert 1896, waarin vooral de **jong-Philippino's** de leiding hadden. De Engelse pro-Amerikaanse houding in deze oorlog werd in de U.S.A. gewaardeerd als een bewijs van broederschap. Oude narigheid raakte daardoor volkomen vergeten. De Amerikanen namen **Manilla** en beloofden de Philippino's van alles.

Vrede van Parijs.

Spanje was blij vrede te kunnen sluiten (Vrede van Parijs 1898). Cuba werd zelfstandig. De zware Cubaanse schuld bleef op Spanje rusten. De Philippijnen kwamen onder Noord-Amerikaans bestuur, evenals Portorico. Ook nam de U.S.A. uit de Ladronen het eiland **Goeam.** Op de Philippijnen kregen de Amerikanen nog een bloedige en wilde guerilla te voeren. De grote verandering was echter nu gekomen: de U.S.A. droegen ook wat van „the white man's burden".

Voor de handel met China, die voor Amerika steeds belangrijker werd, lagen de Philippijnen bizonder gunstig. De invoer uit Amerika in China was tussen 1880 en 1900 vervijfvoudigd. Spanje ondervond van de slechte afloop van deze oorlog geen binnenlandse onrust. Het begon nu aan de ontwikkeling van eigen bestaansbronnen te denken.

Einde van het Spaanse wereldrijk.

Het restant van de Marianen en Carolinen verkocht Spanje aan Duitsland. Zo eindigde het eens zo glorieuze koloniale Rijk, waarvan onder Karel V de grondslag gelegd was. Het spoor ervan is nog altijd waarneembaar in taal en cultuur van Midden- en Zuid-Amerika.

Mac Kinley vermoord 1901.

Theodoor Roosevelt 1901—1909.

Bij de presidentsverkiezing in de U.S.A. in 1900 werd de president **Mac Kinley** herkozen. Z'n tweede ambtsperiode werd echter ontijdig afgebroken door een anarchistische moordaanslag. Hij stierf in 1901 en nu trad onmiddellijk als president op de vice-president **Theodoor Roosevelt.** Deze maakte de ambtstijd van de vorige president vol en werd daarna zelf nog eens als president gekozen. Hij regeerde dus van 1901 tot 1909. Theodoor Roosevelt („Teddy") is naar het Amerikaanse oordeel een van de grootste presidenten van de Verenigde Staten geweest. Men stelt hem op één lijn met Washington en Lincoln. Naar Europese maatstaf was zijn optreden vaak enigszins bombastisch en sprak hij wat erg veel, maar het is moeilijk voor Europeanen de Amerikaanse mentaliteit te vatten. Wie heeft er hier ooit gehoord van een candidaatstelling voor het presi-

dentschap bij overschreeuwen of door de lengte van het applaus?

De U.S.A. werden hoe langer hoe meer bedreigd door de trusts en Roosevelt had zich reeds eerder een krachtig bestrijder van de trusts betoond. De beschermende rechten die de invoer belemmerden, maakten het overzien van de binnenlandse handel gemakkelijk. Het was verleidelijk voor de fabrikanten zich aaneen te sluiten en de markt te beheersen. Dit is het **trustwezen.** In 1904 waren 5288 vroeger zelfstandige ondernemingen samengebundeld tot 318 trusts, waarbij van de vroegere zelfstandigheid geen sprake meer was. Wie van de kleinere zakenmensen (middelklasse) hieraan niet meedeed, werd doodgedrukt. Onder deze trusts waren er 7 die wel heel bizonder uitstaken: de petroleumtrust (**Standard Oil Cy**), de staaltrust (**U.S. Steelcorporation** van 1901), de scheepvaarttrust (**International Mercantile Marine Cy** van 1902), de kopertrust (**Amalgamated Copper Cy** van 1899) en de trusts voor suiker, ijzer en tabak. Samen vertegenwoordigden ze een kapitaal van **2½ milliard dollar.** *Trusts*

Deze kapitaalmacht drong zich ook in de politiek. De Republikeinen en de Democraten hadden „partijmachines": reuzenondernemingen, die millioenen vorderden. Juist daarmee konden ze invloed te eigen bate uitoefenen. Men zou kunnen zeggen „misbruiken waren in de ogen dezer zakenmensen nodig". Juist in het verzet hiertegen ontplooide Roosevelt zijn strijdvaardigheid. Hij werd **de afgod der middelklassen,** die uitzagen naar sociale hervorming. Hij prikkelde de verbeelding door wat in hem zo echt Amerikaans aandeed: zijn grote sport, zijn roughriderschap uit de oorlog op Cuba, zijn strijd tegen de corruptie (vervalsing van levensmiddelen b.v.), zijn prediking van **„honesty, sobriety, industry, self-restraint, brotherhood, social uplift".** Aan deze dingen wilde de natie zich optrekken tot krachtige democratische actie. Zijn politiek is wat het buitenland betreft te kenschetsen als: **protectionistisch, imperialistisch en militaristisch.** Hij zorgde ervoor, dat het Panamakanaal er kwam onder leiding van de U.S.A. in een apart staatje: Panama, los van Columbia. Maar hij wilde de Monroe-leer niet doen dienen om misbruiken van Latijns Amerika te dekken. Ook wenste hij een **vloot,** die met de steunpunten Hawaï, Goeam en de Philippijnen respect af kon dwingen in Oost-Azië. De stroom *Party-machines.* *Panama-kanaal.* *Japanse immigratie.*

Europese immigratie onder contrôle.

Taft president 1909—1913.

Economische penetratie.

Wilson.

Bryan-tractaten.

van Japanners naar de U.S.A. hield aan en ze wensten niet langer als Oosterlingen behandeld te worden. Dit leidde vaak tot uitbarstingen tegen hen in Californië. Wat de Amerikanen het meest dwars zat was, dat deze lieden **altijd** werkten. De Europese immigratie kwam onder contrôle: anarchisten, analphabeten en bezitlozen werd de toegang geweigerd. Voor het negerbelang toonde hij hart door de ontvangst op het Witte Huis van Booker Washington.

Zijn rol in de Russisch-Japanse oorlog bespraken we reeds. Hij werd ervoor beloond met de **Nobel-prijs** voor de vrede.

Taft, die hijzelf ten zeerste had aanbevolen, was zijn opvolger (1909—1913). De spanning met Japan werd steeds groter. Vissers uit Japan toonden zich zelfs op de kust van Californië, wat grote afkeer opwekte.

De Amerikaanse kapitaalmacht beïnvloedde de wereld steeds meer. Dit is de **economische penetratie** van Amerika, een soort **vreedzaam imperialisme.** Wel was dit alles niet bepaald een demonstratie van de Monroe-leer!

In 1913 werd **Wilson** gekozen onder wiens presidium een sterk progressieve inkomstenbelasting werd ingevoerd.

Terwijl Europa zich tot de tanden wapende en de oorlogsdreiging steeds groter werd, spande de U.S.A. zich in om een vredesverzekering te doen sluiten. De staatssecretaris **Bryan** wist verdragen met Amerikaanse en enkele Europese staten tot stand te brengen, waarbij ze elkaar beloofden, iedere verzoeningspoging bij een eventueel conflict te zullen bevorderen door een jaar van vredelievende bemiddeling. Zo verscheen vlak voor het verschrikkelijke jaar 1914 de U.S.A. als boodschapper van het goede aan de oude wereld. Het blijft echter moeilijk de weg van de vrede te vinden in een wereld, die zich niet bindt aan eeuwige beginselen.

§ 40. Het Britse Wereldrijk.

Kenmerken van het Britse wereldrijk.

Het meest typische kenmerk van het Britse Wereldrijk, zoals het zich aftekent op de wereldkaart is, dat het inderdaad overal ter wereld aanwezig is. Vroegere wereldrijken was dit nooit zo eigen geweest. Maar het Britse wereldrijk kan men vertegenwoordigd vinden op het Noordelijk en het Zuidelijk halfrond en in alle klimaatstreken. De beheersende plaats, die het

juist daardoor in de wereldhandel inneemt, bereikte het in de loop van de tweede helft der 19e eeuw.

Een reeks van **steunpunten:** Gibraltar, Malta, Cyprus, Aden en Hongkong, alle met hun eigen geschiedenis van een bezetting-juist-op-tijd; **protectoraten:** India, de Maleise federatie en Egypte en **jonge zelfbesturende naties:** Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika vormen dit merkwaardig geheel: „The British Commonwealth of Nations". Het omvat een vierde van de bevolking der gehele aarde: alle rassen, alle talen, alle godsdiensten, alle rechtsstelsels zijn erin vertegenwoordigd.

Dragers van deze merkwaardige ontwikkelingsgedachte zijn **de dominions,** gelegen in de gematigde zone op het Noordelijk of Zuidelijk halfrond en hoofdzakelijk door blanken bewoond. De dominions zijn van door het moederland beheerste gebieden geworden tot eenheden met eigen staatkundig leven, die meester zijn over hun eigen lot. Van algemene aanduiding (dominion komt van het Latijnse woord dominium = eigendom, domein, onderhorigheid) is het tot **een erenaam** geworden. Het eerst is de naam dominion gebruikt voor **Canada.**

Goed uitgezocht kan men spreken van het **Eerste Britse Wereldrijk** van 1585 (de eerste nederzetting in Virginië) tot 1776 (de vrijheidsproclamatie der Verenigde Staten van Amerika); van het **Tweede Britse Wereldrijk** van 1776 tot 1914.

Eerste Britse Rijk.

Gedurende het eerste Britse Rijk koloniseert Engeland uitsluitend om winst te maken en wordt alle activiteit beheerst door het **Mercantilisme.** Het parlement van Westminster is opperste wetgever voor het hele Rijk, vanuit Londen worden de gouverneurs van instructies voorzien. Het verzet van de Amerikaanse koloniën (1776) ging juist vooral tegen de macht van het Engelse parlement om belasting te heffen in de koloniën. Voor hén was de oude regel **„no taxation without representation":** geen belastingheffing door een parlement, waarin de **belastingbetaler** niet vertegenwoordigd is.

De periode van het **Tweede Britse Rijk** (1776—1914) wordt gekenmerkt door het streven om aan de overzeese gebieden met een blanke bevolking het beheer van hun interne aangelegenheden over te laten. Dit noemt men „responsible government".

Canada.

Het bezit van **Canada** dateert van de vrede van Parijs in 1763. Engeland beloofde toen reeds aan de **Rooms-**

Katholieke Franse bewoners de vrije uitoefening van hun godsdienst. Dit werd nog eens extra vastgelegd in de **Quebec-act** van 1774. De Engelse bevolking was er wel tegen en hief de oude kreet „no popery" wel aan, maar dit had geen effect. Tijdens de Noord-Amerikaanse Vrijheidsoorlog bleven de Canadese Fransen loyaal en vele Engelsen stroomden er uit het opstandsgebied binnen. Zo werd Canada tweetalig. De beloning voor hun houding in de Vrijheidsoorlog kregen ze door een **eigen grondwet** in 1791. Deze verdeelde Canada in een **Lower Canada** met een gemengde bevolking, echter merendeels Frans, en een **Upper Canada** met een uitsluitend Engelse bevolking. Er kwamen 2 parlementen maar één gouverneur. Het Engelse bevolkingselement nam steeds toe. Een ontevreden stemming ontstond door de geringe invloed der parlementen en uitte zich in een opstand(1838). Na enige moeilijke jaren kwam een nieuwe grondwet: **de Union act**(1840), die Canada één maakte en het ook **één parlement** gaf. Het Rooms-Katholieke element bleef echter zichzelf, hetgeen voor een niet gering deel te danken was aan de oprichting van een Rooms-Katholieke Universiteit in Quebec in 1852.

Toen waren er reeds meer Engelsen (+ één millioen) dan Fransen (900.000). Nieuwe kolonies werden gesticht in het uitgestrekte gebied. Ten slotte kwam in 1867 door de **British-North-America Act** een federatie van de koloniën tot stand

„Dominion of Canada".

(„Dominion of Canada"). Er zou een centrale regering zijn en de provincies, waarbij zich steeds nog nieuwe konden voegen, behielden een restant van zelfstandigheid. De gouverneur-generaal en de commandant van de (Canadese) militie zouden door de Engelse koning worden benoemd. Canada was geheel zelfstandig in handelswetgeving, scheepvaart, verkeersmiddelen, post, leger en vloot, bank, munt en naturellen-politiek en immigratie. Het gehele economische leven veranderde: vroeger bestond de uitvoer uit pels, vis en hout; maar nu werden het graan, vee en bevroren vlees. Bijna was Canada zover gegaan, dat het de Verenigde Staten in de armen was gevlogen, toen n.l. in 1910 de handel in levensmiddelen over en weer vrij werd. Engeland voelde dit als een „imperial disaster". Maar in de U.S.A. sprak een senator over het **kopen** van Canada. Dit stak de Canadezen zo diep, dat ze zich meer dan ooit aan het moederland gehecht wisten.

Dat het Engelse gezag zich ook in **Australië** vestigde is voor een deel te danken aan het feit, dat ook Frankrijk naar Australië keek. Er was een strafkolonie geopend in 1787, toen de „first fleet" met Londense gevangenen arriveerde (de gevangenissen waren n.l. overbevolkt). Nog altijd is het niet bon ton naar de afkomst van vrienden en bekenden in Australië te informeren! *Australië.*

De deportatie heeft voortgeduurd tot 1840. In totaal zijn er 83.000 veroordeelden heengebracht. Hun lot was vaak ten hemel schreiend. Jaren liepen ze rond met om het onderbeen geklonken metalen banden! Intussen waren er ook velen uit eigen beweging heengegaan evenals de echtgenoten van veroordeelden, die vaak daardoor de vrijheid kregen. **Wakefield** is de man geweest, die geadviseerd heeft, geen veroordeelden meer aan te voeren en de grond aan vestigers te verkopen. Te voren was de grond bij 5000 acres gelijk aan kolonisten (squatters) gegeven. De koopsommen werden nu aangewend om vrije arbeiders te doen overkomen(1851). De squatters mochten hun voor niets gekregen grond wel behouden, maar ze zouden er voortaan belasting van moeten betalen.

Nieuw Zuid-Wales is de oudste nederzetting en deze kreeg ook als eerste in 1855 **responsible government.** De andere kolonies volgden. In 1850 werd **goud ontdekt** in N.Z. Wales en Victoria en toen brak de immigrantenstroom los. Van 1852 tot 1854 kwamen 224.000 immigranten. Victoria had in 1851 76000inwoners; in 1856 : 397.000!

Deze onrustige nieuwelingen bezorgden heel wat last. Ze kwamen echter bijna uitsluitend uit Engeland en brachten nieuwe ideeën mee op maatschappelijk gebied. Zo werd Victoria „het heilige Mekka der arbeidersbeweging". De arbeiders wilden echter al spoedig de toekomst voor zich zelf reserveren. In 1881 werd de immigratie der Chinezen verboden en kort daarna ook die der Japanners. Algemeen kiesrecht deed zijn intrede in 1893. De 8-urige werkdag was in Victoria al sinds 1856, in 1890 werd die algemeen. 1 Mei werd nationale feestdag. Arbeidsraden werden opgericht, die het recht hadden de lonen te bepalen. De spoorwegen werden door de staat geëxploiteerd. De strijd tegen het alcoholisme, de aanvaarding van de leerplicht verhieven de sociale omstandigheden. Een sterk progressieve inkomstenbelasting gaf de arbeiders veel gelegenheid tot het verwerven van comfort.

Druk van buiten op de eilanden in Oceanië dreef tot groter eenheid. In 1885 kwam de **Federal Council** tot stand en in 1900 gaf het Britse Parlement de **„Commonwealth of Australia Constitution Act".**

De Gouverneur-Generaal werd door de Koning benoemd. Eenheid was er door een Huis van Afgevaardigden en een Senaat. De laatste gebieden kwamen er ook nog bij (in 1905 het Z.O. van Nieuw-Guinea). **Nieuw-Zeeland** werd een aparte dominion in 1907. Reeds waren er **Colonial Conferences** gehouden (de eerste in Londen in 1887).

Daarbij verschenen sedert 1911 ook afgevaardigden uit Zuid-Afrika. In 1910 kwam n.l. de **Unie van Zuid-Afrika** tot stand tussen de Kaapkolonie, Transvaal, Oranje Vrijstaat en Natal. In wezen was het een éénheidsstaat, waarvan de vroegere koloniën provincies zouden zijn.

Wat hield dit British Commenwealth of Nations bijeen? De Dominions waren in alle opzichten zelfstandig, **alleen de buitenlandse politiek in engere zin bleef het monopolie der moederlandse regering.** Het Britse wereldrijk is **„een sentimentseenheid"** geworden: het bewustzijn van een gemeenschappelijke cultuur en een gemeenschappelijke geschiedenis bindt de partners samen. En het symbool hiervan is de Koning, het **Rijkshoofd zonder ministers,** dat eenvoudig door zijn bestaan voor de bewoners van het Britse Wereldrijk het gevoel van nationale verwantschap belichaamt.

Duitsland verwachtte in 1914, dat het Britse Rijk de schok van de oorlog niet zou doorstaan, maar in zelfstandige delen uiteen zou vallen. De Dominions hebben echter juist met enthousiasme meegewerkt. Ze stuurden een onbegrijpelijk groot aantal manschappen.

Victoria † 1901. Eduard VII 1901—1910.

Tijdens de Boerenoorlog was **Koningin Victoria** overleden (1901) en opgevolgd door haar zoon Eduard VII (1901—1910). Victoria blijft het toonbeeld van plichtsbetrachting en van het handhaven harer souvereiniteitsrechten. Het Engelse volk met zijn diepgewortelde parlementaire tradities en hoog ontwikkeld politiek besef heeft haar bizonder gewaardeerd. Eduard VII was een bezonken persoonlijkheid met een zeer zelfstandige kijk op de grote politiek, die ook zelf in de buitenlandse politiek van zijn regering een directe rol heeft gespeeld. Hij was bij zijn

troonsbestijging 60 jaar oud en had tot dan toe geen enkele invloed in regeringszaken uitgeoefend, daar zijn moeder zeer bepaald geweigerd had, haar verantwoordelijkheid te delen. Eduard heeft de luister van de Engelse monarchie weer doen schitteren, hetgeen nogal een contrast vormde met de uiterste eenvoud van Victoria. Hij was zeer bereisd en had een zeer bepaalde voorkeur voor Frankrijk.

Koningin Victoria

Ministerie Salisbury-Chamberlain 1895—1902.

Het ministerie **Salisbury—Chamberlain** (1895—1902) was een regering van **conservatieven** in samenwerking met **unionists** (de Liberalen, die tegen Home Rule waren). **Joe Chamberlain,** de leider der unionists, was minister van koloniën. Een zeer bekwaam man, voorstander van het **economische imperialisme** dat is een tolverbond tussen Engeland en zijn koloniën.

„Verbonden" van 1902, 1904, 1907.

In deze tijd (1895) voelde Engeland zich geïsoleerd en was het op verschillende punten de tegenspeler van Frankrijk en evenzeer van Rusland. Daardoor zocht het toenadering tot Duitsland tot drie maal toe. Maar telkens sloeg Duitsland af, omdat het de tegenstelling: Engeland—Frankrijk en Rusland als een vast gegeven in de internationale politiek beschouwde. Toen het voor Engeland vaststond, dat er met Duitsland niet te praten was, kwamen achtereenvolgens verdragen met Japan (1902) en Frankrijk (1904) tot stand. Zelfs was na de afloop van de Rus-

sisch—Japanse oorlog Rusland voor Engeland niet gevaarlijk meer en sloot het met dit land een overeenkomst t.o.v. Perzië, Afghanistan en Tibet(1907). Europa lette weinig op deze gang van zaken, **maar Engeland had dan toch zijn isolement opgegeven en was aan de anti-Duitse kant gaan staan.** Wel had het zich tot niets bepaalds gebonden, maar het contact met Frankrijk werd toch steeds nauwer, vooral toen Duitsland zich als volkomen onbetrouwbaar in Europa bewees.

Balfour 1902—1905.

Het conservatieve bewind werd na het aftreden van Salisbury (1902) voortgezet onder **Balfour** tot 1905. Toen echter leden de conservatieven de nederlaag bij de verkiezingen voor het Lagerhuis en trad een liberale regering op: het ministerie **Campbell-Bannerman,** dat van 1908 af onder leiding van **Asquith** kwam en waarin **Edward Grey** minister van buitenlandse zaken en **Haldane** minister van oorlog was. Deze laatste was de eerste **burger** minister van oorlog in Engeland. Hij ordende het beheer voortreffelijk en organiseerde tevens een steeds beschikbaar staand legertje, dat, bij de afwezigheid van dienstplicht, Engeland in staat zou stellen enig gewicht in de schaal te leggen op het vasteland bij een conflict met Duitsland **(Expeditionary-forces:** 160.000 man, die binnen 12 dagen in Frankrijk konden zijn!). De spanningen waren in deze jaren niet van de lucht en minister Grey realiseerde zich een Engels-Duits conflict. **Zelfs werd in 1912 de verdediging van de Middellandse Zee aan de Franse vloot overgelaten en concentreerde de Engelse vloot zich in de Engelse wateren (Noordzee).** Een nieuw scheepstype verscheen: de **dreadnought** en de Duitse minister **Von Tirpitz** wilde Duitsland van een uitgebreide slagvloot voorzien. De financiën van Engeland dreigden hierdoor in verwarring te raken.

Liberalen 1905.

Expeditionary forces.

Churchill.

De Engelse staatssecretaris voor Marine **Churchill** zag dit plan als een gevaar voor Engeland. „Voor Engeland is een sterke vloot een noodzakelijkheid, maar voor Duitsland een overbodige luxe", zei hij. Churchill rekende het Engelse Lagerhuis voor, dat Engeland 60 % overwicht nodig had terzee om zijn wereldrijk te kunnen beschermen. Ging Duitsland dus een zo uitgebreid vlootprogram uitvoeren dan moest Engeland alles nalaten terwille van het bijhouden van dit tempo. Het fatale kwam hierdoor nader, dat Engeland wel genoodzaakt was toe te slaan omdat het bestaan van Duitsland zelf een dodelijke bedreiging werd. Zeer ernstige pogingen tot verandering van de plannen in Duits-

land door de zending van Haldane mochten niet baten. De Keizer liet zich niets „voorschrijven" en het vertrouwen van Grey op de vredelievende gezindheid van de Rijkskanselier **Bethmann-Hollweg** prikkelde de Keizer juist nog extra.

Binnenlandse wijzigingen.

De belangrijkste binnenlandse veranderingen in Engeland waren: 1e de **beperking van het veto-recht** voor het Hogerhuis. Voortaan zouden financiële ontwerpen alleen door het Lagerhuis behoeven te worden aangenomen om als wet te gelden (1911). Enige ontbindingen van het Lagerhuis waren hiervoor nodig geweest. De Liberalen waren in deze strijd gesteund door de Ierse afgevaardigden. Hun was daartegenover de belofte van **Home Rule** gedaan. Dit is het 2e wat nu inderdaad door het Lagerhuis werd aanvaard. Maar het felle verzet van **Ulster**, waar men zich ging wapenen voor het uiterste, en van de **Conservatieven** en sommige Liberalen en de mislukking van een poging van de Koning (Georg V sinds 1910) tot verzoening der partijen en de uitbarsting van de wereldoorlog deden de uitvoering van het Home Rule voorlopig uitstellen. In Ierland zelf trouwens wensten de Feineans uitsluitend volkomen onafhankelijkheid.

George V 1910—1936.

§ 41. Rusland.

Alexander III 1881—1894.

Czaar **Alexander II** had kort voor hij vermoord werd een besluit getekend, dat gekozen volksvertegenwoordigers een aandeel in de wetgeving zouden hebben. Zijn zoon **Alexander III** (1881—'94) vervulde hiervan niets, maar proclameerde zijn vaste wil tot het handhaven der **autocratie.** De afstand tussen het hof en de onderdanen was weer heel groot. De provinciale „vertegenwoordigingen", de **zemstvo's,** werden samengesteld door de provinciale gouverneur uit candidatenlijsten, door de boeren in te leveren. De invloedrijke minister was **Pobjedonostzeff,** die het geestelijk hoofd was van de Heilige Synode. De Joden werden op allerlei manier gekweld en achteruitgezet. In het Westen mochten ze niet buiten de steden wonen en hoopten ze zich op in hun afzonderlijke wijken. Ook de **pers** en de **Universiteiten** stonden onder scherpe contrôle.Al werd door regeringsmaatregelen de landbouwproductie bevorderd, het lot der boeren was en bleef beklagenswaardig: tekort aan grond bij het toenemende aantal der boeren en belastingen wegens grondbezit afkomstig

Zemstvo's.

De Joden.

Tolstoy. uit de verdeling bij de afschaffing der slavernij. In deze tijd verschijnen de meeslepende beschrijvingen van **Tolstoy** (1828—1910), die ten slotte **anarchisme** predikte.

Nicolaas II 1894—1917. **Nicolaas II** (1894—1917) was de minst intelligente, de minst betekenende, maar de best willende czaar van de 19e eeuw. De systematische **russificering** van Polen, de Baltische provincies en Finland werd voortgezet. *Witte 1892—1903 1905—1906.* Door het werk van de minister van financiën **Witte** (1892—1903) ging Rusland economisch wel vooruit. Met Frans kapitaal werden **spoorlijnen aangelegd** en de **industrie** bevorderd. De inkomsten van de staat namen toe door monopolies. Om de eigen industrie te beschermen hief Rusland de hoogste invoertarieven van Europa. De snelle aanwas der bevolking betekende een massa goedkope werkkrachten, maar tevens een geweldige legermacht. De kosten voor deze laatste

Nicolaas II

waren zeer drukkend. De steenkoolontginningen in het Donetzbekken en de petroleum in de Kaukasus leverden grote winsten. St. Petersburg, Moskou, Warschau en Lodz werden fabrieksteden (textiel o.a.).

S.D.A.P. Naar Duits voorbeeld werd in 1898 een **Russische Sociaal-Democratische Arbeiders Partij** gesticht. Zij hield haar 2e congres in 1903 in Londen en daar tekenden zich twee opvattingen af: *Mensjewiki en Bolsjewiki.* 1e. die der **Mensjewiki** d.i. „met minder tevredenen", die met andere groepen wilden samenwerken en dus gematigd waren;

2e. die der **Bolsjewiki** d.i. „slechts met het maximum tevredenen", die de dictatuur van het industriële proletariaat wensten, de **absolute aanhangers van het Marxisme,** die strikte onderwerping aan de partijdiscipline eisten. Bij de „andere groepen" (van de mensjewiki) moesten vooral de boeren worden gerekend: 80 % van de bevolking en de vreemde nationaliteiten.

De onrustige tijd van de **Russisch-Japanse** oorlog liep uit op de **„Rode Zondag"** van 22 Januari 1905, toen onder leiding van de priester **Gapon** (eigenlijk een handlanger der regering, die als taak had de arbeiders zo vreedzaam mogelijk te stemmen) door duizenden een verzoekschrift aan de Czaar op diens winterpaleis zou worden aangeboden. Men vroeg: algemene amnestie voor politieke gevangenen, bijeenroeping van een al-Russische landdag en de achturige werkdag. Bovendien terstond vrede: de „koloniale oorlog", zó ver van Rusland gevoerd, was niet in het minst populair. Een bloedbad volgde. Uitgebreide **stakingen** in alle industrie-bedrijven waren het antwoord. **Gapon** vluchtte naar Genève, waar hij **Wladimir Iljitsj Oeljanow (Lenin)** ontmoette, die daar in zelfgekozen ballingschap studeerde. **Witte** keerde nu weer (als minister-president) terug (1905—1906) en deze trachtte door de afkondiging van een **Kieswet** en het samenroepen van een **Doema** (volksvertegenwoordiging) weer wat rust te brengen. Een eerste optreden van een **sovjet** (= raad) in St. Petersburg onder leiding van **Trotsky** valt in deze dagen. De permanente revolutie werd gepredikt en straatgevechten waren aan de orde van de dag. **„De generale repetitie"** is deze episode later door Lenin genoemd. Temidden hiervan valt de muiterij aan boord vàn het pantserschip **Potemkin,** dat met de rode vlag in top enige dagen de stakingen in **Odessa** steunde en eindigde met te vluchten naar de Roemeense haven Constantsa.

De Rode Zondag 22 Jan. 1905.

Lenin.

Sovjet. Trotsky.

De generale repetitie.

Potemkin.

Geweldmaatregelen en strafexpedities hebben in de volgende maanden de rust hersteld. Het aantal executies liep in de duizenden, daarbij nog duizenden veroordelingen tot dwangarbeid, verbanning naar Siberië en gevangenis. Lenin, die in October 1905 in St. Petersburg achter de schermen de poging tot dictatuur van het proletariaat had meegemaakt, oordeelde dat alles getuigde van zwakte bij de partij. Hij moest opnieuw voor zijn veiligheid het buitenland in.

In een manifest van October 1905 had Nicolaas II beloofd: ge-

Octobermanifest 1905.

wetensvrijheid, recht van vereniging en vergadering en vrijheid van drukpers.

Partijen. Velen waren hiermee zeer ingenomen. Het politieke leven begon zich in partijen te organiseren. De meest rechtsen waren **„de partij der echt russische mannen"**. Zij waren reactionnair en tegen het parlementarisme. Dan volgden de **„Octrobristen"** die het manifest van October als maximum van hun wensen zagen. De **„Cadetten"** (van de letters ca en dèta),de constitutioneel democraten, geavanceerd liberalen, de sterkste partij. Dan waren er nog **„Sociaal revolutionnairen"** en **„Sociaal Democraten"**. De laatsten stonden geheel tegenover de regering en weigerden zelfs aan de verkiezingen voor de Doema deel te nemen.

Reactie. Vóór deze Doema bijeenkwam werd bekend gemaakt, dat de Doema niets te zeggen had over de uitgaven voor het Keizerlijk Huis, de Staatsschuld en de buitenlandse politiek. Bovendien werd een Rijksraad (1e Kamer) ingesteld, grotendeels door de Czaar benoemd, die de wetten nà de Doema moest beoordelen.

Ontslag van Witte. Aan Witte werd, nadat hij erin geslaagd was een lening van 90 millioen £ bij Franse en Engelse bankiers te plaatsen, die de Czaar onafhankelijk maakte, ontslag verleend. Zijn opvolger was voor binnenlandse zaken **Stolypin** (1906—1911).

De eerste Doema 1906. Op de dag van het ontslag werd **de eerste Doema geopend** (1906). De Cadetten hadden de meeste invloed. Zij heeft 72 dagen vergaderd. Een reeks verlangens, aan de czaar bekend gemaakt, werd met ontbinding beantwoord. Bij deze verlangens waren o.a. het algemeen kiesrecht (toen onmogelijk door het grote analphabetisme), ministeriële verantwoordelijkheid en verdeling van het kroondomein en het grootgrondbezit, amnestie voor politieke misdrijven en afschaffing van de doodstraf. De revolutionnairen aanvaardden de ontbinding niet en wekten vanuit Finland op tot weigeren van belastingbetalen en dienstweigering.

Stolypin. **Stolypin** trachtte nu de boeren te paaien met verkoop van een gedeelte van het kroondomein en het vergemakkelijken van het kopen door credietverlening.

De 2e Doema 1907. De **tweede Doema**, in 1907 bijeengekomen, verviel spoedig in een herhaling van de eisen, die de eerste gesteld had. Uiterst rechts en links waren er sterker in vertegenwoordigd. Na 3 maanden werd zij ontbonden.

Een nieuw kiesrecht werd nu afgekondigd, waardoor de invloed van de boeren, de fabrieksarbeiders en de niet-Russische nationaliteiten werd verminderd. Hoofdzakelijk bestond de **derde Doema** (1908) uit landeigenaars. De verkiezingen waren sterk getrapt. Deze Doema werkte vrij goed samen met de regering. De toename van de algemene welvaart was ook van invloed op het afnemen der revolutionnaire activiteit. De wijzigingen in het landbezit maakten veel boeren tot individuele eigenaars. Hierdoor werkten ze ineens veel harder. Het aantal der **Koelaks** (welgestelde boeren) nam toe. De mogelijkheid van landbezit door de opening van **Siberië** (Transsiberische spoorlijn) was ook van veel betekenis. Tussen 1906 en 1914 vestigden zich $1/_3$ millioen boeren per jaar in Siberië. Ook de Russische industrie breidde sterk uit, hetgeen echter ook weer een toename van de revolutionnaire partijen betekende.

De 3e Doema 1908.

Koelaks.

Siberië als vestigingsgebied.

Stolypin werd in 1911 vermoord. Hij had een conflict met de Doema gekregen en waarschijnlijk vond de Czaar hem nu ook verder onbruikbaar. In de verdrukking van de Joden was de derde Doema met Stolypin één geweest. De nationale trekken in verschillende opstanden waren ook zeer duidelijk geweest, speciaal in Polen. Hier was een waar schikbewind. In het verzet trad als leider op **Pilsudski**, die later nog veel van zich zou doen spreken.

Stolypin vermoord 1911.

§ 42. De derde Franse Republiek van 1889 tot 1914.

Met Frankrijk is West-Europa en zijn beschaving eeuwenlang op het best vertegenwoordigd geweest. Met deze beschaving bedoelen wij in de eerste plaats de regeling van de verhoudingen der mensen onderling en in de staat. Laten wij een ogenblik principiële critiek ter zijde, dan kunnen we zeggen, dat én door de **Glorious Revolution** van 1688—'89 én door de **Franse Revolutie** van 1789 toch zeer sterk naar voren zijn geschoven, wat men de **„natuurlijke"** of **grondrechten van de mens** noemt. Deze zijn: **vrijheid, gelijkheid, veiligheid** en **eigendom en wat daar verder rechtstreeks uit afgeleid wordt.** Letten we op deze „natuurlijke rechten", dan was Europa in 1912 (dus aan het einde van het tijdperk van de gewapende vrede!) op de weg naar de verwezenlijking dezer rechten ver gevorderd. Wel was er nog een algemene tegenstelling tussen West- en Oost-Europa. In Oost-Europa is de beschaving veel minder ver-

Frankrijk als vertegenwoordiger der Westeuropese beschaving.

Natuurlijke rechten.

spreid onder het volk dan in West-Europa, waar de invloed van Frankrijk en Engeland zo groot is. Nergens echter, behalve in Rusland, wordt **de eis der beschaving: persoonlijke, godsdienstige en intellectuele vrijheid** systematisch verhinderd. De politiemacht dient nergens om publiek de politieke mening te beïnvloeden. De politie-staat is in (West-)Europa een anachronisme. Toen Rusland (eindelijk) in 1906 een Doema kreeg werden in heel Europa wetten met behulp van een parlement gemaakt. Er was alleen nog onderscheid tussen de staten, wat betreft het geheel doorgevoerd zijn van het parlementaire systeem. De **kerken** hebben eigenlijk altijd nog de grootste invloed (± 1912), niet alleen in de eigenlijke zaken van het geloof, maar ook in de maatschappij en de staat, wat betreft **natuur** en **bezit.**

Invloed van de kerken.

Nationalisme.

Het **nationalisme** was in Europa een bevrijdende, maar niet een verenigende invloed geweest. Wel zijn in dit verband taal, litteratuur en geschiedenis hooggeschatte geestelijke goederen voor een volk. Vooral na 1870 was **algemeen elementair onderwijs** zeer sterk toegenomen. **Frankrijk** en **Duitsland** gingen hierin vooraan. De **volksgezondheid** verbeterde voortdurend en de snelle **toename der bevolking** houdt daarmee verband. De economische vooruitgang ging gepaard met strijd om de grondstoffen en handelsvoordelen. Een vreedzame behartiging der financiële belangen kenmerkt de tijd.

Onderwijs.

Onveranderlijke tegenstellingen.

Er waren echter enkele onveranderlijke tegenstellingen. De **revanche-gedachte,** die Frankrijk en Duitsland tegenover elkaar plaatste, kwam telkens beslissend aan het woord. En in Oost-Europa is er een tegenstelling tussen het **Slavische en het „Germaanse" „ras".**

De steeds krachtiger bewapening is een voortdurend dreigement. Dit wordt te ernstiger als door de uitgroeiende bondgenootschappen geen vrije macht meer overblijft, die sterk genoeg is om te bemiddelen. Wel is er een sterke anti-oorlog propaganda die nu eens gebaseerd is op godsdienstige, dan weer op ethische of ook sociaal-economische argumenten, maar het nationalisme wint het toch. Aan het eind van dit tijdvak zien we de Franse **socialist Jaurès** zowel internationalistisch als patriottisch redeneren. Hij is vóór de „wereldvrede" maar: „Si notre patrie est menacée ...... nous serions les premiers à la frontière pour défendre la France dont le sang coule dans nos veines, et dont le fier génie est ce qu' il y a de meilleur en nous".

Jaurès.

Frankrijk was sedert de afloop van de Frans-Duitse oorlog in een minder prettige verhouding tot de „rest van Europa". Terwijl Bismarck zijn bondgenootschappen smeedde stond Frankrijk steeds alleen. Het bepaalde doel van Bismarck was ook Frankrijk en Rusland uit elkaar te houden, hetgeen hem bizonder goed gelukt is. Toch was er, toen Bismarck het toneel van de Grote Politiek verliet, een tegenstelling tot Duitsland, zowel bij Frankrijk als bij Rusland. En juist deze negatieve gevoelens dreven hen naar elkander. Daar kwam nog bij, dat Alexander II zowel als Alexander III een warme vriendschap en achting voor Wilhelm I hadden. Nu ook deze er niet meer was, veranderde Rusland's politiek-internationale houding. Wilhelm II, die immers zijn eigen kanselier wilde zijn, was er de man niet naar om Rusland en Duitsland systematisch bijeen te kunnen houden. En de opvolger van Bismarck, **Caprivi** (1890—'94) had te weinig ervaring. Toen begonnen nog twee krachten hun invloed te doen gevoelen: 1e **de pers;** Russische krantenartikelen propageerden Francophiele gevoelens (sedert 1886); 2e de grote deelname van Frankrijk aan de **Russische staatsleningen.** Franse boeren en renteniers staken gretig hun geld in deze buitenlandse ondernemingen nu de trage ontwikkeling der Franse industrie hun geld niet meer opnam. In 1889 en 1890 plaatste Rusland 5 leningen in Frankrijk en verder iedere twee jaar één tot 1914 toe. Hiervan had Rusland een drievoudig voordeel: 1e Het converteerde zijn buitenlandse leningen tot 4 %; 2e Grote gebieden werden met spoorlijnen „geopend" (De Transsiberische en de Trans-Kaspische lijn); 3e Een snellere mobilisatie werd mogelijk en door grote aankopen in Frankrijk werd het leger van wapens voorzien.

Buitenlandse politiek van Frankrijk.

Toenadering tot Rusland.

Russische Staatsleningen.

Dit laatste bond Frankrijk bizonder aan Rusland, dat op die manier een vesting werd ten Oosten van Duitsland, waarvoor Frankrijk de munitie leverde. In 1891 bracht de Franse vloot een bezoek aan Kroonstad (en werd ter begroeting de Marseillaise gespeeld). De Fransen voelden zich niet langer de paria's van Europa! In 1894 was de militaire conventie met Rusland een feit:

Rusland een vesting ten O. van Duitsland.

Frans-Russisch Verbond 1894.

1e **Wederzijdse bijstand** bij een aanval door Duitsland met of zonder Oostenrijk-Hongarije of Italië; 2e De Fransen mobiliseren minstens 1.300.000 man en de Russen 700.000 bij oorlog tegen Duitsland; 3e De troepen worden zo snel mogelijk en gelijk

Geheim!

ingezet om Duitsland te noodzaken op **twee fronten** te strijden. Deze conventie was **geheim.** De bepalingen werden niet bekend voor **1918.** Wel vertelde Frankrijk in 1895 dat de diplomatieke situatie te zijnen gunste was gewijzigd.

Betekenis van dit Verbond.

De betekenis van dit verbond is, **dat het evenwicht in Europa (sedert 1871 verbroken) weer hersteld was.** Als Engeland hier ooit bijkwam was dit voor **Duitsland** vreesaanjagend. (Met 2 zou het nog wel gekund hebben). De eerste reactie van **Engeland** echter op dit verbond was vrolijkheid: **De Russische beer danst met miss Republic.** Maar Frankrijk was de traditionele vijand van Engeland en de verhouding tot Rusland was ook allesbehalve prettig. Zo ontstond een onaangenaam gevoel van **isolement** in Engeland, vooral na 1896 (de Jameson Raid). Hieruit is weer te verklaren, dat Engeland zo z'n best ging doen om met Duitsland tot overeenstemming te komen.

Binnenlandse politiek.

Zo vast als de buitenlandse politiek van Frankrijk was, zo veranderlijk en verward was de binnenlandse. In de jaren 1889 tot 1898 waren er 9 ministeries! Het partijwezen ging na 1889 een nieuwe fase in door de terugkeer van de verbannen socialisten-uit-de-Commune van 1871.

Carnot 1887—1894.

President van de Republiek was sedert 1887 **Carnot.** Een zeer duidelijk bewijs voor de **corruptheid** van ambtelijke functionarissen vormden het **Panama-schandaal** en de **Dreyfus-zaak.**

Panama-schandaal 1889.

Aan de gedachte van een kanaal te graven door Amerika-op-zijn-smalst was een begin van uitvoering gegeven door het initiatief van **Ferdinand de Lesseps.** In 1881 was een maatschappij opgericht, toen **Columbia** concessie voor het graven van een **Panama-kanaal** had gegeven. Wel was er verzet van de U.S.A. door de **Monroeleer,** maar dat was niet onoverkomelijk. Erger waren de moeilijkheden door het klimaat en de bodem geboden. In 1889 ging de Maatschappij failliet. Een onderzoek bewees, dat allerlei onregelmatigheden waren voorgevallen. Een derde van het vooral van de kleine spaarders geleende kapitaal had gediend tot het **omkopen van politici** om de boeren door hun aanbevelingen er in te laten lopen. Een interpellatie in de Kamer had een enquête tot gevolg. De man die veel wist en veel had ontvangen pleegde zelfmoord. Toen het ministerie zich tegen onderzoek verzette kwam het ten val. Een proces tegen enige afgevaardigden en Senatoren deed één van hen bekennen 300.000 francs te hebben aangenomen (1893).

Nauwelijks was dit voorbij of de President der Republiek **Carnot** werd vermoord door een **anarchist.** De anarchisten waren zeer gering in aantal maar wilden de aandacht op hun eisen vestigen door aanslagen. Strenge uitzonderingswetten volgden. *Carnot vermoord 1894.*

De Dreyfus-zaak is een uiting van **anti-semitisme.** Dit was gestimuleerd door het feit, dat twee der omkopers uit het Panamaschandaal Joden waren. **Dreyfus** was een Elzassische Jood. Als officier werd hij ervan beschuldigd militaire geheimen te hebben uitgeleverd aan de Duitse militaire attaché. Het „bewijs" was een nagemaakt document. Dit alles diende om het ware verraad van anderen te verbergen. Dreyfus werd veroordeeld en na openbare degradatie verbannen naar het Duivelseiland (1894) (voor de kust van Frans Guyana). Het bedrog kwam echter na de publicatie der processtukken uit. (Veel invloed had Emile Zola's „J'accuse"). Velen waren tegen herziening van het vonnis, zelfs de President **Faure** (1894—'99). Zijn opvolger **Loubet** verwees het geding naar een andere rechtbank. Deze handhaafde het schuldig over Dreyfus, maar nu gaf de President **gratie** (1899). Pas na een tweede revisie voor het Hof van Cassatie werd Dreyfus **in ere hersteld** (1906). *Dreyfuszaak 1894.* *President Faure 1894—1899.* *In ere hersteld 1906.*

De partijen werden door de Dreyfus-zaak sterk uiteengedreven. Onder het ministerie-**Waldeck-Rousseau** (1899—1902) en zijn opvolger **Combes** (1902—1905) was vooral de strijd tegen het **clericalisme** aan de orde. De verschillende kloosterorden werden gedwongen hun regels te laten keuren. De afgekeurde orden werden opgeheven. Ook werd het onderwijs aan de orden verboden. Dit had zelfs een verbreken van de diplomatieke betrekkingen met de Paus ten gevolge. Tijdens het ministerie **Clémenceau** (1906—1909) werden de kerkelijke goederen onteigend en de reeds eerder uitgesproken scheiding van kerk en staat verdiepte zich tot een **antagonisme.** *Waldeck-Rousseau en Combes 1899—1905.* *Anticlericalisme.* *Clémenceau.*

De Socialistische partij werd georganiseerd door **Jean Jaurès** als een onderdeel van de Internationale. Daarnaast waren verschillende andere linkse groepen o.a. de Radicalen. Dichtbij deze laatsten stonden o.a.**Briand** en **Viviani,** die mèt **Clémenceau** bij stakingen niet voor strenge maatregelen terugdeinsden en wel vèr afstonden van de idealist Jaurès, die fel protesteerde tegen de **militarisering** van Frankrijk. Dat hij toch nationalist bleef zagen we reeds. *Het Socialisme in Frankrijk.*

De **dienstplicht,** die in 1905 van 3 jaar op 2 jaar was gebracht, *Dienstplicht.*

werd in 1913 weer driejarig. Frankrijk had eigenlijk een tekort aan manschappen door een sterke vermindering der geboorten. Tegenover Duitsland moest men paraat blijven. De drijvende kracht hierin was ongetwijfeld **Poincaré**, die in 1912 minister president werd en in 1913 President van de Republiek. **Hij was de echte Duitsers-hater.**

Poincaré wordt President 1913.

§ 43. Duitsland onder Wilhelm II in de jaren 1890—1914.

> „Unsre Politik war **trotz aller grozen Worte** im Grunde eher zu ängstlich und zu friedliebend als zu kriegerisch".
>
> Erich Brandenburg.

Het tijdperk, dat ook en vooral in de Duitse geschiedenis uitloopt op de eerste wereldoorlog wordt geheel beheerst door de figuur van **de Keizer: Wilhelm II** (1888—1918). In de buitenlandse politiek van **Bismarck** was een vaste lijn geweest, in die van **Wilhelm** ontbreekt deze vaste koers geheel. Dit is wel het voornaamste kenmerk van zijn regering en het onmiddellijk gevolg is een **voortdurend gevoel van onrust**, niet alleen in Europa, maar overal waar Duitsland „meespeelde". De grote militaire macht van Duitsland maakt iedere actie in de politiek opwindend en het wordt een typisch **Duits** handelen om met dreigementen op te treden.

Wilhelm II.

Wilhelm II was 29 jaar oud, toen hij keizer werd. Zijn jeugd en heel zijn vormingstijd was beslist niet verantwoord geweest ten opzichte van de bizondere plaats die hij ging bekleden. Zijn **vader**, de kroonprins **Frederik Willem**, had tot zijn 57e jaar als een figuur zonder enige invloed naast de troon gestaan. Toen Frederik (voor 90 dagen) aan de regering kwam, was hij door ziekte tot niets wezenlijks meer in staat. Zijn **moeder**, een dochter van de Engelse koningin **Victoria**, heeft zich nooit in Duitsland thuis gevoeld en is altijd Engeland en zijn staatsvorm blijven zien als het beste van alles. Een vertrouwelijke sfeer is er voor Wilhelm II thuis nooit geweest. Daarbij kwam, dat zijn omgeving (hij bezocht het gymnasium en later de universiteit) hem altijd als de toekomstige keizer behandelde, zodat hij nooit met medemensen op een gelijk niveau leerde omgaan. Bij zijn

verdere opleiding werd nooit een werkelijk afgeronde prestatie van hem verlangd en kwam hij niet verder dan de „aanloop". Daardoor werd zijn handelen beheerst door indrukken van het ogenblik, werd hij ijdel en eigenzinnig en imponeerde graag. Pompeus optreden en grote woorden tekenden hem. Altijd ging hij schuil achter **„het masker van de Imperator"**. Bismarck heeft in hem een beslist gevaar gezien voor de toekomst van Duitsland. Niet, dat Wilhelm niet begaafd was. Hij was zéker verstandelijk ontwikkeld en bezat kennis van talen en geschiedenis.

Keizer Wilhelm II

Het systeem van Bismarck kende hij echter niet en hij liet zich ook gemakkelijk aanpraten, dat dit niet deugde. Het gevaarlijkste onder deze omstandigheden was, dat **hij alleen** over de bezetting van de voornaamste regeringsfuncties beschikte. En omdat hij vóór alle dingen heersen wilde, koos hij zwakke persoonlijkheden en verbood bij de bestuursovername **enig raadplegen** van de grote voorganger Bismarck. De **Rijksdag** en de **Bondsraad** hadden geen invloed hoegenaamd op de buitenlandse zaken en een Rijkskabinet wàs er niet.

Duitsland bloeit.

Voor een machtige staat als Duitsland met zúlk een **economische welvaart** en zúlk een **zelfvertrouwen** was dit onbegrijpelijk. Dit volk onderscheidde zich door discipline, hard werken in alle klassen van de maatschappij en een handig gebruikmaken van politieke kracht tot het bereiken van handelsvoordelen. De Duitse **staalproductie** (toetssteen van industriële kracht) nam

7 maal zo snel toe als die van Engeland. De Duitse **kartels** werden een voorbeeld voor andere mogendheden. Het **„Musterkartell der Welt"** werd het **„Ruhrkohlensyndikat"**, opgericht in 1893. De ontsluiting van diepe, rijke kolenlagen, zowel in het Ruhrgebied als in Opper-Silezië, gaf een enorme toename van productie aan steenkool en een verschuiving in de industrie. Ook de bruinkool (briketten) begon een bizondere betekenis te krijgen. De kalimijnbouw in Midden-Duitsland (Staszfurt) en de Elsasz werd een wereldmonopolie. Het aanpassingsvermogen in de industrie komt ook bizonder uit bij de textielindustrie. De gunstige ligging van Engeland voor het spinnen van fijne garens staat in verband met de vochtigheidsgraad van de lucht, die bevorderd wordt door de Golfstroom. Duitsland kan hier niet tegen op: het ligt nu eenmaal meer in 't continent. Maar door de pijnlijke nauwkeurigheid in de arbeid en het vervaardigen van machines, die aan de hoogste eisen voldoen, kon Duitsland zelfs met Engeland concurreren. Zo nam de welvaart van Duitsland in de periode 1890 tot 1914 steeds toe en, ondanks de kritiek der socialisten en het vaak geuite verlangen naar een zuiver parlementaire regeringsvorm, was het volk als geheel zeer voldaan met het heden en hoopvol voor de toekomst. De opmerking van menig critisch waarnemer van het Duitse leven vóór 1914 was, dat „Wilhelm der Zweite fast immer der Ausdruck der erdrückenden Mehrheit seiner Untertanen gewesen ist, der Verfechter und Vollstrecker ihrer Ideen, der Repräsentant ihres Weltbildes. **Die meisten Deutschen der wilhelminischen Ära waren nichts anderes als Taschenausgaben, verkleinerte Kopien, Miniaturdrucke Kaiser Wilhelms".** In Frankrijk en Engeland vertaalde men het woord keizer niet meer, men had het daar over „le Kaiser" en „the Kaiser". Zo was het ook eens van Napoleon geweest: „l'Empereur", in heel Europa.

Caprivi 1890—1894.

Een opvolger voor Bismarck was moeilijk te kiezen, want een **staatsman** als hij was er in Duitsland niet. En onder de „vaklui" (hoge ambtenaren) wilde de Keizer niet zoeken: die waren hem te ervaren in zaken en zouden hem remmen. Hij wilde een gehoorzaam man, die de meerderheid van de Keizer erkende. **Caprivi,** die als militair aan deze eis beantwoordde, werd **Rijkskanselier** (1890—'94). Hij was niet snel genoeg om de Keizer te kunnen beïnvloeden en nooit in staat tot het leiden van de

gehele Duitse politiek. Daardoor kwam als vanzelf de leiding in handen van de enige man die Bismarck's systeem kende en de zaken overzag: **Von Holstein,** de chef van de politieke afdeling van Buitenlandse Zaken, een mensenschuwe zonderling. Rechtstreeks contact met de Keizer had hij nooit. Van de steeds belangrijker wordende economische vraagstukken begreep hij weinig en hij had er ook geen belangstelling voor. Vóór alles wilde hij in de buitenlandse politiek iedere band vermijden, die Duitsland kon verplichten voor vreemde belangen te vechten en was hij de belichaming van de vijandelijke houding t.o.v. Engeland. Hij zag de toestand van Duitsland als gunstig, want „ieder, die wat verdelen wilde, kon Duitsland niet passeren". Hieruit ontstond **zijn politiek van laveren en compensaties eisen:** als anderen wat kregen, moest Duitsland ook wat hebben. Dit bracht Duitsland de naam onbetrouwbaar en van een onverzadelijke begeerte vervuld te zijn. Hij vergat de **grondstelling van Bismarck,** dat voor Duitsland, dat door vijandige machten omringd was, een Europese coalitie meer waard was dan de verwerving van dit of dat overzees gebied. Bovendien droeg Holstein **geen verantwoordelijkheid:** hij werkte achter de schermen. De Rijkskanselier en de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken namen zijn gedachten over. Ook deze toestand was het grote Duitsland **onwaardig.**

Von Holstein, de man achter de schermen.

De eerste **binnenlandse maatregelen** van Wilhelm betroffen de regeling van de **sociale kwestie.** Er kwamen „Erlasse" voor **Zondagsrust** (1891), **leerplicht, beperking** van vrouwenarbeid, enz. Toch kon hij met deze wetten het **socialisme** de wind niet uit de zeilen nemen. Het aantal sociaal-democratische afgevaardigden in de Rijksdag nam steeds toe, in 1912 hadden zij het grootste aantal zetels.

Binnenlandse maatregelen.

Was het aandeel van de **landbouw** in het totale arbeidsproces van Duitsland in 1815 80 % in 1907 was dit 28 %, zodat het aantal industriearbeiders zeer groot was geworden. De industrie eist **goedkoop koren** en dit bracht Caprivi ertoe de invoerrechten op koren te verlagen. Hierdoor kreeg hij de agrariërs tegen zich. Het **Centrum** steunde hem, wat vooral werd beïnvloed door de **Encycliek** van Paus Leo XIII „Rerum Novarum" (1891), waarin hij de sociaal-democratie veroordeelt, doch de Christelijke democratie aanbeveelt, die bestaat in de toepassing van de

Rerum Novarum 1891.

Christelijke zedenleer op het tegenwoordige maatschappelijke leven. De arbeiders spoort hij aan zich te organiseren onder leiding van de kerk. De „Volksverein für das Katholische Deutschland" had honderdduizenden leden.

Von Hohenlohe 1894—1900.

Caprivi trad in 1894 af. Zijn opvolger was de 75-jarige **Von Hohenlohe** (1894—1900), een **liberale Katholiek**, die de taak kreeg de wrok van de boeren wegens het handelsverdrag met Rusland, dat de invoer van goedkoop koren voor de massa bevorderde, tot bedaren te brengen.

Von Bülow 1900—1909.

Na hem was **Von Bülow** rijkskanselier (1900—1909). Deze is er het best in geslaagd de Keizer uit te schakelen of om te praten. Ook dreigde hij wel met ontslagaanvrage ....

Leger en vloot.

Een sterk leger en een sterke vloot waren voor Wilhelm II onmisbare elementen in Duitslands politiek. Men kon er respect mee afdwingen, zonder „noodzaak van gebruik", en daardoor meepraten bij verdelingen. Het uitsluitende commando wenste Wilhelm zelf te hebben, hoewel hij wist dat hij geen veldheer was. De eerste vlootwet van 1898 werd door een tweede gevolgd in 1900. De Duitse vloot was toen de tweede na die van Engeland. Voor de Engelsen een prikkelende gedachte. De grote propagandist van de vlootbouw in Duitsland was **Von Tirpitz.** De Keizer gaf het wachtwoord: „Unsre Zukunft liegt auf dem Wasser!"

Noord-Oostzee kanaal 1895.

Het **Noord-Oostzee kanaal** werd gegraven met de speciale bedoeling van **Kiel** een oorlogshaven te maken.

Koloniale uitbreiding.

Uit Bismarck's tijd dateerde het bezit van **Duits Oost-Afrika, Duits Zuidwest-Afrika,** de **Kameroen** en **Togo.** We zagen reeds, dat het initiatief van Duitse kooplui hierbij was voorgegaan en de Duitse vlag daarna ter bescherming was gehesen. Uitbreiding was vanzelfsprekend gevolgd. In 1890 vond de ruil plaats van **Helgoland** (sedert het Wener Congres Engels bezit) tegen afstand van **Zanzibar** en stukken op de grens van Duits Oost-Afrika aan Engeland. Ook kreeg Duitsland enig voordeel door grensverleggingen in Afrikaans bezit. Strategisch was het zeker in Duitslands belang, Helgoland te bezitten als vlootbasis voor de. Elbe-mond. Maar de ruil was toch niet voordelig. Men had minder moeten afstaan. In het Engelse Parlement viel het spotwoord: Engeland heeft een knoop gegeven en een heel pak

Kiautsjou 1898.

teruggekregen. Het optreden van Duitsland in combinatie met

Rusland en Frankrijk na de vrede van **Sjimonoski** in 1895 tegen Japan, waardoor Duitsland ten slotte **Kiautsjou** bezette, was een niet te beteren fout. De Japanners konden het niet meer vergeten.

Rusland voelde zich door Duitsland in de steek gelaten en Engeland wantrouwde dit verschijnen van Duitsland in het verre Oosten. Oostenrijk en Italië was het niet naar de zin, dat Duitsland tegenover Engeland kwam te staan: zij hadden Engeland's vriendschap nodig. De Keizer zag graag een Russische belangstelling voor het verre Oosten: dat maakte de Duitse Oostgrens veiliger.

Aankoop uit Spanje's faillissement

We zagen reeds hoe Duitsland na de Spaans-Amerikaanse oorlog het restant van de Spaanse bezittingen aankocht: de **Marianen** en de **Carolinen** (1899). Ook was er sinds 1884 van een Duits Nieuw-Guinea sprake, tot grote schrik van de Engelsen.

Invloed in het Turkse Rijk.

De verwarde toestanden in het Turkse Rijk gaven de westerse mogendheden kansen. De Duitse Keizer maakte een reis naar Palestina en bezocht tevens Damascus (1898). Hier verklaarde hij zich de vriend van het Turkse Rijk en van de Mohammedanen. Voor de mogendheden die zoveel Mohammedaanse onderdanen hadden geen prettige woorden! Een Duitse spoorwegmaatschappij in Turkije zou de aanleg van spoorwegen ter hand nemen **(de Anatolische lijn)**. Het Duitse kapitaal vond hier veel kansen. Maar deze spoorwegpolitiek was voor Engeland gevaarlijk, vooral toen een lijn naar **Bagdad** (en verder) zou worden doorgetrokken. Rusland werd ook geprikkeld door Duitse invloed in Turkije. Zou Konstantinopel nog wel voor Rusland zijn, als het eens op verdeling van Turkije aankwam?

Verhouding tot Zuid-Afrika.

Het optreden van Duitsland in de zaken van de **Zuid-Afrikaanse spoorweg** (Delagoa-baai) en daarna de geschiedenis van de **Krüger-dépêche** (na de Jameson-raid) waren nieuwe onaangenaamheden voor hèt Britse Rijk. De tegenstellingen tot Frankrijk en Rusland waren voor Engeland traditie, maar dat Duitsland zich ook al tot het verzet tegen Engeland ging klaarmaken was **„a startling novelty"**. De **Fashoda-affaire** maakte Engeland zo impopulair in Frankrijk als nooit te voren en de **Boeren-oorlog** deed de deur dicht. **Heel de wereld was anti-Engels.**

Drie pogingen tot een Engels-Duitse Entente 1898—1901.

Op deze overweging heeft de Engelse minister **Chamberlain** zeer ernstige pogingen gedaan tot het aangaan van een verbond met

Duitsland (1898 **eerste poging**). De Engelse minister-president **Salisbury** voelde er niet veel voor; de Duitse eisen waren te hoog. En Holstein toonde aan, dat **de Engelse vloot** voor Duitsland te weinig betekende bij een conflict met Rusland en Frankrijk. Een **tweede poging tijdens de Boerenoorlog** toonde opnieuw een oprechte wens van Engeland. Duitsland's sympathie voor de Boeren was toen al lang niet meer op het hoogtepunt van 1895—'96. Het deed niets voor hen, zelfs weigerde de Keizer de oude Krüger te ontvangen! Maar ook de tweede poging mislukte. Ten **derde male** werden hoogst ernstige onderhandelingen ondernomen in 1901. Engeland wilde zeer ver gaan, maar Duitsland (Holstein) **eiste een samengaan met de Driebond en een goedkeuring door het Parlement.** Achter deze onoverkomelijk zware eisen was er echter de barrière van het **verschil in temperament en houding.** Men leerde elkander kennen. **Bülow,** de Duitse Rijkskanselier, die mèt de Keizer Engeland (Victoria) bezocht tijdens de Boerenoorlog, zag wel dat de anti-Engelse gezindheid in Duitsland sterker was dan de anti-Duitse gezindheid in Engeland. In Duitsland was er een systematische propaganda aan de Universiteiten tégen Engeland. Hieraan had vooral de historicus **H. von Treitschke** schuld. Hij zweepte op tot oorlogsgezindheid: „De staat is vóór alles kracht! Oorlog ligt in de natuur der dingen. Liefde tot de vrede is wekelijk en sentimenteel. De Staat is de publieke kracht voor aanval en verdediging". Met deze kost werd het **Duitse imperialisme** gekweekt. Men ziet het ons bekende Nationaal-Socialisme schemeren achter het gordijn, dat de toekomst nog afsloot. **Het mislukken dezer onderhandelingen is de wezenlijke oorzaak van de vorming van de Entente** (Frankrijk- Rusland-Engeland) **en van de wereldoorlog** (1914).

Engeland uit zijn isolement.

Na het definitief mislukken der onderhandelingen is Engeland verrassend snel uit zijn isolement geraakt. Eerst kwam **de Japans-Engelse overeenkomst** van 1902 t.o.v. beider Aziatische bezit. Dit maakte een flink deel der Engelse vloot in het verre Oosten vrij, die nu kon dienen tegen een eventuele uitval van Duitsland. Een **vlootbasis** werd ingericht op **Rosyth** (aan **de Firth of Forth)** 1903.

Frans-Engels vrije-handstractaat 1904.

Daarna volgde de **Engels-Franse Entente van 1904,** een **vrijehandstractaat,** waardoor Engeland in zijn activiteit in **Egypte** geen verzet van Frankrijk meer te vrezen had en Frankrijk in

Marokko zich zonder verzet van Engeland zou kunnen laten gelden. Dat de partners elkaar niet zouden beletten bezit te nemen van de genoemde gebieden, was een **geheime afspraak.** **Spanje** zou de Noordelijke strook van Marokko (de Middellandse-zeekust) onder zijn invloed hebben, maar nooit militaire hulp van andere mogendheden inroepen.

Duitsland's échec.

Voor Duitsland was deze gang van zaken een échec. Altijd had men zich de rol van „arbiter mundi" voorgesteld en nu gingen de groten een totaal eigen koers zonder Duitsland. Dit was dan tevens **het falen van de zigzagkoers van Holstein.**

China, Boxeropstand 1900.

In China viel na de Japans-Chinese oorlog (1895) een steeds toenemende invloed van de Westerse mogendheden te constateren. Niet alleen dat verschillende punten bezet waren, maar ook de oprichting van enkele fabrieken en de opening van mijnen deden nieuwe verlangens ontstaan. In 1898 kwam er een ware regen van keizerlijke edicten af, waarbij de staat van onder tot boven scheen te worden hervormd. Vooral studie in het buitenland werd aanbevolen, maar ook werd de rechtspraak hervormd en ook zou het leger worden gemoderniseerd. Maar de keizerin-weduwe voorkwam dit alles. Ze wist een anti-westerse beweging, die der „Boksers", in haar dienst te stellen. Een afschuwelijke moordpartij vond plaats onder Europeanen (o.a. de Duitse gezant) en „rijst-Christenen". Een krachtig ingrijpen der mogendheden, die een internationale legermacht aan land zetten, deed de rust terugkeren en bracht ook genoegdoening voor geleden schade. De Keizer stuurde zijn veldmaarschalk **Waldersee** en had het bij het vertrek van de vloot over „exemplarische Bestrafung" en „Pardon wird nicht gegeben, Gefangene werden nicht gemacht". 't Was enigszins lachwekkend. Maar deze affaire bracht toch ook weer even samenwerking.

De Marokkaanse kwestie: Tanger 1905.

De Franse bedoeling met **Marokko** was duidelijk: een **protectoraat.** Maar de regeling met Engeland was geheel buiten Duitsland om gemaakt en indertijd (1880) was toch door de meeste Europese mogendheden een gemeenschappelijke houding tegenover Marokko vastgesteld. De binding van Frankrijk's bondgenoot **Rusland** door de oorlog met Japan, maakte het voor Holstein en Bülow te verleidelijk om niet aan Frankrijk een bepaalde **eis tot compensatie** te stellen. De **Keizer** kreeg „opdracht"

(toen hij zich in de Middellandse Zee bevond) naar **Tanger** te gaan en de Marokkanen te zeggen, dat hij hun Sultan nog altijd als een onafhankelijk vorst beschouwde (1905). Wilhelm voldeed aan deze wens. Leider van de Franse buitenlandse zaken was toen minister **Delcassé** (1898—1905), fel anti-Duits!

Indruk van het Keizerlijk bezoek.

Het optreden van de Keizer maakte veel deining. Hij was toch het hoofd van het machtige Duitsland. In de Europese statenfamilie behoorde men toch niet zo brusk op te treden. Deze methode was ongehoord. Engeland moest zich realiseren, dat men van zulke buren àlles kon verwachten!
Voor Frankrijk was er onder de gegeven omstandigheden aan geen oorlog te denken. Het deed het bizondere aanbod van een afdoende regeling van alle koloniale geschilpunten bij verdrag. Dit zou volgens Engelse inzichten tot een entente tussen Frankrijk en Duitsland geleid kunnen hebben. **Bülow** (= Holstein!) wees alles af. **Delcassé** trad, op Duits verlangen, af. Doch op de **conferentie van Algeciras** (in Spanje 1906) werd aan Duitsland's wensen niet voldaan. Engeland had een nieuwe regering (Campbell-Bannerman), die liberaal was en zijn minister van buitenlandse zaken, **Grey**, was anti-Duits. Deze wilde desnoods oorlog om Marokko voeren. Van de andere staten had Duitsland alleen Oostenrijk zwakjes naast zich. Italië verlochende het Driebond-belang. Het was door Frankrijk gepaaid met de belofte van Tripolis. Frankrijk en Spanje behielden hun invloed in Marokko (politietoezicht en grensbewaking) en in een staatsbank kreeg Duitsland óók een aandeel. Maar van compensatie voor Duitsland was geen sprake! Integendeel: Engeland en Frankrijk werden naar elkaar toe gedreven! De teleurstelling in Duitsland was groot: **Holstein nam ontslag.**

Rusland en Engeland verbonden.

Een poging van Wilhelm II om Nicolaas II als bij verrassing een verdrag van wederkerige bijstand te doen sluiten gedurende de Russisch-Japanse oorlog werd door Bülow verijdeld. Een dreigement met ontslagaanvrage werkte uitstekend!
Na de vrede van Portsmouth was de Russische macht voor Engeland niet gevaarlijk meer. We zagen reeds dat hierdoor een entente met Engeland mogelijk werd (1907). **Duitsland raakte geleidelijk aan geïsoleerd.**

Einkreisung. Pangermanisme.

Bülow sprak in 1906 voor 't eerst van de **„Einkreisung"** van Duitsland. Was dit wel verantwoord en kon hierop niet gemakkelijk een explosie volgen? Het „Pangermanisme" werd ijverig

gepropageerd. Overal waar het „germaanse bloed" was binnengestroomd moest men zich dat bewust zijn. In de Duits sprekende kantons van Zwitserland, de Baltische provincies van Rusland, de delen van België en Luxemburg en ...... Holland met zijn **kust** en koloniën! Dit alles vormde een logisch vervolg op de historische lijn over de punten: Pruisen — de Tolunie — de Noordduitse Bond — het Keizerrijk!

Dreadnought.

Toen Eduard VII in 1904 Kiel bezocht en Wilhelm II hem vol trots de Duitse vloot toonde, besefte de Engelse Koning, dat deze een zeer reëel gevaar voor Engeland betekende. In 1906 liep in Engeland de eerste **dreadnought** van stapel, een nieuw type slagschip van het zwaarste kaliber. Dit bracht een totale verandering in de vlootstructuur. **Een snelle veroudering van het bestaande** was het gevolg. Von Tirpitz begon onmiddellijk in Duitsland de noodzaak van het bezit van dergelijke schepen aan te tonen. De wetten van 1906, 1907 en 1908 brachten een nieuwe vlootbouw-activiteit en de vergroting van het Noord-Oostzee-kanaal. De nieuwe liberale regering in Engeland had spijt en vertraagde de bouw om de enorme kosten, maar Duitsland ging door. Dit maakte de Duitse vloot gevaarlijker! Pogingen van Engelse zijde om tot een vergelijk te komen (de Engelse regering erkende een fout te hebben gemaakt met het bouwen van deze dreadnought!) faalden. De Keizer liet zich niets vragen: „ob es den Briten paszt oder nicht, ist egal. Wollen sie den Krieg, so mögen sie ihn anfangen. Wir fürchten ihn nicht!" Daarop volgde de Engelse begroting van 1909, waarin de basis voor een versnelde vlootbouw werd gelegd. De binnenlandse strijd om de macht van het Lagerhuis hield de aandacht gespannen, maar keus wàs er niet meer voor Engeland. „We want eight and we won't wait" zong men in Londen. En Churchill zei: „The British fleet is a necessity and the German fleet a luxury". Engeland bouwde intussen twee maal zoveel als Duitsland.

De Bosnische Crisis 1908.

Door de weinig bondgenootschappelijke houding van Italië was Oostenrijk voor Duitsland de enige betrouwbare bondgenoot. Daardoor werd deze innerlijk zo zwakke mogendheid het zwaartepunt van de Driebond. Dit kwam heel sterk uit in de nieuwe ontwikkeling van de Balkanverhoudingen. Servië had zich geheel naar Rusland gericht en werd steeds feller anti-

Oostenrijks. Toen nu de Duitse belangen in Turkije door de spoorwegpolitiek steeds sterker werden, hadden de andere grote mogendheden minder belangstelling voor de handhaving van het Turkse Rijk. In Oostenrijk-Hongarije kwam nu een nieuwe politieke gedachte: **het Trialisme.** Dit werd vooral gesteund door de kroonprins **Franz Ferdinand.** Het beoogde de Donaumonarchie uit **drie elementen** te doen bestaan door een Slavische gemeenschap aan de Duitse en Hongaarse toe te voegen. Daartoe zou Servië moeten worden geannexeerd. Hiertegenover stond de **Groot-Servische gedachte,** die streefde naar een vereniging van alle Serven buiten Servië met deze Staat. Ze woonden in Macedonië, dat aan Turkije behoorde, Montenego en Bosnië-Hercegowina, dat formeel nog Turks was, maar waar Oostenrijk-Hongarije sedert het Congres van Berlijn het gezag uitoefende. Toen nu in 1908 een plotselinge **revolutie in Turkije** uitbarstte en de **Jong-Turken** de Staat van de ondergang trachtten te redden, kwam Oostenrijk-Hongarije snel tot overeenstemming met **Rusland** t.o.v. Bosporus en Dardanellen en met **Boelgarije** t.o.v. de onafhankelijkheid en **annexeerde Bosnië en Hercegowina.** Dit was voor **Servië** onoverkomelijk. Het mobiliseerde. Maar **Rusland** kon niet helpen: het had zich nog niet van de Japanse slagen hersteld. **Duitsland** ging achter Oostenrijk staan, hoewel de Keizer „aufs Tiefste verletzt" was om de daad tegenover Turkije! En **Frankrijk** wilde Rusland nu niet afvallen. Zo dreigde reeds een Europese oorlog, maar de bui dreef weer af. Toch waren er verhoudingen ontstaan, die uiterst gevaarlijk waren. De **militaire partij** in Oostenrijk-Hongarije zou het liefst Servië aangepakt hebben. Voor **Italië** was de inlijving een belediging: de positie van Italië aan de Adriatische Zee was zeer duidelijk verzwakt en dat door een bondgenoot! Natuurlijk hield de Groot-Servische gedachte niet op: de propaganda werd ondergronds voortgezet. De pogingen van Oostenrijk-Hongarije om de bewoners van Bosnië-Hercegowina met hun lot te verzoenen faalden volkomen. En onder de Roemenen in Zevenburgen kwam een uit Roemenië gesteunde beweging, die streefde naar vereniging. Hieraan tegemoet komen kon Oostenrijk-Hongarije niet, daar dit zwakte zou demonstreren. Een prettige „bondgenoot" was Roemenië zodoende ook al niet. Het kraakte allerwegen in Bismarck's systeem van bond-

genootschappen! Bülow trad in 1909 af en werd opgevolgd door **von Bethmann Hollweg.**

De grote Marokko Crisis 1911.

De anarchie in Marokko was ook na de conferentie van Algeciras gebleven. Frankrijk had in Algiers voortdurend te maken met grensoverschrijdingen van Marokkaanse rovers. Het bezette **Casablanca** aan de Atlantische kust (1908). Duitse moeilijkheden dreigden wel, maar gemeenschappelijke belangen eisten toch ook weer samenwerking. In Frankrijk zelf protesteerde **Jaurès** (de leider der Socialisten) ernstig tegen de kuiperijen in Marokko. Twisten in de familie van de Sultan, waarbij Frankrijk en Duitsland ieder een begunstigde hadden, die ze met veel geld steunden, leidden tot de bezetting door de Fransen van **Fez.** Weer protesteerde Jaurès. Duitsland zag, dat Frankrijk zodoende heel Marokko zou verkrijgen. Het wenste hiertegen bezwaar te maken en over **compensatie** te onderhandelen! Om dit kenbaar te maken verscheen de Duitse kanonneerboot **„Panther"** op de reede van **Agadir.** Schrik en verontwaardiging in Frankrijk en Engeland! **Wat wilde Duitsland?** De President van Frankrijk zei tot de Duitse gezant: „Wij salueren voor het duel. U begint onmiddellijk". Engeland dacht, dat Duitsland Agadir als vlootbasis wilde. Frankrijk was bereid een redelijke prijs te geven voor een Frans protectoraat over heel Marokko. Toen wenste Duitsland de Franse Congo en het recht op koop van de Belgische Congo en het vormen van een aaneengesloten gebied dwars door Midden-Afrika van Duits Zuid-West tot Duits Oost-Afrika. Hieraan zou Engeland nooit kunnen meewerken. Lloyd George zei, dat Engeland zijn plaats wenste te behouden, desnoods met oorlog. Frankrijk kon dus weigeren. Slechts een zeer geringe uitbreiding van de Kameroen werd Duitsland gegeven tegen de erkenning van het protectoraat, dat Frankrijk nu afkondigde (1912). Hier maakte het zo plotseling inbinden van Duitsland („het wènste Argadir niet") een indruk van zwakte. Het was teruggeschrokken „and the world noted that for once Germany did not answer big words with bigger ones". Spanje kreeg nu de noordelijke strook van Marokko en **Tanger** was bestemd een internationale (neutrale) haven te worden. Dit „geschenk" heeft Spanje handen vol werk gegeven (de opstandige Rif-Kabylen). Een vreedzame oplossing **voor enig volgend** geschil moest nu wel menselijkerwijs onmogelijk worden geacht.

De Panthersprong 1911.

Laatste poging: zending van Haldane 1912.

In **Frankrijk** was de reactie op de Panthersprong de val van het ministerie **Caillaux** door de verwijten van **Clémenceau**, die de aanbiedingen aan Duitsland niet kon verdragen zonder de onverzettelijke eis: teruggave van **Elsasz-Lotharingen**. Opvolger was: **Poincaré**, die leefde in de revanche-gedachte (1912). In **Duitsland** won de mening veld, dat alleen **een sterkere vloot** de slechte afloop van de Panthersprong had kunnen voorkomen. **Von Tirpitz** stelde een nieuw vlootplan op: **de Flottennovelle.** **Engeland** wilde na het succes liever trachten met Duitsland op goede voet te komen. Een krachtige steun voor deze gedachte was **Haldane**, de Engelse minister van oorlog, die zelf in Duitsland gestudeerd had en een enthousiast bewonderaar van Goethe was. Ook de minister-president **Grey** was, hoewel aarzelend, vóór een accoord met Duitsland. Men besefte, dat men Duitsland dan niet alleen moest steunen in zijn koloniale aspiraties, maar ook de verzekering geven, dat men in Engeland geen agressieve bedoelingen of verplichtingen had. Inderdaad kwam Haldane naar Berlijn en hadden onderhandelingen plaats met grote openhartigheid. Zelfs gaf de Keizer een exemplaar van de Flottennovelle. Maar juist daardoor werd in Engeland (**Churchill** was minister van marine) het dreigende gevaar bekend: Een geheel nieuw eskader zou worden bijgebouwd! De gedachte van „Kopenhagening" werd zelfs geuit. Toen Grey de onvoorzichtigheid beging van uit te spreken, dat Bethmann Hollweg voor hem de waarborg van de vrede betekende, was de Keizer niet meer te houden. Het was Bethmann Hollweg, die toen het beangstigende woord zei: „die Sache ist innerlich unlöslich". Zo ging de vergroting van leger en vloot ongehinderd voort in Duitsland. Poincaré bezocht in 1912 Rusland. In Duitsland vierde men 1913 het 100-jarig gedachtenisfeest van de slag bij Leipzig, vol anti-Franse demonstraties. Toch gingen besprekingen met Engeland over koloniale regelingen door en bereikte men goede resultaten.

§ 44. „De rest van Europa" (Oostenrijk-Hongarije, Italië, Zwitserland, België en de Scandinavische landen).

Oostenrijk-Hongarije.

De Ausgleich van 1867 had aan het Oostenrijkse en het Hongaarse (magyaarse) deel van de Donaulanden een zelfstandige,

ongeveer gelijk georganiseerde regering gegeven. **Taaffe,** een vriend van Frans Jozef uit diens jeugd, was de leidende minister van Oostenrijk van 1879—1893. Hij ondervond de steun van de Christen-Socialisten (de Rooms Katholieken in Oostenrijk), de Polen, de Czechen en de Slowenen. De **nationale bewustwording van de Czechen,** geleid in de jaren vóór Taaffe door **Palacky,** had krachtig doorgewerkt en van het verlangen naar politieke medezeggenschap binnen de Oostenrijkse monarchie kwam men tot de **Jong-Czechische beweging.** Deze stond onder leiding van **Thomas Masarijk.** Hij wenste niet langer autonomie, maar stuurde aan op volledige onafhankelijkheid. In 1908 werd algemeen mannenkiesrecht afgekondigd en nu begon de Oostenrijkse Rijksraad enigszins te lijken op een Westeuropees parlement.

Christen-Socialisten en Sociaal-Democraten waren de voornaamste partijen. Hierdoorheen spelen dan de nationale tegenstellingen. De Czechen voelden niets voor het Pan-Slavisme, omdat ze dat zagen als een inleiding tot de Russificering. Het streven „los van Oostenrijk" werd gestimuleerd door de afkeer van de pan-germaanse propaganda in Oostenrijk, die hen eveneens bedreigde. De haat tegen de Duitse overheersers in het economische leven van Bohemen was zeer sterk. Palacky had vooral ervoor gezorgd, dat de Czechen hun geschiedenis èn hun taal weer hoog hielden. Zo was de Czechische beweging een ontbindende kracht voor de Staat der Habsburgers.

Hongarije.

In de Hongaarse monarchie waren de nationale tegenstellingen ook zeer sterk. Hier was het vooral **Kroatië-Slavonië** dat eisen stelde. De Hongaren behielden de leiding in de staat door uitsluiting van de **Zuid-Slaven** van het stemrecht. Toch heerste ook onder de Hongaren veel ontevredenheid: ongeveer 100.000 Hongaren per jaar emigreerden naar Amerika. Sedert 1910 was **Tisza** eerste minister. De verhouding tot het Slavische bevolkings-element werd meer en meer gespannen. Frans Jozef had in totaal 51 millioen onderdanen, waarvan 30 millioen Slaven en 5 millioen van Latijnse oorsprong (Italianen en Roemenen). De Slaven waren echter zeer verdeeld. In **Bosnië-Hercegowina** woonden 1,5 millioen Serven en Croaten, een onrustig element; 20.000 man waren nodig geweest om dit gebied te onderwerpen in 1878. Economisch was het door de bezetting zeer vooruitgegaan. De Croaten haatten de Magyaren, maar ze waren

door hun Rooms-Katholiek geloof westers georiënteerd.

Trialisme. Het **Trialisme**, de drie-deling van het Rijk, zou beginnen met de Oude Boheemse monarchie en Oost-Galicië (waar de oliewinning vooruitgang bracht). De mislukking van deze gedachte is te wijten aan drie oorzaken:

1e. **Tisza en de Magyaren** verzetten zich tegen iedere vrijheid voor de „horden".
2e. **Franz Ferdinand** stierf vóór Frans Jozef (1914).
3e. De Slaven binnen de monarchie waren niet te pacificeren **los van de Slaven buiten de monarchie.**

Juist daardoor was er een streven naar afrekenen met Servië, waarvan **Conrad**, de chef van de Oostenrijkse generale staf, de propagangist was. Maar als deze oorlog kwam, zou dit òf de bestaande regeerders vaster in de zadel zetten òf het keizerrijk uitéén doen vallen. Op dit laatste hoopten de Serven, de Roemenen en vooral de Russen. Maar ook Frankrijk! Dit zag in de verbrokkeling van Centraal-Europa een waarborg voor de verzwakking van Duitsland.

Italië. Italië is altijd de minste onder de grote mogendheden geweest. De „natuurlijke armoede" aan grondstoffen en hulpstoffen was een beletsel voor de ontwikkeling in economisch opzicht. De **emigratie** naar de U.S.A., Zuid-Amerika, Tunis en Frankrijk was een vertrek van de besten uit 't land. De sterke tegenstelling tussen het Noorden en Zuiden bleef bestaan en nam zelfs toe. Het Zuiden werd behalve door armoede en tekort aan ontwikkeling (analphabetisme) gekweld door roverbenden (Camorra en Maffia), terwijl in het Noorden sedert 1880 de textiel- en metaalindustrie sterk uitbreidde. Na 1900 kwam een toenemend gebruik van hydro-electriciteit de economische toestand van Italië versterken. Hoge invoerrechten hielden echter de koopkracht van de lonen laag, waardoor het socialisme werd bevorderd. Ook anarchisme kwam op. In 1904 beleefde Italië een algemene staking.

Crispi 1887—1896. Gedurende de jaren 1887 tot 1896 was **Crispi** de leidende minister van Italië. Hij was een echte partijman, die geen gelegenheid liet voorbijgaan om met staatshulp zijn politieke vrienden te steunen.
In de buitenlandse politiek kwam hij in botsing met Abessinië.

De slag bij **Adoea**, voor Italië zo afschuwelijk afgelopen, bracht hem ten val (1896).

De politieke verwarring bleek duidelijk uit de moord op koning **Humbert** in 1900 door een anarchist. Zijn opvolger was **Victor Emmanuel III** (1900—1946). Sedert lang had de Paus de Katholieken deelname aan het politieke leven weer toegestaan. Een moeilijke positie had Italië in de **Driebond**, daar het enerzijds wel gesteld was op een goede steun als Duitsland zou kunnen zijn, maar toch ook zijn irredentisme t.o.v. Oostenrijk niet kon verloochenen. De ontwikkeling der zaken langs de Adriatische zee was verre van aangenaam voor Italië. Toen dan ook Frankrijk zijn protectoraat over **Marokko** afkondigde, rekende het zich gerechtigd aan **Tripolis** te beginnen (1911). De strijd met de Turken had echter slechte voortgang. Een aanval op de Dodekanesus leidde tot de bezetting van Rhodus en Samos. Daarmee was de keten van gebeurtenissen aangevangen, die de eigenlijke oorlog in Europa zou brengen.

Koning Humbert vermoord 1900. Victor Emmanuel III 1900—1946.

De oudste republiek in Europa en tevens de meest democratische is Zwitserland. De constitutie van 1848 had van Zwitserland een Bondstaat gemaakt met een federale vergadering van 2 kamers, die een federaal uitvoerend bewind van 7 personen kiezen. De afzonderlijke cantons behielden zelfstandigheid **in eigen zaken:** rechterlijke macht, politie, godsdienst, onderwijs, openbare werken en belastingstelsel. Maar centraal geregeld werden: de betrekkingen tot het buitenland, de munt, telegraaf, post en spoorwegen. Ook de legerleiding en het toezicht op bossen en maatregelen tegen lawines zijn gemeenschappelijk. De Bondspresident is leider van het departement van buitenlandse zaken. De welvaart in Zwitserland nam sterk toe door de intensivering van het verkeer, de productie van kwaliteitsgoederen en het toerisme. Een „buitenlandse politiek" kent Zwitserland niet. Het ligt als een volkomen neutrale passenstaat in het hart van Europa. De onzijdigheid is sedert 1815 internationaal gewaarborgd en het is zeer goed verdedigbaar. Elke grondwetsherziening is onderworpen aan een volksstemming (referendum): 50.000 burgers hebben samen het recht van initiatief.

Zwitserland: democratie.

Onze buurstaat België, met een sedert 1839 **gewaarborgde neutraliteit,** heeft zich in de jaren na de afscheiding voorspoedig

België.

ontwikkeld. Evenals Nederland gelegen in de beste hoek van Europa, genoot het alle voordelen daarvan in cultureel en economisch opzicht. Onder een gelukkig gekozen vorstenhuis (het Huis van **Saksen-Coburg: Leopold I** 1830—1865, **Leopold II** 1865—1909 en **Albert** 1909—1934) ontwikkelde België zich ook tot een echt democratische staat met een parlementaire regering en een sociale wetgeving, die de maatschappelijke tegenstellingen aanmerkelijk verzachtte. Als niet te verdedigen gebied onderging het bij de ontlading der Europese spanningen al de smartelijke gevolgen van zijn kwetsbare geografische plaats. De industriële ontwikkeling, maar evenzeer die van land- en tuinbouw, maakten België tot een van de leidende staten op dit gebied. Grote ijzerwerken en textielfabrieken, het dichtste spoorwegnet van de wereld en een buitenlandse handel, die b.v. die van Italië overtrof, stelden het in staat een steeds groeiende bevolking te onderhouden. Wel waren de woningtoestanden veelal slecht en was vooral het drankmisbruik een gesel voor de volksgezondheid, waardoor het ongunstig afstak tegen het „nette" en even werkzame volk van de Noordelijke Nederlanden. Drie kwesties hebben het politieke leven grote spanning bezorgd: 1e. de strijd voor de vrijheid van het onderwijs; 2e. de Vlaamse kwestie en 3e. het kiesrecht-vraagstuk.

Leopold I 1830—1865. Leopold II 1865—1909. Albert 1909—1934.

Partijen.

Katholieken en Liberalen stonden al dadelijk tegenover elkaar en hebben beurtelings een wetgevende periode beheerst. De **liberalen** hadden het heft in handen van 1847 tot 1870 en later van 1878 tot 1884. De **katholieken** leidden de regering van 1870 tot 1878 en van 1884 tot 1904. De **socialisten** deden in de 90er jaren van zich spreken. Hun aantal nam snel toe, toen het kiesrecht gewijzigd was in 1893. Hun strijd tegen de katholieken ging om maatschappelijke wensen en niet, als in Frankrijk, tegen de kerk. De gevierde leider in de latere jaren was **Van der Velde,** een Brusselse advokaat, wiens welversneden pen zeer gevreesd was.

Onderwijs.

De katholieken verlangden vrijheid van onderwijs en eisten toezicht van de geestelijkheid op alle scholen evenals godsdienstonderwijs ook op de openbare school. Dit bereikten ze door de wet van 1895. Het resultaat van het onderwijs was echter niet zo goed, want het aantal analphabeten was nog tamelijk groot: 25 % bij de mannen en 33 % bij de vrouwen.

Zo stond België achter bij zijn buurlanden. Leerplicht was er niet vóór 1914.

De Vlaamse kwestie.

De Vlamingen bleven van het begin af opvallend achter bij de Walen. Van een nationale éénheid kon men niet spreken: een politicus drukte dit uit met de opmerking „Il n'y a pas de Belges". De strijd om gelijkheid in rechten is voor de Vlamingen een lijdensweg geweest. De Franse taal heerste in regering, rechtspraak en onderwijs. Op allerlei wijze werden de Vlamingen („slechts boeren") achtergesteld bij de Walen. Hun aantal nam echter steeds toe en ze hadden een éénheid door hun bizondere verbondheid aan de R.K. kerk. Juist onder de in de maatschappij zo geïsoleerde boeren bleef het Vlaams levend en daar was het Frans niet in de aanval. Toen onder leiding van enthousiaste Vlaamse intellectuelen als **David, Willems** en **Conscience** („De Leeuw van Vlaanderen") in de 2e helft der 19e eeuw enig besef van het grootse verleden van Vlaanderen ontstond, kregen de Vlamingen weer wat zelfrespect en moed. Vlaamse dagbladen prikkelden de belangstelling. Een grote overwinning was de wet van 1873, waarbij het Vlaams in de rechtspleging voor Vlamingen werd voorgeschreven. De onschuldig-ter-dood-brenging van **Jan Coucke** en **Pieter Goethals** (die geen Frans verstonden!) was daarvoor echter de prijs geweest. Alle politieke partijen verenigden zich in 1910 om een Vlaamse Hogeschool te krijgen. **Van Cauwelaert** (katholiek), **Franck** (liberaal) en **Huysmans** (socialist) waren de leiders.
Toen de wereldoorlog uitbrak, was de volkomen gelijkstelling nog niet bereikt. De sterkste belemmering hierbij bleef echter het minderwaardigheidsgevoel, dat de Vlamingen bekroop tegenover het Franse leven van de beter gesitueerden.

Kiesrecht.

Na veel strijd werd het in 1848 gevestigde milde censuskiesrecht in 1893 sterk uitgebreid door de afkondiging van het **meervoudige algemene mannenkiesrecht** (25 jaar). Hoog aangeslagenen in de belasting, gezinshoofden en universitair gegradueerden kregen 2 of zelfs 3 stemmen. Het spreekt vanzelf, dat ook dit kiesrecht niet bevredigde. In 1900 werd de evenredige vertegenwoordiging ingevoerd.

Antwerpen.

Voor de opbloei van **Antwerpen** was het handhaven van een **Scheldetol** door Nederland na 1839 uiterst bezwaarlijk. In 1863 is deze tol afgekocht voor een bedrag van 17 millioen gulden. Een tweede moeilijkheid tussen de beide buurstaten ontstond,

toen ten behoeve van de spoorlijn naar Vlissingen het Kreekrak werd afgedamd. Hoewel de vaart door dit watertje praktisch reeds niet meer mogelijk was vóór de afdamming, heeft Nederland het **Kanaal door Zuid-Beveland** gegraven, dat tot op heden de Belgen een goede verbinding geeft van Antwerpen met de Rijn.

Een moeilijkheid vormde de verdediging van de toegang tot Antwerpen. Een Duitse aanval over zee zou slechts met gezamenlijke inspanning en met Engelse steun kunnen worden gekeerd. Op plannen van dien aard is Nederland niet ingegaan, omdat het zijn neutraliteitspolitiek (vóór 1914) wenste te handhaven.

De Scandinavische landen.

In 1905 eisten de **Noren** ontbinding van de sedert 1814 bestaande **personele unie** met **Zweden.** Noorwegen had door de grote ontwikkeling van zijn scheepvaart en de literaire renaissance, geleid door **Björnson** en **Ibsen,** een nationale afgeslotenheid bereikt ten opzichte van Zweden, die het onmogelijk maakte verder door een koninklijk gezag, dat op Zweden steunde, geregeerd te worden. Ofschoon even oorlog dreigde, is de scheiding vredig tot stand gekomen. De Noren kozen als koning een Deense prins, die met een Engelse prinses (dochter van Eduard VII) gehuwd was.

Haakon VII van Noorwegen.

Deze besteeg de troon als **Haakon VII.** De gemeenschappelijke grens met Zweden werd in 1907 gedemilitariseerd.

Zweden had een moeilijke positie door zijn grens met **Finland,** dat sedert 1809 in personele unie met Rusland was en steeds meer onder druk van russificeringsmaatregelen kwam. Het Zweeds was daar nog de taal der hogere klassen.

Denemarken.

Denemarken ontwikkelde na de rampen van 1864 in economisch opzicht zeer voorspoedig. Van een korenuitvoerend land werd het tot een producent van zuivel en varkensvlees. De coöperatie bloeide onder de boeren. Een opmerkelijke ontwikkeling in democratische richting kenmerkte dit kleine volk, dat bovendien een zeer hoge levensstandaard bereikte. Zijn geografische ligging maakte het aangewezen op de handhaving van een besliste neutraliteitspolitiek. Aan zijn Zuidgrenzen drong het pangermanisme op.

Typerend voor de bloeitijd van Denemarken is het werk van **Grundtvig** (1783—1872), de **stichter van de volkshogeschool,**

die hij inrichtte als een centraal ontmoetingspunt voor de jongeren boven 18 jaar om hun zin voor historie, cultuur en samenleving te geven en ze tevens hun roeping te doen verstaan tot de vorming van eigen oordeel en verantwoordelijkheid. De oud-leerlingen der volkshogescholen (die echter niets hebben van wat wij „scholen" noemen) zijn de leidende figuren in de vooruitgang van de landbouw. Grundtvig was predikant. „Veel meer waard dan het rode goud is het om God en zichzelf te kennen" is een van zijn kenmerkende gezegden. De beeldhouwer **Thorwaldsen** (1770—1840) maakte Denemarken tot een bedevaartplaats voor beeldende kunst.

§ 45. De Coalitie aan 't bewind (1901—1913).

Ministerie Kuyper 1901—'05.

De periodieke verkiezingen van 1901 brachten een sterke rechtse meerderheid in de Tweede Kamer (58—42). Dr Kuyper

Koningin Wilhelmina

werd kabinetsformateur en trad weldra, in het naar hem genoemde ministerie, als hoofd van het departement van binnen-

landse zaken op. Hij was, als indertijd Thorbecke, de meest op de voorgrond tredende persoon.

Herziening wet op het Hoger onderwijs.

Natuurlijk ging hem allereerst het onderwijs ter harte. De Hogeronderwijswet werd gewijzigd in dier voege, dat de polytechnische school in Delft omgezet werd in een Technische Hogeschool. Deze verandering vond allerwegen instemming. Maar fel bestreden werd het voorstel om aan de Vrije Universiteit de effectus civilis te verlenen, d.w.z. dat de door haar hoogleraren afgenomen examens gelijke waarde werd toegekend als die van de Rijksuniversiteiten. Een zeer hoogstaand parlementair debat voerden de minister en zijn opponenten (prof. W. de Vlugt o.a.). De Tweede Kamer besliste ten gunste van het voorstel maar de liberale meerderheid van de Eerste verwierp het.

Eerste Kamer ontbonden.

Toen volgde ontbinding van de Eerste Kamer. De samenstelling van de Provinciale Staten was n.l. van die aard (Zuid-Holland was om), dat een rechtse Eerste Kamer gegarandeerd was. Daarna werd de wet opnieuw ingediend en juist nog voor het aftreden van het kabinet, prijkte ze in het Staatsblad.

Middelbaar en Lager onderwijs.

De mogelijkheid van subsidie-verlening aan een bijzondere universiteit werd in de wet vastgelegd. Ook aan bijzondere gymnasia ging het Rijk bijdrage verlenen. Voor het bizonder lager onderwijs volgde een financiële verruiming, de algehele gelijkstelling met het openbaar werd echter nog niet bereikt.

Spoorwegstaking 1903.

Een ernstige belemmering van zijn werkzaamheden had het kabinet eerst ondervonden door een langdurige ziekte van de koningin, later door de spoorwegstaking.

Amsterdamse havenarbeiders waren in staking gegaan, de spoorwegarbeiders verklaarden zich solidair. Werkwilligen werden door stakers hardhandig afgerost. Maar toen de werkgevers toegaven, was de staking afgelopen.

In de pers en in de volksvertegenwoordiging werd de regering aangemaand, herhaling van een lamleggen van het verkeer voor de toekomst onmogelijk te maken. Dit deed ze door enkele

„De worgwetten".

wetsontwerpen dienaangaande in te dienen. Het stakingsrecht werd aan personeel in overheidsdienst en spoorwegpersoneel ontnomen. Een enquête zou worden ingesteld naar de arbeidstoestanden bij de spoorwegmaatschappijen en een spoorwegbrigade opgericht, die in geval van nood de dienst moest verzorgen.

Vooral de socialisten gaven heftig af op wat zij „worgwetten" noemden.

Algemene staking.

Een „Comité van Verweer" riep nu op tot een algemene staking. Maar de houding der arbeiders was weifelend. In „Het Volk" schreef Troelstra een artikel om de politieke staking te ontraden. De revolutionnaire elementen in de S.D.A.P. hebben hem zijn houding in dezen zeer kwalijk genomen.

De regering handelt.

Ondertussen trad de regering resoluut op. Militairen werden opgeroepen ter bescherming van de spoorbanen en van de werkwilligen. De staking verliep en de rust keerde spoedig weer. De stakingswetten werden door de Kamers aanvaard.

Buitenlandse moeilijkheden.

Bijzondere aandacht heeft de regering moeten schenken aan het lot van het Transvaalse volk, dat zijn hopeloze oorlog voerde (zie § 37).

Ook de Russisch-Japanse oorlog stelde ons voor moeilijkheden. Toen bleek overduidelijk, dat onze strijdmiddelen in Indië ontoereikend waren, zelfs voor handhaving van de neutraliteit (zie § 38).

Kuypers optreden.

Het vaak autoritaire optreden van Kuyper prikkelde de oppositie en veroorzaakte ook onder zijn aanhang enige deining. Hij nam een alles-beheersende plaats in en bemoeide zich met andere departementen, met name met dat van buitenlandse zaken.

Oordeel van Elout in het Handelsblad 6 Juli '38.

Maar van zijn meesterschap getuigt ook zijn politieke tegenstander:

„Als redenaar overtrof Kuyper alle anderen. Als zijn kleine maar stoere gestalte met de eurycephale kop, waarvan de donkere lokken nog amper grijsden en de rustig staande ogen in het gevleesde, gladgeschoren gezicht met de besliste mond oprees uit de middenzetel achter de ministerstafel, dan stroomde de koffiekamer aanstonds leeg en de vergaderzaal vol. En als dan Kuyper, na een even heffen van de schouders — het was een gewoontebeweging maar ze maakte de indruk van: Zie zo, ik ben voor de strijd gereed — zijn eerste woorden sprak, dan werd het doodstil".

Heftige verkiezingsstrijd 1905.

De verkiezingen van 1905 werden geheel beheerst door de vraag: voor of tegen Kuyper. Heftig en fel werd hij bestreden maar ook vurig vereerd en gediend. In 't bijzonder waren velen diep verontwaardigd, doordat Kuyper met grote nadruk wees op de antithese tussen gelovigen en niet-gelovigen.

In de nieuwe kamer zaten 48 rechtsen, 45 vrijzinnigen en 7 socialisten. „De liberalen onder de zweep van Troelstra", zo tekende Kuyper de situatie.

Ministerie de Meester 1905—'08.

Een vrijzinnig kabinet-**De Meester** hoopte kiesrecht en defensie te kunnen hervormen. Het slaagde in geen van beide en trad af, toen de begroting van oorlog verworpen werd.

Tweede Vredes-conferentie 1907.

Het werk van de vredesconferentie van 1899 werd in 1907 voortgezet. Ook nu waren er weinig tastbare resultaten. In den Haag zou een Vredespaleis verrijzen, zetel van internationale colleges (Carnegie!).

Ministerie Heemskerk 1908—'13.

Een coalitie-kabinet onder leiding van Th. Heemskerk trad op, met een rechtse minderheid in de kamer. Maar de verkiezingen van 1909 bezorgden hem „a working majority" (60-40).
Heemskerk was de antirevolutionnaire zoon van de conservatieve minister van die naam. Zijn jovialiteit en kennis van zaken maakten hem een gevierd man in de Kamer, bij de oppositie gold hij als de man van het „jolig Christendom". Aanvankelijk had Heemskerk ook critiek van Kuyper te verduren. Immers deze had op de kabinetsformatie geen invloed gehad en dat verdroot hem. Maar op de duur steunde Kuyper, kamerlid geworden, het kabinet van harte.

Ds A. S. Talma (1864—1916)

A. S. Talma 1864—1916.

De sociale aangelegenheden ressorteerden onder minister **Talma**, die als predikant kennis gemaakt had met de omstandig-

heden van de werkman. Zijn wetsontwerpen vonden ook bestrijding bij de meer conservatief-getinte coalitiegenoten. Maar hij wist tal van verzekeringswetten tot stand te brengen, ouderdoms-, invaliditeits- en ziektewet werden aangenomen; echter door het volgend kabinet niet uitgevoerd.

Ook de minister van oorlog, **Colijn**, was een man van betekenis. Bij de steeds toenemende internationale spanningen eiste de defensie dringend voorziening. Colijn bracht een militiewet, die de mobilisatie van 1914 een vlot verloop deed hebben. *H. Colijn 1869—1942.*

Ter bescherming van de inlandse industrie diende minister Kolkman een tariefwet in, die gematigd protectionnisme zocht in te voeren. Dit ontwerp werd de inzet van de verkiezingen in 1913. *Tariefwet Kolkman.*

De liberale groepen verbonden zich tot de **Concentratie**, vrijhandel, staatspensioen en algemeen kiesrecht waren de hoofdpunten van het programma. Bij de herstemmingen steunden Concentratie en S.D.A.P. elkaar. *Vrijzinnige Concentrtie.*

De rechterzijde verloor, de socialisten kwamen van 7 op 18 zetels. Maar ze weigerden nadrukkelijk deel te nemen aan een „burgerlijke" regering.

Cort van der Linden

Zo kwam een extra-parlementair kabinet tot stand, gevormd door **Mr Cort van der Linden.** Geen enkel kamerlid maakte deel uit van dit ministerie, dat zeide te steunen op de volkswil. *Ministerie Cort van der Linden. 1913—'18.*

In hoofdzaak wilde het nu het program van de Concentratie uitvoeren, grondwetsherziening zou nodig zijn om tot algemeen kiesrecht te kunnen geraken. Maar tegelijk wilde het kabinet volledige bevrediging op onderwijsgebied verschaffen, zo hoopte het op steun van links en rechts.
Voor het ministerie tot belangrijke daden komen kon, brak de eerste Wereldoorlog uit. Toen werd de handhaving der neutraliteit het allesbeheersende probleem.

§ 46. De Balkanoorlogen (1912 en 1913).

Territoriale wensen.

De Staten op de Balkan (**Griekenland, Servië, Montenegro, Boelgarije** en **Roemenië**) waren alle van bepaalde **territoriale wensen** vervuld. Deze verlangens richtten zich allereerst op de definitieve **afbraak van het Turkse Rijk** in Europa. Daarna echter was hun hoop ook gevestigd op de **verkleining of oplossing van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie.** Het merkwaardige hierbij is, dat zowel Turkije als Oostenrijk-Hongarije nog grote mogendheden genoemd moeten worden, al was het alleen wegens de uitgestrektheid van hun gebied.

Boelgarije.

De verdeling van het Turkse **Macedonië** was vooral een aantrekkelijke gedachte voor Griekenland en **Boelgarije.** Dit laatste had zijn macht bewezen bij een korte botsing met Servië (1885). Het was een land van kleine zelfstandige boeren en werd geleid door een bekwaam vorst: **Ferdinand,** een echte intrigant. Zonder twijfel was Boelgarije het meest verlangend naar het bezit van Macedonië.

Griekenland.

Griekenland moest zich nog altijd innerlijk verstevigen om als volwaardige te kunnen meedoen. Roverij en tekorten aan bestaansmiddelen gingen hand aan hand (onbebouwde oppervlakken en gebrek aan communicatiemiddelen). Wel had het een waardevolle koopvaardijvloot. De politiek richtte zich uitsluitend op buitenlandse wensen en werd druk beoefend door welsprekende en ruziezoekende liefhebbers. Met de Turken konden ze alléén niet beginnen. In 1910 werd **Venizelos** eerste minister, ongetwijfeld een zeer begaafde figuur, die de Griekse geschiedenis voorlopig ging beheersen.

Servië.

Servië was altijd onrustig: een land van wijdvertakte ondergrondse activiteit en van verlangens naar vereniging met ge-

bieden, waar Serven onder vreemde heerschappij waren (Bosnië-Hercegowina en Macedonië). Met het broederstaatje **Montenegro** was het in politieke idealen ten nauwste verbonden. De krijgshaftige Montenegrijnen stonden altijd voor hen klaar.

Roemenië.

Roemenië was de militair meest ontwikkelde staat van de Balkan met een naar Pruisisch model georganiseerd leger en een koning uit de familie Hohenzollern: **Carol.** Het verlangen ging uit naar **Transsylvanië,** dat tot de Dubbelmonarchie behoorde en naar het Zuiden van Bessarabië, dat van Rusland was.

De verhouding tot Duitsland was door Bismarck's politiek zeer goed geweest, maar de verlangens naar vereniging met Roemeense broeders in Transsylvanië maakten het weinig betrouwbaar als bondgenoot voor de Centralen. Als landbouwgebied was het een korenschuur voor Europa, maar de sociale verhoudingen waren slecht. De boerenstand werd onderdrukt. De ontginning van de olievoorraden was begonnen, maar vreemd kapitaal was ervoor nodig, evenals voor de aanleg van spoorwegen. Veel Joden uit Rusland vestigden zich in Roemenië. Men weigerde hun evenwel het burgerrecht.

Het Turkse Rijk.

Het Turkse Rijk, aller vijand, had op de Balkan nog zeer veel te zeggen. Het splitste door zijn Macedonische provincie Griekenland van de andere Balkanstaten. De lange regering van **Abdul Hamid II** (1876—1909) bleef, ondanks pogingen tot democratische hervormingen, een waar absolutisme: wispelturig, ontoereikend en zwak. Tegenover de schitterende toename in macht van Duitsland en de stijgende betekenis van Rusland, was Turkije voortdurend aan 't achteruitgaan. Politieke actie ging uit van de jonge officieren, die „moderne talen" moesten leren om hun militaire opleiding te kunnen voltooien. Abdoel Hamid zag de toekomst van Turkije vooral als **Aziatische** staat: hij was immers ook het hoofd van **de Islam!** En dit was hèt bindmiddel tot macht en eenheid. De toename van verkeersmiddelen bevorderde over de Islamietische wereld de pelgrimage naar **Mekka sterk.** Toen de **Jong Turken** door de (reeds eerder genoemde) **revolutie van 1908** feitelijk het gezag in handen kregen, onderscheidde zich dit door een herleefd **Occidentalisme.** De **Pan-Turkse idee** wilde van alle bewoners van het Turkse Rijk door **modernisering, turkisering** en **Islamisering** een eenheid maken. Felle uitbarstingen tegen de Christenen begeleidden dit program. De verbittering onder de Balkan-

volken nam voortdurend toe. Binnenlandse hervormingen werden belet door de oorlogstoestand die sedert 1910 heerste. De corruptie bleef ook bestaan, zij het dat, met een veranderd regiem, nu anderen ervan profiteerden. Opkomende figuur in deze tijd van politieke verschuivingen was **Mustafa Kemal**, geboren in 1880 te Saloniki, waar hij zijn jeugd doorbracht en welke stad de zetel van de Jong Turkse beweging was.

Eerste Balkan oorlog 1912—1913.

Onder de indruk van de succesvolle aanval van **Italië** (1911) op **Tripolis** en de **Dodekanesus** stapten de Balkanstaten over allerlei antagonistische gevoelens heen en sloten een **Balkanbond** (1912). Wel zagen de Westeuropese grote mogendheden hierin een gevaar voor een Europese oorlog, maar **Rusland** was er vóór, omdat zodoende de Dardanellenkwestie misschien te zijnen gunste zou kunnen worden opgelost. Dat Turkije „er aan ging" was nu wel zeker. Het verbond omvatte Servië, Boelgarije, Montenegro en Griekenland. De meest vechtlustigen begonnen de strijd: Montenegro verklaarde de oorlog in **Augustus 1912.** De Turken beëindigden nu snel de oorlog met Italië (verdrag van **Lausanne:** afstand van Tripolis, Italië houdt „voorlopig" de Dodekanesus bezet).
Een reeks van successen voor de verbondenen volgde: de **Boelgaren** drongen ver naar Constantinopel op, bij de **Tsjataldsjalinie** hielden de Turken het nog; de Serven en Montenegrijnen veroverden West-Macedonië en drongen door tot **Durazzo** aan de Adriatische zee! De Grieken overwonnen vooral ter zee en bezetten nog juist vóór de Boelgaren **Saloniki**, verreweg het belangrijkste punt. **Dit is het einde van de Turkse heerschappij in Macedonië! Een historisch zeer belangrijk moment!**
Nog 4 forten bezaten de Turken toen: Constantinopel en Adrianopel in het Oosten, Skoetari aan de Adriatische Zee en Janina ten N. van Griekenland. Even was het toen **wapenstilstand.** De Turken beleefden weer eens een **staatsgreep** onder leiding ditmaal van **Enver Pasja.** Deze weigerde Adrianopel op te geven en de strijd begon opnieuw. Janina kwam aan de Grieken, de Boelgaren namen met hulp der Servische artillerie Adrianopel en Montenegro nam Skoetari. Nog even wat eendracht en een steuntje van de grote mogendheden en ook Constantinopel zou vallen. **Maar dit ging niet door!** De **Russen** wilden de Boelgaren niet in Constantinopel hebben en wensten de Ser-

Wapenstilstand. Staatsgreep van Enver Pasja.

ven in de Albanese havens. Maar dàt was weer een doorn in 't oog der **Oostenrijks-Hongaarse** monarchie. Die zou een oorlog ervoor overhebben. En dat was weer niet wat Rusland aandurfde. **Nu viel de Balkanbond uitéén.** Engeland en Frankrijk steunden Ruslands wensen en Duitsland wilde Oostenrijk steunen, evenals trouwens Italië. **Een Europese oorlog was toen wel heel dichtbij.** Maar de onderhandelende mogendheden in **Londen** zagen een uitweg in **een zelfstandig Albanië.** Op 30 Mei 1913 werd een overeenkomst te Londen gesloten, die een eind maakte aan de eerste Balkanoorlog. **Constantinopel** en onmiddellijke omgeving bleef **Turks. Albanië** en de eilanden in de Egeïsche zee zouden nog nader worden geregeld. De rest moesten Griekenland, Servië en Boelgarije maar verdelen! Toen was Servië de meest teleurgestelde: het verloor immers zijn havens aan de Adriatische Zee. Het eiste nu compensatie van Boelgarije. Griekenland sloot zich hierbij aan. Toen zag Boelgarije geen andere uitweg dan de plotselinge aanval op Servië. Dit was zijn ongeluk. Het werd een „goddeloze broedermoordstrijd"! De **tweede Balkanoorlog** begon (1913).

Onderhandelingen in Londen.

Tweede Balkanoorlog 1913.

In zeer korte tijd was Boelgarije verslagen! Ook de Turken zagen hun kans. Adrianopel werd heroverd en Enver Pasja hield er zijn triumphale intocht! De Roemenen, die de vergroting van de andere Balkan-staten met lede ogen hadden aangezien, traden ook plotseling op. Ze bezetten Sofia. Boelgarije was machteloos. Het sloot het **verdrag van Boekarest** (Aug. 1913). De **resultaten van de Balkan oorlogen** kwamen hierop neer:

Resultaat Balkanoorlogen.

1e. **Turkije** is in Europa teruggebracht van de brede zone, die Servië en Griekenland scheidt, tot een hoekje in het Z.O. met $^1/_6$ der vroegere oppervlakte en $^1/_3$ van de vroegere bevolking. Hierdoor is echter Constantinopel toch nog behoed voor het verlies van zijn betekenis. **Het Ottomaanse Rijk houdt op een Europese mogendheid te zijn.**

2e. **Servië, Griekenland** en **Montenegro** zijn ongeveer 2 × zo groot geworden. Hun bevolkingen zijn respectievelijk toegenomen met 50, 65 en 90 %.

3e. **Roemenië** heeft tegen allergeringste kosten **Zuid-Dobroedsja** met het belangrijke fort **Silistria** gekregen.

4e. **Boelgarije** heeft 20 % winst aan grondgebied en 5 % aan bevolking. Maar West-Thracie met de haven **Dede Agatsz**

was geen compensatie voor de opgebrachte inspanning van dit volk en voor het weer overgegeven Macedonië. Hier woonden nu één millioen Boelgaren in een **irredenta** onder Servisch en Grieks gezag.

5e. **Griekenland** was het best af. **Saloniki** was het mooiste deel van de buit. En Janina het grootste fort. Ook de haven Kavala aan de Egeïsche zee was heel wat waard. **Creta** was nu eindelijk formeel ook Grieks en daarmee **alle** eilanden met uitzondering van Rhodus en de Dodekanesus.

6e. **Servië** was in zijn verwachtingen verijdeld: het bleef opgesloten en weet dit aan Duitsland.

7e. **Montenegro** betreurde de mislukking van **Skoetari** (Albanië).

Oostenrijk en Italië zagen in **Albanië** een waarborg tegen Servische aggressie. En Duitsland zag in Albanië een aangrijpingspunt op de Balkan. In Engeland en Frankrijk zag men de gang van zaken op de Balkan als een doorwerking van liberale en nationale krachten. En zo dachten de West-Europeanen er algemeen over. **De tijd der Turkse gruwelen was voorbij.** Voor het oog van Europa verborgen koelden de Turken intussen hun vreselijke Christen-haat op het diep beklagenswaardige volk der **Armeniërs.** Het onder Duitse leiding zich vernieuwende Turkse leger was een „prachtig" middel tot uitroeiing van dit laatste restje Christen-onderdanen in Turkije. Zolang er immers nog Christenen waren was er een „aanleiding" voor de grote mogendheden, zich met interne zaken van Turkije te bemoeien! Duitsland benutte de vriendschap met Turkije tot uitbreiding van zijn invloed door de **Bagdad-lijn.** Tevens wilde het gebruik maken van de ontevredenheid in Boelgarije en Servië. Dit laatste stuitte echter op bezwaren van de bondgenoot Oostenrijk-Hongarije. Engeland, dat ook aan de Turkse reorganisatie (ter zee) meedeed, kwam in de maanden vlak voor de wereldoorlog met Duitsland op buiten-Europese punten tot een merkwaardige overeenstemming .... Dit was het lofwaardige streven van de Duitse Rijkskanselier Von Bethmann Hollweg. Een Duits-Engelse belangengemeenschap zou zodoende ontstaan in Afrika en Voor-Azië, die de mogelijkheid tot verder samengaan als perspectief had. De Engelse staatslieden stonden een koloniale ontwikkeling van Duitsland niet in de weg, in zoverre deze de Engelse levensbelangen maar

niet bedreigde! Rusland en Frankrijk waren hierover zeer ongerust. Hun band met Engeland hield ten slotte geen verplichtingen van Engelse zijde in.

§ 47. De uitbarsting.

Europese politiek in 1914.

Het einde van het merkwaardige tijdvak van 1871 tot 1914 is de uitbarsting van een wereldoorlog, waarvan niemand de omvang had kunnen vermoeden of de duur kunnen voorspellen. De Frans-Duitse tegenstelling werd volkomen beheerst door de **revanche-gedachte.** Het eens zo beschermende stelsel van bondgenootschappen, onder Bismarck tot stand komen, was achterhaald door het Entente-stelsel Frankrijk-Rusland-Engeland. De **spanningen op de Balkan** waren voor ieder der grote mogendheden van rechtstreeks belang. Het Franse geld was niet alleen in Rusland maar ook in de Balkanstaten het middel tot **oorlogsvoorbereiding.** De grote Russische legeruitbreidingen zouden in 1916 voltooid zijn. Frankrijk zette de tweejarige dienstplicht weer om in een driejarige. Duitsland voteerde extra millioenen voor de verwijding van het Kieler Kanaal ten behoeve van dreadnoughts. Engeland en Rusland zochten naar een reële basis voor samenwerking in de marine-zaken. Grote voorraden munitie hoopten zich op ....
Toch is Engeland wel een bepaalde uitzondering: het kende geen dienstplicht. „Pacific, liberal Britain!"
In 1913 werd **Poincaré** president van Frankrijk. De Duitserhater **Delcassé** werd onmiddellijk als gezant naar Rusland gezonden.
De **Driebond** heeft zijn actieve betekenis verloren. Italië is onbetrouwbaar. Oostenrijk-Hongarije wordt beheerst door de gedachte, dat Servië een gevaar is. De oorlogszuchtige stemming is kenmerkend voor de uitingen van de Kroonprins **Franz Ferdinand,** die een goed vriend van Wilhelm II is, en van Conrad, de opperbevelhebber van het Oostenrijks-Hongaarse leger. Maar Duitsland heeft in Oostenrijk-Hongarije zijn enige bondgenoot. Ondanks de zwakte van deze „vriend" moet hij gehandhaafd blijven. De verhouding tot Rusland wordt echter steeds dreigender hierdoor, want het Panslavisme is voor Oos-

tenrijk-Hongarije de ondergang. Het merkwaardige in de hele constellatie der beide verbonden in Europa (Driebond en Entente) is, dat **de beweegkracht uitgaat van de zwakkere** (Oostenrijk-Hongarije en Frankrijk) en dat de sterkere (Duitsland, Engeland) moet volgen, desnoods tegen wil en dank.

Groeperingen in Bosnië-Herzegowina.

De bevolking van Bosnië-Hercegowina kon men indelen in Grieks-katholieke Serven, Rooms-katholieke Croaten, Mohammedanen, Protestantse Duitsers en Joden. De godsdienst was de beslissende factor in de politieke indeling. De Grieks-katholieken sympatiseerden met Servië; de Rooms-katholieken waren verdeeld in hun gevoelens tussen Oostenrijk-Hongarije en een Servisch-Croatische éénheid; de Mohammedanen, Protestanten en Joden waren trouw aan Oostenrijk-Hongarije.

28 Juni 1914.

Op 28 Juni 1914 zou in Servië de herdenking plaats vinden van de slag van **Kossovo** in 1389, waardoor de Turken een einde hadden gemaakt aan de Servische zelfstandigheid. Die overheersing was nu voorgoed voorbij! **Terzelfdertijd** zouden **manoeuvres** plaats vinden van het Oostenrijks-Hongaarse leger onder **Franz Ferdinand**, waarbij een schijnaanval van Servië zou worden afgeslagen. Aan het eind der manoeuvres zou **Franz Ferdinand** een officiële ontvangst in **Serajevo** hebben. Het prikkelende van het samentreffen van twee zo zeer verschillende taferelen kon ieder vatten. De Bosnische bevolking speciaal was opgewonden. In Servië bestond een voortdurende activiteit van de groot-Servische organisaties, die mensen over de grens smokkelden en wapenen en lectuur! Van zeer betrouwbare zijden waren **waarschuwingen** gegeven tegen voorgenomen moordaanslagen op **Franz Ferdinand**, de man van het Trialisme en de vijand van Italië. De ontvangst in Serajevo op **Zondag 28 Juni** ging door. De politiebewaking langs de weg van het Kroonprinselijk paar was beslist onvoldoende. Een bomaanslag bij het eerste deel van de autotocht door Serajevo gaf wat gewonden (ook Franz Ferdinand werd door een scherf gewond), maar na een moment van rust in het Stadhuis hervatte men de (verkorte) tocht. Een kleine stagnatie zette de koninklijke wagen even stil: twee schoten weerklonken en binnen een half uur overleden Franz Ferdinand en zijn vrouw. De moordenaar (**Princip**) was een Bosniër, die in Servië zijn op-

De moord op Franz Ferdinand en zijn vrouw.

leiding had gehad en daaruit pas was teruggekeerd. Achter alles zat de **Narodna Odbrana**, een Servische vereniging.

Uit deze situatie ontwikkelde zich in de tijd van 28 Juni tot 25 Juli een oorlogstoestand tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië. De motor van deze beweging was **Conrad**, die vervolgens de Oostenrijkse minister van buitenlandse zaken **Berchtold** en de Hongaarse premier **Tisza** geheel of ten dele tot zijn standpunt wist over te halen: de oorlog met Servië om het tot een onbeduidende staat terug te brengen en Boelgarije te vergroten. Tisza wenste eerst een reeks eisen aan Servië te stellen, door de inwilliging waarvan een oorlog zou worden voorkomen. De zwaarte dezer eisen was echter zodanig, dat Servië hieraan nimmer zou kunnen voldoen (o.a. dat Servië een onderzoek naar de schuldigen aan het complot zou doen plaats vinden met deelname van Oostenrijks-Hongaarse juristen!). Achter Servië stond **Rusland**, dat een tweede vernedering van zijn broedervolk niet zou kunnen laten passeren zonder zijn betekenis als leider van het Pan-Slavisme te verliezen. En Oostenrijk-Hongarije wilde bewijzen „de zieke man" nog niet te zijn.

Het gevolg.

Conrad
Berchtold.

Duitsland nam het standpunt in, dat zijn bondgenoot moest weten wat hij deed en dat Servië wat verdiend had. Een definitief remmen ondernam het niet. **En zo had de aggressieve Donaumonarchie de leiding in handen.**

Het einde.

Op 23 Juli werd het **ultimatum** in Belgrado overhandigd. Antwoord binnen 2 × 24 uur! Deze tijd verstreek en Servië wilde voldoen aan bijna alle eisen. Maar dit was te weinig! De oorlogstoestand begon. Juist was op 23 Juli de Franse President **Poincaré** aan boord gegaan voor de terugreis na zijn bezoek aan Rusland.

Toen Europa het Servische antwoord vernam keerde aller antipathie zich tegen Oostenrijk-Hongarije.

Laatste poging.

Een koortsachtige activiteit ontwikkelde zich nu aan de hoven der andere grote mogendheden om nog te voorkomen. Engeland deed het beste voorstel: **arbitrage.** Maar Rusland mobiliseerde! En een modern leger kan niet mobiliseren en op zijn plaats blijven. Toen kwam de fatale reeks: 28 Juli: oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan Servië. Belgrado werd de volgende dag gebombardeerd.

31 Juli: Ultimatum van Duitsland aan Rusland tot staking van

alle vijandige maatregelen. Duur: 12 uur. 1 Augustus: Duitsland verklaart de oorlog aan Rusland.
Omdat het Duitse aanvalsplan eerst met Frankrijk wilde afrekenen, werd om een nietig (uitgelokt) grensincident op 3 Augustus door Duitsland aan Frankrijk de oorlog verklaard. De geschonden neutraliteitspositie van België bracht ook Engeland aan de zijde der tegenstanders van Duitsland. De catastrofe was begonnen.

§ 48. Het vooroorlogse Europese leven.

De levensstandaard.

De industrie bereikte haar grootste ontwikkeling aan de vooravond van de eerste wereldoorlog in West-Europa en Duitsland. Oost- en Zuid-Oost Europa waren vóór alles landbouwgebieden. De **boer** was daar de typische producent. Met de industrialisatie steeg de **levensstandaard** in West-Europa. In Engeland was de koopkracht van het gemiddelde inkomen in 1914 $^1/_3$ hoger dan in 1880. De Engelse werkman was wel de best gevoede onder zijn mede-arbeiders in Europa. Wel is waar was het grote kapitaal bezit van enkelen en leidde de snelle industrialisatie tot een overbevolking in de sloppen en achterbuurten van grote steden, maar de algemene welvaart kwam toch de massa ten goede. Volksonderwijs, stemrecht en sociale zorg tekenden het West-Europese leven. De Oost-Europese boer was onontwikkeld, had primitieve levensopvattingen, kende geen politiek leven en werd geregeerd met geweld.

De Industriële ontwikkeling brengt besef van eenheid.

Hoewel de nationale staat in de moderne geschiedenis het overheersende instituut is in Europa, is er **meer besef van Europese éénheid** aan 't ontstaan. Er is een **Europese traditie,** die ouder is dan de nationale staat en die teruggaat via **het Heilige Roomse Rijk** in de Middeleeuwen, toen het Christelijk geloof in één kerk beleden werd, tot de cultuur van Grieken en Romeinen. De **Reformatie** had de overgang van middeleeuwse eenheid tot nationale staten nader geaccentueerd, zodat godsdienstoorlogen aan nationale bewustwording meewerkten. De **Industriële Revolutie** schiep nieuwe schakels, die over de nationale grenzen heen reikten en éénheid van ideeën bevorderden. De **ontwikkeling van het verkeer** door snellere communicatiemiddelen maakte uitgestrekte reizen in de vreemde mogelijk en deed in-

ternationale handel, economische en sociale relaties van allerlei aard ontstaan. Er was ook noodzaak van internationale **organisatie** door de handel, het bankwezen, de verzekering, de spoorwegen en het stoomschip.

De Rooms-Katholieke kerk als internationale organisatie.

De **Rooms-katholieke kerk** was als **internationaal instituut** vaak in botsing gekomen met extreme pretenties van nationale staten in de moderne tijd. Zij bleef echter de grootste Christelijke kerk, die pretendeerde de **enige** kerk van Christus te zijn. Wat het aantal gelovigen betreft: er waren ± 1914 270 millioen Rooms-katholieken, tegenover 170 millioen Protestanten op de wereld. Een belangrijke factor in de uitbreiding van de Rooms-katholieke kerk is de „gemakkelijke weg" naar Rome, die samenhangt met de leer omtrent de doop. Overwegend Rooms-katholieke landen waren Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal, Oostenrijk-Hongarije, Rijnland, Posen, de Zuidduitse Staten, een deel van Zwitserland, het Poolse deel van Rusland en het grootste deel van Ierland. In de Nieuwe wereld vooral: Latijns Amerika, les Habitants in Canada en door de immigratie uit Katholieke landen was er een belangrijke Rooms-katholieke groep in de U.S.A. De missie werkte in India, Afrika enz. Ondanks veel kritiek behield de R.K. Kerk haar oorspronkelijke trek van wereldkerk. Felle aanvallen kwamen van de zijde van het liberalisme en later van het Socialisme. Het Pauselijke systeem was de liberalen een doorn in het oog en de socialisten hoopten met een nieuwe „internationale" de oude universele eenheid op grond van de religie te vervangen. Maar het sterke hiërarchieke systeem hield het: patriarchen, aartsbisschoppen, metropolitanen en bisschoppen, aartsdekens, aartspriesters, dekens en monniken stonden in steeds wijder concentrische cirkels om de ène heilige Stoel van Petrus, d.i. de Paus.

De ontwikkeling van het verkeer kwam de eenheid van de R.K. ten goede en de contrôle van het Pauselijk gezag over de kerk werd meer effectief. Het systeem van de eenheidsgedachte in deze kerk is zeer conservatief, maar daar staat tegenover, dat zij haar begin tot vóór dat der Europese staten kan zoeken. In 1864 vaardigde Paus Pius IX zijn Encycliek **Quanta cura** met de **Syllabus errorum** uit, waarin de leidende gedachten van het „moderne" culturele leven veroordeeld werden (Vrijheid van geweten, socialisme en communisme, onderwerping van de kerk aan de Staat).

In 1870 werd de onfeilbaarheid van de Paus in zaken van geloof en zeden als dogma aanvaard.

Paus **Leo XIII** (1878—1903) wordt wel de „arbeiderspaus" genoemd. Hij bevorderde het katholieke partijwezen in de politiek en sprak zich uit voor de handhaving van de particuliere eigendom en de bescherming van het gezin. Daarnaast steunde hij de arbeidersbeweging in de strijd om een eerlijk loon en redelijke arbeidsvoorwaarden.

Paus Pius (1903—1914) zette de strijd tegen socialisme en liberalisme in de kerk voort. In Duitsland kreeg hij te maken met de **„los van Rome"** beweging.

Grote steun voor de internationale betekenis van de R.K. kerk was het **eerste eucharistische congres (1881).**

Het Protestantisme als internationale factor.

Wat het Protestantisme betreft, ook dit beleefde zijn internationale aaneensluitingen. Wel is het karakter der Protestantse kerken geheel anders dan dat der R.K. kerk en vertonen zij meer nationale kenmerken door een eigen historie van af de Reformatie, maar ook hier zien we een éénheidsstreven, dat zich vooral uit in geheel nieuwe organisaties, die meer de nadruk leggen op het „leven" dan op de „leer". In 1844 werd de

Y.M.C.A. 1844.

Y.M.C.A. **(Young Men's Christian Association)** gesticht, in 1855 gevolgd door de Y.W(omen's)C.O. In 1865: de oprichting van **The Salvation Army** door William Booth (1829—1912) (Leger der Heils), georganiseerd in 1878; „ter bestrijding van den duivel", d.i. van zonde en ellende vooral bij de onderste lagen der grote-stadsbevolking in Londen en andere plaatsen. De „leer" is hier teruggebracht tot een uiterste eenvoud. Van uit Engeland verbreidde de Leger des Heils-gedachte zich in de U.S.A. en het vasteland van Europa, sedert 1891 ook in Azië en Indië. Naast de geestelijke werkzaamheid is de maatschappelijke steeds meer van belang geworden. Booth vormde een kring van vrijwilligers met militaire inrichting, graden, uniformen, muziek enz.

The Salvation Army 1878.

De samenwerking op het gebied der **Zending** werd beleefd in 1910 te Edinburgh: **World Missionary Conference.** Moeilijkheden gaven de dogmatische verschillen en vooral de botsingen tussen orthodoxe en moderne opvattingen. Ook op velerlei ander terrein ontmoetten de belijders van het Protestantisme elkaar in internationale vergaderingen en organisaties.

World Missionary Conference 1910.

De Orthodoxe Oosterse kerk.

De **„Heilige Orthodoxe Katholieke Apostolische Oosterse Kerk"**

verenigde Oost-Europa. Het waren echter meer culturele en godsdienstige tradities, die een uitwendige samenbinding vormden, dan een bewuste eenheid in 't geloof. Het officiële hoofd dier kerk was de patriarch van Constantinopel, een onderdaan van de Sultan. Juist hierdoor kwam het **nationale karakter sterker tot ontwikkeling** (Cyprus, Sinai, Griekenland, Servië, Roemenië, Montenegro, Oostenrijk-Hongarije, Rusland en Boelgarije). Bovendien stonden deze „kerken" in niets open voor de moderne tijd, wat juist in de Protestantse en R.K. kerk wel het geval was. **Rusland** had de grootste Orthodoxe Oosterse Kerk. De Czaar was het hoofd en een **„Heilige Synode"** controleerde de kerk. Zij was een instrument in dienst van **russificering** en **panslavisme.** Een eigen stijl in kunst en kerkbouw is ontstaan uit de vermenging van Byzantijnse, Tataarse en Christelijke elementen.

Onderwijs en volksopvoeding.

Op het gebied van het **onderwijs** en de **opvoeding** werd in de ontwikkelde landen van West-Europa en Duitsland (vooral) zeer veel zorg besteed. Dit was uit economische overwegingen noodzakelijk. Wil het productieproces vooruit gaan, dan zal de volksontwikkeling genormaliseerd en gestimuleerd moeten worden. Internationale tentoonstellingen waren daarbij een goede spiegel voor ieder volk. Wetenschappelijke tijdschriften verbreidden de ontwikkelende gedachten van grote geleerden. Ook op geheel ander terrein vond men elkaar: in 1896 herleefden **de Olympische spelen** als een internationale sportmanifestatie. Ze werden gehouden: 1900 in Parijs, 1904 in St. Louis, 1908 in Londen; 1912 in Stokholm. Door conferenties en reizen waren velen gedurende korter of langer tijd buiten de landsgrenzen. En **het reizen was gemakkelijk:** behalve voor Rusland en Turkije was een pas voor het overschrijden der grenzen overbodig! De **Internationale Post-Unie** in 1874 in Bern gesticht (China erbij in 1914) was wel een heel bizonder voorbeeld van internationale organisatie.

De Olympische spelen herleefd 1896.

De Vredesbeweging.

Als reactie op de steeds toenemende bewapening en de zekerheid, dat een oorlog verschrikkelijk is, nam de propaganda van **de vredesgedachte** toe. Het oude Christelijke ideaal lag aan veler denken (misschien onbewust) ten grondslag. Het ontbrak echter steeds aan een organisatie die sterk genoeg was om de vrede te handhaven.

In 1815 was de eerste vredes-vereniging gesticht in New-York.

Internationale vredescongressen werden de hele 19e eeuw door telkens gehouden, in 1849 te Parijs, waarvan **Victor Hugo** toen voorzitter was. Hij voorspelde de komst van de Verenigde Staten van Europa. Honderden verenigingen waren er in allerlei landen (1871: de Algemene Nederlandse Vredesbond), die samen in Bern het **„Bureau International de la Paix"** hadden. In 1895 overleed de Zweedse industrieel **Alfred Nobel**, de uitvinder van het dynamiet, die in zijn testament had bepaald, dat jaarlijks het vijfde deel van de rente van zijn nalatenschap (31 millioen kronen) zou worden uitgekeerd aan „wie het meeste of beste voor de zaak der volkerenverbroedering, de afschaffing of vermindering der staande legers, als ook voor de vorming van vredescongressen gedaan heeft." Op 18 Mei 1899 kwam op initiatief van **Nicolaas II** de **eerste „Vredesconferentie"** in den Haag bijeen. In 1907 volgde de **Tweede Vredesconferentie.** Veel tastbaar resultaat was er niet. Scherp stak tegen deze door idealisme ingegeven initiatieven af de plompe uiting van Wilhelm II: „Ich werde mich in der Praxis aber stets auf Gott und mein gutes scharfes Schwert verlassen". Bekend zijn de schenkingen van de Amerikaanse staalkoning **Andrew Carnegie** (1837—1919) voor een **Vredespaleis te 's-Gravenhage** dat in 1913 werd geopend). Ook stichtte hij te Washington met 10 millioen dollars het naar hem genoemde „Endowment for International Peace".

Bureau International de la Paix.

Alfred Nobel.

Vredesconferenties 1899 en 1907.

Carnegie.

„The great Illusion" 1909.

De noodzaak van het handhaven van de vrede werd vooral ook op economische gronden gepropageerd. Het boek van **Norman Angell** (schuilnaam van Ralph Lane): **„The great Illusion"** maakte een geweldige opgang in de beschaafde wereld (1909). In alle Westeuropese landen werd het vertaald en ook nog in veel andere. „Oorlogen betalen niet meer, ze brengen voor geen der strijdende partijen iets op" zei hij. Geen gevoelsargumenten, maar zuiver-materiële overwegingen moeten de oorlog als een dwaasheid leren zien.

Het is wel duidelijk, dat hier de vredesbeweging een humanistische grondslag heeft. Ook de ontwikkeling van de wetenschap bracht een bewustzijn van eenheid en van verbondenheid. Zonder deze internationale samenwerking zouden de grote vindingen van de nieuwe tijd niet tot stand gekomen zijn: draadloze telegraphie, telefoon, vliegmachine, radium, antiseptische en antitoxine-middelen, spectraal-analyse, X-stralen;

wel eens genoemd de „zeven wonderen der nieuwe wereld". Over het totstandkomen van **Bryan-tractaten** spraken wij reeds bij de geschiedenis van Amerika.

Het wereldkapitaal.

De grote toename van de wereldhandel betekende, dat de industriële naties, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en U.S.A., steeds groter kwantiteiten van hun surplusgoederen uitvoerden. Hun welvaart was afhankelijk van de voortzetting hiervan. Onderbreking (b.v. door oorlog) zou vèr reikende gevolgen hebben. **Duitsland was Engelands beste klant en Duitsland had met Engeland méér handel dan met welk ander land ook.** De investeringen in de grote ondernemingen; de daaruit voortvloeiende lonen en de overschotten, die weer de aanschaf van kapitaalgoederen mogelijk maakten, **dit alles verbond het wereldkapitaal.** Internationale spanningen leidden reeds tot grote verliezen. Een voorbeeld daarvan beleefde Duitsland bij de gebeurtenissen van 1911 (de „Pantersprong"). Daarom verwachtte men ook, dat een oorlog, als hij kwam, in ieder geval kort zou duren.

Allernieuwste Geschiedenis

§ 49. De Eerste Wereldoorlog. Inleiding.

Karakter als wereldoorlog.

De wereldoorlog, die meer dan vier jaren de wereld teisterde, week in vele opzichten van de vroeger gevoerde oorlogen af. Kwamen bij vorige worstelingen alleen veld- en zeeslagen voor, thans werd de tegenstander ook vanuit de lucht bedreigd en vormde het duikbootwapen een gevaarlijk aanvalsmiddel in handen van de vijand.

Totale oorlog.

Het aantal strijders was groter dan ooit tevoren. Duitsland mobiliseerde 14.000.000 man van 1914—'18. Frankrijk 8.000.000. En niet alleen deze mannen waren actief, maar velen, ook vrouwen werden ingeschakeld in de indirecte oorlogvoering. De oorlog werd **totalitair.** Ook de wetenschap legde zich toe om de vijand op alle mogelijke manier afbreuk te doen.

Legers.

Bij de Duitsers was de technische dienst uitstekend georganiseerd, de zware en de veldartillerie voldeden aan de hoogste eisen. Ook de Oostenrijkse artillerie was uitmuntend. Bij het Franse leger was de veldartillerie het best verzorgde wapen, maar de zware artillerie stond ver achter bij die van de Duitsers. Rusland had gebrek aan ammunitie, terwijl zijn veldartillerie aan redelijke eisen voldeed. België, waar veel op de legeruitgaven bezuinigd was, stond machteloos tegenover de artillerie der Duitsers.

Wat de geoefendheid der manschappen betreft, stonden de Franse en Duitse soldaten vrijwel gelijk. De Franse bezat meer initiatief, terwijl de Duitse meer gedisciplineerd was. De Franse soldaat was in het begin van de oorlog nog uitgerust met rode pantalon en blauwe tuniek, de Duitsers droegen reeds het „Feldgrau", wat in de praktijk veel meer voldeed.

Vloten.

Wat de vloten betreft, waren de Geallieerden veel machtiger dan de Centralen. De Russische vloot kunnen we buiten be-

schouwing laten. Zij was opgesloten in de Zwarte Zee en in de Oostzee. Frankrijk bezat een sterke Middellandse Zeevloot. Tegenover 21 pantserschepen en 30 kruisers der Entente stonden in de Middellandse Zee 11 pantserschepen en 2 kruisers der Centralen. In de Noordzee, het oorlogsterrein, waar de Engelse en de Duitse vloot elkaar zouden bestoken was de Britse vloot de Duitse, niettegenstaande de marinepolitiek van **Von Tirpitz**, verre de baas. De Engelsen konden 64 pantserschepen en 118 kruisers stellen tegenover 40 Duitse pantserschepen en 54 kruisers.

Loopgravenoorlog.

Was het begin van de oorlog een bewegingsoorlog, aan het Westfront zou na de slag aan de Marne al heel spoedig de stellingoorlog beginnen. De soldaat zou zich moeten verschansen in loopgraven. In de 16e en 17e eeuw behoorden loopgraven bij iedere belegering. Maurits, Frederik Hendrik, Spinola bedienden zich er van.

In de tijd van Frederik de Grote, Napoleon, Wellington en de oude Von Moltke werden ze niet meer toegepast. Ook nu had men met de mogelijkheid van een positieoorlog niet gerekend. Bijna 3½ jaar lagen de vijanden achter een stelsel van versperringen van prikkeldraad tegenover elkaar, totdat in Maart 1918 beweging in de vastgelopen linies kwam en in hetzelfde jaar nog zou de vreselijkste van alle tot nu gevoerde oorlogen een einde nemen.

§ 50. De Eerste Wereldoorlog.

Plan van de Duitse generale staf.

Toen de oorlog uitbrak, waren de generale staven van de grote mogendheden klaar met hun plannen. De bedoeling van de Duitse legerleiding was om eerst Frankrijk zo spoedig mogelijk neer te slaan om daarna met man en macht zich tegen Rusland te keren. Rusland zou immers weken nodig hebben om zijn troepen te mobiliseren en te concentreren. Voor het gereed was, moest Frankrijk verslagen zijn.

Wijziging in het plan Von Schlieffen.

Om dit doel te bereiken had **Von Schlieffen**, die voor **Von Moltke** chef van de generale staf was, een plan gemaakt om de sterke Franse vestingen om te trekken, door een opmars van de Duitse legers door België en Zuid-Limburg. Zijn opvolger nam dit plan niet geheel over. De doortocht door Zuid-Limburg

liet hij vervallen, daar hij veel waarde hechtte aan een neutraal Nederland. Had Von Schlieffen het zwaartepunt in de rechtervleugel gelegd, zodat naar zijn mening, „het laatste geweer, de laatste vuurmond" naar de rechtervleugel moest; Von Moltke

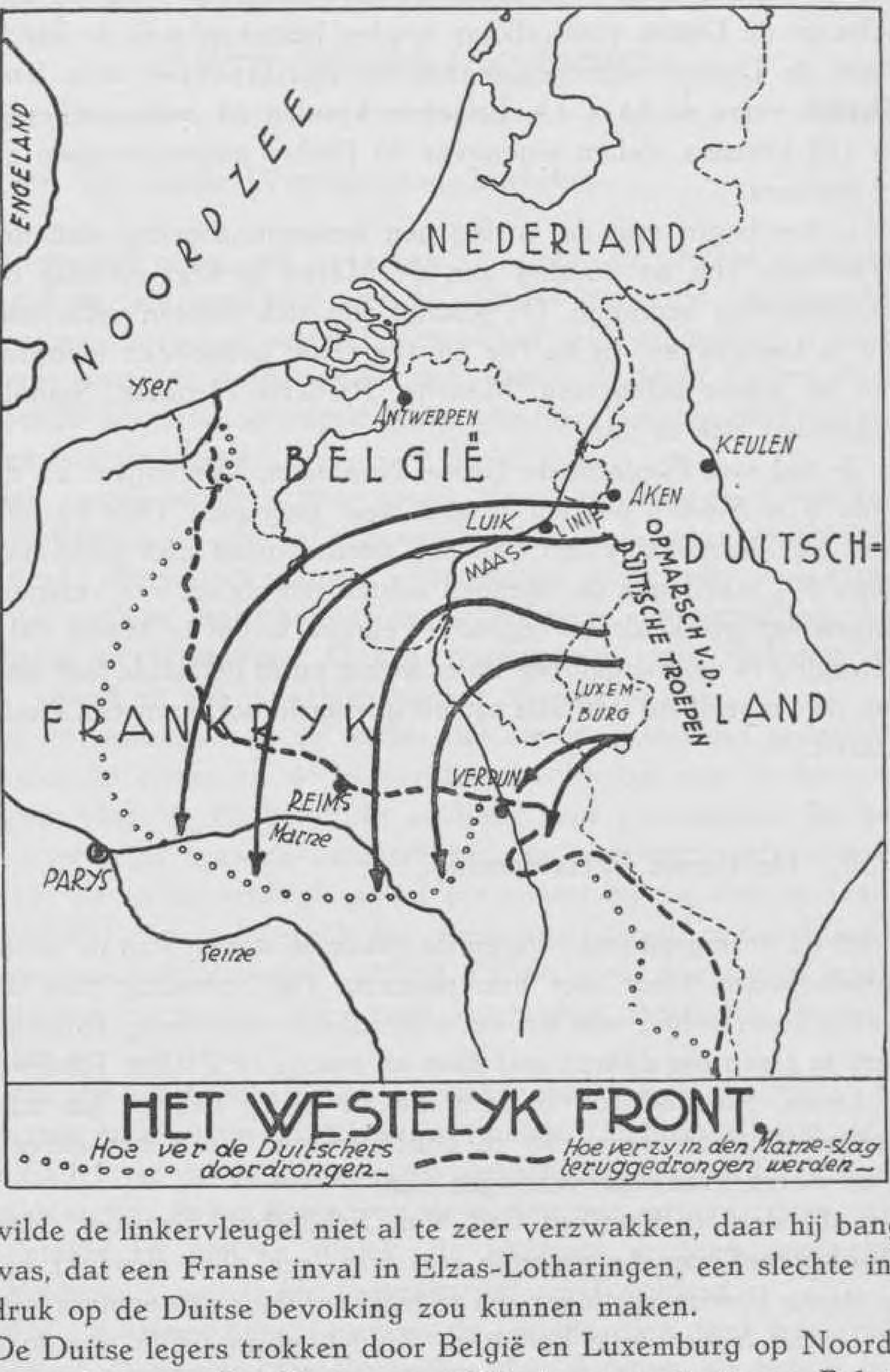

HET WESTELYK FRONT.

wilde de linkervleugel niet al te zeer verzwakken, daar hij bang was, dat een Franse inval in Elzas-Lotharingen, een slechte indruk op de Duitse bevolking zou kunnen maken.

Opmars van de Duitse legers.

De Duitse legers trokken door België en Luxemburg op Noord-Frankrijk aan. Dat Pruisen in 1839 de neutraliteit van België

gewaarborgd had, vormde voor de Duitse regering geen bezwaar. De rijkskanselier **Von Bethmann Hollweg** noemde het tractaat van 1839 een vodje papier.

Schending van de Belgische neutraliteit.

België protesteerde tegen deze neutraliteitsschennis. Dit protest had echter geen uitwerking en België werd in korte tijd onder de voet gelopen. Wel bracht de Duitse opmars door België Engeland in de oorlog. De drievoudige entente legde Engeland echter niet de verplichting op om aan de strijd deel te nemen, maar het feit, dat Duitsland zich zou kunnen vestigen aan de Belgische Noordzeehavens, deed Engeland spoedig ingrijpen.

De strijd in het Westen.

Luik, dat als zeer sterk gold, werd weldra door de Duitsers genomen. Hun nieuwe belegeringsgeschut — de 42 cm kanonnen van Skoda — deed hier goed werk. Brussel viel kort daarop. De Belgen trokken terug op Antwerpen en de Duitse legers marcheerden op naar Noord-Frankrijk. Hun rechtervleugel poogde de Franse legers te omvatten om ze daarna in een grote slag in Oost-Frankrijk onschadelijk te maken. Dit voornemen mislukte, doordat de Duitse legerleiding ernstige fouten maakte. Er ontstond een grote gaping tussen het Eerste en Tweede Duitse leger en de Franse legerleiding onder **Joffre**, aangezet door de beleidvolle gouverneur van Parijs, **Galliéni**, wist op het juiste ogenblik een tegenoffensief in te zetten dat de Duitsers op de Aisne terugwierp (Slag aan de Marne). Hier begon nu een stellingoorlog. De Duitsers strekten hun rechtervleugel uit tot de Noordzee, zodat het front liep van de Vogezen tot aan de Kanaalkust. Aan de IJzer wisten de Belgen, dank zij het Engelse expeditieleger een klein stukje van hun land vrij te houden van de vijand. Ingegraven in loopgraven lagen de legers tegenover elkaar. Gas, vliegtuigen en tanks zouden hier moeilijk enige beweging in de verstarde linies kunnen brengen.

De strijd in het Oosten.

In geweldige massa's waren de Russen Oost-Pruisen binnengevallen en aanvankelijk behaalden zij daar goede resultaten. Toen **Von Hindenburg** met de leiding der Duitse legers belast werd, ging het direct beter. Als chef van de staf fungeerde de overwinnaar van Luik **Von Ludendorff.** In twee grote veldslagen, bij **Tannenberg** en bij de **Masoerische meren** werden de Russen teruggedreven. Tegen de Oostenrijkers hadden de Russen meer succes. Bijna geheel Galicië werd door hen veroverd, zodat de frontlinie van de Oostzee tot de kam der Karpathen liep. Toch was deze linie niet zo constant als die aan

het Westfront. In 1915 slaagde de Duitse generaal **Mackensen** er in na een grote doorbraak, geheel Polen te bezetten.

Bondgenoten van Duitsland en Oostenrijk.

In het Oosten verwierven de Centralen hun enige bondgenoten. Turkije had reeds in 1914 onmiddellijk de zijde van Duitsland gekozen, hetgeen niet te verwonderen was, daar de verhouding tussen Duitsland en Turkije sinds lange tijd heel goed was; bovendien was het Turkije lang niet onverschillig om de strijd tegen Rusland te beginnen. Later deed ook Boelgarije mee.

Dardanellen expeditie.

Om Rusland, dat grote behoefte had aan oorlogsmateriaal, te helpen, wilde vooral **Churchill**, de Dardanellen forceren. Men dacht op deze wijze de Balkanvolken op te zetten tegen Oostenrijk en Turkije; bovendien trachtte men Mesopotamië, Arabië, Palestina en Syrië op Turkije te veroveren. De **Dardanellen-expeditie** is echter mislukt. De Turken, waarbij zich **Kemal Pacha** onderscheidde, verdedigden zich onder Duitse leiding heldhaftig. Dank zij dit succes, trad in 1915 Boelgarije tot de centrale mogendheden toe. Dit werd funest voor Servië, dat nu van twee kanten bedreigd nog in 1915 onder de voet werd gelopen.

Saloniki bezet.

Wel hadden de Geallieerden (dit zijn de tegenstanders van de Centralen) een leger gezonden naar **Saloniki**, om van daaruit Servië te helpen, maar dit leger kon weinig uitrichten. Ook niet, toen Roemenië de Centralen de oorlog verklaarde en in korte tijd veroverd werd. De Centralen kwamen nu in het bezit van een zeer gewaardeerde korenschuur en van rijke oliebronnen.

Italië verklaart de oorlog.

Italië had zich reeds in 1915 bij de Geallieerden aangesloten. In 1914 was het neutraal gebleven, omdat Oostenrijk het conflict had uitgelokt en de Driebond een defensief karakter droeg. Het irredentisme en de mooie beloften door Engeland en Frankrijk gedaan, deden Italië partij kiezen tegen zijn vroegere bondgenoten. Veel invloed heeft dat op de loop der gebeurtenissen niet gehad. Italië begon de strijd aan de **Isonzo**, maar werd door Oostenrijk, bijgestaan door Duitsland, jaren lang in bedwang gehouden.

Houding van Japan.

Japan had reeds direct de zijde van de Entente gekozen. Het wist zich het Duitse Kiautsjou toe te eigenen en zijn economische positie in het Verre Oosten te versterken.

Strijd om Verdun.

Het jaar 1916 bracht op het Westfront de strijd om Verdun. In het voorjaar begon de Duitse aanval. De Fransen hielden

onder **Pétain** moedig stand, zodat Verdun behouden bleef.

De strijd ter zee.

De grote slagvloten van Duitsland en van Engeland waren tot nu toe weinig in actie geweest. Engeland beheerste met zijn vloot de zeeën en blokkeerde Duitsland. Iedere overzeese toevoer naar Duitsland werd belet, ook die naar de kleine neutrale staten, die aan Duitsland grensden, voor zover deze toevoer niet bestemd was voor het eigen volk. Duitsland werd daardoor met uithongering bedreigd en beantwoordde de blokkade met de duikboten-oorlog. De bedoeling van deze oorlog was, de aanvoer van levensmiddelen en oorlogsbehoeften naar Engeland zoveel mogelijk te beletten en daardoor Engeland tot overgave te dwingen.

Slag bij Jutland 1916.

Een poging van Duitsland om de Engelse blokkade te breken leidde tot de slag bij **Jutland.** Engeland leed aan tonnage en aan manschappen grote verliezen. Zij waren tweemaal zo hoog als de Duitse, maar de Duitse vloot werd tot terugkeer gedwongen en het doel, de aanvoer naar Duitsland weer mogelijk te maken werd niet bereikt. **Von Scheer,** de Duitse bevelhebber van de vloot, rapporteerde dan ook de keizer, dat het enige middel om Engeland op de knieën te krijgen de duikboot was. Op deze wijze zou wellicht het economische leven van Engeland vernietigd kunnen worden.

Onbeperkte duikbotenoorlog.

Duitsland trok de conclusie uit het rapport van Von Scheer en kondigde de onbeperkte duikbootoorlog af. Deze zou gevoerd worden in alle wateren om Europa. Iedere koopvaarder in dit gebied aangetroffen zou zonder waarschuwing getorpedeerd worden. De neutrale scheepvaart zou eveneens belet worden.

De Unie verklaart de oorlog 1917.

Dit was de aanleiding, dat de Verenigde Staten de oorlog aan Duitsland verklaarden. Vele staten in Amerika volgden. Portugal had vroeger reeds partij gekozen tegenover de Centralen, zodat in Europa slechts Nederland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Zwitserland en Spanje neutraal bleven.

Betekenis van de hulp van de Unie.

De Verenigde Staten konden nog niet direct troepen oversturen, daar de Unie nagenoeg geen leger had, maar financiëel en moreel betekende het aanstonds een belangrijke versterking voor de Geallieerden.

De Russische revolutie.

Tegenover deze versterking verzwakten de Geallieerden door het uitvallen van Rusland als bondgenoot. Het slecht verloop van de oorlog noodzaakte de Russische regering de Doema bijeen te roepen. Hierin hadden de liberalen de meerderheid,

zij wilden vrijzinnige hervormingen en een krachtiger oorlogvoering. De regering verdaagde telkens de Doema, terwijl de verwarring en ellende toenamen. Enige liberale leden grepen in Maart 1917 naar de macht en wierpen zich op als voorlopige regering. De tsaar werd afgezet en een Nationale Vergadering bijeen geroepen.

Kerenski.

Niet alleen de liberalen roerden zich. Overal vormden zich in de steden en in het leger raden van arbeiders en soldaten (**sovjets**). De bolsjewiki kregen in deze raden veel invloed. De liberale regering was nu wel gedwongen concessies te doen en nam de leider der mensjewiki, **Kerenski**, in de regering op. Deze wilde geen vrede, maar het leger was niet meer in staat de strijd voort te zetten. Het front stortte ineen.

Lenin.

De bolsjewiki kregen nu een kans. **Lenin**, vroeger naar Zwitserland uitgeweken, keerde met medewerking van de Duitse regering naar Rusland terug. In de zomer hadden de bolsjewiki in Petersburg een staatsgreep ondernomen, maar die mislukte. Deze poging werd in November 1917 herhaald. Door belofte van arbeid, brood en vrede was Lenins invloed steeds groter geworden. De Nationale Vergadering werd uiteen gejaagd en een raad van volkscommissarissen, waarvan Lenin de leider was, nam de regering in handen. De „dictatuur van het proletariaat" was begonnen. Een van de eerste daden van het nieuwe regime was de staatsschuld te annuleren.

Duitsland sluit vrede met Rusland.

Na de Russische revolutie verklaarden Finland en Oekraïne zich onafhankelijk. De Duitsers hadden nu aan het Oostfront vrij spel, daar de bolsjewiki zich van de oorlog weinig aantrokken. Spoedig werd een wapenstilstand gesloten, die gevolgd werd door de vrede van **Brest-Litovsk** (1918). Ook Roemenië sloot nu vrede en wel de vernederende vrede van **Boekarest.** Finland en de Oekraïne sloten afzonderlijke vredes. In het Oosten kwam een einde aan de oorlog. De Centralen hadden overwonnen. Duitsland had uitgestrekte gebieden bezet. Uit Polen en de Oostzeelanden had Rusland zich teruggetrokken.

Vredespogingen.

Hindenburg en de chef van de staf Ludendorff, trachtten de beslissing in het Westen te forceren, daar zij veel troepen uit het Oosten konden overbrengen naar het Franse slagveld. Voor dat die geweldige worsteling begon werden nog pogingen gedaan tot een vrede te komen door vergelijk. De meest bekende poging is die van **Wilson.** De president der Verenigde Staten

formuleerde het oorlogsdoel van de Unie in de z.g. **„veertien punten".** Naar zijn mening, zou bij aanneming van deze voorwaarden een duurzame vrede volgen.

De „Veertien punten".

De „veertien punten van Wilson" stelden o.a. voor afschaffing van de geheime diplomatie, vrijheid der zee, ook in oorlogstijd, beperking van de bewapening, ontruiming van de door de Duitsers bezette gebieden, teruggave van Elzas-Lotharingen aan Frankrijk, herstel van Polen, met een vrije toegang naar zee, stichting van een Volkenbond.

George Clemenceau
„Le tigre"
„Il fait la guerre"
„Le père de la victoire"

Lloyd George en Clemenceau.

Lloyd George was sinds 1916 „prime minister" in Engeland. Hij wilde het overwicht van Duitsland breken. In 1917 was **George Clemenceau** minister-president in Frankrijk geworden. Met niets ontziende energie trad hij op tegen oorlogsmoeheid en pacifisme. Hij was de verpersoonlijking van de revanche-

gedachte. Zijn haat tegen Duitsland werd alleen overtroffen door zijn liefde tot het vaderland.

Laatste offensief van Duitsland.

De Duitsers begonnen het offensief in het Westen. Weer kwamen zij als in 1914 aan de Marne. Maar het geweldige offensief had een teleurstellend resultaat voor Duitsland, daar de Geallieerden, die in deze spannende dagen onder **Foch's** opperbevel stonden, een ramp wisten te voorkomen. In de zomer van 1918, konden zij, versterkt door de Amerikaanse troepen, die maandelijks ten getale van meer dan een kwart millioen aan het Westfront aankwamen, het offensief nemen. „Tout le monde à la bataille" was de leus van Foch. Aan alle fronten kwamen de Geallieerden — na de deelname van de Verenigde Staten spreekt men van Geassocieerden — in de meerderheid. In de Balkan begonnen zij het offensief tegen het Boelgaarse leger. Fransen en Serven doorbraken het Boelgaarse front en de kans, dat deze bondgenoot van Duitsland spoedig de strijd zou moeten opgeven was zeer groot.

Turkije geeft zich over.

Ook Turkije raakte aan het einde van zijn krachten. De Engelsen waren reeds in 1917 in de aanval. Bagdad werd genomen en vanuit Egypte nam generaal **Allenby** Jeruzalem. In 1918 bezette de Engelse cavalerie Damascus.

De centralen geven het op.

De gebeurtenissen namen in een razend snel tempo hun loop. Eerst gaf Boelgarije zich over. Toen Turkije en kort daarna zakte Oostenrijk-Hongarije ineen.

Toestand van Duitsland.

Ook in Duitsland begon de situatie hopeloos te worden. Het mislukken van het voorjaarsoffensief had de onrust vergroot. Het terugwijken van de Duitse legers aan het Westelijk front deed de ontevredenheid toenemen en de Duitse regering ging om. De liberale en idealistische prins **Max van Baden** werd rijkskanselier. De Rijksgrondwet werd gewijzigd, de macht van de keizer werd beperkt en Duitsland werd een parlementaire monarchie. De nieuwe kanselier vormde zijn kabinet met medewerking van de socialisten. Nu begon de Duitse regering over vrede te onderhandelen met Wilson op grond van de „14 punten". Deze eiste, dat Wilhelm zijn waardigheid zou neerleggen en daarna zouden hij en de verbondenen bereid zijn tot het sluiten van een wapenstilstand.

Opstand in Kiel.

De 3e November brak er muiterij uit op de Duitse vloot in Kiel. De bemanningen van de oorlogsschepen weigerden het bevel van admiraal Von Scheer om uit te varen en zodoende

de Engelse vloot slag te leveren, op te volgen. Een poging om de opstand tot Kiel te beperken mislukte. Overal vormden zich naar Russisch voorbeeld arbeiders- en soldatenraden. In München verklaarde de socialist **Kurt Eisner** het huis Wittelsbach vervallen van de troon. Te Berlijn trad een voorlopige regering op onder **Ebert** en **Scheidemann,** daarbij de steun ontvangend van de democratische vleugel van het centrum onder **Erzberger.** Zij riepen de republiek uit (9 Nov). De Keizer bevond zich met Von Hindenburg in het Hoofdkwartier te Spa. Ludendorff was reeds eerder afgetreden. Na veel tegenstribbelen gaf Wilhelm II eindelijk toe en besloot hij naar Nederland uit te wijken (10 Nov.). De kroonprins volgde. De Nederlandse regering weigerde later de vluchtelingen aan de Geallieerden uit te leveren.

Wapenstilstand.

Intussen onderhandelde Erzberger met Foch in een wagen van diens trein in het bos van Compiègne. De voorwaarden waren zeer zwaar.

België, Luxemburg en **Frankrijk** met inbegrip van **Elzas-Lotharingen,** moesten ontruimd worden. Ontruiming van de linkeroever van de Rijn, met het recht van bezetting van **Keulen, Koblenz** en **Mainz,** de vredes in het Oosten vervielen, de meeste oorlogsschepen en alle krijgsgevangenen moesten uitgeleverd worden. Erzberger tekende ten slotte. Het was de 11e November, des morgens 11 uur. Hiermee was de Wereldoorlog no 1 afgelopen. Het aantal gesneuvelden wordt op ruim 8.000.000 man geschat. De Engelse blokkade en het meedoen van de Verenigde Staten hadden de kracht van Duitsland gebroken.

§ 51. **De Vredesverdragen. De Volkenbond.**

Onderhandelingen te Parijs.

Op de wapenstilstand volgde de vredesconferentie. Zonder veel moeite was men overeengekomen, dat men te Parijs de onderhandelingen zou beginnen. De overwonnenen, de Duitsers, de Oostenrijkers, de Turken en de Boelgaren werden niet uitgenodigd.

Wilson.

De meest prominente figuur was **Wilson,** de president van de Verenigde Staten van Amerika. Velen zagen in hem de profeet van een nieuwe tijd, die tevens door de grote rijkdommen van

zijn land in staat zou zijn een nieuwe en een betere wereldorde tot stand te brengen. Zijn drievoudig ideaal bestond uit democratie, staatsvorming op nationale grondslag en een internationale rechtsorde. Het zelfbeschikkingsrecht der volken zou nationale staten in het leven roepen, die in een Volkenbond verenigd, de vrede zouden kunnen handhaven.

Woodrow Wilson

Clémenceau. Frankrijk was vertegenwoordigd door **Clemenceau**, een staatsman uit de oude school, die steeds één ding voor ogen hield: Duitsland, dat binnen een halve eeuw tweemaal Frankrijk had aangevallen, moest militair uitgeschakeld worden.

Lloyd George nam voor Engeland deel aan de vredesbesprekingen. Hij was een middenfiguur. Hij verzette zich enerzijds tegen het radicalisme van Clemenceau, aan de andere zijde tegen het idealisme van Wilson. Zijn positie was vaak moeilijk. Bovendien was hij gebonden aan verkiezingsbeloften gedaan in 1918, waarbij hij de kiezers toezegging had gedaan over her-

stelbetalingen, die hij nu niet kon veronachtzamen. Een Engels belang was tevens om Duitsland niet al te zeer te verzwakken. De Italiaanse minister **Orlando**, speelde een niet betekenende rol en al heel spoedig keerde hij vertoornd naar Italië terug, zodat „the big four" „the big three" werden en deze deden in besloten kring veel zaken af, te meer daar zij allen zich van de Engelse taal konden bedienen. Clemenceau verstond en sprak Engels, daar hij destijds in de Amerikaanse burgeroorlog dagbladcorrespondent geweest was.

Orlando trekt zich terug.

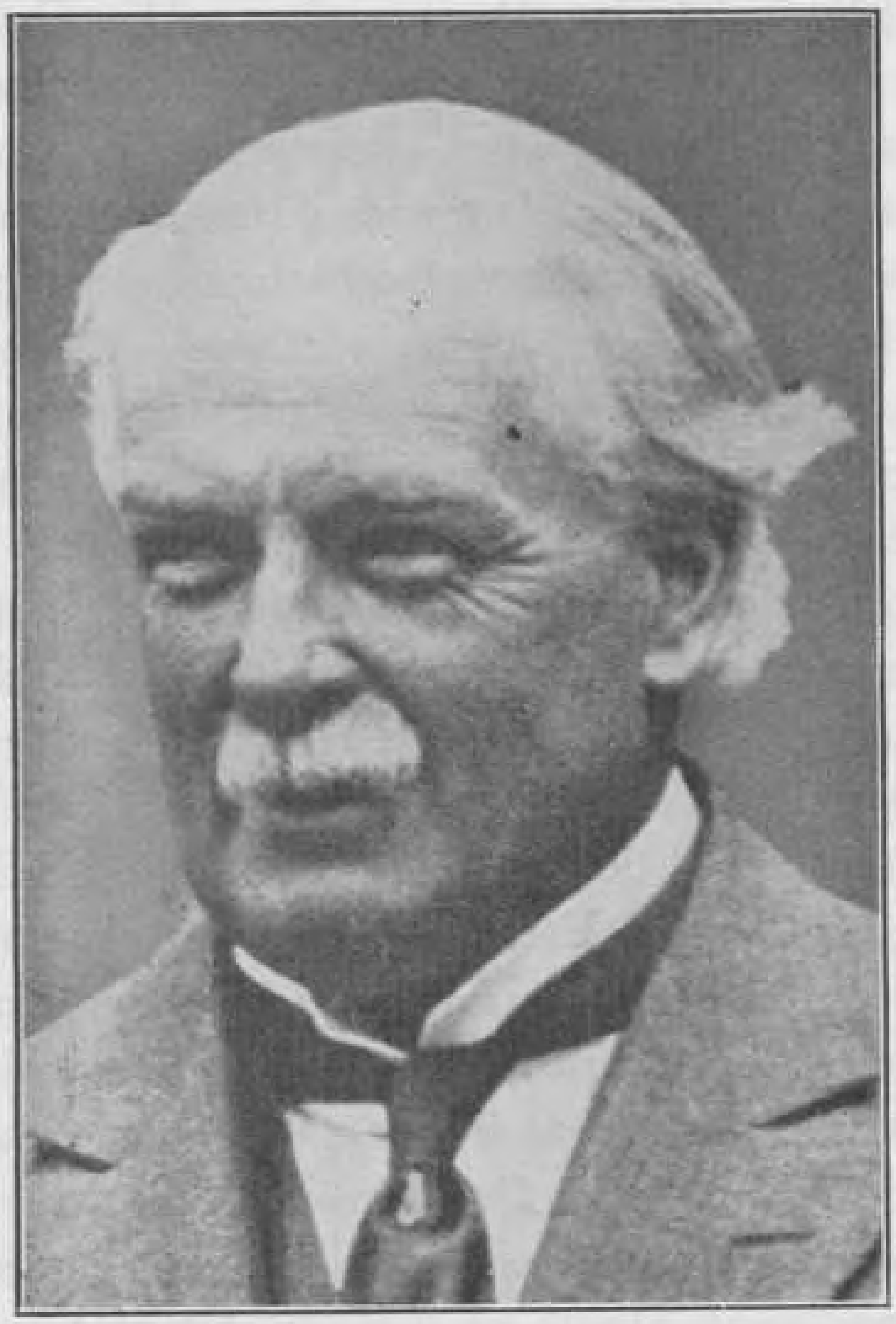

Lloyd George (1863—1945)
„De tovenaar uit Wales"

In Mei 1919 werd Duitsland het verdrag overhandigd. Duitsland had alleen maar te aanvaarden. Met veel moeite wist het enkele wijzigingen te verkrijgen. De zware voorwaarden en de manier waarop Duitsland alleen maar te tekenen had, deden de Duitsers spreken van het „dictaat" van Versailles.

„Dictaat" van Versailles.

Een grote opluchting voor de Geallieërden was het, dat Duits-

De Duitsers tekenen.

land op 28 Juni 1919, precies vijf jaar na de moord te Serajewo, in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles, waar in 1871 Wilhelm I tot keizer was uitgeroepen, het verdrag ondertekende.

Voorwaarden.

In het Westen moest Duitsland Elzas-Lotharingen aan Frankrijk en Eupen en Malmédy aan België afstaan. Het Saarbekken kwam voor vijftien jaar onder het beheer van Frankrijk als tegemoetkoming voor de in Noord-Frankrijk vernielde mijnen. Na een volksstemming kwam een deel van Opper-Silezië, Posen en West-Pruisen aan Polen. Noord-Sleeswijk kwam eveneens na een plebisciet aan Denemarken. Alle Duitse koloniën kwamen als mandaatgebieden onder Angelsaksisch, Frans of Japans beheer.

Uitlevering van de vloot.

Duitsland mocht slechts een leger van 100.000 vrijwilligers hebben, die zich voor twaalf jaar verbonden. De oorlogsvloot moest worden uitgeleverd en een luchtvloot werd verboden. De gewezen keizer Wilhelm werd schuldig verklaard en zou als oorlogsmisdadiger terecht moeten staan. Hiervan kwam niets, daar Nederland de ex-keizer niet wenste uit te leveren. Alle schade, door de oorlog veroorzaakt, moest door herstelbetalingen vergoed worden. Een bedrag werd niet genoemd, dat zou later worden vastgesteld. Een groot gedeelte van de handelsvloot moest uitgeleverd worden.

Regeling in het Westen.

Clemenceau had graag de Rijn als grens gehad. Hiertegen verzette zich Wilson. Ten slotte werd er een regeling getroffen. De Rijn werd gedemilitariseerd. De Rijnprovincie zou gedurende 15 jaar bezet worden; kwam Duitsland zijn verplichtingen na, dan zou de door Duitsland te betalen bezetting eerder eindigen.

Verdrag met Oostenrijk.

Spoedig werd nu ook met Oostenrijk het vredesverdrag van **Saint-Germain** gesloten. Zijn Slavische gebieden moest Oostenrijk afstaan aan Joego-Slavië en Tsjecho-Slowakije; Zuid-Tirol, Triëst en Istrië zouden aan Italië komen. De rest zou tot de Republiek Oostenrijk behoren. Uitdrukkelijk werd bepaald, dat de nieuwe republiek zich niet bij Duitsland mocht aansluiten.

Vrede met Hongarije.

Hongarije, het tweede lid van de vroegere dubbel monarchie werd bij de vrede van **Trianon** beperkt tot het zuiver Hongaarse gedeelte (nog niet één derde van zijn oude omvang): de rest werd verdeeld onder Joego-Slavië, Roemenië en Tsjecho-Slowakije.

Vrede met Boelgarije.

De Balkanstaten kregen ook andere grenzen. Het verdrag van

Neuilly, ontnam Boelgarije de uitgang naar de Aegeïsche Zee. Dit gebied kwam aan Griekenland.

Vrede van Sèvres.

Turkije behield bij de vrede van **Sèvres** (1920) alleen Constantinopel en Klein-Azië en hiervan moest het nog Smyrna en omgeving aan Griekenland afstaan. Palestina en Mesopotamië (Irak) werden mandaatgebied van Engeland en Syrië kwam onder Frans mandaat.

Vraagstuk der minderheden.

De kaart van Europa en van het „Nabije Oosten" was wel grondig gewijzigd. De bedoeling was geweest om nationale staten te stichten, maar voor het vraagstuk der minderheden was geen oplossing te vinden. Vele Duitsers, Hongaren en Boelgaren bleven onder vreemde regeringen. Bovendien hadden de overwinnaars de overwonnen staten zulke zware eisen opgelegd, dat een voldoen hieraan een onmogelijkheid werd. De vrede van Versailles bleef daardoor een bron van voortdurende conflicten en moeilijkheden.

De Volkenbond.

Het grote leed, dat de oorlog over de mensheid had gebracht, deed bij velen de hoop rijzen, dat de verschrikkingen van een oorlog tot het verleden zouden gaan behoren en dat de geschillen tussen vorsten en volken niet meer door oorlog, maar door onderling overleg en door arbitrage uit de weg zouden worden geruimd. Deze ideeën waren niet nieuw.

Hugo de Groot.

Reeds **Hugo de Groot** (± 1625) had in zijn bekende werk „Over het recht van oorlog en vrede" (De jure belli ac pacis) er op gewezen, dat bepaalde rechtsregels in het onderling verkeer der volken moesten worden nageleefd. In 1713, onmiddellijk na de Spaanse Successie-oorlog had de Franse **abt de Saint-Pierre** in zijn „Projet de la paix perpêtuelle" eveneens een poging in dezelfde richting gedaan.

Abt de Saint Pierre.

Haagse Vredesconferentie.

Tsaar Nicolaas II had in 1899 het initiatief genomen tot het bijeenroepen van de Eerste Haagse Vredesconferentie, die alleen de oprichting van het Permanente Hof van Arbitrage in Den Haag, tot resultaat had. Een poging bij de Tweede Conferentie in 1907 om deze arbitrage verplicht te stellen, mislukte. Wel werd het Vredespaleis gebouwd in Den Haag, maar verder kwam men niet.

Verkeerde opzet van de Volkenbond.

De kansen voor de oprichting van een Volkenbond waren gunstig. Doch van het begin af was het een fout, dat de stichtingsacte een onderdeel van het vredesverdrag vormde. Hierdoor werd de indruk gewekt, dat de Bond alleen uit overwinnaars

bestond, te meer, daar Duitsland aanvankelijk niet tot deze volkerenorganisatie werd toegelaten.

Organen van de Bond.

De voornaamste organen van de Bond waren:

1e. De **Vergadering** (de Assemblée), die ieder jaar te Genève bijeenkwam. Elk lid kreeg één stem in die vergadering, die met de algemene leiding belast werd. Zij besliste over de toelating van nieuwe leden en koos de niet-permanente leden van de Raad.

2e. De **Raad**, bestaande uit permanente en niet-permanente leden, vormde het dagelijks bestuur. Een permanente zetel kregen Engeland, Frankrijk, Italië en Japan. Later hebben ook Duitsland en Rusland zó'n zetel gekregen. De Verenigde Staten bleven buiten de Volkenbond, omdat de Senaat het vredesverdrag niet had willen bekrachtigen.

3e. Het **Permanente Secretariaat**, dat te Genève gevestigd was.

4e. Het **Permanente Hof van Internationale Justitie**, dat in het Vredespaleis in Den Haag zetelde. Dit Hof bestond in tegenstelling met het oudere Hof van Arbitrage uit permanente rechters.

De internationale samenwerking bewoog zich ook op sociaal terrein. Daartoe werd in Genève het **Internationaal Arbeidsbureau** opgericht, dat jaarlijks conferenties bijeenriep. Men wilde de sociale vrede dienen door de arbeidsvoorwaarden voor mannen, vrouwen en kinderen, internationaal te regelen. Maar ook op dit terrein waren de resultaten pover. Die samenwerking wilde men ook op ander terrein. Zo ontstond een Comité voor Intellectuele samenwerking, waarvan de grote Nederlandse natuurkundige **Prof. Lorentz** voorzitter is geweest. Verder bestond er een Beheersraad met o.a. het bestuurstoezicht over Danzig, waar de Nederlander **Prof. Van Hamel** hoge Commissaris van de Volkenbond werd. De jaarlijkse rapporten van de staten, die gebieden van de vroegere vijanden als mandaat te beheren kregen, werden bij de Beheersraad ingediend.

Prof. Lorentz.

Mislukking van de Volkenbond.

Het vooropgezette doel heeft de Volkenbond niet bereikt. Wel werden enkele geschillen tot oplossing gebracht, maar zodra grote mogendheden bij zo'n conflict betrokken waren, miste de Bond de innerlijke kracht om zich te laten gelden.

Protocol van Genève.

Om die kracht te versterken werd in 1924 op voorstel van de eerste ministers van Frankrijk en Engeland, **Herriot** en **Mac Donald** het zogenaamde **Protocol van Genève** door de Ver-

gadering van de Volkenbond aangenomen. Hierbij werd vreedzame beslechting van ieder geschil, juridisch of niet, verplicht gesteld. De staat, die arbitrage weigerde, zou als aanvaller beschouwd worden en zou daardoor met alle aangesloten landen

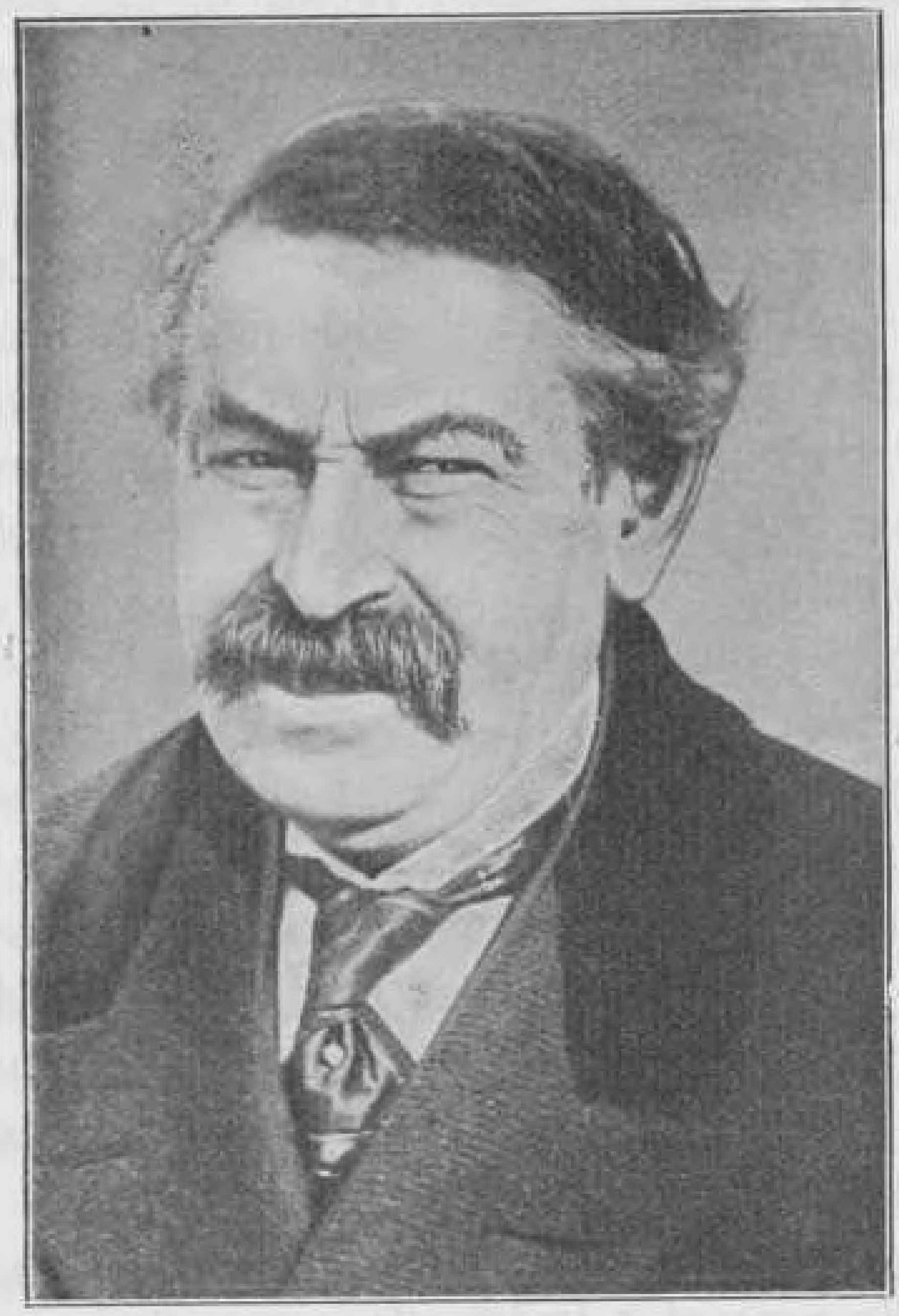

Aristide Briand (1862—1932)

in oorlog komen. De Engelse dominions voelden niets voor deze regeling en waren er afkerig van dergelijke zware verplichtingen op zich te nemen. Op grond van deze opvatting, verwierp de inmiddels conservatief geworden Engelse regering — Baldwin had de plaats van Mac Donald ingenomen — het **Protocol** en hierdoor was deze regeling van de baan.

Verzoenende politiek.

Toch bleef nog enige jaren na 1924 de stemming, om tot een vreedzame regeling van geschillen te komen, bestaan. Dit blijkt uit het Verdrag van **Locarno** (zie § 54) en uit het toetreden van Duitsland tot de Volkenbond (1926).

Japan uit de Bond.

De Volkenbond faalde echter, toen in 1931 Japan Mandsjoerije

bezette. Deze actie werd direct gevolgd door de uitroeping van een onafhankelijk Mandsjoerije **(Mansjoekwo)**. Deze nieuwe staat werd onmiddellijk door Japan erkend. China maakte deze zaak bij de Volkenbond aanhangig. Toen de Bond op grond van een rapport, uitgebracht door een commissie, die een nauwkeurig onderzoek ingesteld had, Japan in het ongelijk stelde, trad Japan uit de Bond (1933), zonder echter de mandaatgebieden terug te geven; het annexeerde deze eilanden om ze straks als militaire bases te gebruiken.

Duitsland uit de Bond.

De Bond was te zwak om tegen Japan op te treden, dat nu in het Oosten vrij spel kreeg. In hetzelfde jaar 1933 trad Duitsland uit de Bond. Dit grondde zijn uittreden op de mislukking van de ontwapeningsconferentie. Volgens het verdrag van Versailles moest de algemene ontwapening een vervolg zijn op de Duitse ontwapening.

Italië en Abessynië.

De Abessijnse kwestie zou het prestige van de Bond nog veel meer verminderen. In het najaar van 1935 vielen de Italianen Abessynië binnen. Dit was een niet-uitgelokte aanval op een medelid van de Bond. Vooral Engeland wist de Bond te bewegen de economische betrekkingen met de agressor te verbreken. Italië trok zich daar niet veel van aan, daar het nog altijd betrekkingen kon onderhouden met Duitsland, de U.S.A. en Japan, die geen lid van de Volkenbond waren. Bovendien wilde Frankrijk de meest krachtige sanctie — het beletten van aanvoer van petroleum en petroleumproducten — niet toepassen. Het gevolg was, dat Italië zijn gang ging en in 1937 bedankte als lid.

Italië uit de Bond.

Verzwakking van de Bond.

De Bond verzwakte eveneens doordat vele leden door het verloop der Abessijnse kwestie gingen begrijpen, dat het lidmaatschap van de Volkenbond wel eens tot gevolg zou kunnen hebben, dat een staat ten oorlog zou moeten gaan, niet ter verdediging van eigen grondgebied, maar ter wille van agressie van een medelid in een gedeelte van de wereld, waar die staat geen belangen had. Het besef, dat een agressor een halt moet worden toegeroepen, was nog lang niet sterk genoeg.

Uittreden van Rusland.

Rusland werd in 1939 vanwege de aanval op Finland, uitgestoten, zodat van de grote mogendheden toen alleen nog Engeland en Frankrijk lid waren. De betekenis was toen zo klein geworden, dat de Bond in 1946 is opgeheven, om door een nieuwe Volkerenorganisatie vervangen te worden.

§ 52. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Neutraliteit.

Onmiddellijk na het uitbreken van de wereldoorlog, verklaarde de Nederlandse regering, dat ze een strikte neutraliteit in acht wenste te nemen. Om die te doen eerbiedigen was mobilisatie van land- en zeemacht noodzakelijk geweest. Gelukkig verliep deze mobilisatie zeer vlot; opperbevelhebber van onze strijdkrachten werd **Generaal C. J. Snijders.** Dat we niet in de strijd verwikkeld zijn is deels te danken aan het omzichtige en onpartijdige beleid der regering, deels aan het feit, dat beide oorlogvoerende partijen 't meest gebaat waren met een onzijdig Nederland.

Moeilijkheden.

Aanvankelijk woedde de oorlog vlak aan onze zuidelijke grenzen. De Duitse inval in België was oorzaak, dat vele militairen (voornamelijk Belgen) onze grenzen overschreden. Ze werden geïnterneerd. In 't najaar waren het vooral burgers, die naar ons land vluchtten, toen Antwerpen door de Duitse troepen werd aangevallen en genomen. Met grote liefde werden de Belgische vluchtelingen hier ontvangen en verzorgd. Een deel keerde reeds vrij spoedig naar zijn haardsteden terug maar een 100.000 zijn tot het einde van de oorlog hier gebleven. Toen de strijd in het Westen verstarde, hadden geen grensoverschrijdingen van betekenis meer plaats, behoudens een enkele deserteur.

Ter zee.

De handelingen van de belligerenten ter zee hebben onze regering voor zware problemen geplaatst. Engeland wenste alle doorvoer van levensmiddelen en grondstoffen via ons land naar Duitsland te beletten. Het bracht onze schepen op en hield ze soms maanden vast. Van Duitsland moesten we steenkolen betrekken en dus eiste dit land ook contraprestaties.

Vooral toen Engeland de blokkade verzwaarde en Duitsland de verscherpte duikbootoorlog (Februari 1917) afkondigde, werd de positie moeilijk. De **„Tubantia"** was wel het meest bekend geworden slachtoffer van deze meedogenloze oorlogvoering.

Nog moeilijker werd het, toen Amerika aan de oorlog ging meedoen (April '17) en ons slechts geringe hoeveelheden graan leveren wilde. Bovendien namen de Geassocieerden tal van Nederlandse, in hun havens vertoevende schepen, in beslag.

Beleid van de regering.

Gelukkig slaagde de regering er meestal in, op waardige wijze

haar beleid te voeren en te verdedigen. Onze buitenlandse zaken behartigde minister **Loudon; Treub** heeft zowel financiën als landbouw beheerd. Onder het laatstgenoemde departement ressorteerden de crisiswetgeving en ook de distributie. Het langst heeft minister **Posthuma** dit ondankbare werk verricht.

De N.O.T. Ten einde de oorlogvoerenden zekerheid te geven, dat geen ongeoorloofde doorvoer van artikelen plaats vond, werd de Nederlandse Overzee-Trust Maatschappij opgericht. Vooraanstaande mannen uit de bankwereld, uit de handel en de scheepvaart vormden een maatschappij, die in nauwe samenwerking met de regering er voor waakte, dat in Nederland verbruikt werd, wat hier werd ingevoerd. Uitgevoerd werden alleen werkelijk Nederlandse goederen.

De N.U.M. Met de contrôle op de uitvoer werd een commissie belast, die Nederlandse Uitvoermaatschappij genoemd werd.

Distributie. De verdeling der beschikbare levensmiddelen onder alle consumenten was een zware en geheel nieuwe taak. Afkeer van overheidsbemoeiïng, ongeschoold personeel en welig tierende zwarte handel vormden factoren, die belemmerend werkten. Men is er in geslaagd, het volk voor hongersnood te bewaren.

Financiën. De langdurige mobilisatie, de uitbreiding van de regeringstaak, de steun aan gezinnen-zonder-inkomsten, dit alles eiste veel van de schatkist.

Koninklijk Nationaal Steuncomité. Op initiatief van de Koningin was reeds heel spoedig een **Nationaal Steuncomité opgericht.** Met subsidies van de regering en bijdragen van particulieren heeft dit comité veel nood mogen lenigen.

Belastingen. De regering trachtte door nieuwe belastingen haar budget in evenwicht te houden. Van socialistische zijde vooral werd aangedrongen op een heffing-in-eens. De overheid zocht het in een belasting op de oorlogswinst en een verdedigingsbelasting. En verder werden enorme bedragen geleend (± 900 millioen) en dus ook op het nageslacht de last afgewenteld.

Binnenlands politiek beleid. In de eerste dagen en maanden van de oorlog was er geen sprake van de mogelijkheid, dat het kabinet zijn plannen t.o.v. grondwetsherziening kon volvoeren. Aller aandacht en arbeid was in grote eensgezindheid gericht op de handhaving van onze onzijdigheid. Een politieke godsvrede heerste! Troelstra had het in Augustus '14 treffend in de 2e kamer gezegd: „De nationale gedachte moet de nationale geschillen beheersen."

Maar toen de toestand gestabiliseerd scheen, werd ook de wetgevende arbeid in dezen hervat. Zo bracht de regering een belangrijke herziening van de grondwet tot stand. Kiesrecht en onderwijs ondergingen een zeer ingrijpende verandering.

Grondwetsherziening 1917.

In de kringen der vrijzinnigen werd reeds lang geijverd voor algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen. De anti-revolutionnairen hadden steeds het organisch kiesrecht verlangd boven het individualistisch systeem. Ze begrepen echter, dat dit niet te verwezenlijken zou zijn en gingen daarom met de voorstellen accoord.

Algemeen Kiesrecht.

Algemeen kiesrecht voor de mannen, passief voor de vrouwen en iets later (na de aanneming van de initiatiefwet Marchant 1919) ook actief vrouwenkiesrecht.

Dat bracht 1917.

Maar het bracht ook een geheel andere manier van verkiezing. In plaats van het districtenstelsel werd het land nu a.h.w. één groot kiesdistrict. De kiezer stemt op een lijst; het totaal der uitgebrachte stemmen gedeeld door het aantal zetels levert de kiesdeler.

Evenredige vertegenwoordiging.

Wanneer men nu de stemmen op elke lijst, weer deelt door de kiesdeler, krijgt men het aantal zetels dat aan de lijst wordt toegekend. De resten worden op een even ingewikkelde als vernuftige wijze verdeeld.

Dit stelsel van **evenredige vertegenwoordiging** verschaft ook aan kleine groepen de kans, haar stem in de publieke lichamen te doen horen. Noodzakelijk gevolg: de versnippering neemt toe.

De stemplicht werd mede ingevoerd.

Aan de schoolstrijd kwam een einde door de gelijkstelling van het openbaar en bijzonder lager onderwijs. De regering had een commissie benoemd uit alle politieke partijen bestaand, die haar van advies moest dienen. Ze nam de voorstellen van deze bevredigingscommissie nagenoeg ongewijzigd over. Met bijna algemene stemmen werd deze herziening aanvaard.

Onderwijs bevrediging.

Twee belangrijke strijdvragen waren daarmee voor goed van de baan. Rechts en links waren er van overtuigd, dat het landsbelang vorderde, dat de partijen elkaar op deze punten tegemoet kwamen en gezamenlijk deze twee problemen oplosten.

Voor het eerst werden volgens de nieuwe grondwetsbepalingen in 1918 de verkiezingen gehouden. Ze leverden een Tweede

Verkiezingen 1918.

Kamer met 50 leden van links en rechts op. De liberale groepen zijn sterk teruggelopen, na de Rooms-Katholieken zijn de Socialisten de sterkste partij.

Communisten.

Voor het eerst doen nu de communisten hun intree in het parlement. Het verschil in gevoelen tussen Marxisten en Revisionisten heeft reeds eerder tot scheuring in de S.D.A.P. geleid (1909). De uitgetredenen hebben zich verzameld rond **Wijnkoop** en verwijten de mannen van Troelstra hun burgerlijke gezindheid.

Kleine partijen.

Ook enkele kleinere groepen verwerven een zetel, de invloed der „eenlingen" in de Kamer is gering.

Ministerie Ruys de Beerenbrouck 1918—'22.

Voor het eerst is een Rooms-Katholiek als kabinetsformateur opgetreden: **Jhr. Ruys de Beerenbrouck.** Zijn ministerie steunt op de coalitie en heeft plannen voor de onderwijswetgeving en de sociale kwesties. Het wil n.l. Talma's wetten invoeren.

De oorlog loopt ten einde.

Maar eerst moet de regering haar aandacht wijden aan de problemen, die de oorlog stelt. Met de levensmiddelenpositie staat het niet best, hier en daar komen opstootjes voor. Ook in het leger heersen spanningen, die het ontslag van generaal Snijders ten gevolge hebben.

Revolutie in Duitsland.

Begin November breekt in Duitsland de revolutie uit, die tot de wapenstilstand leidt (11-11-'18). De keizer is dan al over de Nederlandse grens gevlucht, hem wordt asyl verleend, evenals aan de kroonprins. Een later verzoek van de overwinnaars tot uitlevering wordt afgeslagen. En daarmee is deze zaak uit.

Revolutiepoging in Nederland.

Onder invloed van de gebeurtenissen in 't Oosten, verloren vele socialisten hun zelfbeheersing. Troelstra sprak een rede uit in Rotterdam en herhaalde die in de Kamer. De revolutie zou bij Zevenaar geen halt houden! Hij nodigde de regering uit, het gezag aan de sociaal-democraten af te staan, die immers het vertrouwen van het volk genoten!

Troelstra „vergiste zich"! Vele van zijn volgelingen waren het bovendien niet met hem eens. Maar al wat niet socialist was stond eendrachtig om de troon van de Koningin en tegenover de revolutionnaire leider.

Huldiging op het Malieveld 18 November.

Dit bleek zonneklaar bij de grootse huldiging, die de Koningin ten deel viel op het Malieveld in Den Haag. Uit alle delen van het land waren mannen en vrouwen opgekomen om hun trouw te betuigen.

Gevolgen.

De regering begreep dat het initiatief voor een verantwoorde

sociale politiek van haar moest uitgaan. Ze beloofde in een Koninklijke proclamatie dat ze „de voorgenomen hervormingen zou doorzetten, en aanvatten met de snelheid die past bij de polsslag van deze tijd."
De rol van Troelstra als partijleider was uitgespeeld. Hij had het aan zijn collega **Schaper** overgelaten zijn figuur te redden in de Kamer.
Het tweeslachtige karakter van de socialistische partij was weer duidelijk aan het licht getreden.

§ 53. Na de Eerste Wereldoorlog.

Gevolgen van de oorlog.

De afschuwelijke strijd was ten einde, maar wat had men bereikt? De gehele wereld was ontwricht. Over acht millioen gesneuvelden werd door de nabestaanden getreurd en deze verliezen waren onherstelbaar. De staten gingen gebukt onder een enorme schuldenlast, de bevolking was, mede door de verminderde koopkracht van het geld, verarmd. Bovendien werd de onrust nog verhoogd door politieke en sociale conflicten in vele landen.

Geen terugkeer tot 1914.

Opleving in de neutrale staten tijdens en na de oorlog.

Na de wapenstilstand had men een spoedige terugkeer tot de toestand van voor 1914 verwacht, maar deze hoop bleek ijdel. Vier jaar lang hadden alle krachten samengewerkt om zoveel mogelijk te vernietigen. Na de oorlog moest het tekort aangevuld worden, zodat de productie door rationalisatie van het bedrijfsleven moest worden opgevoerd. De lonen waren hoog, doordat zoveel jonge mannen aan het productie-proces onttrokken waren. De versnelde productie, reeds tijdens de oorlog begonnen, stelde de oorlogvoerenden nog niet in staat om in de snel gestegen behoeften te voorzien. Zij waren toen aangewezen op de neutrale landen, die zoveel mogelijk trachtten aan de stijgende vraag te voldoen. Geen wonder, dat in die staten het zakenleven bloeide en dat er grove winsten behaald werden. De Geallieerden waren ook in dit opzicht in het voordeel, in vergelijking met de Centralen. Zij konden profiteren van alle overzeese productiegebieden, terwijl Duitsland alleen aangewezen was op de neutrale buurstaten. Gevolg hiervan was, dat de Europese industrie verzwakte.
De Verenigde Staten hadden na de burgeroorlog al een grote

Vooruitgang van de U.S.A. en Japan.

ontwikkeling van de nijverheid meegemaakt, maar ze vonden hun afzetgebied oorspronkelijk alleen op de binnenlandse markt. Nu veranderde de situatie. Europa kon niet meer leveren en de V.S. grepen deze kans aan; zo ook Japan, dat dezelfde ontwikkeling te zien gaf. Ook in Australië en Zuid-Afrika ontwikkelde zich de industrie. Dit alles vormde een bedreiging voor de Europese export. De betalingsbalans werd hierdoor ongunstig beinvloed, waardoor de Europese kopers gedwongen werden hun buitenlandse fondsen te verkopen. Dit gevoegd bij de ontzettende onkosten van de oorlog, dwong de Geallieerde bondgenoten leningen af te sluiten in het buitenland; in het begin nog bij Engeland en later vooral bij de U.S.A. De Verenigde Staten waren door de oorlog dan ook van een debiteurenstaat een crediteurenstaat geworden.

Wederopbouw van Frankrijk en België.

Na 1918 kwam in deze toestand weinig verandering. Frankrijk en België hadden vooral door de oorlog geleden en de heropbouw (± 1925 voltooid) eiste schatten geld. Aanvankelijk meende men dat Duitsland al deze herstelkosten zou betalen. („le Boche paiera") en deze optimistische kijk leidde niet tot een voorzichtig financieel beheer, met als gevolg, dat de valuta's in vele landen hun vroeger peil niet konden handhaven.

Waardedaling van de munt.

In de overwonnen staten daalde de waarde van het geld tot nihil. In Duitsland was de waardevermindering van de munt zo schrikbarend, dat men met astronomische getallen moest gaan werken. De financier **Schacht** wist deze waardedaling een halt toe te roepen en het vertrouwen in de munteenheid te herstellen. Ook Rusland kwam in moeilijkheden. De roebel was nagenoeg niets meer waard. Na de overgang tot de Nieuwe Economische Politiek (N.E.P.). werd de munt weer gezond gemaakt.

Gouden standaard.

In 1925 en in de jaren daarna keerde men terug tot de gouden standaard. Engeland gaf het voorbeeld. Dit had een gunstig gevolg voor de productie, zodat in dat jaar het peil van voor de oorlog weer bereikt werd.

Gevolgen van inflatie.

Op sociaal terrein was de inflatie een ramp geweest. De lonen der arbeiders stegen niet in evenredigheid met de prijzen. Toen de inflatie-tijd voorbij was kon het evenwicht tussen prijzen en lonen hersteld worden. Voor de renteniers en schuldeisers waren de gevolgen echter blijvend, zodat vele gegoeden terugvielen in een toestand van armoede en geldgebrek.

Crisis van 1929.

De oplossing van 1925 en volgende jaren had velen optimistisch gemaakt. De koersen op de effectenbeurs liepen op en de banken verleenden hoge credieten. De terugslag kon niet uitblijven en begon op de beurs van New-York. De banken werden bestormd door beleggers, die hun gedeponeerde gelden terug wilden hebben. Zij vertrouwden de situatie niet meer. Amerika ging er toe over de aan Europa verstrekte credieten terug te vorderen, zodat ook daar het credietwezen een grote schok kreeg. De industrie kon zijn voorraden niet meer kwijt en nu bleek, dat de nijverheid, mede als een gevolg van verbeterde techniek en toepassing van een economische bedrijfsorganisatie in een toestand van verzadiging was geraakt, om niet te spreken van overproductie.

Achteruitgang van de wereldhandel.

De internationale handel ging hard achteruit. De mindere vraag naar grondstoffen bracht de exporterende landen in grote moeilijkheden, en zij probeerden hun betalingsbalans in gunstige zin te beinvloeden door de import te belemmeren. Hierdoor werden de industrie-landen weer geschaad. Dit alles had tot gevolg, dat de wereldhandel snel terugliep en dat het aantal werklozen onrustbarend toenam. Hun aantal werd in 1932 op 30 millioen over de gehele wereld geraamd. De armoede nam toe.

Gouden standaard verdwijnt.

De staten konden dit niet blijven aanzien. De regeringen zagen dus uit naar middelen om het onheil af te wenden. Men bezuinigde op de openbare uitgaven; men trachtte de waarde van het geld te handhaven. Dit leverde echter niet de resultaten op, die men zich er van voorgesteld had. Daarom werd in vele landen de gouden standaard losgelaten. In 1931 maakte Engeland het pond los van het goud, weldra gevolgd door tal van andere landen. Frankrijk, Zwitserland, België en Nederland vormden nog lang een zgn. goudblok. Ook deze landen konden tenslotte niet anders doen dan tot devaluatie overgaan (1936).

Handelspolitiek.

Noodgedwongen gingen vele staten weer tot protectie over. De Volkenbond trachtte, teneinde de samenwerking onder de volken te bevorderen, terug te keren tot de vrijhandel. Vooral voor Europa was dit van groot belang. Deze poging mislukte. Door de politieke versnippering waren de douanegrenzen van 12000 km nu gekomen tot 18000 km. Op alle mogelijke manieren trachtte men de import te verkleinen: verhoging van invoerrechten, contingenteringen. In 1932 voerde Groot-Brittannië een tarief van verhoogde rechten in. Op de conferentie van

Ottawa besloten Engeland en zijn Dominions binnen het imperium vrije invoer toe te laten of preferentiële lagere invoerrechten toe te passen, iets waarnaar **Chamberlain** in het begin van deze eeuw reeds gestreefd had.

Autarkie.

Er waren ook landen, die naar autarkie (economische zelfgenoegzaamheid) streefden. Zij wilden echter blijven exporteren en moedigden de export aan door uitvoerpremies.

Dieptepunt van de malaise.

De malaise bereikte in de zomer van 1932 haar dieptepunt. Sindsdien bewoog het economische leven zich gestadig in opwaartse lijn. De overproductie was door de vraag opgeteerd; terwijl de lopende productie niet meer voldoende was om aan de stijgende vraag te voldoen. De toenemende herbewapening, — we noemen in dit verband Duitsland — gaf steeds aan meer handen werk.

Sociale Revolutie.

Na de wereldoorlog werd nagenoeg in alle landen de achturige arbeidsdag ingevoerd. Door een vacantieregeling, door gezonde woonwijken en de aanleg van sportterreinen, werd het leven van de arbeiders veraangenaamd. De sociale wetten verbeterden in vele opzichten de toestanden van de arbeidersklasse. De grote invloed van de vakverenigingen heeft tot deze verbeteringen veel bijgedragen.

Landbouw.

De grote toename van de industriële bevolking maakte in vele landen de invoer van graan onvermijdelijk. De overzeese landbouwgebieden produceerden graan en andere landbouwproducten op zo'n voordelige wijze, dat Europa de concurrentie daartegen niet kon voeren. Op aandrang van de boeren, maar ook door militaire overwegingen, gingen, met name Duitsland en Italië tot bescherming over. Autarkie op dit gebied achtte men noodzakelijk. Dergelijke maatregelen veroorzaakten weer overproductie, die nog bevorderd werd door de voortschrijdende mechanisatie. Ook in de cultures kwam overproductie voor. De productie van koffie verdubbelde tussen 1913 en 1932. Toen de malaise doorwerkte en het gebruik van koffie verminderde, ondervond vooral Brazilië grote moeilijkheden met de afzet.

Industrie.

De productie in de industrie moest men wel regelen om overproductie tegen te gaan. De rationalisatie en mechanisatie verhoogden de hoeveelheid finale producten. Door toepassing van bedrijfspsychologie en nauwkeurige ontleding van de physiologische mogelijkheden van de arbeider werden de arbeidsprestaties opgevoerd. Ter bevordering van de rationalisatie

sloten vele verwante bedrijven zich aaneen tot trusts of kartels. Men verspilde dan zijn krachten niet in improductieve concurrentie, maar men kreeg gelegenheid om op allerlei wijzen uit de grondstoffen te halen, wat maar mogelijk was. Door het streven, om alles wat vroeger als waardeloos gold te benutten, kreeg de chemische industrie een grote kans. Ook deze industrie speelde een grote rol in het streven naar autarkie. Vooral in landen als Duitsland, Italië en Rusland, die nu minder afhankelijk werden van de import van rubber en benzine. Men was nu in staat om synthetische rubber en benzine te vervaardigen, een omstandigheid, die deze landen in tijden van oorlog, minder kwetsbaar maakte.

Handel.

Groter productie en meer verbruik gaven aanleiding tot een intensief handelsverkeer. De 20e eeuw bracht de explosiemotor en daarmee de automobiel. Voortdurend werd dit vervoermiddel verbeterd en bezorgde het spoorwegverkeer zware concurrentie. Ook schepen werden uitgerust met motoren, hier vond de dieselmotor toepassing, evenzo in fabrieken. De vraag naar petroleum en ruwe olie nam daardoor steeds toe. In de kleinhandel zag men meer en meer het grootbedrijf zich ontwikkelen. Warenhuizen en eenheidsprijszaken dreigden de handeldrijvende middenstand te vernietigen. Toch bleek de middenstander door zijn uitstekende service de concurrentie vol te kunnen houden.

Wijziging in de economie.

De economie werd in deze tijd al meer beheerst door de staat tengevolge van het autarkisch streven. We kunnen dan ook spreken van een neo-mercantilisme, waardoor een eind gemaakt werd aan de liberale economie. Deze economie was gunstig geweest voor de bourgeoisie, maar nu sedert de Wereldoorlog, het zwaartepunt verlegd was naar minder kapitaalkrachtige kringen, wilde men de conjunctuurschommelingen niet opvangen door het vrije spel van economische krachten, maar wenste men van de staat gedirigeerde economie, om de minder gegoede bevolkingsgroepen te beveiligen tegen malaise en zijn gevolgen.

Kunst.

De kunst onderging de invloed van de gebeurtenissen. In de eerste jaren van de 20e eeuw wilden de vernieuwers niets van het oude behouden en braken radicaal met traditie- en overgeleverde vormen. Het Futurisme wilde „woorden in vrijheid", de zinsvorming werd bijzaak „zodat de verzen in een serie van

kreten opgelost werden." In de schilderkunst wilden de futuristen begrippen als geluid en beweging weergeven. Nog radicaler was het cubisme. De cubisten wilden „het voorwerp niet verbeelden in zijn zichtbare verschijning, maar het oplossen in de lyrische meetkunde van zijn vakken". Het expressionisme was een reactie op het impressionisme. De impressionist trachtte de werkelijkheid zo goed mogelijk weer te geven. De expressionist wilde niet het toevallig naar voren komende verbeelden, maar het absoluut ware.

Neo-Realisme.

Omstreeks 1925 verloor het expressionisme de greep op het publiek. De toon werd daardoor nuchterder; de nieuwe zakelijkheid drong door. Deze probeerde de werkelijkheid in haar objectieve normen weer te geven. De neo-realisten kregen vooral in Duitsland onder het nationaal-socialisme de overhand.

Godsdienstig leven.

De algemene materialistische levenshouding en de onrust van de tijd, het gejaagde tempo van het maatschappelijk leven hadden een vervlakking van het geestelijk leven tengevolge. De Katholieke geestelijkheid klaagde over de weinige ernst bij de gelovigen en de weinige diepgang in de dogmatische kennis. De kerk trachtte aan deze verglijding paal en perk te stellen door op verdieping van het geestelijk leven aan te sturen.

Vervaging van dogmatische begrippen.

Niet alleen bij de Rooms-Katholieken, maar bij alle godsdienstige richtingen ziet men verflauwing en vervaging van de dogmatische elementen. In Turkije werd de traditie van de Islam uitgeroeid, omdat **Ataturk** deze niet gebruiken kon bij zijn vooruitstrevende hervormingen.

Natuurkunde.

De natuurkunde maakte grote vorderingen. Radio en televisie deden haar intrede in het dagelijks leven. Ook kreeg men een nauwkeurig inzicht in de structuur van molecuul en atoom. De ontbinding van de atoomkern maakte een bron van energie vrij. De studie van de kernphysica, van militaire zijde aangemoedigd, leverde in de atoombom van 1945 een tastbaar resultaat op.

§ 54. **Duitsland na 1918.**

Spartacisten.

Moeilijk waren de omstandigheden, waarin het uitgeputte en door revolutie geteisterde Duitsland in 1918 verkeerde. De communisten, hier Spartacisten genoemd naar **Karl Liebknecht,** die zijn artikelen met **Spartacus** ondertekende, riepen de bevolking op tot een tweede revolutie. Naar Russisch model wilde men overal in Duitsland arbeiders- en soldatenraden oprichten, die dan de dictatuur van het proletariaat zouden vestigen. Heftige opstanden had dit tot gevolg. Vooral in Berlijn, Beieren en het Ruhrgebied ging het zeer onstuimig toe. De regering slaagde echter met behulp van de teruggekeerde troepen, het oproer neer te slaan.

Nationale vergadering.

In deze onrustige tijden werd in het begin van 1919 de Nationale Vergadering gekozen. De sociaal-democraten vormden met burgerlijke democraten en het centrum de zgn. **Weimar-coalitie. Ebert** werd gekozen tot voorlopig president.

Republiek van Weimar.

Teneinde rustig te kunnen vergaderen buiten het roerige Berlijn, riep **Ebert** de constituerende Nationale Vergadering bijeen in het stille Weimar, de stad van Goethe en Schiller.

De vergadering te Weimar stond voor een dubbele taak. Zij moest het land een grondwet geven en vrede sluiten met de Geallieerden. Dit laatste deed zij door de vrede van Versailles te tekenen.

Grondwet.

De grondwet was zeer democratisch. Behalve de gewone burgerrechten kreeg het volk ook nog het recht van Volksentscheid (plebisciet) en Volksbegehren (direct kenbaar maken van zijn wensen). Duitsland werd een federatie van republieken. De organen van het Rijksbestuur, waren de Rijksdag, de vertegenwoordiging van het volk en de Rijksraad, die bestond uit afgevaardigden van de afzonderlijke republieken. De uitvoerende macht kwam aan de president, gekozen voor 7 jaar door direct algemeen kiesrecht, met een verantwoordelijk ministerie. De rijksregering vestigde haar zetel te Berlijn.

Vijanden van de Republiek.

Direct kreeg de Republiek te kampen met vijanden van links en rechts. De communisten verwekten een grote opstand in het Roergebied in 1920. De monarchisten trachtten, ook in 1920, door een staatsgreep aan de macht te komen. De leider **Von Kapp** werd uitgeroepen tot rijkskanselier, maar al gauw moest hij het bewind neerleggen, daar de socialisten dreigden met een

algemene werkstaking. Bovendien bleek het Duitse leger betrouwbaar te zijn.

Economische toestand.

De economische toestand bleef slecht. De verminderde koopkracht van de mark bracht vele gezeten burgers in grote moeilijkheden. Vele arbeiders werden werkloos, omdat de oorlogsindustrie ze niet meer nodig had. Hun aantal werd nog vergroot, door de vele naar huis terugkerende militairen. Naast deze ellende wisten velen te profiteren van de inflatie. Deze stand van nieuwe rijken, wist door hun protserig leven de ontevredenheid te vergroten.

Moord op Erzberger en Rathenau.

Hoe hoog de hartstochten waren opgezweept blijkt uit de moord op **Erzberger,** de Katholieke politicus, die het wapenstilstandsverdrag had ondertekend en op de minister van wederopbouw, de groot-industriëel **Rathenau,** een der bekwaamste mannen van zijn tijd, die bij de nationalisten weinig waardering kon vinden, niet alleen omdat hij Jood was, maar ook, omdat hij streefde naar verbetering van de vredesvoorwaarden door het zoveel mogelijk voldoen aan de eisen van de vroegere vijanden, de zgn. **„Erfüllungspolitik".**

Herstelbetalingen.

Zwaar drukten de herstelbetalingen op het Rijk. Eerst hadden de Geallieerden geen bedrag vastgesteld, maar eindelijk werd het bedrag bepaald op 132 milliard goudmark en die kon en wilde Duitsland niet betalen.

Ruhrbezetting 1923.

Frankrijk nam onwil bij Duitsland aan en ging daarom tot bezetting van het Ruhrgebied over. **Poincaré,** de leider der Franse regering, wenste een productief onderpand in handen te hebben en bezette het industriegebied van de Ruhr tegen de wens van Amerika en Engeland in. Alleen België deed met Frankrijk mee. De Duitse regering verbood de arbeiders te werken en betaalde hun loon door, wat de totale ineenstorting van de mark tot gevolg had. De mark had op de duur nagenoeg geen waarde (1 billioen marken à 60 cent).

Financiële chaos.

Duitsland dreigde in de chaos onder te gaan, iets, dat Amerika en Engeland niet wensten. De Geallieerden zonden nu een commissie onder leiding van de Amerikaan **Dawes** om te onderzoeken, wat Duitsland zou kunnen betalen. Een regeling werd gevonden, die als het Dawes-plan bekend staat. Ze werd ook door Frankrijk aanvaard, daar Poincaré door **Herriot** was vervangen. In Engeland trad het Labourministerie **Mac Donald** op. Het Ruhrgebied werd ontruimd.

Dawes-plan.

In 1924 was **Dr Schacht**, een ervaren bankdirecteur, er in geslaagd de mark te stabiliseren. Een rentemark werd ingesteld, die de waarde van de vroegere goudmark kreeg en behield. *Stabilisatie van de mark.*

De Ruhrbezetting met al zijn gevolgen vestigde de aandacht op de opkomst van het Nationaal-Socialisme. Deze beweging was begonnen in het jaar 1920 en werd weldra geleid door de Oostenrijker **Adolf Hitler**. Om vergaderingen van tegenstanders te verstoren werden Sturmabteilungen (S.A.) opgericht. Tijdens de Ruhrbezetting nam de beweging sterk toe. De ellende van de inflatie gaf Hitler de gelegenheid een „Putsch" te München te ondernemen (1923). Hij werkte toen samen met Ludendorff. Hitler werd tot 5 jaar vestingstraf veroordeeld, doch spoedig weer in vrijheid gesteld, zodat hij niet langer dan een half jaar was opgesloten. In dat halve jaar schreef Hitler zijn boek: „Mein Kampf". *Nationaal-Socialisme.* *Putsch te München.* *Mein Kampf.*

Hij kreeg nu weer gelegenheid propaganda te voeren. Hij bleek een geweldig demagoog te zijn. Vooral in Zuid-Duitsland kreeg hij veel aanhang door zijn anti-semietische leuzen. De „Juden-Regierung" in Berlijn kon geen goed doen. Deze regering toch had Duitsland in diepe financiële ellende gedompeld. Hij trok te velde tegen de plutocraten. Geen wonder, dat deze leer voor mensen, die het moeilijk hadden in deze economisch slechte tijden, aantrekkelijk was. Het aantal nationaal-socialistische Rijksdagleden was in 1924 reeds 32.

Intussen klaarde in 1924 de hemel voor Duitsland op. We noemden reeds het Dawes-plan. Met behulp van buitenlands, vooral Amerikaans kapitaal, scheen Duitsland er boven op te komen. In 1924 werd **Stresemann** minister van buitenlandse zaken. Hij wist tot samenwerking te komen met Herriot en Mac Donald. De welvaart nam toe en de herstelbetalingen, die nu het karakter kregen van handelstransacties, werden vlot voldaan. De internationale toestand werd in deze jaren aanzienlijk beter. *Gustav Stresemann.*

Frankrijk voelde zich nog altijd onveilig tegenover een op krachten komend Duitsland. Die onzekerheid werd voor Frankrijk aanzienlijk minder toen door de verzoenende politiek zowel van Briand als Stresemann, Duitsland uit eigen beweging bereid bleek zijn westgrens als onveranderlijk te eerbiedigen. Dit gebeurde bij het verdrag van **Locarno**, waarbij Duitsland dus voor goed van Elzas-Lotharingen af zag. Niets belette de toe- *Verdrag van Locarno.* *Verdrag van Locarno 1925.*

Duitsland lid van de Volkenbond.

treding van Duitsland tot de Volkenbond, waartoe Duitsland dan ook in 1926 toegelaten werd.

*Young-*plan *1929.*

De uitvoering van het Dawes-plan bleek verschillende moeilijkheden met zich mee te brengen en een werkelijk economisch herstel te belemmeren. De wens der Britten om tot een vreedzame oplossing te komen en de zeer welwillende houding van Duitsland leidden tot een nieuwe overeenkomst, ontworpen door de Amerikaan **Young.** Het laatste jaar van de periodieke uitkeringen werd op 1988 bepaald (1929). De Franse en de Belgische troepen trokken zich nu uit het linker Rijngebied terug, waardoor Europa, naar het scheen, een stap dichter bij normale toestanden kwam. Juist in deze tijd deed de crisis, die in 1929 in de U.S.A. inzette zijn invloed gelden en reeds in 1931 stelde **Hoover,** de Amerikaanse president voor aan Duitsland een moratorium te verlenen voor één jaar. Hoewel dit werd aangenomen, werd de toestand niet beter. De verstandhouding met het Westen, zo uitnemend verzorgd door Stresemann, werd minder na de dood van deze begaafde minister.

Conferentie van Lausanne 1932.

Te **Lausanne** kwam in 1932 een conferentie bijeen om nogmaals de Duitse verplichtingen te regelen. Het plan-Young werd terzijde gesteld en Duitsland beloofde nog eenmaal drie milliard goudmark te betalen.

Economische ontreddering.

De economische ontreddering nam grote afmetingen aan. De werkloosheid nam met de dag toe. De regering was niet bij machte een verandering ten goede aan te brengen. Parlementair regeren werd steeds moeilijker. De regering nam haar beslissingen bij „noodverordeningen", die later door de Rijksdag werden goedgekeurd. Het ministerie trad daarbij dus op de voorgrond en regeerde met de rijkspresident, terwijl de Rijksdag naar de achtergrond geschoven werd. Ebert, de eerste rijkspresident was in 1925 gestorven. Zijn opvolger was de nationale held **Hindenburg,** herkozen in 1932 en gestorven in 1934.

Hindenburg president 1925—'34.

Na 1931 werd het parlementair regeren onmogelijk gemaakt door het optreden van twee partijen, die in de rijksdag grote macht bezaten, nl. de communisten en de nationaal-socialisten. De laatste partij, in de jaren tussen 1924—'28 sterk achteruitgaand — het aantal rijksdagleden liep terug van 32 tot 12 — kreeg door de economische crisis meer wind in de zeilen. Zij beloofde arbeid en brood en kreeg de steun van werklozen en

van anti-communisten. Uit vrees voor de linkse extremisten werd zij gesteund door de groot-industriëlen.

Rijkskanselier Brüning.

Toen de rijkskanselier **Brüning**, de man van het centrum, noch de conservatieve **Von Papen** en zijn opvolger **Von Schleicher**, er in konden slagen het nationaal-socialisme te bedwingen en de economische ellende te verzachten benoemde Von Hindenbrug **Hitler** tot rijkskanselier.

Hitler rijkskanselier.

Adolf Hitler (1889—1945)

Rijksdagbrand.

In het ministerie, dat de nieuwe kanselier vormde hadden zowel partijgenoten als **Goering** en **Goebbels** zitting, maar ook niet-partijgenoten als Von Papen. Weldra bleek echter, dat Hitler aanstuurde op een zuiver nationaal-socialistisch bewind. Hitler ontbond de rijksdag en schreef verkiezingen uit. De brand van het rijksdaggebouw, waarvan de communisten de schuld kregen (Van der Lubbe!) gaf Hitler de gelegenheid tot hard-

handig optreden. Alle propaganda door de communistische partij werd verboden. Voor zover communisten tot leden van de rijksdag gekozen waren, werden zij niet toegelaten. Voor zover zij niet gevlucht waren, werden zij opgesloten in de afschuwelijke concentratiekampen.

Hitler dictator.

Hitlers partij kreeg 44 % van de zetels. De Rijksdag verleende Hitler dictatoriale macht, die hij dan ook gebruikte om met niets ontziend geweld tegen alle tegenstanders op te treden. Allereerst richtte hij zich tegen de Joden. Zij werden uit alle openbare ambten ontslagen. Joodse zaken werden geboycot. Alle politieke partijen werden ontbonden. De Rijksdag verloor alle invloed. Aan het federalisme werd een einde gemaakt. De afzonderlijke staten als Beieren, Würtemberg werden provinciën van de eenheidsstaat. De Rijksdag bleef wel als volksvertegenwoordiging bestaan, maar had geen invloed meer.

Rassenwaan.

Het meedogenloze optreden van de Hitlerregering tegen de Joden berustte op een theorie van rassenprioriteit. Het „Arische" ras was alleen voortreffelijk en vermenging van dit ras met andere lagere rassen zou degeneratie betekenen.

Nacht der lange messen.

Op economisch gebied kreeg de regering uitgebreide bevoegdheden. Toch heeft zij hiervan een spaarzaam gebruik gemaakt. Er was echter een vleugel in de nazipartij, die veel verder wilde gaan en ingrijpende verandering voorstond. Het beruchte bloedbad van 30 Juni 1934 („de nacht der lange messen"), waarbij **Röhm** en zijn makkers om het leven werden gebracht maakte een eind aan deze radicale oppositiegroep.

Bestrijding van de werkloosheid.

De werkloosheid werd krachtig bestreden. De economische bedrijvigheid werd bevorderd, doordat de industrie met grote energie zich ging toeleggen op de vervaardiging van oorlogsmateriaal. De industrie had maar één doel: Duitsland weerbaar te maken.

Buitenlandse politiek.

Met de buitenlandse politiek, gevolgd door Stresemann, werd volkomen gebroken. Geen samenwerking meer met de Volkenbond. Hitler verachtte de Bond evenals het „dictaat" van Versailles, waarvan de Stichting van de Bond een onderdeel vormde en in 1933 werd het lidmaatschap van deze volkerenorganisatie opgezegd. Duitsland verliet toen ook de ontwapeningsconferentie. In 1935 verklaarde de „Führer", dat Duitsland zich

Militaire versterking.

niet meer gebonden achtte aan het vredesverdrag, dat de Duitse verdedigingsmiddelen beperkte. De algemene dienstplicht

werd nu ingevoerd. In 1936 werd ook het Rijnland weer van garnizoenen en versterkingen voorzien, zodat de Duitse troepen tot aan de Oostgrens van Frankrijk konden oprukken. Toen het Saargebied, na een plebisciet, verklaard had weer tot het Duitse Rijk te willen behoren, was de Duitse regering weer baas in eigen huis geworden.

§ 55. **Engeland na 1918.**

Schijnwelvaart.

Het scheen, dat met de vrede de welvaart in Engeland teruggekeerd was. Het kreeg als volkenbondsmandaat Mesopotamië (Irak) en Palestina, bijna alle Duitse koloniën in Afrika, terwijl de Oceanische bezittingen van Duitsland aan Australië werden toegewezen. De grote vraag naar goederen, tengevolge van de schaarste in de oorlogsjaren, veroorzaakte prijsstijging, waardoor de ondernemingsgeest geprikkeld werd. Spoedig veranderde de stand van zaken.

Crisis.

Reeds in 1920 verminderde de omzet, de prijzen daalden, de werkgelegenheid verminderde, de werkloosheid nam toe. Voor Engeland een factor van belang, daar zonder export het economische leven in Engeland onbestaanbaar is. Vele oude markten had Engeland tijdens de oorlog verloren. Japan en de U.S.A. waren grote concurrenten geworden.

Val v. Lloyd George.

De economische crisis was tevens een sociale. De Engelse coalitie regering onder **Lloyd George** wenste terug te keren tot de vrije economie en was niet bereid tot blijvende socialisatie over te gaan. Toen in 1922 de conservatieven niet wilden meegaan met Lloyd George in zijn politiek in het geschil Griekenland-Turkije en de arbeiders niet sympathiseerden met zijn anti-bolsjewistisch optreden, moest de regering Lloyd George wijken. De meerderheid verkregen de Conservatieven. De Labourpartij had echter zovele stemmen gewonnen, dat zij, voor het eerst in de geschiedenis, officiële oppositie-partij werd, daar de liberalen door de controverse Asquith-Lloyd George in aantal de minderen waren van Labour. Dit conservatieve ministerie maakte het niet lang en toen de Conservatieven, ter oplossing van de economische crisis, propaganda gingen voeren voor bebeschermende rechten, werden zij in 1924 verslagen.

Eerste Labourministerie.

Nu trad voor het eerst, met medewerking van de liberalen,

een labourministerie op, gevormd door **Mac Donald.** Ook deze regering duurde maar kort. Zij sloot een handelsverdrag met Rusland, nadat zij de Sovjet-Unie erkend had. In 1924 aanvaardde de Vergadering van de Volkenbond het zogenaamde **Protocol van Genève,** ontworpen mede door Mac

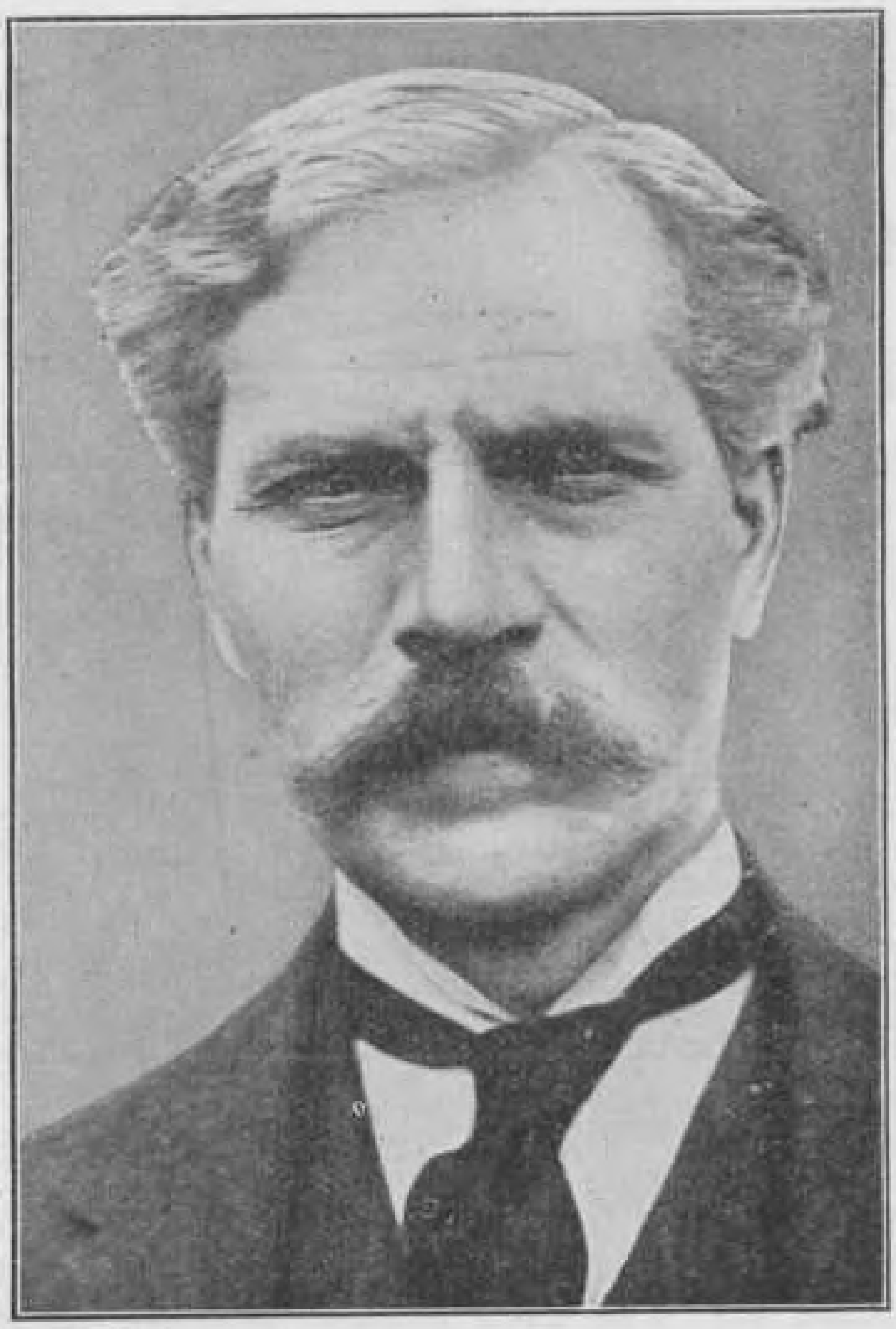

Ramsay Mac Donald (1866—1937)

Donald. Hierbij werd arbitrage voor ieder geschil verplicht gesteld. Engeland zag hierin een bedreiging van zijn nationale zelfstandigheid. Velen wantrouwden het Labourbewind, zodat de Conservatieven weer in 1925 aan de macht kwamen.

Ministerie Baldwin.

Het ministerie-Baldwin, hield het tot 1929 uit. De vriendelijke politiek ten aanzien van Rusland werd weer gewijzigd en het Protocol van Genève, dat Engeland automatisch in alle Europese conflicten zou hebben betrokken, werd afgewezen. Economisch gezien was de wereld-conjunctuur gunstig, maar toch had Baldwin met grote moeilijkheden te kampen. Het jaar 1926

bracht een mijnwerkersstaking, die een ogenblik een algemene staking dreigde te worden. De staking was wel niet algemeen, maar het economische leven werd toch ontwricht. De regering had de situatie gered, maar de ontevredenheid bleef, zodat in 1929 bij de verkiezingen de Labour-partij als sterkste partij uit de bus kwam. Opnieuw werd Mac Donald minister-president. Dit kabinet, dat de werkloosheid afdoende wilde bestrijden, kreeg te kampen met de economische crisis, die juist in het jaar van zijn optreden de wereld in beroering bracht. Ter handhaving van het evenwicht in de begroting moest Mac Donald wel overgaan tot verlaging van de werklozensteun, wat natuurlijk niet naar de zin van zijn partijgenoten was. Hij besloot onder deze omstandigheden een nationaal kabinet te vormen, uit vooraanstaande partijfiguren. In dit ministerie namen Baldwin en **Neville Chamberlain** een grote plaats in, zodat Mac Donald „de gevangene der conservatieven" was. De vrijhandel werd losgelaten en protectie ingevoerd. Op de conferentie van **Ottawa** werd besloten tot Imperial Preference wat het einde betekende van de open-deurpolitiek en de invoering van differentiële rechten, ten gunste van goederen, ingevoerd uit het moederland in de dominions en in de koloniën en omgekeerd.

Mac Donald weer minister.

Ierland zou in 1914 home rule krijgen. Het uitbreken van de wereldoorlog belette de inwerkingtreding van de wet. Na de oorlog zou men verder zien. Tijdens de oorlog bleek de stemming in Ierland van die aard, dat wegens het verzet van de Ierse nationalisten, de dienstplicht er niet werd ingevoerd.

Ierland.

In 1916 barstte in Dublin op Paasmaandag een geweldig oproer los. Met moeite werd dit oproer onderdrukt. De organisatie van de Ierse nationalisten, **Sinn Fein** (wijzelf) genaamd, nam in 1917 een grondwet aan voor een vrije Ierse republiek.

Paasoproer te Dublin.

Na afloop van de oorlog werd het spoedig duidelijk dat Sinn Fein, steeds sterker werd en dat men niet langer tevreden was met home rule, maar een geheel zelfstandig Ierland, met inbegrip van Ulster, wenste. Ten slotte verkreeg Ierland in 1921 de dominion status als „Ierse Vrijstaat" (Eire). Ulster behoorde hier niet bij. Dat bleef aan Engeland, maar had een eigen parlement.

Sin Fein.

Deze regeling voldeed niet aan vele republikeinen. Hun leider was **De Valera.** Zij wensten een verenigd Ierland, dus met inbegrip van Ulster, maar geheel onafhankelijk. De Valera wei-

De Valera.

gerde dan ook in de „Dail" zitting te nemen. Later stapte hij over zijn bezwaren heen. In 1932 werd zijn partij zelfs de sterkste in het Ierse parlement en werd De Valera minister-president.

Ierland neutraal.

Nu trad een periode van nieuwe spanning in. Ulster bleef weigeren in de Vrijstaat te worden opgenomen. Een tarievenoorlog tussen Engeland en Eire was voor Ierland nadelig. In 1938 kwam een handelsverdrag tot stand, waardoor een eind kwam aan de economische strijd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef Ierland neutraal en in 1948 verklaarde het zich los van het gemenebest.

Statuut van Westminster 1931.

Ook andere dominions deden pogingen in de richting van grotere zelfstandigheid en wilden zich vrij maken van het imperium. Het Britse imperium werd in 1931 door het **Statuut van Westminster** omgezet in het Britse Gemenebest van Naties, waarin de dominions volkomen autonomie kregen en geheel onafhankelijk van elkaar werden, niet alleen in binnenlandse zaken, maar ook in de buitenlandse politiek.

Egypte.

Egypte werd in 1922 een zelfstandig koninkrijk. Een Engelse legermacht bleef om de Suez-kanaal zone te beschermen. In 1936 sloten Engeland en Egypte een bondgenootschap, dat Egypte in 1951 opzegde.

Irak.

Irak, waarover Engeland het mandaat uitoefende werd in 1932 onafhankelijk en zelfs lid van de Volkenbond. Engeland bleef echter daar een grote invloed behouden (olie!).

Palestina.

In Palestina vestigden zich steeds meer Joden. De groeiende anti-semietische agitatie had hierop veel invloed. De **Zionisten** (Herzl) wensten de stichting van een nationale Joodse Staat. Belangrijk voor hen was de verklaring van minister **Balfour**, waarin hij de Joden beloofde de stichting van een Joods nationaal tehuis te steunen. De Arabische bevolking verzette zich hiertegen, hetgeen Engeland in grote moeilijkheden bracht. Hoe kon Engeland zijn belofte houden en tevens de belangen van de Mohammedaanse bevolking ontzien? De Joden slaagden er in, ondanks alle Arabisch verzet in 1948 een nationaal tehuis, de staat **Israël** te stichten.

De Balfour-verklaring 1917.

Indië.

Grote moeilijkheden veroorzaakte de nationale bewustwording van Azië. Gedurende de wereldoorlog had Engeland veel steun van Voor-Indië ondervonden. Tegelijkertijd werd echter de leus van groter zelfstandigheid vernomen. Engeland meende

hieraan tegemoet te komen door naast de onderkoning een wetgevende macht met twee Kamers in te stellen. Van deze twee Kamers werden de leden slechts voor een deel gekozen. De nationalisten waren hiermee niet tevreden. Zij verlangden meer invloed. Hun aanhang, dank zij de leiding van **Gandhi** werd steeds groter. Gandhi vertegenwoordigde de Hindoegroep, de grootste bevolkingsgroep van Indië ($\pm$ $^2/_3$). Ook de Mohammedanen werden roerig. Ondanks de gemeenschappelijke strijd tegen Engeland waren de tegenstellingen tussen beide groepen zo fel, dat deze strijd gepaard ging met veel onderlinge conflicten en zelfs moordpartijen. Gandhi streed tegen Engeland, met vreedzame middelen als non-coöperation, een ongehoorzaamheidscampagne en een boycot van de Engelse waren. Deze lijdelijke tegenstand bracht grote onrust over het land. Een Ronde-tafelconferentie in 1931 te Londen waar Gandhi persoonlijk aanwezig was, probeerde een oplossing te vinden. Maar de onverzoenlijke tegenstelling tussen Mohammedanen en Hindoes deed deze bijeenkomst mislukken. Die van 1932 leverde meer succes op en deed een stap in de richting van zelfstandigheid. Na de tweede wereldoorlog werd deze bereikt. Het land werd gesplitst in twee delen: het Hindoe-rijk **India** en het Mohammedaanse **Pakistan.**

Gandhi.

Ronde-tafelconferentie 1931.

§ 56. Frankrijk na de Eerste Wereldoorlog.

Grote verliezen voor Frankrijk.

Meer dan enig ander land had Frankrijk het geweld van de oorlog ondervonden. Niet alleen de materiële verliezen, maar ook het grote verlies aan jonge mannen, woog zwaar. Alle hoop was dan ook gevestigd op de herstelbetalingen door Duitsland: „le boche payera". Deze verwachtingen bleken echter te hoog gespannen, zodat Frankrijk met een financieel probleem zitten bleef.

Houding van Poincaré.

Poincaré, die president van de Republiek was geweest van 1913—1920, werd in 1922 minister-president. Hij wist niet van toegeven en hij is dan ook de man van de Ruhrbezetting. Maar toen deze actie weinig resultaten opleverde leed hij in 1924 de nederlaag. **Herriot** werd minister-president. Het nieuwe bewind nam een meer tegemoetkomende houding aan ten opzichte van Duitsland. Vooral **Aristide Briand,** de minister van buitenlandse

Briand.

zaken, werd de leider van deze verzoenende politiek. Tot aan zijn dood wist hij met veel beleid, de buitenlandse politiek in deze richting te stuwen.

Stabilisatie van de franc. In 1926 was de positie van de Franse franc zwak geworden, zodat inflatie dreigde. Zelfs een staatsbankroet werd gevreesd. Men deed thans een beroep op Poincaré om de financiën te saneren en hij wist het vertrouwen in het Franse betalingsmiddel te herstellen en de crisis te bezweren. De franc werd gestabiliseerd, maar tevens gedevalueerd. De nieuwe waarde was nog maar een vijfde gedeelte van de oorspronkelijke. Vier vijfde van de Franse staatsschuld was daarmee verdwenen en de bezitters van de Franse francs betaalden, wat Duitsland naar veler mening had moeten presteren.

Volksfront. Toen in 1933 in Duitsland het nationaal-socialisme aan de macht kwam, ontstond er samenwerking tussen socialisten en communisten. Hierbij sloten zich weldra de radicalen aan. Dit verbond wordt het „volksfront" genoemd. Dit „volksfront" behaalde in 1936 een meerderheid in de Kamer. De socialist **Léon Blum** werd leider der regering. Zijn taak was verre van gemakkelijk. De grote ontevredenheid in de kringen der arbeiders uitte zich in sitdown-stakingen en bezetting van fabrieken, waartegen de regering niet bij machte was op te treden. Ten gevolge van deze onrust daalde de koers van de franc weer en de economische en financiële toestand ging zienderogen achteruit. In 1937 kwam de regering-Blum ten val en weldra kreeg men een regering gevormd door **Daladier**, de leider der middengroepen.

Buitenlandse politiek. Wat de buitenlandse politiek betreft, valt op, dat de verhouding tussen Frankrijk en Engeland niet zo goed was. De wrijving met Engeland vloeide voort uit de vrees van Brittannië voor een Frans overwicht op het Europese continent. Frankrijk was nauw verbonden met de „Kleine Entente" (het bondgenootschap tussen Tsjecho-Slowakije, Joego-Slavië en Roemenië). Het zocht ook een goede verstandhouding met Polen en Rusland, waarmee een verbond gesloten werd in 1935, nadat in 1933 het nationaal-socialisme in Duitsland aan de macht gekomen was.

Briand. Zoals we reeds zeiden, voerde Briand een verzoenende buitenlandse politiek. Het verdrag van Locarno was mede zijn werk (1925). Ook het **Kellogg**-pact dat de aanvalsoorlog buiten de

wet stelde (1928) was geheel in overeenstemming met zijn streven. Dat de U.S.A., die zich buiten de Volkenbond gehouden had, dit verdrag ondertekende, gaf grote voldoening in Frankrijk.

In de koloniën wist Frankrijk zijn gezag te handhaven. In 1926 werd **Abd-el-Krim**, de leider van de nationale beweging in Marokko, onderworpen. *Marokko.*

§ 57. Rusland na 1918.

Burgeroorlog. Nadat de bolsjewiki in 1917 de leiding in handen genomen en de dictatuur ingesteld hadden woedde nog lange tijd een burgeroorlog, die door de Geallieërden op alle mogelijke manieren gesteund werd. Leiders van deze contra-revolutionnaire beweging waren **Wrangel** in het Zuiden en **Koltsjak** in Siberië. We kunnen de toestand vergelijken met die van Frankrijk in 1793. In Odessa waren Franse en Duitse troepen geland. Vanuit Archangel trok een Engels expeditie-leger naar het Zuiden en Koltsjak in Siberië werd gesteund door Japanners en Amerikanen. Van alle kanten werd de revolutionnaire regering bedreigd. Het rode leger, door **Trotzki** uitstekend georganiseerd, wist op de duur de tegenstanders te overwinnen.

Bestuur. Het bestuur kwam aan de door arbeiders en soldaten gekozen raden of **sovjets**, die de gewesten en gemeenten bestuurden. Het centrale gezag kwam in handen van een raad van volkscommissarissen, waarvan **Lenin** (schuilnaam van **Wladimir Oeljanow** 1870—1924) de voorzitter was.

Moord van Nicolaas II en zijn gezin. Tsaar Nicolaas II en zijn gezin, in Maart 1917 gevangen genomen, waren naar het binnenland gevoerd naar **Jekaterinenburg** in de Oeral. Toen in de zomer van 1918 de contra-revolutionnairen onder commando van de oud-admiraal Koltsjak Jekaterinenburg bedreigden werden **Nicolaas** en **Alexandra** en hun kinderen op last van de plaatselijke sovjet met de kogel gedood. Dit was het einde van de dynastie der Romanows.

Drie perioden. De ontwikkelingsgang van Rusland na de revolutie kunnen we in 3 perioden verdelen.

1. Het tijdperk van het oorlogscommunisme 1918—1921.

2. De periode van de Nieuwe Economische politiek van 1921—1928.
3. De Vijf-jarenplannen 1928—1943.

Oorlogs-communisme.

Dit eerste tijdperk is bijzonder onrustig. Lenin trachtte ondanks alle tegenstand de communistische ideologie door te zetten. De industrie werd genationaliseerd, de landbouw werd regeringszaak. Van de boeren werden alle graanvoorraden opgeëist. De boeren gingen toen niet meer verbouwen, dan ze zelf nodig hadden, vooral toen de regering niet in staat bleek de door hen geleverde landbouwproducten te betalen met fabrikaten en kunstmest. Door sabotage en slechte verzorging ontstonden misoogsten. In vele streken gebruikte men het zaaigraan als voedsel, zodat in dit korenrijke land een afschuwelijke hongersnood ontstond. De Westerse wereld begreep, dat er ingegrepen moest worden en organiseerde een grote hulpactie onder toezicht van het Rode Kruis. De vroegere Poolreiziger **Fridtjof Nansen,** die de leiding had, verrichtte uitstekend werk. Dit mooie werk werd gedaan ondanks alle verschillen tussen de communistische en niet-communistische wereld. Die tegenstelling werd beheerst door drie factoren:

1. Het annuleren van de staatsschuld en van alle eigendomsbewijzen van aandeelhouders in Russische ondernemingen. Vooral Frankrijk had veel kapitaal geinvesteerd in Rusland en werd hierdoor zeer gedupeerd.
2. De ondersteuning van de contra-revolutionnaire beweging door de vroegere Geallieerden.
3. De ondergrondse activiteit, die de communisten ontwikkelden in de Westerse landen.

Dit alles vertroebelde de buitenlandse verhouding. De grote mogendheden weigerden de Russische regering te erkennen.

N.E.P.

Toen in 1921 het grootste gevaar voorbij was, zag Lenin in, dat men een weinig naar de kapitalistische methode moest terug keren. Hij noemde dat de Nieuwe Economische Politiek (N.E.P.). De boeren kregen het recht, om wat zij meer voortbrachten dan een bepaalde hoeveelheid landbouwproducten, op de vrije markt te verkopen. Men gaf aan de nationalisatie deze uitleg, dat de grond gemeenschappelijk bezit was. De boeren waren vruchtgebruikers. De vergoeding van het vruchtgebruik werd

betaald in verplichte leveranties. De rest stond te hunner beschikking. Op deze wijze ontstond een nieuwe boerenklasse die der **Koelaki.**

Meer vrijheid.

Ook de industrie en de handel kregen meer vrijheid. Zo kwam Rusland na ongeveer vijf jaar weer op het vooroorlogse peil der welvaartsbronnen.

Stalin en Trotzki.

Toen Lenin in 1924 overleden was, begon in Rusland een heftige strijd om de leiding, die eindigde met de triomf van Stalin

Stalin

en de nederlaag van Trotzki. Stalin was van mening, dat het mogelijk was het communisme op nationale basis te ontwikkelen, terwijl Trotzki een voorstander was van het wereldcommunisme. Hij werd later verbannen en werd in 1940 in Mexico vermoord.

Vijfjarenplan.

In 1928 werd met de uitvoering van een vijfjarenplan begonnen, dat door een tweede en derde is gevolgd (1928—'43). Stalin begreep, dat Rusland grootindustrie behoefde, om zowel aan de binnenlandse vraag te voldoen als voor de broodnodige export. Ook vanuit het militaire standpunt was opbouw ener grootindustrie noodzakelijk. Dit alles gebeurde onder staatsleiding en men wenste door algehele socialisatie terug te keren tot het zuivere communisme. Onder streng toezicht en met merkwaardige energie begon de opbouw van een groot-industrie.

Sovchozen en Kolchozen.

In de eerste vijf jaren legde men zich toe op de vervaardiging van productiemiddelen (machines, tractors). De consumptie-

industrieën (schoenen, zeep, textiel), werden verwaarloosd, zodat de levensomstandigheden voor de grote massa van het volk niet verbeterden. Ook de landbouw werd genationaliseerd. Tijdens de N.E.P. waren vele boeren weer tot welstand gekomen en men kan zich heel goed indenken, dat de koelakken hun zelfstandigheid niet wensten prijs te geven. Vandaar lijdelijk verzet, dat bestreden werd, door vele koelakken te straffen met deportatie naar het hoge Noorden. Hun landerijen werden onteigend en hun gronden kwamen aan de grote staatslandbouwbedrijven (Sovchozen) of aan de coöperatief beheerde landbouwondernemingen (Kolchozen). Voor de industrialisering werden vele buitenlandse krachten aangetrokken. Het technisch onderwijs genoot in Rusland de volle aandacht.

Tweede Vijfjarenplan.

Het tweede vijfjarenplan (1933—'38) bevestigde het werk van het eerste. Het was beter geconcipieerd en had grotere resultaten dan het eerste. Tevens werden maatregelen genomen ter uitbreiding van Ruslands militaire macht. Ook ging men inzien, dat de verhouding tot het buitenland dringend wijziging behoefde. Het optreden van Hitler in 1933 versterkte deze tendenzen. In 1934 trad Rusland tot de Volkenbond toe, die de Russen vroeger beschouwd hadden als een bond van kapitalistische staten, die tegen de Sovjet-Unie conspireerden. In 1935 sloot het een verdrag met Frankrijk, dat de wederzijdse belofte tot hulp bij een aanval inhield, dus een zuiver defensief verbond. Sinds die tijd zien we steeds meer en meer Europa in twee kampen verdeeld, waarbij Rusland, door de omstandigheden gedwongen, zich bij de democratie aansloot.

§ 58. **Italië na de Eerste Wereldoorlog.**

Geringe prestaties.

Italië had zich in de Wereldoorlog ontzettend ingespannen, maar de resultaten waren hiermee niet in evenredigheid. Het scheelde niet veel of de Oostenrijkers, sterk door Duitse hulp, waren er in geslaagd Venetië te nemen. Dank zij de successen van de bondgenoten stond Italië aan het eind van de oorlog aan de zijde van de overwinnaars en met grote geestdrift werd de overwinning gevierd. De vrede moest daarom wel tegenvallen en de ontgoocheling was wel groot, toen de bondgenoten blij-

ken gaven van zich bewust te zijn, dat Italië maar heel weinig tot die overwinning had bijgedragen.

Sociale onrust.

Het land had van de oorlog betrekkelijk weinig te lijden gehad. Er was overvloed van arbeid geweest tengevolge van de oorlogsleveranties en de lonen waren steeds verhoogd, ook door de schaarste aan arbeidskrachten. In de plaats daarvan kwamen nu inflatie en werkloosheid. Voor de teruggekeerde militairen was geen arbeid te vinden. De stijgende prijzen leidden tot stakingen, zodat de sociale onrust toenam. Velen wilden niet meer werken in de fabrieken der kapitalisten, die door de oorlog zich verrijkt hadden, terwijl zij als militair hun leven voor het vaderland gewaagd hadden.

Italië teleurgesteld.

Daarbij komt dan nog de algemene teleurstelling over de vredesverdragen, die het land niet de voordelen geschonken hadden, die verwacht waren. De Adriatische zee werd geen Italiaanse binnenzee; de in uitzicht gestelde gebiedsverwerving in Klein-Azië was niet verkregen. De vroeger Duitse koloniën waren als mandaatgebieden aan de overwinnaars toegewezen, maar Italië was gepasseerd.

Radicale partij en sterker.

In deze stemming is het gemakkelijk te begrijpen, dat velen zich van de bestaande partijen afwendden en zich aansloten of bij de communistische partij of bij de partij van de fascisten, waarvan **Mussolini** de leider was.

Mussolini.

Benito Mussolini was in 1883 uit eenvoudige ouders geboren. Zijn vader was smid. Eerst bekwaamde hij zich voor onderwijzer, later werd hij journalist. Hij werd weldra directeur van het socialistische blad „Avanti". De wereldoorlog bracht hem tot andere gedachten. Hij brak met het socialisme en toen Italië in 1915 mee ging strijden aan de zijde der Geallieerden, nam Mussolini aan de oorlog deel. Hij werd een vurig nationalist; hij wenste Italië een plaats in de wereld te geven. Met grote instemming las hij **Nietzsche** en hij voelde in zich de „Wille zur Macht" om als „Uebermensch" leiding aan de wereld te geven. Tevens bewonderde hij de grote Florentijnse Middeleeuwse schrijver **Macchiavelli**, die een niet aan een moraal gebonden staatsmacht leerde. De naam fascisme ontleende hij aan de roeden (fasces) het teken van de staatsmacht in het antieke Rome.

Fascisme.

Vaag programma.

Aanvankelijk hadden de fascisten een vaag programma. In zijn nieuwe blad „Popolo d'Italia" ijverde Mussolini voor algemeen

kiesrecht, vrijheid van meningsuiting en voor een programma, waarin meer van dergelijke democratische leuzen stonden. Van veel betekenis was dit programma niet, daar het later niet in praktijk werd gebracht.

Benito Mussolini

Fiume.

Nieuwe aanwinsten wist de beweging te boeken door het gebeurde met Fiume. Fiume was Italië bij de vrede niet toegewezen. Alles wat nationalist was, wilde dit verlies niet nemen. De dichter **d'Annunzio** liet het niet bij woorden, maar met een aantal vrijwilligers werd Fiume bezet.

De gelederen der fascisten werden hierdoor aanzienlijk versterkt.

Benarde economische toestand.

Intussen bleef de economische toestand slecht. Grote en kleine stakingen waren aan de orde van de dag. Het land bleef onrustig. Vandaar een roep naar de sterke man. In het najaar van 1922 achtte Mussolini zijn tijd gekomen. Volgens een vast plan

werd gehandeld. Van Noord-Italië tot Rome werden de belangrijkste plaatsen bezet. De opmars der fascisten naar Rome kon plaats vinden. De Koning weigerde de staat van beleg af te kondigen. **Mussolini** werd tot minister-president benoemd.

Opmars naar Rome 1922.

In dit ministerie zaten slechts vier fascisten; het trad heel gematigd op. Na 1924 werd dit anders. Mussolini hanteerde de kieswet zodanig, dat de fascisten een overweldigende meerderheid in het parlement kregen. De secretaris van de socialistische partij **Matteotti** beschuldigde Mussolini van schending van de kieswet. Dit kostte hem het leven. Door hooggeplaatste fascisten werd hij vermoord. De positie van de „Duce" (leider) was wel enige tijd wankel, maar de oppositie zette niet door. Mussolini wist de leiding te behouden, zodat weldra de rust weerkeerde en het fascistisch regime stevig gevestigd werd.

Mussolini minister-president.

Veel aandacht werd besteed aan de bevordering van landbouw en industrie. Onvruchtbaar land werd ontgonnen. De exploitatie van de „witte steenkool" werd verbeterd; irrigatiewerken en drooglegging van moerassen (Pontijnse moerassen) verhoogde het rendement van de bodem.

Krachtige en goede maatregelen.

De fascisten begonnen hun regime met de leuze: inkrimping van de overheidsbemoeiing. Particulier initiatief werd aangemoedigd; zo werd het staatsmonopolie voor het levensverzekeringsbedrijf opgeheven. De corporatieve organisaties, waaraan zowel werkgevers als werknemers deel hadden, dienden de regering van advies. De corporatieve staatsgedachte, die op deze manier toepassing gevonden heeft in Italië, is niet nieuw. Een vergelijking met de gilden ligt voor de hand. De fascistische staat heeft vooral, wanneer we een vergelijking maken met de toestand van voor 1923, veel tot stand weten te brengen.

De fascistische Staat.

De economische corporaties stelden voor de verkiezing van de Kamer dubbeltallen op, waaruit de Grote Fascistische Raad, waarvan de leden door de minister-president benoemd werden, de candidaten voor de Kamer aanwees.

Staatsinrichting.

De Fascistische staat deed niet aan „rassenpolitiek". Evenmin was het fascisme anti-kerkelijk. Het was dan ook geen toeval, dat het koninkrijk een verdrag sloot met het Vaticaan (1929).

Geen rassenpolitiek.

De Romeinse kwestie, ontstaan in 1870, toen de Paus van zijn wereldlijke macht beroofd werd, werd nu opgelost. De Vaticaanstad werd met haar onmiddellijke omgeving, tot een volkomen souvereine staat verklaard. De Paus werd weer, evenals

Het verdrag van Lateranen (1928).

voor 1870, wereldlijk heerser en kwam daardoor in het genot van alle voorrechten, die staatshoofden bezitten. Tevens werd een concordaat gesloten, waarbij de verhouding tussen Kerk en Staat in Italië geregeld werd. De Kerk zou een belangrijke invloed op het geestelijk leven behouden, maar zou niet op politiek terrein treden.

Mare Nostrum gedachte.

Mussolini voelde veel voor de traditie van het oude Rome. Vandaar zijn belangstelling voor de oudheden van Rome en zijn liefde voor de Latijnse taal. Hij liet het Latijn op de meeste middelbare scholen weder invoeren. De expansie-verlangens groeiden sterk, mede door de overbevolking en het gebrek aan grondstoffen, zodat later Mussolini de vorming van een groot Italiaans imperium op het oog had. De Middellandse Zee („mare nostrum") moest door Italië beheerst worden.

§ 59. De Verenigde Staten na 1918.

Toenemende betekenis.

Gedurende de eerste Wereldoorlog is de positie van de Verenigde Staten zowel in politiek als economisch opzicht aanzienlijk versterkt. In het begin leverden zij de oorlogvoerende mogendheden allerlei benodigdheden, waarvoor zij een lonende prijs konden bedingen. Hun handel op Zuid-Amerika en Azië breidde zich uit, daar Europa van die markt verdrongen was. Toen de Unie, nadat Duitsland de onbeperkte duikbootoorlog had afgekondigd, de oorlog verklaarde aan de Centrale mogendheden, brachten haar leger en haar groot productievermogen de beslissing. Zij had aan de Europese bondgenoten grote leningen verstrekt. De rollen waren dan ook verwisseld. De U.S.A. waren van een debiteurenstaat een crediteurenstaat geworden. New York werd het financiële centrum der wereld.

Isolationisme.

Toen Wilson in 1917 de oorlog aan Duitsland verklaarde, was de Monroe-leer verlaten. Na de wereldoorlog leefde het **isolationisme** weer op. De Unie wenste zelfs niet toe te treden tot de Volkenbond.

Vlootconferentie van Washington 1922.

De loop der feiten kon echter niet gekeerd worden. De situatie, waarin Amerika geraakte maakte een grote marine onmisbaar, vandaar de **vlootconferentie van Washington (1922).** Hier werd overeenstemming bereikt. Gedurende 15 jaar zouden geen nieuwe grote schepen worden gebouwd en de aanwezige vloten

zouden worden teruggebracht totdat tussen de U.S.A., Engeland, Japan, Frankrijk en Italië een sterkteverhouding zou worden bereikt van 5 : 5 : 3 : 1,67 : 1,67.

Opleving.

De oorlog had een grote opleving in landbouw en industrie tengevolge. Deze activiteit zette nog enige tijd door na de oorlog en eindigde voorlopig met de crisis van 1920, die weldra overwonnen werd. De nijverheid trok veel kapitaal aan en door rationalisatie, mechanisatie en concentratie gaf zij aan veel handen werk. We noemen deze tijd wel de „Coolidge-prosperity". **Coolidge,** was als vice-president de president **Harding** bij diens plotselinge dood opgevolgd. Harding was president geworden na Wilson. De grote bedrijvigheid was aantrekkelijk voor vele immigranten. De arbeiders echter, die bevreesd werden voor loondruk, drongen aan op beperking van de toevloed van vreemdelingen. De regering ging over tot contingentering van de immigratie uit Europa en die uit Japan werd vrijwel onmogelijk gemaakt.

Toestand in de agrarische bedrijven.

Minder gunstig dan in de industrie was de toestand in de landbouw. Na de oorlog ging Europa zich weer meer op de agrarische bedrijven toeleggen, waardoor er minder export was van Amerika naar Europa. Hierdoor ontstond in deze sector een crisis, die men niet zo gauw te boven kwam.

Schuldregeling.

Grote moeilijkheden ontstonden voor Amerika uit de intergeallieerde schulden. Grote bedragen had Amerika te vorderen en de schuldenaars legden verband tussen hun schulden en de vorderingen, die zij op Duitsland hadden. Amerika ontkende deze relatie, des ondanks hebben de Amerikanen **Dawes** in 1924 en **Young** in 1929 moeite gedaan de schulden van Duitsland aan zijn vroegere vijanden te regelen. Resultaten bleven echter uit. Alleen Finland kweet zich van zijn verplichtingen en stond derhalve hoog aangeschreven bij Amerika.

Kellog-pact.

In 1928 bracht **Kellogg,** minister van buitenlandse zaken het naar hem genoemde pact tot stand. De oorlog werd als middel ter beslechting van internationale geschillen uitgebannen en men beloofde vreedzame methoden toe te passen.

De crisis van 1929.

Onder presidentschap van **Hoover** kwam het op de beurs van New York tot een scherpe koersdaling, die lange tijd aanhield en zware verliezen veroorzaakte. De crisis was van geheel andere aard dan vroeger. Het economische en het politieke leven werden er geheel door ontwricht. De oorzaak was allereerst

te zoeken in een overproductie. De verarmde wereld was niet in staat om het aanbod van de industrie te verwerken. Bovendien werd de afzet belemmerd, doordat steeds meer staten, ter beveiliging van eigen productie overgingen tot bescherming.

Franklin Delano Roosevelt.

Algemeen was men in Amerika van gevoelen, dat Hoover niet de man was om in dagen van crisis aan het hoofd van de staat te staan. In 1933 werd hij vervangen door de democraat **Franklin Delano Roosevelt.** Hij was van Nederlandse afkomst, stu-

Franklin Delano Roosevelt
„The only thing we have to fear is fear itself"

deerde rechten en ging zoals zovele juristen in de politiek. Al spoedig zat hij in de senaat van de staat New York. Daar kreeg hij politieke scholing, die hem straks als president goed van pas zou komen. Hij bezat een aantal benijdenswaardige gaven: een grote soepelheid niet alleen in zakelijke opzicht, maar ook in persoonlijke aangelegenheden; een aangeboren gevoel om te kunnen omgaan met personen van iedere klasse;

zin voor team-work en in zijn gehele optreden iets, dat vertrouwen opwekte. Door film en radio wist hij de massa van het volk te imponeren en het vastgelopen economisch leven weer op gang te brengen. Hij wist dit doel te bereiken door een nationale welvaartspolitiek, die men aanduidt met de naam **„The New-Deal".**

„New Deal".

Bestrijding van de werkloosheid.

De werkloosheid werd bestreden door prijsstijging te bevorderen. De boeren kregen meer voor hun producten en deze meerdere koopkracht van de agrariërs werkte stimulerend op de industrie en deze begunstigde dan weer de landbouwopbrengsten. Die prijsstijging werd verkregen door vermeerdering van het geldvolume, al waren hier ook nadelen aan verbonden, zoals depreciatie van de munt en onstandvastige wisselkoersen.

Steun aan de agrariërs.

De boeren werden gesteund door credietverstrekkingen. De „New-Deal" richtte zich op bebossing, verbetering van de woningtoestanden, irrigatie. De **Tennessee**-Vallei werd onder handen genomen. Een groot herstelplan werd uitgevoerd om dit achterop geraakte gebied uit zijn economisch verval op te heffen. Door de depreciatie van de dollar kreeg de export meer kansen.

Modernisering van het Hof mislukt.

Velen waren het niet eens met de „New-Deal". De inkomstenbelasting werd verhoogd, de nationale schuld nam toe, de vele nieuwigheden maakten velen wantrouwend. Voor deze ontevredenen was er nog altijd een Hooggerechtshof, met zijn contrôle op de wetgeving. Vele maatregelen werden door dit hof vernietigd. Toen Roosevelt in 1936 met grote meerderheid tot president herkozen werd, deed hij een poging om het Hof te moderniseren. Dit ging het Amerikaanse volk te ver en Roosevelt, gematigd en soepel als steeds, zag van deze verreikende plannen af en wist bij elke vacature, meer vooruitstrevende rechters in dat college te benoemen, zodat toch nog vele van zijn maatregelen doorgang konden vinden.

Vakorganisatie.

Ook de vakorganisaties kregen meer invloed. Veel zeggenschap kregen zij in de opstelling van de collectieve arbeidscontracten. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was toch het aantal werklozen nog groot. Door de mobilisatie en door de oorlogsindustrie kwamen al deze arbeiders weer aan de slag en werden zij ingeschakeld in het arbeidsproces.

§ 60. De kleine Staten.

Spanje. Spanje was in de Eerste Wereldoorlog neutraal gebleven en zoals alle neutralen had het goede zaken kunnen doen, zodat de betalingsbalans voor Spanje, in die jaren gunstig was. Vooral industrie en handel profiteerden van die gunstige conjunctuur. Intussen nam de tegenstelling tussen de conservatieve landbouwkringen en de radicale arbeiders toe.

Opstand in Marokko. In 1921 kwam er opstand in Spaans-Marokko. De regering slaagde niet in het bedwingen van die opstand, waardoor de regering zeer impopulair werd en de verwijdering tussen de clericalen, die in meerderheid achter de koning stonden en de andere partijen, zoals socialisten en liberalen, steeds groter werd. **Alfonso XIII** was niet in staat om de binnenlandse vrede te handhaven, zodat in 1923 Spanje aan de rand van de revolutie gebracht werd.

Primo de Rivera. De militairen wisten de koning te bewegen de leiding van de regering toe te vertrouwen aan de generaal **Primo de Rivera.** Deze stelde de dictatuur in en kondigde de staat van beleg af. Wel heeft hij veel tot verbetering gedaan, zoals sanering van het corrupte ambtenarencorps, uitvoering van openbare werken, maar toch was hij niet in staat om rust, waaraan Spanje zo'n grote behoefte had, te brengen. Zijn positie werd steeds meer ondermijnd en de koning gaf hem in 1930 zijn ontslag.

Spanje een republiek 1931. De koning nam nu het bewind zelf in handen, maar de onrust hield aan en toen bij de verkiezingen in 1931 de Republikeinen de meerderheid kregen, werd hij gedwongen tot aftreden. Spanje werd een republiek. Alfonso XIII vluchtte naar Frankrijk.

Socialistische politiek. De Republiek voerde een anti-clericale politiek. Er kwam een grondwet, die op socialistische principes gebaseerd was. Alles wat clericaal was verzette zich hiertegen. Het leger, waarin veel hogere officieren clericaal waren, was voortdurend in oppositie.

De republiek wordt conservatief. Bij de verkiezingen in 1933 leden de socialisten een grote nederlaag. De conservatieve elementen kregen weer de leiding, maar ook zij waren niet in staat de orde te herstellen.

In 1936 behaalde de linkerzijde, nu evenals in Frankrijk, tot een volksfront verenigd, de meerderheid. Constructieve arbeid was ook nu niet mogelijk, zodat grote ontevredenheid bleef bestaan.

Spaanse burgeroorlog 1936—'39. Generaal **Franco,** gesteund door alle rechtse groepen begon een opstand. Hij richtte zich tegen de anti-clericale politiek

van de regering en tegen het verlenen van autonomie o.a. aan Catalonië. Aan de zijde van de regering stonden de linkergroepen, maar hierin viel weinig samenhang te bespeuren. Bij deze groep vond men liberalen en socialisten van allerlei kleur, van donker rood tot zacht rose, ja zelfs anarchisten. Een dergelijk heterogeen gezelschap kon vanzelfsprekend weinig kracht ontwikkelen.

Houding van het buitenland.

De sympathieën van Duitsland en Italië waren aan de zijde van Franco, terwijl Engeland, Frankrijk en Rusland op de hand van de regering waren. Om het gevaar van een algemene oorlog te voorkomen, werd een non-interventie overeenkomst gesloten, waaraan slecht de hand werd gehouden. Italië, Duitsland, noch Frankrijk en Rusland leefden deze overeenkomst na, zodat het veel begon te lijken op een meting van de militaire krachten der Europese mogendheden.

Eind van de burgeroorlog.

Barcelona viel in handen van Franco (1939) en eindelijk Madrid. De burgeroorlog, die zich gekenmerkt had door wreedheden en grote verwoestingen, was afgelopen. Het land was uitgeput, zodat Spanje gedwongen werd het buitenlands gebeuren wel als geinteresseerd toeschouwer, maar niet als deelnemer, mee te maken.

Portugal.

Sinds in 1910 Portugal een republiek was geworden, was het land een prooi van corrupte ambtenaren. De onrustige toestand maakte het volk rijp voor een dictatuur, die dan ook in 1926 ingesteld werd. In 1928, toen **Salazar,** hoogleraar in de economie, tot minister van financiën benoemd werd, kwam de lang begeerde stabilisatie in de regering. Hij maakte Portugal tot een corporatieve staat waarbij de bedrijfsgroepen invloed op de gang van zaken kregen. Reeds na een jaar was de vooruitgang zichtbaar. Zijn bewind is steeds nog stevig gevestigd.

Griekenland.

Griekenland had bij de vrede met toestemming van Engeland en Frankrijk Smyrna bezet. Turkije wilde zich niet neerleggen bij het verlies van de gebieden, zoals de vrede van Sèvres die vastgesteld had. De Jong-Turkse partij, die niet alleen een modernisering van staat en maatschappij naar westers model voorstond, maar ook het nationaal besef van het Turkse volk wilde verlevendigen, verzette zich onder leiding van **Moestafa Kemal Pacha** tegen die vernederende voorwaarden. Een uitvoerend

comité onder presidentschap van Kemal vestigde zich te Ankara en maakte zich onafhankelijk van de sultan te Constantinopel.

Grieks-Turkse oorlog 1922-'23.

De Grieken in hun overwinningsroes en onder invloed van hun machtige minister **Venizelos** dachten er niet over zich terug te trekken uit Klein-Azië en zo begon de Grieks-Turkse oorlog (1922—'23).

Griekenland uit Klein-Azië verdreven.

Kemal Pacha had onder zeer moeilijke omstandigheden te strijden. Vooral gebrek aan wapens aan Turkse kant bezorgde de Grieken aanvankelijk veel successen. Zij drongen tot dicht bij Angora — (door Kemal tot hoofdstad gemaakt en nu Ankara genoemd) — door. Tenslotte keerden de kansen. De Grieken moesten in verwarring terug trekken. De helft van het Griekse leger werd gevangen genomen, de rest kon zich ternauwernood inschepen.

Houding der mogendheden.

Europa keek nauwlettend toe, wat zich daar in Klein-Azië afspeelde. **Lloyd George,** de Engelse minister was van mening Griekenland te moeten blijven steunen, maar dit zou voor Engeland oorlogsgevaar inhouden. Hij werd door de conservatieven ten val gebracht.

Vrede v. Lausanne 1923.

Ten slotte werd de vrede van **Lausanne** gesloten. De vrede van Sèvres werd voor Turkije verzacht. Turkije kreeg in Europa uitbreiding van gebied tot voorbij Adrianopel en geheel Klein-Azië was weer in zijn handen.

Binnenlandse hervormingen.

De zegevierende nationalisten zetten de sultan af. Turkije werd een republiek. Ankara werd de hoofdstad en Kemal Pacha de eerste president. Het kalifaat werd opgeheven. De school kwam aan de staat. De vrouw moest de sluier afleggen, de mannen de fez, de polygamie werd afgeschaft, eveneens de oude godsdienstige rechtspraak. Bij al deze hervormingen ging Kemal zijn volk voor. Zelf ging hij met schoolbord en krijt het land door om zijn volk het nieuwe bij te brengen.

Polen.

Polen herrees bij de vrede als zelfstandige staat, maar werd nu een republiek. Groot waren evenals vroeger de binnenlandse tegenstellingen.

Expansiezucht.

Ten nadele van Litauen eigende Polen zich de stad Wilna toe. Het wenste ook Oekraïne in te lijven. Hiertegen verzette zich Rusland en de bolsjewistische legers drongen tot Warschau door. Franse hulp dreef de Russen terug. Toen de verwarring aanhield, maakte **Pilsudski,** de bevrijder en wederoprichter van Polen hieraan een eind en trad op als dictator.

In zijn buitenlandse politiek richtte Polen zich, evenals vroeger, naar het Westen. Met Frankrijk werd in 1921 een defensief verbond gesloten. *Buitenlandse politiek.*

Met Duitsland werd de verhouding beïnvloed door de kwestie van Opper-Silezië en de Corridor. In Opper-Silezië woonden veel Duitsers, die zich in Polen niet thuis voelden. Zij verlangden om begrijpelijke redenen naar terugkeer tot het Duitse rijk. De Poolse corridor was de uitweg van Polen door het Weichselgebied naar de Oostzee en werd een economisch belangrijk gebied. Voor Duitsland was deze corridor nadelig, daar Oost-Pruisen geïsoleerd kwam te liggen. Bovendien botsten de Duitse- en de Poolse belangen tegen elkaar in Danzig. Danzig was van karakter een Duitse stad, maar werd nu een vrije stad onder het opperbestuur van de Volkenbond. Duitsland weigerde dan ook steeds zich neer te leggen bij de grensregeling in het Oosten, zoals het wel deed in het Westen bij het Verdrag van **Locarno** (1925). De Pools-Duitse verwikkelingen zorgden voor de aanleiding tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. *Pools-Duitse moeilijkheden.*

De Donau-monarchie viel na de Eerste Wereldoorlog in een aantal staten uiteen. Oostenrijk werd zeer verkleind en omvatte slechts Wenen en de Alpenlanden; uitdrukkelijk werd vastgesteld, dat het zich niet bij Duitsland mocht aansluiten. Het land kreeg te kampen met slechte financiële toestanden. Er was veel corruptie en dure sociale maatregelen brachten de financiële toestand in een wanhopige positie. De Volkenbond moest wel ingrijpen en stelde een Hoge Commissaris aan (Dr A. R. Zimmerman, oud-burgemeester van Rotterdam) om de financiële zaken te regelen. Hij slaagde er in het economisch leven weer op gang te brengen. Verzet van links en rechts bracht de regering ertoe het parlement af te schaffen en de katholieke minister-president **Dollfuss** werd dictator (1933). *Oostenrijk.*

Lang zou Dollfuss dit niet blijven. In de zomer van 1934 drongen nationaal-socialistische partijgangers de kanselarij binnen en vermoordden hem in koelen bloede. Door het optreden van Mussolini, die zijn troepen gereed had om in te grijpen, indien de Oostenrijkse Republiek door Duitsland geannexeerd mocht worden, werd Oostenrijk gered. Hitler bond in. De nieuwe minister-president **Schuschnigg** zette het werk van Dollfuss *Dollfuss dictator.*

voort. Toen deze in 1938 zijn gezag trachtte te bevestigen, bezetten de Duitsers het land en de „Anschluss" was een voldongen feit.

Hongarije. Hongarije was bij de vrede eveneens zeer verkleind. Het moest veel randgebieden afstaan aan zijn buren Tsjecho-Slowakije, Joego-Slavië en Roemenië. In het begin had Hongarije te kampen met communistische woelingen, zelfs was er korte tijd een raden-republiek onder **Bela Kun**, maar na drie maanden werd deze republiek door het ingrijpen van Roemeense legers weggevaagd. Het schrikbewind van de communisten had het nationaal gevoel opgewekt en velen begeerden thans het Habsburgse huis te herstellen. Dat wensten de Geallieerden niet. Hongarije werd een koninkrijk zonder koning, dat bestuurd werd door een regent, een lege monarchie dus.
De wens om alle Hongaren in één staatsverband onder te brengen bleef levendig. Van 1938—1939 werd enigszins aan deze wens tegemoet gekomen.

Roemenië. Bij de regeling aan het eind van de Eerste Wereldoorlog was het aantal inwoners van Roemenië verdubbeld en aanzienlijke gebieden had het in bezit gekregen, die vroeger behoorden tot Rusland en Hongarije. Het is vanzelf sprekend, dat de verhouding met die staten niet al te best was. Verdere moeilijkheden waren het overwegend grootgrondbezit en daar een Roemeense middenstand vrijwel ontbrak, hadden de Joden veel invloed. Bovendien was er veel vreemd kapitaal geinvesteerd in de petroleum-industrie, waardoor buitenlanders veel invloed kregen.

Joego-Slavië. Ook in Joego-Slavië bleef het onrustig. De tegenstelling tussen Serven en Kroaten was zo groot, dat voortdurend in het Parlement conflicten werden beslecht op een manier, die veel slachtoffers maakte, zelfs vielen er doden te betreuren.

Tsjecho-Slowakije. Ook daar ontbraken de spanningen niet. Toch ontwikkelde het land, onder leiding van **Masarijk** en daarna van **Benesj** zich gunstig. De eeuwenoude twisten tussen de Tsjechen en Sudeten-Duitsers laaiden geregeld op.

België. België behoorde tot een van de zwaarst getroffen landen in de Eerste Wereldoorlog. Onmiddellijk na de oorlog werd de verhouding tussen Walen en Vlamingen slechter. De bezetter had tijdens de oorlog de Vlaamse actie gesteund. De Vlaamse acti-

visten, die met de vijand hadden gecollaboreerd werden gevangen genomen en veroordeeld. De Waalse beweging werd daardoor begunstigd. Toch gaven de Vlamingen de strijd niet op. Zij bereikten o.a. het resultaat, dat de Gentse Universiteit een Vlaamse werd.
Wat de buitenlandse verhoudingen betreft stond het sterk onder invloed van Frankrijk. Onder **Leopold III,** die **Albert** in 1934 was opgevolgd, maakte België zich politiek meer zelfstandig en volgde meer en meer de Nederlandse neutraliteitspolitiek om straks niet meegesleept te worden, als de loop der Europese gebeurtenissen tot een oorlog leiden zou.

§ 61. Het Verre Oosten na 1918.

Azië ontwaakt.

De ontwaking van Azië dateert uit de laatste tijd. Tot ± 1900 stond Azië onder invloed van het moderne imperialisme. De inheemse bevolking telde niet mee. De grote invloed van de Europeanen op het Aziatisch gebeuren was begonnen na de ontdekkingsreizen. Voordien was Europa meer beinvloed door het Oosten. We behoeven maar te denken aan de invallen der Arabieren, Mongolen en Turken in Europa in de Middeleeuwen.

China.

Nadat de keizer van China was afgezet, had de jonge Chinese republiek met tal van moeilijkheden te kampen. De conservatieven konden zich niet verenigen met de plannen om de Chinese samenleving te moderniseren. Daarbij kwam de toenemende import van Europese fabriekswaren, die velen beroofde van de inkomsten, tot nu toe uit huisnijverheid verkregen. De boerenstand was, door zware pachten en drukkende lasten, bijna niet in staat het hoofd boven water te houden. Onderlinge twisten, ziekten, hongersnood, overstromingen teisterden vaak het land. Bovendien probeerde Japan zijn slag te slaan en wilde China onder zijn invloed brengen. Tegen deze dreiging verzetten zich de nationalisten. Na een tijd van verwarring en burgeroorlog werd **Tsjang-Kai-tsjek** hoofd der Chinese regering. Hij wist enigszins de rust te herstellen; vooral toen Japan al meer en meer zich met Chinese zaken ging bemoeien. In 1932 wist Japan in Mantsjoerije een onafhankelijkheidsbeweging te ontketenen, die de uitroeping van de republiek, weldra het keizerrijk **Mantsjoekwo** ten gevolge had. De nieuwe staat werd onmiddellijk door Japan erkend en toen de Volkenbond een com-

Mantsjoekwo.

missie zond om rapport uit te brengen over deze onafhankelijksbeweging kwam hij tot de conclusie, dat dat streven niet spontaan was opgekomen. De Volkenbond kon niet anders doen dan aan de hand van dit rapport, Japan in het ongelijk stellen.

Japan uit de Volkenbond.

Japan verliet daarop deze organisatie (1933). Mantsjoekwo werd een Japans protectoraat. Japan bleef verder agressief en viel in 1937 China aan. De Japanners veroverden nagenoeg geheel Noord-China, namen eveneens Kanton, zodat China zo goed als van de zee afgesloten werd. China gaf echter het verzet niet op, maar Japan, die voor een moeilijke opgave stond, namelijk de strijd tegen China's oneindigheid, zette toch door, daarbij gesteund door de verhoudingen in Europa, die alle aandacht opvorderden en Japan bijkans de vrije hand gaven in het Oosten.

§ 62. Nederlands-Indië tot 1903.

Voor of tegen het cultuurstelsel.

De verhouding van Nederland en Indië werd in de tweede helft van de 19e eeuw beheerst door de vraag: Voor of tegen het cultuurstelsel? Tot 1848 had de volksvertegenwoordiging geen invloed op het bestuursbeleid in Indonesië. Na de grondwetsherziening werd dit anders. Critiek op het vigerende stelsel werd geoefend door de liberalen, die ook in Indië het systeem van vrije concurrentie verkozen boven het monopolie-karakter van de gouvernements cultures.

Baron Ds van Hoëvell

In de Tweede Kamer was het vooral baron **van Hoëvell** die het cultuurstelsel bestreed. Hij was predikant in Indië geweest en had ook door de pers van zijn opvattingen getuigd. Langzamerhand gingen de ogen open voor het verderfelijke van de batig-slot politiek.

Max Havelaar 1860.

Het grote publiek werd opgeschrikt door **Multatuli** (Eduard Douwes Dekker) die in vlammende bewoordingen de aandacht vestigde op het onrecht de inlander aangedaan. Waren de voortdurende hongersnoden op het rijke Java niet mede te wijten aan de tactiek van het gouvernement?

Geleidelijke afschaffing.

Het Cultuurstelsel is bezweken, toen het besef groeide dat Nederland een zedelijke taak t.o.v. de koloniën had.
De Conservatieven hebben het langst vastgehouden aan het gouvernementsmonopolie. Bij de antirevolutionnaire groep was aanvankelijk weinig eenstemmigheid. Groen van Prinsterer er-

kende zijn geringe kennis omtrent het koloniale vraagstuk. Hij pleitte echter voor de handhaving van de rechten van de Javaan. Keuchenius was de eerste koloniale specialist van Groens richting.

Regeringsreglement 1854.

De Staten-Generaal namen in 1854 het Reglement op de Indische Staatsregeling aan. Hierin werden voorschriften opgenomen, waardoor de belangen van de bevolking behartigd werden. Het reglement was soepel gesteld, daaraan is het te danken, dat het zo lang heeft kunnen voldoen. De critiek van Groen c.s. richtte zich speciaal tegen het artikel 23, dat de toelating van de zendelingen afhankelijk stelde van de goedkeuring door de Gouverneur-Generaal.

Afschaffing slavernij 1860.

De andere koers werd ingeluid in 1860, toen de slavernij in Oost-Indië afgeschaft werd. Voor de West werd dit een feit in 1863.

Comptabiliteitswet 1867.

Volledige medezeggenschap in koloniale aangelegenheden kregen de Staten-Generaal door de **comptabiliteitswet**, die in 1867 in werking trad. De begroting voor Indië zou door de Nederlandse volksvertegenwoordigers worden vastgesteld.

Suikerwet en Agrarische wet 1870.

De gedwongen suikercultuur werd opgeheven door de wet van minister **De Waal** (1870). In dat jaar werd ook de **Agrarische wet** aangenomen. Z.g. woeste gronden konden aan Europeanen in erfpacht worden gegeven. Daarmee werd Indië opengesteld voor de particuliere planters, die geen concurrentie meer behoefden te duchten van het gouvernement.

De koffiecultuur, de laatste gedwongen cultuur, verdween in 1915!

In totaal heeft het Cultuurstelsel een bedrag van ± 800 millioen aan de Nederlandse schatkist ten goede doen komen.

Een groot deel van deze „ereschuld" heeft Nederland trachten af te doen, toen het met de Troonrede van 1901 ging erkennen, dat het een zedelijke roeping te vervullen had. En die heeft het sinds dien gezocht te volbrengen.

Opbloei.

De toelating van het particulier initiatief heeft de opbloei van Indië zeer bevorderd.

Ook de verbindingen werden gemoderniseerd en daardoor het verkeer intenser. De opening van het **Suez-kanaal** (1869) werd gevolgd door de oprichting van de **Maatschappij Nederland** en de **Rotterdamse Lloyd.** De geregelde vracht- en passagiersdiensten waren van groot nut voor handel en bedrijf. De **Konink-**

lijke Paketvaart Maatschappij verzorgde de verbinding van de voornaamste plaatsen van de Archipel onderling.

Mijnbouw.

Van de industrie was het aanvankelijk de mijnbouw, die ter hand werd genomen. Tin en petroleum waren de belangrijkste producten.

Buiten-bezittingen.

Dat opnieuw een niet onbelangrijke stagnatie in de ontwikkeling optrad is te wijten aan de Atjeh-oorlog. De gebiedsdelen buiten Java, waren in de 19e eeuw goeddeels verwaarloosd. Immers deze streken leverden geen directe baten op voor het gouvernement, daarom vergenoegde de regering zich met een nominaal gezag. Hoe gevaarlijk dit was, toonde het gebeurde op Borneo, waar een Engels avonturier **James Brooke** er in slaagde het sultanaat **Serawak** in zijn macht te krijgen. Dat dit gebied, ondanks onze protesten, straks Engels werd is licht te begrijpen.

Borneo ± 1840.

Militaire expedities.

Gelukkig maakte deze geschiedenis het gouvernement wakker. Wel werd het Nederlands gezag nog niet overal nadrukkelijk gevestigd, maar er werd ingegrepen als dit om ons prestige nodig was. Expedities naar verschillende delen van de Archipel bevorderden rust en veiligheid. Maar verder ging men nog niet, economische exploitatie zou eerst later geschieden.

Atjeh-oorlog 1873—1903.

De meeste moeite heeft ons koloniaal gezag gehad om het sultanaat Atjeh tot onderwerping te brengen.

Het Sumatra-tractaat van 1824 verplichtte ons de slavenhandel en de zeeroof der Atjehers tegen te gaan zonder hun onafhankelijkheid aan te tasten. Herhaalde conflicten dwongen de Nederlandse regering tot hardhandig optreden.

Tractaat met Engeland 1871.

Met Engeland werd onderhandeld over een herziening van de afspraken van 1824. Dit gebeurde in 1871. We kregen de vrije hand op geheel Sumatra en stonden onze bezittingen aan de kust van Guinea aan de Engelsen af.

De Atjehers trachtten nu betrekkingen aan te knopen met andere mogendheden. (Italië en Amerika). Daarop werd de oorlog verklaard.

De eerste expeditie mislukte door het sneuvelen van de aanvoerder. Daarna lukte het aan **generaal van Swieten** de versterkte kraton in te nemen. Deze kraton werd nu als **Kotta-Radja** het centrum van het Nederlands gezag.

Nu dacht de regering dat de Atjehers genoeg getuchtigd waren, het grootste deel der troepen werd teruggeroepen. Maar de

rust in Atjeh was nog lang niet verzekerd, herhaaldelijk werden Nederlandse posten overvallen.
Aan de generaal **van der Heijden** werd in 1878 het gouvernement opgedragen. Hij slaagde er in Groot-Atjeh te onderwerpen, maar tot het binnenland drong hij niet door.
De regering wilde ter vermijding van de hoge kosten, zo spoedig mogelijk het burgerlijk bestuur instellen en de troepen terugtrekken. Maar telkens laaide de strijd weer op en de Atjehers bleken fanatiek te strijden voor hun vrijheid.
Men koos toen voor het z.g. **concentratie-stelsel,** d.w.z. Kotta-Radja werd door een kring van posten omgeven, de Nederlandse Marine blokkeerde de kust. En zo bleef de toestand 12 jaar lang! Zeer tot schade van ons gezag!

Twee schrijvers 1893.

En toen verschenen twee zeer belangrijke werken. **Dr C. Snouck Hurgronje,** kenner van de Islam als weinigen maar ook taalgeleerde van naam, bereisde Atjeh en gaf zijn indrukken weer in „De Atjehers". Hij ried de regering aan met strengheid op te treden tegen de leiders van het verzet, maar tegelijk wilde hij het vertrouwen winnen van de bevolking door de bevordering van landbouw en nijverheid.
In dezelfde toonaard schreef **J. B. van Heutsz,** officier bij het Nederlands-Indische leger. Van Heutsz had een snelle militaire carrière gemaakt, kende Atjeh uit ervaring en ergerde zich aan de houding van de regering. Zijn standpunt was dat men uit moest gaan van de stelling: De vijand van vandaag is de vriend van morgen.

Van Heutsz gouverneur.

Zodra naar het systeem van deze mannen gehandeld werd, bleek de juistheid van hun inzichten. De grootste verzetsleider **Toekoe Oemar** werd zonder respijt achtervolgd en sneuvelde ten laatste. (1899). Met een schare enthousiaste, bekwame onderbevelhebbers (Van Daalen, Colijn), slaagde van Heutsz in de volledige pacificatie van Atjeh.

Korte verklaring.

De inlandse hoofden kregen bij hun onderwerping de z.g. **Korte Verklaring** te tekenen. Daarin erkenden ze het oppergezag van het Nederlands-Indische Gouvernement.

Van Heutsz gouvern.-generaal. Lombok-expeditie 1894.

Een erkenning van zijn verdiensten was voor Van Heutsz zijn benoeming tot gouverneur-generaal (1904). Tijdens de moeilijkheden van de Atjeh-oorlog was ook een expeditie naar **Lombok** nodig geweest. De bevolking van dit eiland werd geterroriseerd door een Balinese vorst. Toen de onderdrukten klaag-

den bij het Nederlands bestuur, werd ingegrepen. Eerst ging een te kleine troepenmacht naar Lombok. Ze werd verslagen en leed grote verliezen.
Daarna werd onmiddellijk versterking gezonden en gelukte het de rust en orde op het eiland te herstellen. Met de politiek van onthouding t.o.v. de buitenbezittingen was het meteen gedaan.

§ 63. De Ethische Koloniale Politiek.

Ethische Politiek.

Men is gewoon rond 1900 te spreken van **ethische koloniale politiek** en bedoelt dan, dat de Nederlandse regering bij haar koloniaal beleid, meer dan ooit te voren, rekening houdt met de eisen der ethiek.
De troonrede van 1901 zinspeelde daar reeds op, het streven van de Nederlanders moest zijn, Indië op te voeden tot zelfstandigheid.

Bewustwording der Inheemsen.

In die zelfde tijd ontwaakte bij de ontwikkelde Indonesiërs een sterker nationaliteitsbesef. De invloed van de Russisch-Japanse oorlog (1904—'05) en van de revolutie in China (1911) waren duidelijk merkbaar in geheel Azië. Het gouvernement heeft zich beijverd, zo snel mogelijk — sommigen zeggen te snel — de vereiste veranderingen in te voeren.
Het onderwijs breidde zich voortdurend uit; de pers, ook de inlandse, won aan betekenis.

Boedi Oetomo.

Uit de kringen der intellectuelen kwamen ook verenigingen op, in de regel zonder direct politiek karakter. **Boedi Oetomo** (Het Schone Streven) trachtte de verheffing van de inheemsen en de gelijkstelling der rassen te bevorderen.

Sarikat Islam.

Handelaars en kooplieden van gebatikte goederen vormden de **Sarikat Islam.** Had deze organisatie in 't eerst slechts een economische doelstelling, geleidelijk trad ze op als de voorvechtster van de Islam.
Later verenigden zich Boedi Oetomo en Sarikat Islam met de Indische afdeling der S.D.A.P. tot de **Radicale Concentratie.** Een parlementaire regeringsvorm was hun verlangen.
Naast tal van andere groeperingen en partijen kwam er ook een **Indische Communistische Partij.**
Echter groeide bij dit alles een nationalisme, dat volledige zelfstandigheid, dadelijk, eiste. Non-coöperatie, was de leus van deze geavanceerden.

De regering van haar kant, trachtte de inlandse bevolking deel te doen nemen aan het bestuur. Door de decentralisatie werden locale raden en gemeenteraden (in de grootste plaatsen) ingesteld. Een geheel nieuwe bestuursindeling op Java kreeg geleidelijk haar beslag.

Decentralisatiewet 1903.

De Staten-Generaal keurden in 1916 een wetsontwerp goed, waarbij een **Volksraad** voor Indië in het leven werd geroepen. Twee jaar later werd de eerste zitting geopend. De voorzitter werd benoemd door de Kroon, van de overige 38 leden werd de helft benoemd, de helft gekozen.

Volksraad 1916.

Zitting van de Volksraad

De gevolgen van de grondwetsherziening 1922 waren speciaal voor Indonesië van belang. De Volksraad werd van adviserend lichaam, mederegerend!

Voortaan werd de begroting voor Indië in de Volksraad behandeld en vastgesteld. Daarna mogen de Staten-Generaal niets meer wijzigen, aannemen of verwerpen is voor hen het alternatief.

En toch gingen al deze hervormingen de felst-nationalistisch gezinden niet ver genoeg! De muiterij op de „Zeven Provin-

De Zeven-Provinciën 1935.

ciën", toonde hoe het ontzag voor de regering gedaald was. Dat het gouvernement sinds dien met nog meer omzichtigheid te werk ging, valt te begrijpen. Revolutionnaire elementen werden in concentratie-kampen geïsoleerd.

Petitie Soetardjo 1936.

Het lid van de Volksraad **Soetardjo** diende een voorstel in, om de Nederlandse regering uit te nodigen een conferentie te organiseren, waar Nederland en Indië op basis van gelijkheid overleg zouden plegen over de Indische zelfstandigheid, binnen het bepaalde van art. 1 van de grondwet.

In het moederland achtte men dit voorstel praematuur en dus werd de petitie niet ingewilligd.

Zending en Missie.

Behalve het gouvernement en vele particuliere ondernemingen hebben vooral de kerken bijgedragen aan de opheffing van het leven van de inlander.

Zending (Protestants) en Missie (Rooms) hebben in de 19e en 20e eeuw met kracht de kerstening van Indonesië ter hand genomen. Door onderwijs, lectuurverspreiding en medische verzorging zijn duizenden Mohammedanen tot het Christendom gebracht.

Economische Bloei.

Door de vrije cultures is de opbloei van het economische leven in versneld tempo doorgegaan. Ook de wetenschap werd in dienst gesteld van de vele ondernemingen en steeds beter resultaten werden bereikt. Suiker, tabak en rubber, straks ook petroleum werden producten, die ondernemers en arbeiders (blanken en inheemsen) een behoorlijk bestaan opleverden.

Java en Sumatra deelden vooral in de vooruitgang. Java werd een „Europees" aandoend eiland; spoorwegen en autobanen bevorderden het verkeer; de steden werden fraai aangelegd en modern ingericht.

Ook Sumatra, vooral de Oostkust deelde in deze voorspoed.

West-Indië.

In de West ging het economisch veel minder goed. De afschaffing van de slavernij (1863) deed het aantal arbeidskrachten in Suriname snel afnemen. Import van Javanen en Indiërs betekende te weinig om resultaten af te kunnen werpen.

De petroleumhaven Curaçao nam voortdurend in belangrijkheid toe. Vooral na de opening van het Panama-kanaal.

Hernhutters.

De zending gedreven door de **Hernhutters**, heeft in Suriname mooi werk geleverd.

§ 64. **Nederland tussen de twee wereldoorlogen.**

De Nederlandse geschiedenis tussen de jaren 1919 en 1939 laat zich in drie perioden verdelen: *Indeling.*

1. Het tijdperk, waarin de gevolgen van de oorlog moeten overwonnen worden 1919—'24.
2. De periode van economische opleving 1924—'30.
3. De tijd, waarin ons land de gevolgen van de wereldcrisis ondervindt.

Ruys de Beerenbrouck. In 1919 was **Ruys de Beerenbrouck premier.** Hij was de eerste Rooms-Katholieke premier in ons land. Zijn 1e ministerie was van 1918—'22. Zijn 2e van 1922—'25 en zijn 3e van 1929—'33. Een invloedrijk man in die dagen was de bekwame leider der R.K. S(taats)P(artij) **Mgr. Nolens.** Hem was aanvankelijk de opdracht tot kabinetsformatie verleend, maar hij trok zich terug omdat hij begreep, dat de coalitiegenoten niet gaarne een katholiek priester als premier zouden zien.

Democratische leuzen. De tijd na de oorlog was een tijd van democratische hervormingen. Men wenste een achturige arbeidsdag, actief vrouwenkiesrecht en velen spraken van afschaffing der Eerste Kamer.

Actief Vrouwenkiesrecht. In 1918 diende **Marchant** een initiatiefvoorstel in tot invoering van algemeen vrouwenkiesrecht. Dit voorstel werd met spoed behandeld en verscheen reeds in 1919 in het Staatsblad. Minister **Aalberse,** wist bij zijn arbeidswet, de 8-urige-arbeidsdag en de 45-urige werkweek in te voeren. Weldra werd het 8½ uur en 48 uur waartoe men door de buitenlandse concurrentie gedwongen werd. **Talma's** verzekeringswetgeving werd ingevoerd. In de eerste plaats de invaliditeitswet met ouderdomsverzekering. De ziektewet werd pas na enige wijzigingen in 1930 in practijk gebracht.

De volksgezondheid werd op alle mogelijke manieren verbeterd. De woningbouw met overheidssteun werd krachtig ter hand genomen.

Wet De Visser. De schoolstrijd was reeds in principe in 1917 geëindigd. De financiële gelijkstelling tussen openbare en bijzondere school, werd door de minister van onderwijs **Dr de Visser** in een schoolwet uitgewerkt in 1920. Deze wet werd met een grote meerderheid aangenomen.

Economische toestand. De economische toestand was na de wereldoorlog goed. Veel

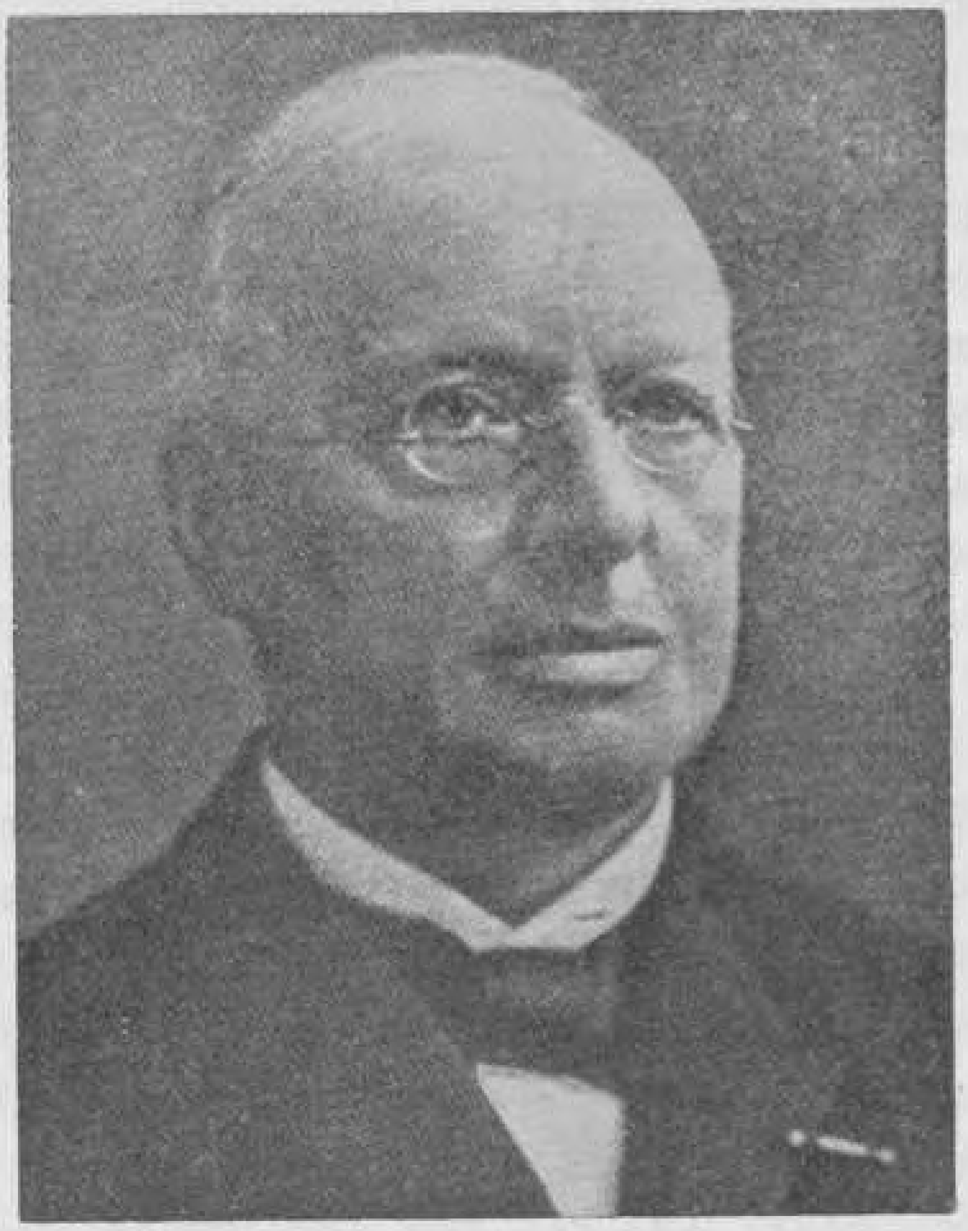

Dr J. Th. de Visser

achterstand, in de mobilisatiejaren ontstaan, moest worden ingehaald. De lonen waren en bleven hoog, de arbeidstijden kort en van werkloosheid was geen sprake.

Maar reeds aan het eind van 1920 eindigde de schijnwelvaart. De koersen der effecten daalden; de werkloosheid steeg en het aantal faillissementen nam toe. De belastingopbrengst daalde, zodat er ook voor de staat financiële moeilijkheden ontstonden in verband met de staatsschuld, die in de oorlog van één tot drie milliard was opgelopen.

Het gevaar van inflatie was niet denkbeeldig. Voor alles wilde de regering de „gave gulden" redden; zodat bezuinigingsmaatregelen noodzakelijk waren. De klassen bij het onderwijs werden groter, de lonen en salarissen gekort en de uitvoering van openbare werken, geschorst. Deze financiële politiek bracht de regering in moeilijkheden. Ook het militaire beleid veroorzaakte conflicten met de Kamer.

Grondwetsherziening 1922.

In deze tijd kwam de grondwetsherziening tot stand. Deze herziening viel heel wat soberder uit, dan men er van verwacht had. De Eerste Kamer bleef. Zij zou voortaan gekozen worden

volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. De zittingsduur werd van 9 jaar op 6 jaar gebracht met driejaarlijkse aftreding van de helft der leden. Een andere wijziging was, dat de term „het grondgebied in Europa en de koloniën (de West) en bezittingen (de Oost) in andere werelddelen vervangen werd door „het grondgebied van Nederland, Nederlands-Indië, Suriname en Curaçao", waarmee de koloniën in theorie als gelijkwaardige rijksdelen werden erkend.
Het recht op de troonopvolging werd beperkt tot de directe afstammelingen van koning Willem I.
Het recht van oorlogsverklaring bleef aan de koning, maar voorafgaande toestemming der Staten-Generaal was noodzakelijk. Tractaten met vreemde mogendheden gesloten, moesten door de Staten-Generaal bekrachtigd worden. Hieruit kunnen we opmaken, dat de „geheime diplomatie" afgedaan had.

48-urige werkweek.

In hetzelfde jaar werd de arbeidsweek van 45 op 48 uur gebracht.

Vlootwet 1923.

De vlootwet bracht de politieke gemoederen in deze tijd in beweging. Velen vonden de marineuitgaven in een tijd van bezuiniging te hoog. De S.D.A.P. organiseerde een petitionnement, waarop in enkele weken door honderdduizenden getekend werd. De Tweede Kamer verwierp de vlootwet met 50 tegen 49 stemmen. Tien leden van de R.K. Staatspartij hadden tegengestemd (1923).

Kabinet Colijn.

Het kabinet bood zijn ontslag aan. Een oplossing van de kabinetscrisis was moeilijk te vinden. Verschillende pogingen hadden geen succes opgeleverd, zodat het ministerie Ruys de Beerenbrouck ten slotte besloot aan te blijven, tot de volgende periodieke verkiezingen (1925). Deze leverden weer een overwinning voor de Coalitie op, alhoewel de meerderheid kleiner was dan in 1922. Colijn kreeg de opdracht een nieuw kabinet te vormen. Dit kabinet was van korte duur. De kwestie van het gezantschap bij de paus, veroorzaakte zijn val.

Gezantschap bij de paus.

Het gezantschap was in 1870, nadat de paus zijn wereldlijk gezag verloren had, opgeheven. In 1915 was het hersteld, omdat tijdens de wereldoorlog het Vaticaan een centrum werd van diplomatiek verkeer en minister Cort van der Linden het voor ons land nodig vond om daar tijdelijk een Nederlandse vertegenwoordiger te hebben om nota te kunnen nemen van hetgeen in Rome gebeurde tot herstel van de vrede. Toen na

de oorlog, minister **Van Karnebeek** voorstelde het gezantschap bij het Vaticaan blijvend te maken, waren de Christelijk Historischen heftige tegenstanders van dit plan. Er ging bijna geen jaar voorbij of men probeerde van die zijde de begroting van buitenlandse zaken te amenderen, om te komen tot opheffing van het gezantschap. In een avondzitting in 1925 kwam **Kersten** met het amendement om de gelden op de begroting voor de bewuste gezantschapspost te schrappen. Nolens verklaarde toen, dat bij aanneming van het amendement, samenwerking tussen de

Amendement Kersten.

R.K. Staatspartij en groepen, die medewerkten aan de opheffing van deze gezantschapspost, niet meer mogelijk zou zijn. De volgende dag werd het amendement aangenomen. De C.H.U. had voor gestemd. De gehele linkerzijde stemde voor. Marchant, de leider van de Vrijzinnig Democraten, verklaarde voor te stemmen, om een eind aan het voortbestaan van de rechtse coalitie te maken, die volgens zijn mening schade voor het land betekende. Het kabinet bood zijn ontslag aan. De regeringscrisis duurde maanden. **Marchant** kon aan een opdracht, een nieuw kabinet te vormen, niet voldoen, daar de katholieken verklaar-

De C.H.U. hadden voorgestemd.

den, alleen bij uiterste noodzaak" met de S.D.A.P. te willen samenwerken. Na het optreden van verschillende formateurs gelukte het eindelijk aan **De Geer** (C.H.) een ministerie te vormen. Het was een extra-parlementair kabinet.

Kabinet De Geer 1926—'29.

De Geer nam zelf de portefeuille van financiën. Van Karnebeek was aan het hoofd der buitenlandse zaken gebleven. Hij zou weldra struikelen over het Nederlands-Belgisch verdrag.

Verhouding tot België.

De verhouding tot België was na de eerste wereldoorlog niet al te gunstig. België, behorende tot de overwinnaars, achtte de tijd gunstig, om met enkele eisen, voor de dag te komen. Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg wilde België annexeren. Van Karnebeek ging in 1919 naar Parijs om daar het Nederlandse standpunt nader toe te lichten. Hij deed dat met grote kennis van zaken. De conclusie van de mogendheden was dat van annexatie geen sprake kon zijn. Wel waren de mogendheden van mening, dat het verdrag van 1839 herzien moest worden. Daartoe werd een commissie benoemd, bestaande uit vertegenwoordigers van Nederland, België en de mogendheden.

Belgisch Verdrag.

Eindelijk kwam een ontwerp-verdrag tot stand in 1925. Dit tractaat behelsde een nieuw Schelde-regiem en de aanleg van nieuwe kanalen ter verbetering van de verbinding van Antwerpen met de Rijn. Een kanaal zou lopen van Antwerpen door Nederlands Limburg naar Ruhrort en van Antwerpen naar Moerdijk. De grote mogendheden toonden voor deze zaak geen belangstelling meer. In ons land openbaarde zich een felle oppositie tegen het tractaat. Vooral in Rotterdam verzette men zich tegen het Moerdijkkanaal. Minister Van Karnebeek wist na kranige verdediging de Tweede Kamer het ontwerp te doen aannemen, maar de Eerste Kamer verwierp het. Deze beslissing noopte Van Karnebeek tot heengaan. Weldra werd hij commissaris der koningin van Zuid-Holland.

3e Kabinet Ruys de Beerenbrouck 1929—1933.

De verkiezingen van 1929 brachten het 3e ministerie Ruys de Beerenbrouck. Eerst trachtte hij een parlementair ministerie te vormen, maar deze poging mislukte. De formatie van een extraparlementair was spoedig klaar.

De in 1929 uitgebroken crisis in Amerika liet ons land niet onbewogen. Ook in ons land en in onze koloniën ging het bedrijfsleven zienderogen achteruit en nam de werkloosheid onrustbarend toe. Deze noodlottige gang van zaken plaatste

de regering voor grote moeilijkheden. Zij trachtte door „werkverruiming" en „werkverschaffing" de werkgelegenheid te vergroten. Zij, die ondanks alle maatregelen werkloos bleven, kregen steun, die door de gemeente betaald werd en deze werd weer financiëel geholpen door het Rijk, waardoor de autonomie der gemeente in gevaar dreigde te komen.
Het binnenlandse bedrijfsleven trachtte de regering te steunen door het nemen van contingenteringsmaatregelen en door verhoging van de invoerrechten. De positie van de regering werd

Dr H. Colijn

hierdoor niet sterker, daar vele Kamerleden van zo'n bescherming niet gediend waren.

De Zeven-Provinciën.

De kloof tussen de burgerlijke groepen en de sociaal-democraten werd groter door de muiterij op de Zeven Provinciën. De muiters hadden op eigen gezag het schip volle zee doen kiezen. De muiterij werd met geweld bedwongen, wat de socialisten de regering kwalijk namen.
In 1933 kregen we weer kamerverkiezingen. De communisten waren aan de winnende hand, maar daarnaast werd er ook groei geconstateerd bij fascistische en nationaal-socialistische

groeperingen. De N.S.B. — de nationaal-socialistische beweging van Mussert — had aan de verkiezingsstrijd geen deel genomen. Verder wonnen de Anti-Revolutionnairen 2 zetels. Colijn was de man, die als lijstaanvoerder veel stemmen vergaarde. Hij kreeg dan ook de opdracht tot formatie van een crisiskabinet. Hij stelde een kabinet samen, dat bestond uit Rooms-Katholieken, Anti-Revolutionairen, Chr.-Historischen, Liberalen en Vrijzinnig-Democraten.

2e ministerie Colijn 1933—'35.

Grote moeilijkheden kreeg de regering bij de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk en de sanering van de staatsfinanciën. De werkgelegenheid moest vergroot worden en de regering trachtte dat te doen door het particuliere bedrijfsleven te stimuleren. De lonen moesten naar beneden, maar dat verminderde weer de koopkracht van de massa, daardoor ontstonden een mindere vraag, een afnemende productie en groter werkloosheid. Deze aanpassingspolitiek lokte verzet uit bij de sociaaldemocraten, die de koopkracht wilden verhogen door hoger lonen en ruimere werklozen steun, maar hiervoor was de regering niet te vinden.

Monetaire politiek.

Het monetaire probleem hield eveneens velen bezig. De R.K. minister **Steenberghe,** was een voorstander van devaluatie, om daardoor de concurrentiemogelijkheden voor Nederland te vergroten voor de handel op het buitenland, waar het ene land na het andere reeds de munt gedevalueerd had. In 1936 ging ook ons land tot devaluatie over. Intussen had in 1935 een crisis in het kabinet plaats gehad en weer kwam er een kabinet Colijn, een „extra-parlementair kabinet op brede grondslag".

3e ministerie Colijn 1935—'37.

N.S.B.

De N.S.B. had in het voorjaar van 1935 het eerst aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten deelgenomen. Zij had de wind mee. Ontevredenheid over het regeerbeleid, de lang aanhoudende malaise, de verminderde werkloosheid in Duitsland, nadat Hitler in 1933 aan de macht was gekomen; al deze factoren maakten, dat zij acht procent van de stemmen kreeg. Bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer kreeg zij daar twee zetels. Zij ging uit van het principe: „Voor het zedelijk en lichamelijk welzijn van een volk is nodig een krachtig staatsbestuur, zelfrespect van de natie, tucht, orde, solidariteit van alle bevolkingsklassen en het voorgaan van het algemeen (nationaal) belang boven het groepsbelang en van het groepsbelang boven het persoonlijk belang. Zij wenste een één-partij-staat op corpo-

ratieve grondslag naar het voorbeeld van Duitsland en Italië." Verder huldigde zij het leidersbeginsel. Wat in Duitsland Hitler was, zou bij ons Mussert zijn. Wat in Duitsland de S.A. was, was bij ons de W.A. De Hitler Jugend was bij ons de „Jeugdstorm".

Het onnederlandse karakter van de beweging was de goede vaderlander niet naar de zin. Ook de kerken moesten principiëel niets hebben van een dictatoriale staat. Het aantal uitgebrachte stemmen bij de Kamerverkiezingen in 1937 op de N.S.B. liep aanzienlijk achteruit en het percentage daalde van 8 op 3,8.

Verbetering in 1937.

Het jaar 1937 bracht enige verbetering in het bedrijfsleven. Vooral de scheepswerven kregen meer werk, zodat er enige uitingen van optimisme vernomen werden. Deze oplossing hield echter verband met de nationale bewapening, daar men zich er meer en meer van bewust werd, dat de ontwikkeling in Duitsland het oorlogsgevaar met de dag deed toenemen. Vandaar toenemende bewapening en bevoorrading, dus meer vraag en meer bedrijvigheid. Geen wonder, dat de verkiezingsuitslag voor Colijn in 1937 gunstig was. Het aantal anti-revolutionaire zetels steeg van 14 tot 17. Kabinetsformateur werd weer Colijn. Hij kwam aan het hoofd van een nieuw departement — dat van Algemene Zaken.

4e ministerie Colijn 1937—'39.

Grondwetsherziening. van 1938.

Tot de eerste werkzaamheden van het kabinet behoorde de behandeling van de voorstellen tot grondwetsherziening. Deze had betrekking op de regeling van het inkomen der Kroon, op de schadeloosstelling en het pensioen der Tweede Kamerleden, de instelling van ministers zonder portefeuille en de instelling van openbare lichamen voor beroep en bedrijf.

Verder hield de Kamer zich bezig met de versterking der defensie. De schaduwen van de komende Tweede Wereldoorlog vielen vooruit en versomberden de toestand. Aan de andere kant zag men het verblijdende verschijnsel van een sterker wordende nationale eenheid, waarbij als altijd in onze geschiedenis het volk zich schaarde om het Oranjehuis. In de laatste tijd, was de aandacht op ons Vorstenhuis gevestigd. In 1934 was de Koningin-moeder, Emma, gestorven, enige maanden later prins Hendrik. In Januari '37 was prinses Juliana getrouwd met prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld en in Januari 1938 werd prinses Beatrix geboren en Augustus 1939 prinses Irene. In 1938 werd

Het Koninklijk Huis.

met grote dankbaarheid het veertigjarig jubileum van onze Koningin Wilhelmina gevierd.

Ministerie de Geer.

De internationale crisis bleef nog even uit, maar in 1939 maakte men weer een kabinetscrisis mee. De verhouding tot de Rooms-Katholieke ministers werd gespannen. Weer werd Colijn kabinetsformateur, maar zijn 5e ministerie was van korte duur. Ten slotte slaagde de Geer in de formatie van een nieuw kabinet, waarvan — voor het eerst in onze parlementaire geschiedenis — nu ook twee sociaal-democraten lid waren. Zij waren eerste rangs parlementaire figuren. Hieruit zien we, dat de toestand wel veranderd was. De S.D.A.P. stemde thans voor de oorlogsbegrotingen en gaf zijn medewerking aan buitengewone militaire maatregelen, die door de spannende internationale toestand dringend geboden waren.

Socialistische ministers.

Tweede Wereldoorlog begint.

Dit ministerie was nauwelijks zijn werkzaamheden begonnen of de oorlog brak uit, naar aanleiding van het conflict tussen Duitsland en Polen om Danzig. In verband hiermee werd de algemene mobilisatie afgekondigd.

§ 65. **Dreigende Oorlog.**

Gunstige verschijnselen.

Het verdrag van Locarno in 1925 en Duitslands toetreding tot de Volkenbond waren hoopgevende symptomen en wezen op een betere verhouding tussen de overwinnaars en Duitsland. Reden tot een zeker optimisme bleef bestaan, nadat Duitsland het Youngplan aanvaard had en de geallieerde troepen het Rijnland ontruimden. Ook het Kelloggpact van 1928 had bij velen goede verwachtingen opgewekt. De crisis van 1929 sloeg echter alle optimistische verwachtingen de bodem in.

Ontwapeningsconferentie mislukt.

Niet alleen de economische problemen trokken in 1930 de aandacht, maar steeds was men nog niet klaar gekomen met de ontwapening. Wel was er sinds enige jaren een commissie tot voorbereiding van een Ontwapeningsconferentie aan de arbeid, maar deze commissie schoot slecht op. Vooral Duitsland drong aan op het houden van de conferentie. Eindelijk kwam de conferentie in 1932 te Genève bijeen.

De omstandigheden waren niet gunstig. De bezetting van Mandsjoekwo door de Japanners en de regeringswisseling in Duitsland, waar het gematigde kabinet **Brüning** vervangen werd door een ministerie **Von Papen,** dat sterk onder nationa-

listische druk stond, verhoogden de kans van slagen niet. Na zeer uitgebreide discussies — waaruit niet alleen het onderlinge wantrouwen bleek, maar ook dat de belangen zo ver uiteenliepen — was het resultaat nihil. Het gaf Duitsland aanleiding in 1933 de conferentie te verlaten. Het zegde zijn lidmaatschap van de Volkenbond op, waarbij het tevens verklaarde zich niet meer gebonden te achten aan de ontwapeningsvoorschriften.

Duitsland verlaat de Volkenbond 1933.

Ontwapeningsconferentie gaat uiteen, zonder resultaat 1934.

Zonder Duitsland kwam de conferentie in 1934 weer bijeen. Ook nu bereikte men niets, daar de besprekingen beinvloed werden door de toenemende bewapening van Duitsland. Zonder officiële sluiting ging de conferentie uiteen.

Rusland lid van de Volkenbond 1934.

Door de toenemende kracht van het nationaal-socialistisch Duitsland en het agressieve optreden van Japan in het Verre Oosten voelde Rusland zich bedreigd. Ook nu, evenals vroeger zocht Rusland aansluiting bij Frankrijk. In 1934 werd het lid van de Volkenbond en in 1935 hadden de oude bondgenoten Rusland en Frankrijk elkaar weer gevonden.

Duitsland bezet Rijnland.

Duitsland werkte hard aan zijn herbewapening. In 1935 werd de algemene dienstplicht weer ingevoerd. In Maart 1936 ging Hitler over tot bezetting van het Rijnland. Door deze daad schond hij zowel het vredesverdrag van Versailles als het Locarnoverdrag. Hitler motiveerde zijn optreden door te beweren, dat de Fransen door hun verbond met de Russen, het eerst het Locarno-pact geschonden hadden.

Houding van Engeland.

De Franse regering wilde onmiddellijk mobiliseren, maar de generaals verzetten zich hiertegen en stelden als voorwaarde, dat Engeland daadwerkelijke hulp moest verlenen, maar Engeland was niet bereid en gereed om Frankrijk te steunen. Het zat toen midden in de Abessijnse moeilijkheden, bovendien kreeg **Neville Chamberlain** steeds meer invloed in het conservatieve kabinet Baldwin. Chamberlain en nog enkele ministers stuurden aan op toenadering tot de dictatoren. Zij stonden een appeasement-politiek voor, een politiek dus, die vooral handhaving van de vrede bedoelde en die van de bezetting van het Rijnland gebruik wilde maken om met Hitler tot een compromis te komen.

Abessijnse oorlog 1935—'36.

Mussolini wenste Italië meer koloniën te geven. Hij sloeg het oog op Abessinië en begon aan de voorbereidingen. Eind 1934 raakten in Zuidoost-Ethiopië Abessijnse en Italiaanse patrouilles slaags. Abessinië wilde dit conflict door arbitrage tot oplossing brengen, maar Italië weigerde alle arbitrage. Daarom

ging Abessinië er toe over een beroep op de Volkenbond te doen, maar de Volkenbondsraad stelde de behandeling tot een volgende zitting uit.

Mislukking van een compromis met Italië.

Mussolini begreep heel goed, dat Engeland tegen een uitbreiding van de Italiaanse macht aan de Boven-Nijl en aan de Rode Zee was. Toch wilde Engeland aanvankelijk met de Franse politicus **Laval** Italië tevreden stellen met een deel van Abessinië. Met Mussolini viel echter niet te praten. Eindelijk be-

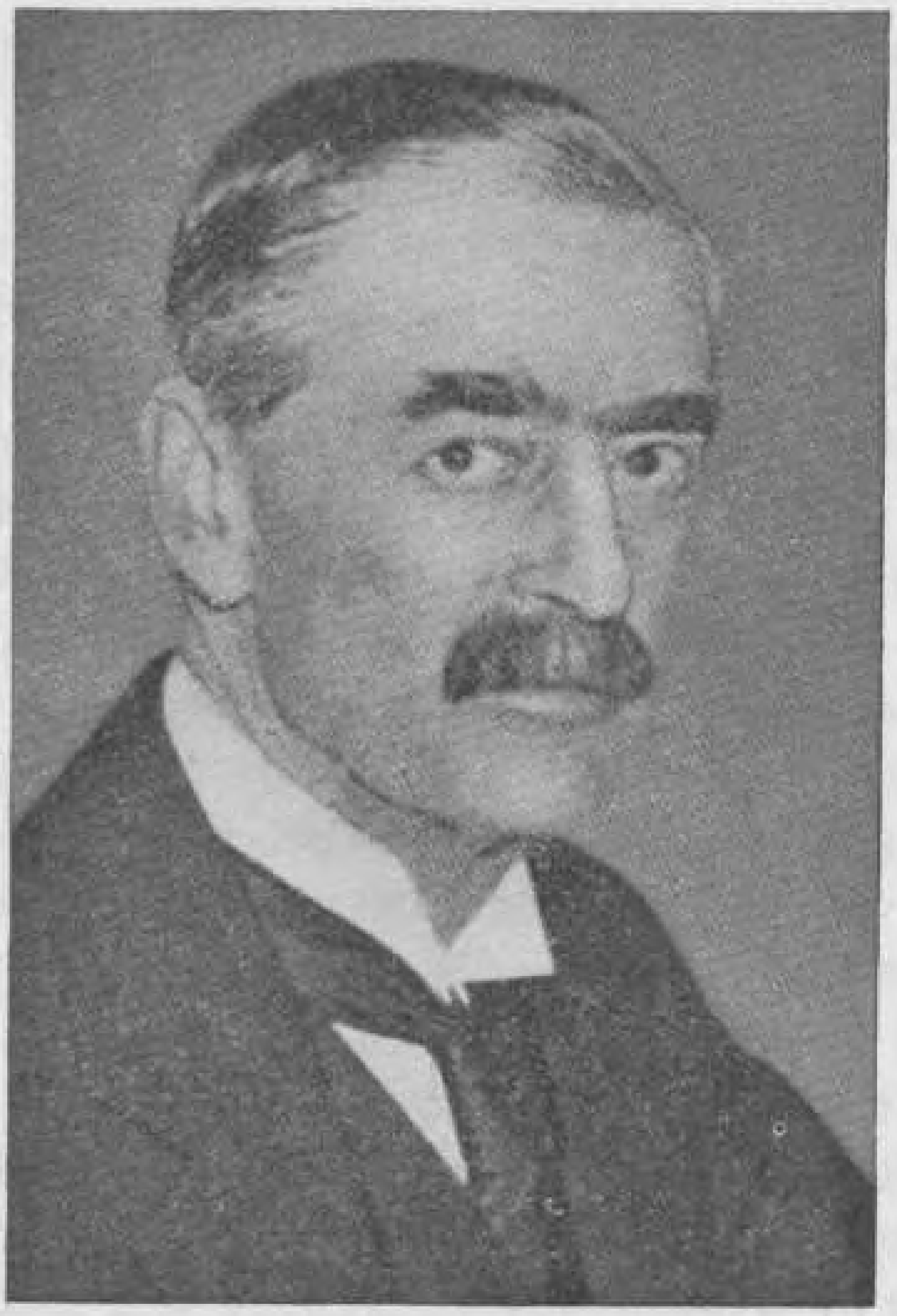

Neville Chamberlain (1869—1940)
„peace for our time" (1938)

greep de Engelse regering, dat met onderhandelen niets te bereiken was en verklaarde, dat Engeland zijn Volkenbondsverplichtingen zou nakomen. Een deel der Britse vloot werd bij Alexandrië geconcentreerd.

Maatregelen van de Volkenbond.

In October ging Mussolini tot de aanval over. De Volkenbondsraad verklaarde daarop Italië tot agressor, welk besluit door de Assemblée bekrachtigd werd. Italië zou geen financiële- of militaire hulp verleend mogen worden. Geen levering aan

Italië van producten, die voor de oorlogvoering gebruikt zouden kunnen worden. Het verbod van wapenleveranties aan Abessinië werd opgeheven. Duitsland, dat geen lid van de Volkenbond was, was op de hand van Italië. Mussolini ondervond daardoor indirect steun van Hitler. Frankrijk durfde zijn garnizoenen aan zijn oostgrens niet te verminderen. Engeland waagde het niet zijn vloot in de Noordzee te verzwakken. Rusland had bezwaar zijn luchtvloot naar Afrika te dirigeren.

Door Laval bereikt Italië zijn doel.

De Engelse minister **Anthony Eden,** deed als minister van Volkenbondszaken zijn uiterste best om Italië te dwingen Abessynië op te geven. Zijn politiek leed echter schipbreuk. Door het optreden van **Laval,** minister van Frankrijk, kwam het gehele sanctiesysteem op losse schroeven te staan. Frankrijk hield niet de hand aan het verbod van petroleumuitvoer naar Italië, zodat Mussolini niet al te zeer belemmerd werd in zijn actie tegen Abessynië. Het modern uitgeruste Italiaanse leger had tegenover de antiek-bewapende Abessynse stammen gemakkelijk spel. Zelfs ontzag Italië zich niet om door het gebruik van gifgassen de nagenoeg weerloze Abessynse bevolking tot onderwerping te brengen.

Victor Emanuel keizer van Ethiopië.

Al spoedig werd Addis Abeba bezet, de negus vluchtte en bereikte met Engelse hulp tenslotte Engeland. Mussolini verklaarde de oorlog voor geeindigd en koning **Victor Emanuel III** werd tot keizer van Ethiopië uiteengeroepen.

Gevolgen van de Abessijnse oorlog.

De gevolgen van deze overwinning van Italië waren belangrijk. Aan de zaak van de collectieve veiligheid was onberekenbare schade toegebracht. Weer was gebleken dat de nationale belangen prevaleerden t.o.v. de internationale verplichtingen. Italië trad uit de Volkenbond en wendde zich meer en meer tot Duitsland, zodat weldra de „as" Berlijn-Rome, een feit werd. De „asmogendheden" steunden de autoritaire partij in de Spaanse burgeroorlog, waardoor hun verhouding nog beter werd.

Japan zocht en vond toenadering tot Duitsland en later ook tot Italië door het sluiten van een „anti-kominternpact", dat naar de vorm de bestrijding van het internationale communisme, tot doel had.

De „Anschluss" met Oostenrijk.

Hitler was nu verzekerd van de vriendschap met Mussolini en besloot nu de Oostenrijkse-kwestie op te lossen. We hebben reeds gezien, dat Italië zich in 1934 verzette tegen de „Anschluss". Na de Abessynse oorlog zette Hitler zijn politiek vast-

beraden voort. In 1938 werd **Schuschnigg** te **Berchtesgaden** ontboden. De nationaal-socialisten kregen nu weer vrijheid voor hun optreden; zelfs werd de Oostenrijkse regering gedwongen **Seyss Inquart**, een nationaal socialist in de regering op te nemen. Van buiten af kon Schuschnigg geen hulp verwachten. Frankrijk beleefde weer eens een regeringscrisis en Chamberlain, die in 1937 Baldwin als premier was opgevolgd, was zich te zeer bewust van de onvoldoende toestand van de Britse bewapening. Zo stond Oostenrijk alleen. Schuschnigg speelde zijn laatste troef uit. Hij wilde een volksstemming houden en daar wilden Duitsland en de verrader Seyss-Inquart het niet op aan laten komen. Duitsland aarzelde niet lang en het Duitse leger trok Oostenrijk binnen en proclameerde de aansluiting.

De Sudeten-Duitsers.

Weldra werd nu de aandacht van de wereld op Tsjecho-Slowakije gevestigd. Het vraagstuk der „Sudetenduitsers", tot nu toe een binnenlandse aangelegenheid, werd toen een zaak van Europees gewicht.

Praag wenst de Sudeten-Duitsers geen autonomie te geven.

Tsjecho-Slowakije rekende op de hulp van zijn bondgenoten Rusland en Frankrijk, toen de „Sudetenduitsers" zeker van de hulp van Hitler een actie voor autonomie inzetten. Praag wenste dan ook aan de eis der „Sudetenduitsers" niet te voldoen, daar het heel goed begreep, dat de andere minderheden als Hongaren, Slowaken en Polen met dezelfde eis voor de dag zouden komen. De partijen stonden dus fel tegenover elkander. Een vergelijk werd onmogelijk gemaakt door de fatale appeasement-politiek van Chamberlain. Deze was van mening in een persoonlijk onderhoud met Hitler, een oplossing voor het probleem te kunnen vinden.

Berchtesgaden.

Chamberlain vloog naar **Berchtesgaden** en daar vond de ontmoeting plaats tussen de beide staatslieden. Resultaten had dit onderhoud niet. Chamberlain meende, dat door zijn bezoek de invasie in Tsjechoslowakije voorkomen was. Na overleg met de Franse regering, besloten Engeland en Frankrijk zich bij Hitlers eis neer te leggen. Deze eis hield in, dat alle gebieden waar de Duitsers een meerderheid hadden van boven 50 % der bevolking tot Duitsland zou „terugkeren". Praag voelde zich door de Westerse mogendheden in de steek gelaten en kon alleen nog op Rusland steunen. Dit bracht voor Tsjechoslowakije grote risico's mee, zodat de president Benesj besloot in Chamberlains voorstel toe te stemmen.

Godesberg. Voor de tweede maal bracht Chamberlain een bezoek aan Hitler, nu te **Godesberg.** Daar stelde Hitler zulke hoge eisen, dat oorlog onvermijdelijk scheen. Dat de oorlog op dat ogenblik nog niet begon, is te danken aan de tussenkomst van Italië, nadat de Franse regering daarom gevraagd had.

Bijeenkomst te München. Eind September 1938 kwamen de vier staatslieden **Chamberlain, Daladier, Hitler** en **Mussolini** te München bijeen. Hitler verkreeg alles wat hij te Godesberg gevraagd had. Tsjechoslowakije voelde zich diep teleurgesteld en bedrogen door Frankrijk en Engeland. In alle landen was de spanning gebroken. De oorlog was vermeden, de vrede gehandhaafd; zo meende men. Daladier en Chamberlain werden door een juichende menigte bij de terugkomst in hun vaderland een ovatie gebracht.

Gevolgen van München. Ook Rusland voelde zich in de steek gelaten door Frankrijk. Het verdacht de Westerse regeringen ervan, om Hitler tegen Rusland de vrije hand te laten en daardoor tijd te winnen voor de bewapening. Polen en Hongarije trokken eveneens grensgebieden van Tsjechoslowakije tot hun rijken.

Einde van Tsjechoslowakije. In Maart 1939 werd de republiek Tsjechoslowakije omgezet in een protectoraat Bohemen—Moravië. Het zou wel autonomie bezitten; maar gelijkertijd werd te Praag de hakenkruisvlag gehesen en Duitse troepen patrouilleerden door de straten.

Inlijving van Memelland. In dezelfde maand werd het Memelgebied door Duitsland ingelijfd. Litauen moest dit afstaan. Hieruit bleek de mislukking van Chamberlains politiek. Velen in Engeland gingen inzien, dat Hitler van toegeven niets moest hebben en in alle concessies, hem door de Westerse staten gedaan, een bewijs van zwakte zag. Ook Chamberlain veranderde van gevoelen. Engeland sloot een garantie-verdrag met Polen en iets later defensieve verdragen met Roemenië en Turkije.

Bezetting van Albanië. In April 1939 bezette Italië Albanië, onder voorwendsel, dat deze bezetting noodzakelijk was met het oog op de handhaving van de orde. In werkelijkheid wilde Mussolini op deze wijze de Italiaanse invloed op de Balkan uitbreiden.

Geen overeenkomst met Rusland. Men begreep, dat Polen nu aan de beurt zou komen en daarom trachtten Engeland en Frankrijk tot overeenkomst te komen met Rusland. Daar was **Litwinof** ontslagen en vervangen door **Molotof,** die anti-Frans en anti-Engels was. Overeenstemming werd dan ook niet bereikt. Intussen had Hitler aan Polen ver-

zocht Danzig tot het Derde Rijk te laten terug keren en door de Corridor aan Duitsland een brede verkeersweg af te staan. Beide eisen werden afgewezen.

Non-agressiepact tussen Duitsland en Rusland.

De mislukking der onderhandelingen tussen Rusland en de Westerse democratieën werd bevestigd door de ondertekening van een non-agressiepact door **Ribbentrop** en **Molotof** te Moskou. Hitler had wellicht verwacht, dat Frankrijk en Engeland zouden terugtrekken, maar zij verklaarden dat zij hun garantie, aan Polen gegeven, zouden nakomen. Op 29 Augustus vroeg Duitsland aan Polen binnen 24 uur een gevolmachtigde naar Berlijn te zenden. Engeland, wiens bemiddeling ingeroepen was, vond deze termijn te kort en verklaarde zich tegen het zenden van een gevolmachtigde, daar Hitler toch langs de normale diplomatieke weg zijn eisen aan Polen te kennen kon geven. De gevolmachtigde verscheen dan ook niet en Duitsland vatte dit als een verwerping van zijn voorwaarden op en op

Begin van de oorlog.

1 September 1939 's morgens om 5 uur rukten Duitse soldaten Polen binnen zonder voorafgaande oorlogsverklaring. Onmiddellijk vroeg Polen om hulp aan Frankrijk en Engeland. Beide staten verzochten Duitsland de krijgsverrichtingen te staken en toen aan deze eis geen gehoor werd gegeven verklaarden Engeland en Frankrijk op 3 September de oorlog aan Duitsland. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

§ 66. **De Tweede Wereldoorlog** (1939—'45).

Ondergang van Polen.

Polen had wel in de laatste dagen van Augustus zijn leger gemobiliseerd, maar was nog lang niet gereed, bovendien waren de Polen niet bestand tegen de goed met tanks en vliegtuigen uitgeruste vijand. Op vier punten rukte het gemotoriseerde Duitse leger snel op. De Duitse luchtmacht was spoedig meester boven geheel Polen. Warschau was weldra ingesloten en werd blootgesteld aan voortdurende zware luchtbombardementen.

Ingrijpen van Rusland.

Toch bestond nog een kans, dat de Polen in het Oosten van hun land in het moeilijk toegankelijk gebied een nieuw front zouden kunnen vormen en geholpen door de najaarsregens en door de naderende winter zich zouden kunnen handhaven. Ook deze kans ging verloren door het plotseling ingrijpen der Russen die hun optreden motiveerden met de bewering, dat de Poolse staat niet meer bestond en dat Rusland met het oog op

de bescherming van de Wit-Russische en Oekrainische minderheden geen anarchie aan zijn westgrens kon dulden. Met deze aanval in de rug moest Polen het verzet wel gauw opgeven. Ten slotte moest Warschau, dat voor een groot deel in puin lag, capituleren. De veldtocht in Polen was in vier weken afgelopen. Polen werd verdeeld en Rusland had een grote uitbreiding naar het westen verkregen, wat hem straks wel goed van pas zou komen.

Rusland versterkt zijn positie aan de Oostzee.

Stalin wilde de positie van Rusland aan de Oostzee versterken. De Baltische staten, die in 1918 na de Eerste Wereldoorlog uit het Tsarenrijk waren voortgekomen werden gedwongen op strategische punten, Russische troepen toe te laten. Zo werden **Estland, Letland** en **Litauen** geheel van de Sovjetrepubliek afhankelijk. De in deze staten wonende Duitsers werden naar het moederland geëvacueerd.

Finland aan de beurt.

Nu kwam de beurt aan Finland. Finland liet zich niet zo spoedig vangen en weigerde op de eisen van Rusland in te gaan. De oorlog was dan ook onvermijdelijk. Op drie plaatsen overschreden de Russische troepen de Finse grenzen. De sympathie van de gehele vrije wereld stond aan de zijde der Finnen. Zelfs de Volkenbond trad op en Rusland werd als lid geroyeerd.

Finland aan vrede.

Finland verzette zich op een wijze en met zulk een resultaat tegen zijn grote buurman, dat de Finnen na 5 weken strijd meer dan tevreden konden zijn, maar ten slotte moesten zij toch de ongelijke strijd opgeven. Het sloot vrede en moest enig gebied afstaan, o.a. Wiborg en Petsjamo, waardoor Rusland de verdediging van Leningrad beter zou kunnen verzorgen, wat Duitsland later tot zijn schade zou ondervinden.

Overval op Denemarken en Noorwegen.

In het Westen kwam het gedurende de winter niet tot militaire operaties van enige betekenis. Pas in het voorjaar 1940 begon hier de eigenlijke oorlog. Plotseling trokken de Duitse legers in April 1940 de Deense grens over. De verraste Denen boden vrijwel geen tegenstand, zodat het lot van Denemarken in één dag beslist was. Vandaar viel Duitsland Noorwegen aan. De Noren verdedigden zich zo taai mogelijk en werden gesteund door Engelse en Franse legerafdelingen, maar de Duitsers wisten geheel Noorwegen te bezetten. De Noorse regering vertrok naar Londen.

Chamberlain treedt af.

Het fiasco der Geallieerden bij de strijd in het Noorden werd de aanleiding tot het aftreden van Chamberlain. Hij werd ver-

vangen door **Winston Churchill.** De nieuwe regering werd gevormd door conservatieven, liberalen en labour, een nationaal kabinet dus.

Aanval der Duitsers op het Westen.

De 10e Mei 1940 begon de grote aanval op het Westen. In de vroege morgen overschreden de Duitse troepen zonder oorlogsverklaring de Nederlandse, de Belgische en Luxemburgse grenzen, ondanks de gegeven belofte om de neutraliteit van deze

Winston Churchill (Geboren: 1874)
„Give us the tools, we will finish the job"

landen te eerbiedigen. Ze kwamen als beschermers zoals het stond in de nota's die in Den Haag en Brussel werden overhandigd. Deze bescherming werd echter door beide regeringen niet gewenst en verontwaardigd werden de nota's afgewezen. In vijf dagen was de strijd in Nederland beslist. Direct in het begin had de vijand de vliegvelden of onbruikbaar gemaakt of door parachutisten bezet. Rotterdam wilden de Duitsers in de eerste plaats bezetten. De belangrijke Moerdijkbrug, werd vanuit de lucht overmeesterd. De Peelstelling werd door de Duitse pantsercolonnes doorbroken en in ijltempo trokken zij op naar het Noorden. Het Franse leger, dat naar ons land trok, om ons bij de verdediging te helpen kwam te laat en kon niet anders doen, dan met de rest van ons leger de terugtocht aanvaarden.

Grebbelinie.

De IJsellinie was intussen ook al door de Duitsers genomen en de vijand begon de aanval op de Grebbe-linie. In het Noorden waren afdelingen door Groningen en Friesland getrokken en trachtten via de Afsluitdijk Noord-Holland binnen te vallen.

Aan de Grebbe-linie en bij de Afsluitdijk werd door onze troepen dapper gevochten.

14 Mei.

De 14e Mei werd een sombere dag voor ons land. In strijd met het volkerenrecht werd de open stad Rotterdam een prooi van de vijandelijke vliegtuigen en het centrum van de stad stond in korte tijd in vlammen. Op dezelfde dag moesten de onzen uit de Grebbe-linie zich terugtrekken.

De Nederlandse regering naar Londen.

Intussen waren onze Koningin en de Nederlandse regering naar Londen uitgeweken, waarheen prinses Juliana en haar kinderen reeds eerder vertrokken waren.

Nederland legt de wapens neer.

Het volhouden van de strijd was nu een kwestie van enige uren geworden. De vijand stond reeds in de omgeving van Utrecht en toen het dreigement kwam deze stad hetzelfde lot te laten ondergaan als Rotterdam, besloot de Nederlandse opperbevelhebber **generaal Winkelman,** te capituleren. Het Nederlandse leger, behalve de troepen in Zeeland, legde de wapens neer.

België en Frankrijk geven de strijd op.

In dezelfde maand viel ook België en Frankrijk moest de 22e Juni een wapenstilstand sluiten. Het succes van de Duitse legers was dan ook overweldigend, dank zij de overmacht in de lucht en de voortreffelijkheid van de gemechaniseerde wapens. **Koning Leopold,** die persoonlijk het bevel voerde over het Belgische leger, aanvaardde de Duitse eis tot onvoorwaardelijke capitulatie. Hiermee ging de Belgische ministerraad niet accoord en verklaarde, dat de oorlog zou worden voortgezet. Hiermee begon de Belgische koningskwestie. De koning werd geinterneerd en later naar Duitsland gevoerd.

Inscheping te Duinkerken.

Het restant van de Geallieerde troepen trok zich terug op Duinkerken. Onder bescherming van de R.A.F., die de Luftwaffe de eerste klappen bezorgde, wist een groot deel van de Geallieerde troepen de dans te ontspringen en behouden in Engeland aan te komen. Een feit van grote betekenis voor het verder verloop van de oorlog.

Italië verklaart de oorlog.

Italië was tot nu toe neutraal gebleven. Toen de verwarring in Frankrijk steeds groter werd, besloot Mussolini niet langer toeschouwer te blijven en verklaarde Frankrijk en Engeland de oorlog, omdat de eer en de belangen van het vaderland hem die onherroepelijk opdrongen. Ook nu presteerde het Italiaanse leger niet veel. Bij een aanval in de West-Alpen werd het door het Franse leger teruggeworpen.

Frankrijk sluit een wapenstilstand.

Een nieuwe Franse regering, gevormd door de oude maarschalk

Pétain sloot in **Rethondes** op 22 Juni in dezelfde spoorwagen, waarin op 11 November 1918 de wapenstilstand was gesloten, een wapenstilstand.

Bezet en onbezet Frankrijk.

Frankrijk werd verdeeld in een bezet gedeelte en een veel kleiner onbezet deel. Alle wapens, vliegtuigen, moest de Franse regering in ongeschonden staat uitleveren. De vloot moest worden geconcentreerd in bepaalde havens, om daar onder toezicht van de Duitsers te worden ontwapend.

Prachtige houding van Engeland.

Duitsland had nu alleen nog met Engeland af te rekenen, wiens positie hachelijk was. De zee werd onveilig gemaakt vanuit West-Europa met duikboten en vliegtuigen. Ierland was neutraal gebleven en de verbinding met de Verenigde Staten daardoor onzeker. Rusland was verbonden met Duitsland. De Middellandse Zee werd min of meer beheerst door Mussolini. Engeland hield echter stand, ook al stond het alleen. Londen werd geteisterd door zware bombardementen. **Coventry** werd verwoest en Duitsland maakte zich klaar voor een landingspoging. Doch in de „battle of Britain" wist de R.A.F. de Luftwaffe, een grote nederlaag toe te brengen. De Duitsers verloren een groot aantal toestellen, maar wat nog belangrijker was, het verlies aan piloten was bij de Duitsers 7½ maal zo hoog als bij de Engelsen. Het was dan ook van wereld-historische betekenis en het strekt tot onvergankelijke eer van het Britse volk en van Churchill, dat Engeland in deze zware tijd standvastig volhield en daardoor de grondslag legde voor de latere overwinning.

Frankrijk.

De nieuwe Franse regering onder Pétain, als „Hoofd van de Franse Staat" vestigde zich in **Vichy.** De ziel van deze regering werd de fascistische **Laval.**

Generaal **de Gaulle,** die in een radiorede geprotesteerd had tegen de capitulatie, vormde in Londen een **Voorlopig Nationaal Comité,** dat de leiding nam in de strijd voor de bevrijding van Frankrijk.

De Balkan.

Steeds meer landen werden in de oorlog betrokken. Italië verklaarde aan Griekenland de oorlog, maar het verzet van Griekenland was zo voortreffelijk, dat Italië, zoals gewoonlijk, een pover figuur sloeg. Hongarije, Roemenië en Boelgarije werden Duitse satellietstaten. Ook Joego-Slavië scheen dezelfde richting uit te gaan. Koning Peter nam zelf de leiding in handen en benoemde een nieuw kabinet, dat de politiek van de „As" niet

wilde volgen. De „As" verklaarde daarop de oorlog aan Joego-Slavië en de Duitsers koelden hun woede, door Belgrado, evenals zij dit gedaan hadden met Warschau, Rotterdam en Coventry uit de lucht te bombarderen.

Strijd in Joego-Slavië.

De strijd in Joego-Slavië duurde maar kort. Ook dit land was niet in staat zich tegen de moderne Duitse wapens te verzetten. Geheel Joego-Slavië werd door Duitse troepen bezet, althans wat de hoofdwegen betreft. In het woeste en onherbergzame bergland was geen enkele Duitser veilig, dank zij het partisanenverzet onder **Tito.**

Verhouding tussen Rusland en Duitsland.

De verhouding tussen Duitsland en Rusland was voortdurend slechter geworden. Toen Hitler ging inzien, dat Engeland niet van plan was de strijd op te geven, gaf hij de generale staf order plannen gereed te maken voor een aanval op Rusland, dat hem zou kunnen helpen aan graan en olie. Wellicht hoopte hij in die strijd Engeland op zijn hand te krijgen. In dit licht moeten wij de vlucht van **Rudolff Hess** zien, die uit Duitsland in Schotland geland was, met geen andere bedoeling dan om de Britse regering een samengaan met Duitsland tegen Rusland voor te stellen. Rudolf Hess, de plaatsvervanger van de Führer, bereikte geen resultaat en werd geinterneerd.

Aanval op Rusland.

Juni 1941 gaf Hitler zijn leger bevel Rusland binnen te rukken. Finland sloot zich bij Duitsland aan om het verloren gebied op Rusland terug te winnen. Churchill maakte bekend, dat het Britse Rijk zich als bondgenoot van Rusland beschouwde, zodat Hitler de conclusie kon trekken, dat hij voortaan de oorlog op minstens twee fronten te voeren zou krijgen. De Duitsers behaalden grote successen en maakten vele krijgsgevangenen. De Russen vernielden op hun terugtocht alles wat te vernietigen was en pasten de tactiek van de verschroeide aarde in al zijn consequenties toe. Het gelukte de Duitsers echter niet om Leningrad en Moskou te bezetten. De strenge winter van 1941-1942 was een ramp, daar de Duitse legerleiding in vast vertrouwen op het slagen van de „blitzkrieg" geen voorzorgsmaatregelen had genomen voor de winterveldtocht. De Führer nam in deze tijd het opperbevelhebberschap van het leger op zich. De Russen bleven in het offensief en de Duitse linie werd over een aanzienlijke afstand teruggedrongen, maar nergens doorbroken.

In Mei 1942 hernamen de Duitsers het initiatief en weer was hun succes groot. De Duitsers wisten de Oekraine te nemen en bezetten Stalingrad en drongen door tot in de Kaukasus. Zelfs wisten Duitse Alpenjagers de hakenkruisvlag op de **Elbroez** te planten. Maar verder kwamen zij niet. De Russen, die achter de Oeral een machtige industrie hadden opgebouwd, kregen veel materiële steun van Engeland en Amerika. Veel oorlogsmateriaal bereikte Rusland in grote convooien via Moermansk en later ook via Perzië.

Nieuw Duits offensief.

Eind 1942 begon Rusland weer een winteroffensief en Stalingrad werd hernomen. In Februari 1943 moet de bevelhebber van het Zesde leger, **Von Paulus**, zich aan de Russen overgeven. Even daarvoor had ook het belegerde Leningrad enige verademing gekregen, doordat de Duitsers van de oever van het Ladogomeer verdreven werden. In het Zuiden werden de Duitsers al meer en meer teruggedrongen, terwijl de lange verbindingslijnen van de vijand door Russische partisanen onveilig gemaakt werden.

Rusland in de aanval.

Toen Hitler Rusland aanviel, had Japan de handen vrij gekregen en besloten de leiding in het Verre Oosten met geweld te nemen. In de zomer en in de herfst van 1941 maakten zij zich klaar voor de strijd, terwijl zij door onderhandelingen met Amerika hun tegenstanders probeerden een rad voor de ogen te draaien. Wel liet Roosevelt, die in 1941 voor de derde maal tot president gekozen werd, zich niet verblinden, maar toch bereikte Japan dit, dat vele militaire leiders het dreigend gevaar niet onderkenden en door de vijand volkomen verrast werden. Zoals gewoonlijk begonnen de Japanners zonder oorlogsverklaring de strijd. In de vroege morgen van 7 December 1941 overviel hun luchtmacht de grote marinebasis der Verenigde Staten in de Pacific, **Pearl Harbour** op de Hawai-eilanden, waarbij de Amerikaanse verliezen zeer groot waren. De dag daarop volgde de Japanse oorlogsverklaring aan de Verenigde Staten en aan Engeland. Duitsland en Italië verklaarden eveneens daarna de oorlog aan de U.S.A. Wij sloten ons aan bij Amerika en Engeland tegen Japan.

Japanse overval op Pearl Harbour.

De Japanners hadden hun toebereidselen goed getroffen. In korte tijd veroverden zij een groot deel van Malakka en de Philippijnen. De Engelse vloot leed een gevoelig verlies, toen het nieuwste slagschip „Prince of Wales" en de slag-

Successen van de Japanners.

kruiser „Repulse" in dezelfde maand December door Japanse vliegers tot zinken werden gebracht. Op het eind van Januari was alleen Singapore nog in Britse handen en dat had weer fatale gevolgen voor de verdediging van Nederlands-Indië, want Nederlandse vliegtuigen en onderzeeërs steunden zo goed mogelijk de grote Britse vlootbasis. Singapore was echter niet te houden en viel in Japanse handen.

Nederlands-Indië bezet.

Nu was ons Indië aan de beurt. Soerabaja, onze vlootbasis werd voortdurend gebombardeerd. Palembang viel spoedig en toen ging het om Java. Toen een Japanse zeemacht in de Straat van Makassar gesignaleerd werd, trok onze aanvoerder, schout-bij-nacht **Doorman** er onmiddellijk heen. Op de 27e Februari 1942 stuitte hij in de Java Zee op een overmachtige Japanse vloot. Zonder aarzelen tastte hij de vijand aan en gaf zijn beroemde sein **„Ik val aan — volg mij"**. Het werd de laatste strijd van het kleine eskader, dat nog versterkt was met enkele Amerikaanse en Britse schepen. Dapper strijdend, werden bijna alle schepen vernietigd, ook het vlaggeschip van Doorman „De Ruyter".

Slag in de Java Zee.

Ned.-Indië bezet.

De weg naar Java was nu vrij. Na een week legden de Geallieerde troepen op Java de wapens neer. Weldra was geheel Nederlands-Indië bezet, al bleven hier en daar kleine groepen Nederlandse en Indonesische militairen een guerilla voeren.

Lend--lease.

Nu de U.S.A. meededen met de oorlog, stond Engeland niet meer alleen. Al voor de Unie in de oorlog betrokken was, had Roosevelt op alle mogelijke manier Engeland geholpen aan materiaal voor zijn oorlogsindustrie. Zo groot was die hoeveelheid, dat de betaling er van weldra moeilijkheden opleverde. Toen wist Roosevelt een oplossing voor de moeilijkheden. Hij diende in Januari 1941 bij het Congres het ontwerp van een **Leen- en Pachtwet** in, die het mogelijk maakte oorlogsmateriaal te lenen of te verhuren aan alle staten, waarvan de verdediging van vitaal belang voor de Unie was. De beide Huizen van het Congres namen deze wet met grote meerderheid aan. Het Isolationisme had afgedaan. Engeland verleende de Unie het medegebruik van verschillende marine- en luchtbases. Bovendien werd de Verenigde Staten de verdediging van Groenland en IJsland toevertrouwd.

De strijd in Afrika.

Een derde oorlogstoneel vormde Afrika. De Italianen waren al spoedig uit Abessynië verdreven, maar met behulp van het

Duitse leger onder bevel van **Rommel** wisten zij tot **El Alamein** door te dringen, maar daar werden de Duits-Italiaanse stellingen doorbroken en generaal **Montgomery** wist met zijn beroem-

Montgomery of Alamein (Geboren: 1887)

de 8e leger, de „woestijnratten" Rommel terug te drijven. In dezelfde tijd landde onverwachts een sterke Amerikaanse macht onder generaal **Eisenhower** in het Franse Marokko en Algiers.

Dwight Eisenhower (Geboren 1890)

De Duitsers boden nog enige maanden hardnekkige tegenstand in Tunis, maar in het voorjaar van 1943 werd het laatste verzet onderdrukt, zodat toen geheel Noord-Afrika in handen der Geallieerden gevallen was.

De Geallieerden sterker.

De kansen voor de Geallieerden werden beter. De krachtige

Amerikaanse hulp werd hoe langer hoe meer merkbaar. Het industriële overwicht werd duidelijk gedemonstreerd. Geweldige luchtvloten begonnen de Duitse- en Italiaanse oorlogsindustrieën te bombarderen. Door de toenemende activiteit van de Geallieerden werd het duikbootgevaar van maand tot maand kleiner.

De „Maquis".

Frankrijk, aangevuurd door De Gaulle's „Comité der Vrije Fransen" te Londen, ging steeds krachtiger aan de eigen bevrijding meewerken. De **„Maquis"** berokkenden de Duitsers veel overlast.

Sicilië.

Vanuit Noord-Afrika veroverden de Geallieerden Sicilië en drongen daarna op het vasteland van Italië door. Maarschalk **Badoglio** zag heel goed in, dat Italië aan de verkeerde kant stond. Een actieve beweging, die de sympathie van koning Victor Emmanuel III had, verklaarde zich tegen Mussolini, die weldra gearresteerd werd.

In opdracht van de koning vormde maarschalk Badoglio een nieuwe regering, die weldra contact met de Geallieerden had. Dit overleg leidde niet zo spoedig tot resultaten. De Duitsers wisten van deze verwarring goed gebruik te maken. Generaal **Kesselring** trok Noord-Italië binnen en bezette Rome. Vele Italiaanse soldaten werden als krijgsgevangenen naar Duitsland gevoerd. Het restant van de Italiaanse vloot ontsnapte aan de greep van de Duitsers en gaf zich aan de Engelsen over.

De strijd in Italië.

De strijd in Italië had maar weinig voortgang. De opschuiving van het front naar het Noorden werd door taaie tegenstand van de Duitsers belemmerd. De Geallieerden hadden een beslissing kunnen forceren, indien zij meer troepen en materiaal naar Italië hadden gezonden. Dit deden zij niet, omdat zij bezig waren met de voorbereidingen van de grote aanval op het Westen.

Bevrijding van Mussolini.

Mussolini werd op meesterlijke wijze gered door Duitse parachutisten. Onmiddellijk proclameerde hij de fascistische Italiaanse republiek, die onder zijn leiding stond en natuurlijk de zijde van de Duitsers koos.

Russisch offensief.

In de tweede helft van 1943 begonnen de Russen een nieuw offensief, dat eveneens goede resultaten opleverde. De Duitse legers werden teruggedrongen en al paste de legerleiding de tactiek van de elastische terugtocht toe, zij kon toch niet verhinderen, dat de Russen in de zomer van 1944 reeds aan de Weichsel stonden.

In Augustus 1941 reeds hadden Roosevelt en Churchill op het Engelse slagschip „**Prince of Wales**" in de baai van Newfoundland het **Atlantic charter** opgesteld. Amerika was toen nog niet in oorlog. Dit handvest, geleidelijk door alle Geallieerden getekend, stelde de beginselen vast van een rechtvaardige vrede en gaf tevens richtlijnen aan voor een organisatie van de wereld na de oorlog. Later werden herhaaldelijk bijeenkomsten belegd: zoals te **Teheran** in 1943, waar Stalin, Roosevelt en Churchill, elkaar ontmoetten en waar Rusland, dat vooral moeilijkheden met Polen had, in veel opzichten zijn zin kreeg. In 1945 kwamen de „Grote Drie" te **Jalta** in de Krim bijeen en na de overwinning te **Potsdam**, maar toen had Churchill plaats moeten maken voor **Attlee** en was door de dood van Roosevelt in April Truman president geworden.

Diplomatieke problemen.

In 1943 besloot men in Normandië te landen op een van de eerste dagen in Juni 1944. De landingsoperatie zou uitgevoerd worden onder het oppercommando van Eisenhower, terwijl Montgomery het landingsleger zou aanvoeren.

Invasieleger landt in Normandië.

Ongunstige weersomstandigheden maakten het noodzakelijk om D-day nog een dag te verzetten, maar op 6 Juni landde het invasieleger bij **Caen.** De landing, waar heel West-Europa hunkerend naar uitgekeken had, slaagde schitterend. Enkele weken boden de Duitsers onder **Von Rundstedt** nog krachtige tegenstand, maar einde Juli braken de Geallieerden gesteund door een enorme luchtmacht bij **Avranches** door en stormden de gemotoriseerde colonnes Frankrijk binnen.

Succes van de landing.

In Augustus 1944 landde eveneens een Geallieerd leger, voor een groot deel bestaande uit Franse troepen, onder bevel van de generaal **De Lattre de Tassigny** op de Franse Zuidkust een rukte zeer snel, daar de Duitse tegenstand niet groot was en ondergrondse verzetsstrijders krachtige hulp boden, in verschillende richtingen op. In drie maanden waren Frankrijk en België zo goed als geheel bevrijd en begin September trokken de Geallieerde troepen ons land binnen. Vele Duitse troepen vertrokken reeds uit ons land, gevolgd door de N.S.B.ers. Op „Dolle Dinsdag" deden vele optimistische gegeruchten de ronde en velen maakten zich gereed om de Geallieerde bevrijders te verwelkomen, maar voor een deel van Nederland zou de bezetting nog acht maanden moeten duren. Het

Landing in Zuid-Frankrijk.

„Dolle Dinsdag" 5 September 1944.

Geallieerde opperbevel zag grote gevaren in een verdere stoot in Noordoostelijke richting. De bevoorrading van de troepen zou door de lange verbindingslijnen moeilijkheden opleveren en een flankaanval van de Duitsers op de ver vooruitgeschoven troepen zou ernstige gevolgen kunnen hebben.

Aanslag op Hitler.

Vele Duitse generaals begrepen, dat het einde van de oorlog naderde. Om Duitsland voor veel leed te bewaren, kwam onder hoge officieren en ambtenaren het plan op, het nazi-bewind op zij te zetten. In de zomer van 1944 ontplofte in Hitlers hoofdkwartier de bom, die Duitsland en Europa van zijn tyran had moeten verlossen. De Führer werd slechts licht gewond en de aanleggers werden veroordeeld tot de strop, terwijl velen de hand aan zichzelf sloegen o.a. de bekende Duitse generaal **Rommel.**

Duitsland houdt nog vol.

Hitler dacht niet aan opgeven. Alle krachten waar Duitsland over beschikken kon, werden opgevorderd ter verdediging van het vaderland. **Goebbels** trachtte de moed er in te houden door te spreken over geheime wapenen, die straks de kans zouden doen keren. Eveneens hoopte men in Duitsland op verwijdering tussen de Geallieerden, maar deze bleven eensgezind en waren vastbesloten om de overwinning te behalen. Dat Roosevelt in 1944 voor de vierde maal tot president gekozen werd, wees uit, dat het Amerikaanse volk instemde met de politiek van zijn president. Zijn dood in 1945 bracht geen wijziging in de politieke opinie.

Montgommery poogt over de Rijn te komen.

Montgomery deed een poging om een overgang van de Rijn in handen te krijgen. De 17e September trachtten parachutisten de brug bij Grave over de Maas, die bij Nijmegen over de Waal en die bij Arnhem over de Rijn, te bezetten. Aan deze onderneming was wel enig risico verbonden en ze slaagde dan ook maar gedeeltelijk. Door Brabant werd een corridor gevormd tot Nijmegen, waar de Geallieerde troepen de brug in handen kregen, dank zij de activiteit van de B(innenlandse) S(trijdkrachten), die er in slaagden om de door de Duitsers aangebrachte springlading net op tijd te verwijderen, waardoor de brug intact bleef. De aanval op Arnhem mislukte. De Duitse tegenstand was zo sterk, dat na dagenlange strijd Arnhem weer ontruimd moest worden en de Geallieerde troepen zich ten Zuiden van de Rijn terugtrokken. De Betuwe bleef voor een belangrijk deel in handen der Duitsers.

De door onze regering geproclameerde spoorwegstaking slaagde prachtig, maar daar de opmars der troepen uitbleef, veroorzaakte deze staking een stillegging van bijna alle verkeer. Het Westen van ons land verkeerde dan ook in de winter 1944—'45 als in een belegerde vesting.

Spoorwegstaking.

Walcheren, nog steeds bezet door de vijandelijke troepen, werd zo gebombardeerd, dat de zeedijk het water niet meer kon keren en het eiland door de Duitsers moest worden opgegeven. Dit was noodzakelijk om de toegang tot Antwerpen vrij te maken.

Walcheren.

De Geallieerden konden nu via deze haven enorme massa's oorlogsmaterieel aanvoeren, die nodig waren voor de voorjaarsveldtocht tegen Duitsland.

In December 1944 was Von Rundstedt een tegen-offensief in de **Ardennen** begonnen. Door een overvloed van tanks en gesteund door een sterke luchtmacht slaagde de vijand er in diep in de Geallieerde linies door te dringen. De Amerikanen waren echter spoedig de schok te boven en generaal **Patton**, dreef de Duitsers naar hun uitgangspunt terug.

Laatste Duitse offensief.

Intussen hadden vele kleine bondgenoten van Duitsland, Finland, Bulgarije en Roemenië, vrede gesloten en had Duitsland de gehele Balkan moeten opgeven.

Aan het Italiaanse front veranderde de situatie in het jaar 1944 maar weinig en de Geallieerden wisten de Duitsers in een traag tempo terug te dringen. Ze moesten op de duur echter wijken en in Juni 1944 viel de Italiaanse hoofdstad. Onmiddelijk daarop deed koning Victor Emanuel III afstand van de troon ten behoeve van zijn zoon **Humbert.** Na de bevrijding van Rome gaf **Kesselring** de strijd nog niet op en verdedigde zich hardnekkig tegen de aanvallen van zijn tegenstanders, daarbij een goed gebruik makend van de voordelen, die de gesteldheid van het terrein bij een verdediging bood. Na het eind van het jaar was de opmars zo ver gevorderd, dat de Geallieerden de Povlakte konden binnentrekken.

De strijd in Italië.

De Russen zetten in het jaar 1944 vaart in hun offensief. Zij maakten geweldige vorderingen en nog in het najaar 1944 betraden zij de Duitse bodem.

De strijd in Rusland.

In het voorjaar 1945 begon de grote aanval op de vesting Duitsland. Van alle kanten drongen de legers Duitsland binnen. Het tempo was hoog en de opmars was door de Duitsers niet te

Het naderend einde van het Derde Rijk.

stuiten. Bij **Remagen** stormden de verbondenen over een brug die nog niet vernield was. In allerijl vormden zij een bruggenhoofd, zodat de natuurlijke barrière die de Rijn vormt, genomen was. Even later wist Montgomery bij Wezel aan de andere kant van de Rijn te komen en wist in korte tijd West-Duitsland te veroveren, terwijl de Canadese onderdelen van zijn leger het Oosten van ons land bevrijdden.

Bijeenkomst te Jalta.

In Februari 1945 hadden de „Grote Drie" een bijeenkomst gehad te Jalta. Daar werd niet alleen gesproken over de eindstrijd tegen Duitsland maar ook over de voorwaarden van de overgave, terwijl een demarcatielijn tussen Oost en West vastgesteld werd. Tevens werd bepaald dat te **San Francisco,** een internationale conferentie zou plaats vinden, die maatregelen zou moeten nemen voor een nieuwe wereldorganisatie, die na de vrede de mensheid een betere toekomst zou moeten brengen. Het was Franklin Delano Roosevelt echter niet gegeven de besluiten, waaraan hij zijn medewerking had verleend, te helpen uitvoeren. Zoals we reeds gezien hebben, overleed hij plotseling op 12 April 1945. Zijn dood bracht grote ontsteltenis, niet alleen in Amerika, maar allen, die zoveel te danken hadden aan de krachtige hulp die Amerika in deze geweldige worsteling geboden had, voelden zijn dood als een groot verlies.

Het einde.

De Russen drongen door tot Berlijn, waar Hitler zelf de leiding genomen had. Heftig was de laatste strijd daar, maar de Russische aanval was niet te keren. Hitler pleegde, na zijn huwelijk met Eva Braun, zelfmoord. Goebbels had dit reeds gedaan en Himmler zou volgen. Göring werd door de Amerikanen gevangen genomen. De 7e Mei te 14 uur 41 minuten ondertekende kolonel-generaal **Jodl,** als chef van de generale staf van de Wehrmacht, in het hoofdkwartier van generaal Eisenhower te Reims de onvoorwaardelijke capitulatie van de Duitse legers.

De strijd in het Verre Oosten.

De Japanse stormloop was tot staan gekomen voor Australië bereikt was. Van hieruit begon dan ook het Amerikaans-Australisch tegenoffensief. De leiding van de aanval was in handen van generaal **Mac Arthur.** Via de Salomonseilanden, Nieuw-Guinea en de Molukken moesten de Japanse legers, die zich hardnekkig verdedigden het ene steunpunt na het andere ontruimen. Ten slotte werden de Philippijnen heroverd. Daarop volgde de landing op **Okinawa,** een van de Rioe Kioeeilanden ten Z. van Japan. Nu begonnen de dagelijkse bombardementen

op de Japanse industriecentra. Wel werd Japan steeds meer in het nauw gedreven, maar een lange strijd lag nog, naar men meende, in het vooruitzicht. Op de conferentie van **Potsdam** in Juli 1945 werd dan ook door Truman en Attlee pressie uitgeoefend op Stalin om medewerking te verlenen aan de oorlog tegen Japan. Ook oefende de conferentie druk op Japan uit, nu Duitsland zich overgegeven gehad, om aan de hopeloze strijd een eind te maken. Aan dit verzoek werd niet voldaan. Japan weigerde zich over te geven, niettegenstaande de Japanse troepen in China eveneens werden teruggedrongen. Door de vrijgemaakte weg door Birma, kon men China nu voldoende hulp verschaffen.

Atoomwapen.

Op 5 Augustus werd de eerste atoombom uitgeworpen .De stad **Hirosjima** werd nagenoeg geheel vernietigd. Moskou verklaarde daarop de oorlog aan Japan en rukte snel op in Mandsjoekwo. Nadat nog een bom gevallen was op **Nagasaki**, gaf Japan zich de 14e Augustus over. De Tweede Wereldoorlog was hiermee geëindigd in een volledige overwinning der Geallieerden.

§ 67. Nederland in de Tweede Wereldoorlog.

Mobilisatie van ons leger.

In 1939, bij het uitbreken van de oorlog, ging onze regering tot mobilisatie van leger en vloot over. In het najaar van 1939 geraakte ons land in paniekstemming, toen men meende dat Duitsland gereed stond ons land te overvallen. Wilde geruchten deden toen al de ronde, maar de Duitsers gingen niet tot overschrijding van onze grenzen over. Toen in het voorjaar 1940 weer een grote activiteit der Duitse legers aan onze Oostgrens gaande was, begon onze regering het ergste te vrezen, alhoewel Hitler verklaarde onze neutraliteit te zullen eerbiedigen. We hebben reeds gezien, hoe Duitsland ons land overweldigde en ons leger na een strijd van vijf dagen capituleren moest.

Bezettingstijd.

De koninklijke familie was met de ministers naar Londen uitgeweken om van daaruit onze belangen te behartigen. Na enige tijd keerde minister-president **De Geer** naar ons land terug. Zijn opvolger was minister **Gerbrandy.** Ons land werd niet bij Duitsland ingelijfd, maar het beloofde niet veel goeds, toen hier de rijkscommissaris **Seyss Inquart** optrad voor het burgerlijk bestuur. De Duitsers behandelden ons land volkomen als

veroverd gebied. De voorraden werden naar Duitsland gesleept. De vijand wilde ons gebied inschakelen in de grote aanval op Engeland, die hij van plan was te ondernemen. Daartoe werden vliegvelden uitgebreid en grote lasten werden ons volk opgelegd door het bezettende leger.

De Nederlandse Bank, onder leiding van Rost van Tonningen, bracht steeds meer papieren geld in omloop, zodat het vertrouwen in het fiduciaire geld afnam en inflatie zijn intrede deed. Voor geestelijke vrijheid was geen plaats meer. De drukpersvrijheid, door ons altijd zo op prijs gesteld, verdween; de politieke partijen werden ontbonden; van vrijheid van vereniging en vergadering was geen sprake meer. Vele verenigingen werden opgeheven en hun bezittingen verbeurd verklaard. Daarentegen konden Winterhulp, de Nederlandse Volksdienst, de Kultuurkamer en verdere alle mantelorganisaties van de N.S.B. zich in de sympathie en de bescherming van de bezettende macht verheugen.

Terreur.

De weerstand van ons volk tegen de bezetter en tegen allen, die met de vijand samenwerkten, werd groter, en dit groeiend verzet noopte de vijand tot het nemen van tegenmaatregelen. De Joden moesten het weldra ontgelden en kwamen via Westerbork in Duitsland en Polen terecht. Duizenden van hen vonden daar een afschuwelijke dood. Van vele kanten werd de Joden steun verleend, maar de vijand zat niet stil en velen moesten boeten voor hulp aan hen verleend in de kampen van Amersfoort en Vught of werden naar Duitsland gevoerd. Vele arbeiders werden naar Duitsland gebracht om de oorlogsindustrie daar op volle toeren te laten draaien.

Illegaal verzet.

Deze actie van de vijand riep weer reactie op bij vele Nederlanders. Op alle mogelijke manieren werd de vijand tegengewerkt. Het illegale verzet werd georganiseerd en de verzetstrijders konden op veler sympathie rekenen. Enkelen van hen probeerden naar Engeland uit te wijken om zich daar bij de Nederlandse regering te melden; anderen trachtten berichten, die voor de Geallieerde oorlogsvoering belangrijk waren, over te brengen. Engelse piloten, hier neer gekomen, werden verstopt en alle pogingen werden aangewend om ze behouden naar de overzijde te brengen. Veel sabotage werd gepleegd, waartegen de Duitsers, van hun zijde begrijpelijk, kras optraden. Talrijke arrestaties vonden plaats en vele doodvonnissen werden uitge-

sproken. Waren de schuldigen onvindbaar, dan moesten gijzelaars de straf ondergaan. Zo werden op 15 Augustus 1942, toen de daders van een aanslag op een militaire trein onvindbaar bleken, vijf gijzelaars neergeschoten.

Geestelijk verzet.

Algemeen was het geestelijk verzet. Vele illegale blaadjes gingen van hand tot hand. Zij bevatten berichten omtrent de vorderingen van onze bondgenoten en trachtten op deze manier de goede vaderlanders te bemoedigen. Velen weigerden iedere medewerking aan de naziorganisatie als de „Kultuurkamer". De Leidse Universiteit protesteerde bij monde van professor **Cleveringa**, waarop die universiteit gesloten werd.

Verzet van de Kerken.

Ook de Kerken waren zich bewust van hun hoge roeping. Vele voorgangers moesten dat openlijk verzet boeten met hun leven. Desondanks protesteerden de kerken tegen maatregelen door de Rijkscommissaris genomen. Op 17 Febr. 1943 werd een protest verzonden door de samenwerkende kerken aan de Rijkscommissaris tegen het voortdurende onrecht en het als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mensen. Dit protest luidde:

's-Gravenhage, 17 Februari 1943.

Protest van de Kerk gericht aan de Rijkscommissaris.

„De Protestantse Kerken en de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland gevoelen zich genoopt zich nog eenmaal met diepen ernst tot U te richten, Heer Rijkscommissaris.

Zij hebben zich meermalen tot U gewend met ernstig beklag over de voortschrijding van het onrecht tegenover het Nederlandse volk, waardoor ook de Kerken zich diep getroffen gevoelen. Zoals zij het tegenover U uitspraken, hebben zij, krachtens de haar van Christus' wege opgelegde roeping, haar stem te doen horen, ook wanneer in het openbare leven de in het Evangelie verankerde beginselen worden aangetast. Zij noemen in het bijzonder die beginselen, welke de grondslagen uitmaken van ons christelijk volksleven: gerechtigheid, barmhartigheid en vrijheid van levensovertuiging. Zij moeten getuigen, dat ook de machthebbers onderworpen zijn aan de Goddelijke wet en zich hebben te onthouden van daden, welke door die wet worden veroordeeld. De Kerken staan schuldig, wanneer zij in gebreke zouden blijven de machthebbers te wijzen op de door hen bij hun machtsoefening begane zonden en zouden nalaten te waarschuwen voor het oordeel Gods.

De Kerken hebben reeds gewezen op:
de toenemende rechteloosheid;
het ten dode vervolgen van Joodse medeburgers;
het opdringen van een levens- en wereldbeschouwing, die lijnrecht in strijd is met het Evangelie van Jezus Christus;
de verplichte arbeidsdienst als nationaal-socialistisch opvoedings-instituut;
het aantasten van de vrijheid van het christelijk onderwijs;
het gedwongen tewerkstellen van Nederlandse arbeiders in Duitsland;
het ter dood brengen van gijzelaars;
het gevangen nemen en het gevangen houden van velen o.a. Kerkelijke ambtsdragers onder zodanige omstandigheden, dat reeds een ontstellend aantal in de concentratiekampen het offer van hun leven moesten brengen.
Thans is daarbij gekomen het als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mensen.
Door al deze handelingen is in toenemende mate het recht Gods geschonden.
De Kerken prediken tegen haat en wraakzucht in het hart van ons volk en verheffen hun stem tegen de uitingen daarvan. Niemand mag naar het Woord Gods eigen rechter zijn. Maar evenzeer hebben zij de roeping ook dit Woord van God te prediken: „Gij zult Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen".
Dit Woord geldt als richtsnoer bij alle gewetensconflicten, ook bij die welke door de genomen maatregelen zijn opgeroepen.
Om der wille van het recht Gods mag door niemand enige medewerking worden verleend aan daden van onrecht, omdat men zich daardoor aan dat onrecht mede schuldig maakt. Heer Rijkscommissaris, het is in gehoorzaamheid aan haar Heer, dat de Kerken dit woord tot U moeten richten; zij bidden God, dat Hij U in Zijn weg moge leiden tot herstel van het zo ernstig geschonden recht in de uitoefening van de macht."

Winter 1944/'45.

Na de slag van Arnhem in September 1944 werd het hoe langer hoe meer duidelijk, dat de Duitsers de strijd nog niet opgaven. De moeilijke winter van 1944 op 1945 zou er op volgen. De vijand vorderde alles wat hij maar krijgen kon. Kleren, fiet-

sen, arbeidskrachten eiste hij op: De verstrekte hoeveelheden voedsel werden kleiner en het hongerende Westen van ons land trok er op uit om voedsel te halen. Het voedselproducerend gedeelte van ons vaderland werd overstroomd door stedelingen en zoveel mogelijk werden zij, behoudens enige ongunstige uitzonderingen, geholpen. Toch was het sterftecijfer, vooral in de grote steden, groot.

Bevrijding van ons land April—Mei 1945.

Eindelijk was de hongerwinter voorbij, en toen de Geallieerden het offensief hervatten, herleefde de hoop. Ook de Duitsers zagen het einde naderen. Een van hun laatste wandaden was de onderwaterzetting van de Wieringermeer. Tot een aanval op West-Nederland kwam het niet meer. De Geallieerden wisten de Duitsers te dwingen voedselvoorziening door de lucht aan het noodlijdende Westen toe te staan en toen volgde al heel gauw de capitulatie (5 Mei).

§ 68. De Verenigde Naties.

Wereldconferentie van San Francisco.

Terwijl de Geallieerden nog in volle strijd waren werkten zij bij verschillende conferenties aan een plan tot de wederopbouw van de geteisterde en verscheurde wereld. Als resultaat van al die besprekingen kwam in April 1945 te San Francisco de stichtingsvergadering bijeen der **United Nations Organization,** die zich te New York zou vestigen en de gebreken van de Volkenbond trachtte te vermijden.

De U.S.A. lid van de U.N.O.

De U.S.A. hadden bij de werkzaamheden van de U.N.O. een actief aandeel, in tegenstelling met de Volkenbond, waarvan de grote Amerikaanse Republiek nooit lid was geweest. Was dit op zichzelf reeds een grote verbetering, vooral een vooruitgang was, dat thans ook tegen de verstoorders van de vrede dwangmiddelen konden worden gebruikt, desnoods wapengeweld. Voor dit laatste hoopt men te komen tot een militair apparaat. Direct werd al besloten, dat de leden van de U.N.O. verplicht zijn om vreemde strijdkrachten doortocht te verlenen en een deel van hun leger-, lucht- en vlootmacht af te staan om dwingend tegen de aanvaller op te treden. Een andere verbetering is de beperking van het vetorecht. Dit recht is nu beperkt tot de 5 grote mogendheden, die alle lid zijn van de **Veiligheidsraad.** De souvereiniteit van de afzonderlijke staten blijft uitgangspunt, al hoewel de verplichting tot medewerking aan een besluit wel eens een inperking van die souvereiniteit zou kunnen inhouden.

Organen. De voornaamste organen van de U.N.O. zijn:

1. **de Algemene Vergadering,** waarin elke Staat één stem uitbrengt. Zij komt minstens éénmaal per jaar bijeen en heeft de algemene leiding. Het **Secretariaat** handelt de lopende zaken af.
2. de **Veiligheidsraad.** Deze bestaat uit elf leden, waarvan de 5 grote mogendheden (Verenigde Staten, Groot Brittannië, Rusland, China en Frankrijk) permanent lid zijn en 6 kleinere staten voor de duur van twee jaar als niet-permanente leden fungeren. Deze Raad is belast met de handhaving van vrede en veiligheid en tracht alle conflicten langs vreedzame weg bij te leggen. De Veiligheidsraad neemt belangrijke besluiten met een meerderheid van minstens 7 stemmen. De 5 groten moeten alle hun goedkeuring geven en 2 der kleinere staten. Elk der 5 grote mogendheden heeft dus vetorecht en kan daardoor alle besluiten, waardoor zij haar eigen belangen benadeeld acht, tegenhouden. Deze bepaling in het Handvest heeft reeds vele moeilijkheden veroorzaakt.
3. De **Beheersraad** krijgt het toezicht over de gebieden welke onder beheer van de Verenigde Naties staan en dus nog geen eigen bestuur hebben.
4. De **Economische** en **Sociale Raad** heeft tot taak, economische en sociale moeilijkheden tot oplossing te brengen.
5. Het **Permament Hof** van **Internationale Justitie,** dat in Den Haag zetelt. De uitspraak van dit rechterlijk college is bindend.

§ 69. Na de Tweede Wereldoorlog.

Ontreddering. Dezelfde moeilijkheden van na de Eerste Wereldoorlog deden zich nu weer voor. De oorlog had niet alleen enorme verliezen aan mensenlevens gebracht, maar door vernietiging van kapitaalsgoederen was de mensheid zeer verarmd en was de economische nood onheilspellend toegenomen. De ontreddering, de geestelijke en materiële nood waren zo groot, dat het niet gemakkelijk was in deze chaotische wereld enige orde te scheppen. Over de middelen, om tot dat doel te komen, dacht men verschillend. *Gedirigeerde economie.* Had de staat in de oorlogsjaren de gehele leiding van het economische leven in handen genomen, daar de oorlog

immers „**totaal**" was, ook nu meenden velen dat de staat het economische leven moest blijven dirigeren. Een geleide economie dus. In Engeland werd de regering Churchill ten val gebracht. De Labour-Partij won de verkiezingen en **Attlee** werd prime-minister, die weldra een nationaliseringsprogramma tot uitvoering bracht. Niet alleen in Engeland, maar in vele West-Europese landen kregen de socialistische stromingen de leiding der regering in handen.

Attlee minister.

De Verenigde Staten keerden echter tot het vroegere liberale stelsel terug. De Staat moest zich zoveel mogelijk uit het economische leven terugtrekken. De „New-Deal" van Roosevelt had afgedaan..

Terugtrekking van de Staat uit het economische leven in Amerika.

Hiertegenover staat het Russisch-communistische stelsel. Ruslands macht was sterk toegenomen. Het had de Oost-Baltische Staten ingelijfd en stukken van Finland en Polen zich toegeëigend. Duitsland werd in 4 zones verdeeld, zodat de Russische invloedssfeer ver naar het Westen opdrong. Om Westerse begrippen en invloeden te weren, herleefde in Rusland het idee van tsaar Nicolaas I om de contacten met de niet-Russische wereld zoveel mogelijk tegen te gaan. Men ging spreken van het „IJzeren gordijn", dat de Westerse wereld afscheidde van de communistische. De hierdoor gevormde grens strekte zich uit van Stettin tot Triëst. Het in de Russische zone gelegen Berlijn kwam voor een gedeelte onder de invloed der Westelijke Geallieerden te staan. Toen Rusland door een blokkade dit gedeelte eveneens wilde bezetten wisten de Westerse mogendheden door een luchtbrug de blokkade te verhinderen. In Joego-Slavië kwam Tito op gespannen voet met Moskou te verkeren, daar hij niet langer consignes vanuit Rusland wilde afwachten.

„IJzeren Gordijn".

Berlijn.

Zo werd na de wereldoorlog de wereld weer in twee vijandige kampen verdeeld; het Westen onder leiding van de U.S.A. en de Russische sfeer. Engeland was zo zeer verzwakt, tengevolge van de grote oorlogsinspanning, dat de Verenigde Staten van Amerika, thans de onbetwistbare leiders zijn. In vele kwesties botsten de tegenstrijdige belangen tegen elkaar. Zo verleenden de Verenigde Staten hulp aan Griekenland, waar de communistische opstandelingen via Boelgarije, Albanië en toen Tito zich nog niet verzet had tegen Rusland, eveneens over Joego-Slavië steun verkregen. Ook in Noord-Perzië werd het opdringend communisme een halt toegeroepen.

Tegenstelling West-Oost.

Marshall-hulp.

Door de **Marshall-hulp** probeerden de Verenigde Staten, West-Europa economisch op de been te helpen, daar Amerika heel goed begreep, waar de communistische agenten niet stil zaten, dat de communistische propaganda minder resultaten zou boeken, indien de welvaart in West-Europa zo spoedig mogelijk terugkeerde.

Processen tegen oorlogsmisdadigers.

Er was ook een tegenstelling tussen overwinnaars en overwonnenen. Deze scheidingslijn loopt niet alleen tussen de vroegere vijandige staten, maar door iedere staat heen, waar collaborateurs met de vijand hadden samengewerkt. De ergste „oorlogsmisdadigers" werden voor het eerst in de geschiedenis voor een internationale strafrechtbank gedaagd en hun daden getoetst aan een algemeen geldend recht. Zowel in Duitsland (Proces te **Neurenberg**) als in Japan werden een vrij groot aantal doodvonnissen uitgesproken. Gehangen werden o.a. Seyss Inquart, Jodl. Göring pleegde zelfmoord.

Tsjecho-Slowakije.

In 1948 verkregen de Communisten in Tsjecho-Slowakije de leiding der regering in handen. **Gottwald** werd president. Processen zijn daar aan de orde van de dag en strenge straffen worden geëist tegen hen, die verdacht worden de communistische maatschappij te willen omverwerpen.

Perzië.

De gebeurtenissen in Perzië leidden na de oorlog bijna tot een conflict. Gedurende de oorlog was dit land door Engeland en Rusland bezet met het oog op de belangrijke oliebronnen en tevens omdat via Perzië tijdens de oorlog veel materiaal naar Rusland werd gevoerd. Na de oorlog wilden beide Staten in Perzië (Iran) hun invloed daar behouden. Door toedoen van de Veiligheidsraad werden de troepen teruggetrokken, hoewel Rusland het noordelijk deel van het land, Azerbeidsjan, bezet hield. De Perzische regering wist aan deze bezetting een eind te maken in 1946. De moeilijkheden van en over Perzië vloeien voort uit de olievoorraden. In het Z.W. van het land had de Anglo-Iranian Oil Company uitgestrekte petroleumvelden in exploitatie. Onder leiding van de premier **Mossadecq** begon men met de nationalisatie van de olieproductie. Hiertegen verzette zich Engeland en de Engelse deskundigen trokken zich terug, waardoor de productie nagenoeg stil kwam te liggen. De Perzische regering geraakte daardoor in grote moeilijkheden, omdat het land de inkomsten, verkregen uit de oliewinning, niet kan missen.

De pijpleidingen uit Iran, Irak en Arabië gaan door Syrië en Palestina, waardoor deze gebieden veel belangstelling van de grote mogendheden ondervinden. De beheersing van de Middellandse Zee en van het Suezkanaal zijn afhankelijk van de positie, waarin deze gebieden verkeren. *Het Nabije Oosten.*

De Joden wensten van Palestina een Joods vaderland te maken. De Arabische staten sympathiseerden allerminst met dit plan. Bij de stichting had men vermoed, dat Israël zich meer op Rusland zou oriënteren, maar dringende economische hulp die de Staat Israël nodig had, maakte meer aansluiting bij de Verenigde Staten noodzakelijk. Het immigratie-probleem was en bleef urgent. De regering had èn door dit probleem èn door de gespannen verhouding tot zijn naburen met grote economische moeilijkheden te kampen. Ondanks alle krachtige hulpacties, in vele delen van de wereld ondernomen en waardoor veel geld het land binnen stroomde, was en bleef de financiële en monetaire toestand zorgelijk. Daarom besloot de regering in 1951 tot de emisse van een obligatielening van 500 millioen dollar in de Verenigde Staten, om de financiële positie te verbeteren. *Israël.*

In 1947 en begin 1948 trokken de Engelsen zich bijna geheel uit Voor-Indië terug. Birma werd in begin 1948 een onafhankelijke souvereine republiek. Indië werd verdeeld in **India** (hoofdstad Delhi), waar de Hindoese Congrespartij de regering in handen heeft en een Islamietisch **Pakistan** (hoofdstad Karachi). Beide Staten behoren als „dominion" tot het Britse Gemenebest en hebben een parlementaire regering. *Toestand in Azië.*

India werd snel een eenheidsstaat. De kwestie over Kasjmir met Pakistan is nog niet opgelost. De buitenlandse politiek van India is er op gericht om de Aziatische landen een zelfstandige politiek te laten voeren en wil noch de leiding van de Verenigde Staten en het Westen, noch de leiding van Rusland of China aanvaarden. Toch onderhoudt het goede betrekkingen met die Staten; India ijvert zelfs voor de toelating van communistisch China tot de Verenigde Naties. Dit streven van de minister-president van India, **Pandit Nehroe,** schaadde echter zijn reputatie, nadat de Chinese troepen Tibet binnen rukten. *India.*

Pakistan wil zich meer en meer aansluiten bij de andere Islamietische Staten, zoals die reeds de Arabische liga vormen, en zal nooit de leiding van India willen aanvaarden, want de Hindoes en de Mohammedanen staan nog steeds vijandig *Pakistan.*

tegenover elkaar, bovendien belemmert de kwestie Kasjmir, waar beide landen aanspraken op laten gelden, een goede samenwerking.

Bezetting van Japan. Japan werd na de capitulatie door de Verenigde Staten bezet. **Mac Arthur**, in 1951 vervangen door **Ridgway**, had zich tot doel gesteld, Japan op te voeden tot een werkelijke democratie. Japan heeft de bezetting met oosterse berusting aanvaard en men hoopt, dat Japan, ook na de aanvaarding van de vrede van San Francisco (1951), het anti-communistische bolwerk is geworden, dat een belemmering is voor een verdere doorwerking van de communistische ideeën in het Verre Oosten.

China. Na de Tweede Wereldoorlog was er felle strijd in China tussen de Kwo-min-tangregering onder **Tsjang-Kai-sjek** en de communisten onder leiding van **Mao-Tse-toeng.** De Amerikaanse generaal **Marshall** trachtte tevergeefs te bemiddelen. De legers van Tsjang-Kai-Sjek werden verslagen en deze trokken zich terug op het eiland Formosa. De communisten zijn nog niet overgegaan tot een aanval op Formosa. Het communisme in China draagt een fel anti-christelijk karakter, zodat zending en missie practisch onmogelijk gemaakt worden; overigens sluit het communistisch systeem weinig aan bij karakter en volksaard der Chinezen.

Korea. Korea kreeg na de Tweede Wereldoorlog zijn onafhankelijkheid terug. Over de bestuursvorm kon men het niet eens worden. Ten slotte werd Noord-Korea bezet door de Russen en Zuid-Korea door de Amerikanen. De 38e breedtegraad vormde de scheidingslijn. In 1950 trokken Noordkoreaanse troepen over die breedtegraad. De Veiligheidsraad nam onmiddellijk maatregelen. De V.S. maakten enige divisies in Japan vrij om die te zenden naar het front in Korea. Vele anderen staten o.a. ook Nederland zonden troepen. Waren de Noord-Koreanen aanvankelijk aan de winnende hand, in het najaar van 1950 brachten de Verenigde Naties de Noord-Koreanen zo'n klap toe, dat het front ineenstortte. Toen de positie van Noord-Korea zeer moeilijk werd, mengden zich Chinese troepen, z.g. „vrijwilligers" in de strijd. Inmiddels werd Korea door de oorlog ontzettend geteisterd. Het aantal vluchtelingen is legio. Wel zijn er wapenstilstandsonderhandelingen aan de gang, maar het eind van die besprekingen is nog niet te zien.

Duitsland. Japan is met de Geallieerden eerder tot een vrede gekomen

dan Duitsland. Duitsland is nog altijd in twee delen verdeeld. West-Duitsland is een bondsrepubliek en is afhankelijk van de Geallieerde bezettingsautoriteiten. Oost-Duitsland, de Duitse Democratische Republiek, staat onder toezicht van de Russische bezettende macht. Beide delen volgen hun eigen weg. West-Duitsland, hoewel het nog geen volledige souvereiniteit verkregen heeft, ontwikkelt zich toch meer en meer als een zelfstandige mogendheid. Zo was West-Duitsland in de laatste raadgevende vergadering van de Raad van Europa te Straatsburg vertegenwoordigd.

Frankrijk.

De toestand was voor Frankrijk na 1945 evenzeer moeilijk. De partijstrijd is daar altijd fel geweest en nu het buitenlands gevaar voorlopig geweken was, werd die strijd nog heftiger gevoerd. De ministeries wisselen elkaar voortdurend af. Een belangrijk aandeel in die strijd had **De Gaulle.** In de strijd van 1940 had hij zich zeer moedig gedragen. Vanwege zijn buitengewone kwaliteiten werd hij tot generaal bevorderd. Toen hij vernam, dat de Franse regering een wapenstilstand zou vragen, ging hij naar Engeland en begon daar op te treden als de bevrijder van Frankrijk. Hij verklaarde: „La France a perdu une bataille; elle n'a pas perdu la guerre". Na de oorlog keerde hij in Frankrijk terug en stichtte de „Rassemblement du Peuple Français". In 1951 vormde deze partij de grootste fractie in de Assemblée Nationale. In 1946 kreeg de 4e Franse Republiek een nieuwe grondwet. Frankrijk heeft zich in 1949 aangesloten bij het Noord-Atlantisch Pact evenals de V.S., Groot-Brittannië en Noord-Ierland, Canada, Nederland, België, Luxemburg, Noorwegen, Denemarken, IJsland, Italië en Portugal.

Inhoud Noord-Atlantisch Pact.

„De Partijen bij dit Verdrag bevestigen opnieuw haar vertrouwen in de doeleinden en beginselen van het Handvest van de Verenigde Naties en haar wens om in vrede te leven met alle volken en alle regeringen.

Zij zijn vastbesloten, om de vrijheid, het gemeenschappelijk erfdeel en de beschaving van hun volken, welke zijn gegrondvest op beginselen van democratie, persoonlijke vrijheid en rechtsorde, veilig te stellen.

Zij zullen zich beijveren de stabiliteit en de welvaart in het Noord-Atlantisch gebied te bevorderen.

Zij zijn besloten haar krachten te verenigen voor de ge-

meenschappelijke verdediging en voor het behoud van vrede en veiligheid. Derhalve sluiten zij dit Noord-Atlantisch Verdrag."

Engeland.

Tegenover de plannen van een Europese federatie gedroeg Engeland zich tamelijk koel. Ook tegenover het plan van de Franse minister Schuman om te komen tot een gezamenlijke organisatie van de Europese staal- en steenkoolindustrie, had Groot-Brittannië en Noord-Ierland grote bezwaren. Engelands houding is afwijzend en dus isolationistisch. In 1952 behaalde de Conservatieven de meerderheid in het Lagerhuis en Churchill werd opnieuw prime-minister.

Verenigde Staten.

De Verenigde Staten van Amerika hadden zelf niet zoveel van de oorlog geleden. In 1945 was Franklin Delano Roosevelt overleden. Zijn opvolger was de vice-president **Truman,** die in 1949 herkozen werd. Het zakenleven ontwikkelde zich na de oorlog in het algemeen gunstig. Een groot bedrag van de belastinggelden wordt aangewend ter versterking van de defensie en de banden, die de V.S. en de N.A.T.O. (North Atlantic Treaty Organization)-landen verbinden, worden nauwer toegehaald. Eisenhower kreeg in 1951 het opperbevel over de N.A.T.O. Strijdmacht. Het atoom-onderzoek werd op energieke wijze voortgezet en sinds het uitbreden van de Koreaanse oorlog, wordt de sterkte van leger-, vloot- en luchtmacht nog meer opgevoerd.

Sovjet-Unie.

Rusland volgt in zijn buitenlandse beleid dezelfde politiek als vroeger. De satellietstaten, zoals Polen, Hongarije, Bulgarije en Tsjecho-Slowakije komen steeds meer onder contrôle van Rusland te staan. In de Koreaanse oorlog staat Moskou met zijn sympathie vanzelfsprekend aan de zijde der Noord-Koreanen.

§ 70. **Nederland na de Bevrijding.**

Buitenlandse politiek.

Onze buitenlandse politiek veranderde door de oorlog radicaal. Hielden we voor 1940 ons aan een neutraliteitspolitiek, thans zijn we partij geworden en zijn toekomst en lot van ons land zeer nauw verbonden met die van andere mogendheden. Door de toenadering met België ontstond in samenwerking met Luxemburg de „Benelux". Door onze aansluiting bij het Noord-Atlantische pact is militaire samenwerking noodzakelijk.

Wat de binnenlandse politiek betreft zien we de „Partij van de Arbeid" ontstaan uit de vroegere S.D.A.P. Vele vroegere Vrijzinnig-Democraten en andere Liberalen, maar ook velen uit de Rechtse groepen, die zich verzetten tegen de „antithese-politiek", sluiten zich bij de P.v.d.A. aan. Vooral in de C.H. Unie vindt de z.g. „doorbraak" warme verdedigers. Zij verzetten zich tegen een groepering van het volk in twee delen naar godsdienstige onderscheiding. Zij wensen dan ook geen samenwerking met de A.R. Volgens hen moet de C.H. Unie zich onttrekken aan de gevaren van afzondering en verstarring en de gehele Nederlandse bevolking de eis van vernieuwing van Staat en Maatschappij in christelijke zin voorhouden. Daarom zijn zij voorstanders van een ontwikkeling in nationale richting en wijzen de separatistische koers beslist af. *Politieke partijen.*

De C.H. Unie sprak zich uit voor een nauw „contact" tussen de Protestants-Christelijke partijen en bood dus weerstand aan de z.g. „doorbraakgedachten". Bij de verkiezingen in 1946 bleek dat deze doorbraakgedachte weinig vat gehad had op de kiezers, daar de C.H. Unie zich heeft weten te handhaven. *Houding van de C.H. Unie.*

Kort na de bevrijding droeg de Koningin aan de heren **Schermerhorn** en **Drees** op een voorlopige regering te vormen. Tot haar eerste taak behoorde de wederopbouw en verbetering van de voedselvoorziening. Verder moesten aanhangers van het Nationaal-socialisme, oorlogsmisdadigers en collaborateurs opgespoord en berecht worden. Mussert werd tot de doodstraf veroordeeld en gefusilleerd. *Ministerie Schermerhorn—Drees.*

De wederopbouw ondervond grote moeilijkheden. Het land was verarmd — de totale schade wordt geraamd op 15 milliard gulden — de aanvoer van materiaal stagneerde; er was een tekort aan geschoolde arbeiders. Met de voedselvoorziening vlotte het beter, maar de schaarste aan levensmiddelen bleef nog enige tijd voortduren, zodat de prijzen stegen. De regering trachtte de verhouding tussen prijzen en lonen in de hand te houden, daartoe was een geldsanering noodzakelijk. Minister **Lieftinck** wist deze sanering tot stand te brengen, wat de zwarte handel verminderde. *Wederopbouw.*

De oude Staten-Generaal werd in September aangevuld tot een „Noodparlement" en eerst in Mei 1946 werden de verkiezingen gehouden. Van verschillende zijden werd met nadruk aangedrongen op het houden van verkiezingen. De regering vond *„Noodparlement".*

dat niet nodig en dat niet alleen om zuiver technische redenen, maar zij was van mening, dat de tijd hiervoor nog niet rijp was. Er waren nieuwe stromingen in opkomst en men wilde de kiezers de tijd geven om hun standpunt t.o.v. de nieuwe oriëntering te vormen. In het „noodparlement" werd veel critiek uitgeoefend op de regering, daar zij zich niet hield aan de bestaande wetgeving. Het beleid in Indië o.a. vond bij velen afkeuring.

Verkiezingen in 1946.

Eindelijk werden in Mei 1946 de verkiezingen voor de Tweede Kamer gehouden. De uitslag beantwoordde niet aan de hoog gespannen verwachtingen van de aanhangers van de „Partij van de Arbeid". Zij behaalde 29 zetels.

Kabinet Beel.

Na de verkiezingen trad het kabinet-**Beel** op, dat steunde op de twee grootste Kamerfracties: de Katholieke Volkspartij en de „Partij van de Arbeid". De tijden bleven moeilijk voor ons land en de regering had het dan ook verre van gemakkelijk. Er kwam een noodvoorziening voor ouden van dagen tot stand en subsidiëring van het vrije hoger onderwijs.

Grondwetsherziening 1948.

In verband met de ontstane verhouding tussen ons land en Indonesië waren een grondwetswijziging en nieuwe verkiezingen noodzakelijk. Opmerkelijk was het feit, dat de communisten aanzienlijk waren achteruitgegaan. **Drees** werd weer minister-president.

Indonesië.

De Indonesische kwestie was wel een van de belangrijkste kwesties, waarmee de Nederlandse regering zich had bezig te houden. Op 14 Augustus 1945 capituleerde Japan. Drie dagen later werd de „republiek Indonesia" door **Soekarno**, een Indonesisch nationalist, uitgeroepen. De republiek Indonesia was een revolutionnaire creatie door hen, die van de Japanners medewerking hadden verwacht in hun streven naar zelfstandigheid (Soekarno) en door velen die wegens hun nationalistisch streven, voor 1941 in conflict gekomen waren met de Nederlandse regering. Anderen wensten in samenwerking met de Nederlandse regering wijziging te brengen in de status van Indië. Ook onze regering wenste dat, in overeenstemming

Verklaring van 7 Dec. '42.

met de verklaring van Koningin Wilhelmina op 7 December 1942 afgelegd. Na de oorlog zou Nederlands-Indië als een gelijkwaardig deel van het Rijk der Nederlanden worden beschouwd. De vorming van een federatief Indië was de bedoeling geweest. Wat de graad van zelfbestuur betreft zou er

verschil zijn, maar alle delen zouden verbonden zijn met Nederland en West-Indië onder de Koningin als algemeen Staatshoofd. Vele buitengewesten stemden hiermee in, maar Soekarno wenste een Souvereine Staat.

Stemming in Amerika, Engeland.

De stemming in Engeland en Amerika maakte het voor onze regering moeilijk om een oplossing te vinden. Gewapend optreden werd afgewisseld met het voeren van onderhandelingen. Toen de laatste gouverneur-generaal **Tjarda van Starkenborgh** ontslag genomen had, wegens slap optreden van de regering, trad in zijn plaats de luitenant-gouverneur-generaal **van Mook** op. Zijn doel was te komen tot een gefedereerd Indonesië. In Oost-Indonesië en op Borneo begon men met de vorming van zelfbesturende staten door Nederlands gezinde Indonesiërs (Overeenkomst van **Malino** 1946).

Overeenkomst van Malino.

Linggadjati.

Ten slotte kwam met de Republiek een overeenkomst tot stand te **Linggadjati.** Over deze overeenkomst ontstond in Nederland en in Indonesië veel verschil van mening, zodat niemand meer wist, welke betekenis dit verdrag feitelijk had. Het optreden van Nederlandse en Indische troepen vergrootte de verbittering. In het Nederlandse parlement waren o.a. de Anti-Revolutionnairen tegen het beleid van de regering. Zij wilden de vooroorlogse verhouding niet terug, maar zij wensten niet, dat Indonesië overgeleverd zou worden aan revolutionnaire machten, die door terreur de chaotische verwarring in de hand werkten.

Politionële acties.

De Nederlandse regering ging twee maal tot politionele actie over, maar door het ingrijpen van de Veiligheidsraad, kwam in 1949 een Ronde Tafel Conferentie bijeen en daar kwam op het eind van 1949 een overeenkomst tot stand en nog in hetzelfde jaar had een o.i. ontijdige overdracht van de souvereiniteit plaats aan de Republiek Indonesia Serikat, de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië. Wel bleef de Republiek met Nederland een Unie vormen, waarvan Koningin Juliana het hoofd is.

West-Indië.

De nieuwe verhouding tussen Nederland en de „West" kwam zonder revolutie tot stand.

Koninklijk Huis.

Koningin Wilhelmina besloot in 1948 na een regering van een halve eeuw, haar taak over te dragen aan haar dochter. In deze halve eeuw heeft zij lief en leed met haar volk gedeeld. In dagen van voorspoed en tegenspoed heeft zij met trouw en bekwaam-

heid haar belangrijke functie in ons volksleven vervuld. Op 6 September 1948 werd Koningin Juliana ingehuldigd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.

Toestand van ons land.

Nog altijd zijn de gevolgen van de oorlog merkbaar. Het bedrijfsleven ondervindt de schade van de wijziging, ook in economisch opzicht, in onze betrekkingen tot Indië.

Koningin Juliana

Ook de chaotische toestanden in West-Duitsland waren zeer nadelig voor ons. West-Duitsland leeft echter weer op, zodat, waar ons land zo nauw verbonden is met de toestanden in Duitsland, de toekomst met name voor Rotterdam er weer hoopvoller uit gaat zien.

Woningnood.

Door de verwoestingen van de oorlog en door de snel groeiende bevolking ontstond een groot woningtekort. Door nieuwbouw te bevorderen, tracht de regering de woningnood te lenigen. De vraag naar woningen is echter zo groot, dat de oplossing van dit vraagstuk de regering voorlopig nog genoeg zorgen zal kosten. De uitbouw van de steden eist veel cultuurgrond op, zodat er minder ruimte blijft voor onze agrarische bevolking. De regering probeert door industralisatie en emigratie de vraagstukken, die een overbevolkt land met zich meebrengt, op te lossen.

INHOUD.

		Blz.
§ 1.	Het Congres van Wenen	5
§ 2.	De Duitse landen van 1815—'48	8
§ 3.	Rusland in de eerste helft van de 19e eeuw	9
§ 4.	Engeland tot ± 1850	11
§ 5.	Frankrijk, de laatste Koningen	16
§ 6.	Het Pyrenees en Apennijns Schiereiland	20
§ 7.	De Balkanlanden. De Griekse Vrijheidsoorlog ...	21
§ 8.	Het Westelijk Halfrond	23
§ 9.	De Nederlanden, 1815—'48. Overzicht	26
§ 10.	De Vorming van het Koninkrijk	29
§ 11.	Vijftien jaren van koninklijke inspanning	33
§ 12.	De Belgische Opstand	38
§ 13.	De Noordelijke Nederlanden tot 1848	42
§ 14.	Nederlands-Indië tot '48	47
§ 15.	Het jaar 1848	50
§ 16.	Nederland in 1848	56
§ 17.	De periode van ± 1850 — ± 1870. De tijd van Liberalisme en Nationalisme	58
§ 18.	De eerste jaren van Napoleon III. De Krimoorlog	59
§ 19.	Italië wordt een Nationaal Koninkrijk	63
§ 20.	Rusland tijdens Alexander III	68
§ 21.	Merry old England. The Victorian Age	70
§ 22.	Pruisen krijgt de leiding van de Duitse zaken ...	73
§ 23.	Het liberale Keizerschap van Napoleon III	77
§ 24.	De Frans-Duitse oorlog met zijn gevolgen	80
§ 25.	De eenheid van de Verenigde Staten gehandhaafd	86
§ 26.	Het eerste Ministerie Thorbecke 1849—'53	89
§ 27.	Ministeriële Verantwoordelijkheid wordt werkelijkheid 1853—'68	95
§ 28.	Algemene kenmerken van de tijd van de gewapende vrede	101
§ 29.	De derde Franse Republiek	106
§ 30.	Het nieuwe Duitse Keizerrijk en het oude Pruisen	110
§ 31.	De buitenlandse politiek van Bismarck	122
§ 32.	Het voortduren van de vrede onder Bismarck ...	129
§ 33.	Engeland 1870—1890	134

Blz.

§ 34. Nieuwe groepering der partijen 1868—1891 142
§ 35. Tien Liberale Jaren 1891—1901 149
§ 36. Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw in economisch en geestelijk opzicht 151
§ 37. De expansie van Europa in Afrika 153
§ 38. Ontwakend Azië 167
§ 39. De Verenigde Staten en Europa 175
§ 40. Het Britse wereldrijk 182
§ 41. Rusland 189
§ 42. De derde Franse Republiek van 1889 tot 1914 ... 193
§ 43. Duitsland onder Wilhelm II in de jaren 1890—1914 198
§ 44. Italië en de kleine Europese staten 210
§ 45. De coalitie aan 't bewind 1901—1913 217
§ 46. De Balkanoorlogen 1912—'13 222
§ 47. De uitbarsting 227
§ 48. Het vóór-oorlogse Europese leven 230
§ 49. De eerste Wereldoorlog. Inleiding 236
§ 50. De eerste Wereldoorlog 237
§ 51. De Vredesverdragen. De Volkenbond 245
§ 52. Nederland tijdens de eerste Wereldoorlog 253
§ 53. Na de eerste Wereldoorlog 257
§ 54. Duitsland na 1918 263
§ 55. Engeland na 1918 269
§ 56. Frankrijk na de eerste Wereldoorlog 273
§ 57. Rusland na 1918 275
§ 58. Italië na de eerste Wereldoorlog 278
§ 59. De Verenigde Staten na 1918 282
§ 60. De kleine Staten 286
§ 61. Het Verre Oosten na 1918 291
§ 62. Nederlands-Indië tot 1903 292
§ 63. De Ethische Koloniale Politiek 296
§ 64. Nederland tussen de eerste en tweede Wereldoorlog 299
§ 65. Dreigende oorlog 307
§ 66. De Tweede Wereldoorlog 313
§ 67. Nederland in de tweede Wereldoorlog 327
§ 68. De Verenigde Naties 331
§ 69. Na de tweede Wereldoorlog 332
§ 70. Nederland na de bevrijding 338

BRINKMAN PROD. NR. B
60 17 906

DEPOT NED. PUBL.
4 108 781

G. P. J. van Alkemade, J. Bovenberg, P. A. Kouwenhoven

INKIJK EN UITZICHT

Leerboek der Algemene en Vaderlandse Geschiedenis

Deel I.	Oudheid en Middeleeuwen	f 2.75
Deel II.	De historie van ± 1500 tot ± 1660	f 2.25
Deel III.	De historie van ± 1660 tot ± 1815	f 4.—
Deel IV.	De historie van ± 1815 tot heden	f 5.25

J. MUUSSES - UITGEVER - PURMEREND